

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

KIRKLAR CEMİ

ESAT KORKMAZ

KIRKLAR CEMİ

ESAT KORKMAZ

ATATÜRK
KÜTÜPHANELERİ

İNCELEME DİZİSİ

Yazarın Diğer Kitapları:

- 1- Alevilik-Bektaşilik Terimleri Sözlüğü
- 2- Şamanizm Terimleri Sözlüğü
- 3- Zerdüştlük Terimleri Sözlüğü
- 4- Şeytan Tasarımı Terimleri Sözlüğü
- 5- Şeyh Bedreddin ve Vâridât
- 6- Yorumlu İmam Cafer Buyruğu

Kültür

Kapısını

**ANAHTAR
KİTAPLAR**

Açar.

Çatalçeşme Sokak No: 54 Kat: 2 34110 Cağaloğlu/İstanbul

Tel: (0212) 526 89 17 – 18 Fax: (0212) 526 89 19

e-mail: e-anahtar@excite.com bilgi@anahtarkitaplar.com

www.anahtarkitaplar.com

ESAT KORKMAZ

KIRKLAR CEMİ

u

Esat Korkmaz, 1946'da Manisa/Demirci'de doğdu. *Orman Fakültesi Fikir Kulübü Yönetim Kurulu* ve son dönem *Devrimci Gençlik Federasyonu* (DEV-GENÇ) *Genel Yönetim Kurulu* üyeliklerinde bulundu. 12 Mart sonrası *Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi* (THKPC) ve DEV-GENÇ davalarından yargılandı. *Devrimci İşçi Birliği* ve *Kazdağı Orman İşçileri Sendikası*'nda yöneticilik yaptı. 1974 siyasal affıyla cezaevinden çıktı. Bir süre *Türkiye Sosyalist İşçi Partisi*'nin (TSİP) Zeytinburnu İlçe Başkanlığı'nda bulundu ve bu partinin yayın organları olan *İlke/ Kitle*'nin yazı kurullarında görev aldı. 1976'da *Orman Fakültesi*'ni bitirerek *Orman Yüksek Mühendisi* oldu; 1980'e değin *Orman Bakanlığı*'nın çeşitli birimlerinde çalıştı. 12 Eylül sonrası siyasal görüşleri nedeniyle görevine son verildi. Askerlik dönüşü yazar-araştırmacı olarak Bâbüâli'de çalışmaya başladı. *Yurt Ansiklopedisi*, *Büyük Larousse* vb. yayın çalışmalarında, yazarlık ve redaktörlük yaptı. *Nefes* dergisinin genel yayın yönetmenliğinde bulundu ve *Nefes Yayınları*'nı kurdu. '90'ların başında '68 Kuşağı'nın güncesi sayılabilecek *Kafa Tutan Günler-I* ile *Alevilik-Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*'nün ilk baskısı yayımlandı. İzleyen yıllarda *Enel Hak* (1995), *Dört Kapı Kırk Makam* (1995), *Alevi Felsefesi* (1997), *İnsan Tanrı* (1997), *Alevilik ve Aydınlanma* (1997), *Alevilere Saldırı*lar (1997), *Alevilik Eğitimi Ders Notları* (Fransa-1999), *Anadolu Aleviliği* (Türkiye- 2000), *Kafa Tutan Günler-II* (2000), *Şamanizm Terimleri Sözlüğü* (2003), *Zerdüştlük Terimleri Sözlüğü* (2003), *Kafa Tutan Günler-III* (2004), *Pir Sultan Abdal* (2005), *Şeytan Tasarımı Terimleri Sözlüğü* (2006), *Şeyh Bedreddin ve Vâridât* (2006) başlıca kitapları oldu. Alevi-Bektaşî zeminde *Düşünce Atölyeleri*'ni kuran ve çok sayıda öğrenci yetiştiren; *Varlık*, *Pir Sultan Abdal*, *Berfin Bahar*, *Yol*, *Nefes* vb. dergilerde makaleleri yayımlanan, *DEM/tv*'de programcı olarak çalışan ve *Serçeşme* dergisi genel yayın yönetmenliğini yürütmekte olan Esat Korkmaz'ın çeşitli sempozyumlara sunduğu bätünülikle ilgili bilimsel bildirileri vardır.

KIRKLAR CEMİ
ESAT KORKMAZ

Yayın Hakları
© Anahtar Kitaplar Yayınevi 2007

Kapak Tasarımı
Cenk Gümüşcöğlü

Baskı ve Cilt
Özener Matbaası

Birinci Basım
Şahkulu Sultan Dergâhı Yayınları
İstanbul 1997

Genişletilmiş Basım
Ocak 2008

ISBN 978-975-8612-96-3

ESAT KORKMAZ

KIRKLAR CEMİ

***2 Temmuz 1993 günü Sivas Madımak Oteli'nde,
şeriatçı yobazlar tarafından diri diri yakılan canların anısına***

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	9
GİRİŞ	12
GERİYE DÖNÜŞ TAPIMI.....	20
MİRAC	27
SÖYLENCE.....	34
İNANÇ-DİN	42
KIRKLAR.....	46
KIRKLAR CEMİ	48
MİRACLAMA	62
MUHAMMET'İN EĞİTİLMESİ ZORUNLULUĞU	71
BÂTİNİ TANRI TASARIMI	74
BÂTİNİ EVREN(DOĞA) TASARIMI.....	102
BÂTİNİ İNSAN TASARIMI	148
BÂTİNİ HAK TASARIMI.....	165
BÂTİN HAK İLE ZÂHİR MUHAMMET ÇELİŞKİSİ.....	169
KIRKLAR CEMİ	172
ŞERİATÇI İSLAM'A BİR MANİFESTODUR.....	172
HAKK'IN SIRRI	178
MUHAMMET İLE ALİ'NİN	182
MUSAHİP OLMASI ¹	182
BÂTİNİ ALİ TASARIMI.....	198
KAYNAKÇA.....	213
SÖZLÜKÇE.....	221

ÖNSÖZ

*Uyarması gereken aydının uyumuş ya da uyutulmuş,
sen ise uykudasın;
uykudaki uyuyanı nasıl uyandıracağız?*

İnsan bilinci de dâhil her şey, doğanın isteğinin-eğiliminin görünüşe taşınmış olmasından başka bir şey değildir. Yol diliyle biz buna *görünmeyen tanrısal özün görünüşe taşınması*, diyoruz. Konu Şeyh Bedreddin tarafından Vâridât'ın 3. paragrafında açıklığa kavuşturulur. Bedreddin bu Varidat paragrafında, Tanrı buyruğunun “*varlığın özündeki eğilimin*” dışı vurumundan başka bir şey olmadığını bize anlatır: Tanrı buyrukları gökten yere inmez, varlığın içinden dışına taşınır. Örneğin *tohumun ağaç olma isteği* bir Tanrı buyruğudur; buyruk gereği *tohum* içini dışarıya taşıyarak tanrısal emri yerine getirir. Daha doğrusu *ağacın* nasıl olacağı, *tohumun* içinde yazılıdır. Sözler olmasa da diller olmasa da bu gerçeklik *gerçektir*; açıktır ki sözü edilen *gerçeklik* herhangi bir *dilde* yazılmış da değildir ya da her dille ifade edilebilir. Bâtınilikte, *vahiy* algısı bu türden bir tasarımla karşılaşır.

İnsanın bedeni bir *mekândır*; yani, bir *alanlar* ve *hacimler* bütünüdür: Ruh *ayağını yere basmak* zorunda olduğuna göre o da *alanlardan* ve *hacimlerden* oluşan bir *mekândır*.

Bilinç *aydınlık* bir şey olarak algılanır ve doğal olarak *anası-atası* karanlıktır: Kendisini en iyi yetiştirmiş insanın bilinci bile *kendi cahilliğini algılamaya yeter*, deriz. Öyleyse bilinç *karanlık bir küptür*; *gönül* evinin hangi penceresinden bakarsak bakalım bu *karanlıkla* karşılaşırız. Bizi işlevli kulan ve *apaçık* olan duygularımız bu küpün içine taşındığında *boş bir odaya* ya da *gönül*

evinin şurasına burasına yerleşmiş *hayaletlere* dönüşür. Odanın altında *patlamaya hazır*, al bir *top* biçiminde bir kalp vardır san-ki. Herkesin gönlü birbirine eklendiğinde *toplumsal vicdan* anlamında bir *iç uzay* elde edilir ki bilinç dediğimiz şey bu *uzayda* bir *noktadır* sadece. İşte biz bu *noktayı oluşturmak* için çaba harcıyoruz.

Alevilikte *sözel taşınma* kanalları tıkanınca baba ile oğul, de-
de ile torun arasındaki ilişki birbirlerine benzetmekle birlikte bir-
birinden *sakınan*, yani *hiçliğe açılan iki kara deliğe dönüşür*: Ana-
baba ya da dede-torun arasındaki *çocuksu* ilişki artık *mahcup* bir
iletişim olup çıkar.

Kimileri Alevilikle-Sünniliği *görücü* usulüyle evlendirmeye
kalkıyor: Biz diyoruz ki bu *evlilikte bir tecavüz olayı* var. Aymazlı-
ğımızı sürdürürsek yakın gelecekte bu *tecavüz olayının* çocukları
biz Aleviyiz, diye karşımıza çıkacaktır.

Gündelik bilinçle ya da günlük bilinçle Aleviliği anlamaya
kalkarsak bana göre *aptallıklardan oluşan gündelik yaşamın te-
mellerine taparız*. Eğri oturalım ama doğru konuşalım: Alevi-Bek-
taşi zeminde ruhlar *kirlenmiş* durumdadır; *temizlenmeden* Alevi-
Bektaşi *yeniden doğuşunun* altından kalkmak olanağı yoktur.
Azap çeken bir ruhsal yapıyla *eşikte beklemek* dayanılası değildir.
Adını koyalım: Yasaklı ya da günah toplumlar *yaralı bir bilince*
sahiptir; *ötekinden* daha kötü bir *öteki*. *Azap çekmek* sûfi gele-
nekte *çile çekmek* anlamında bir eğitim yöntemidir: Öyledir de
bu kendimizi eğitmek içindir, bir başkasının bizi eğitmesi için
eşikte bekletmesi değildir.

Bedenini terk edebilen, yani canını *soyut* olarak avucunun içi-
ne alabilen bir kimlik onu, *sonsuz yaşam* içinde *saklar*. Sonsuz
yaşam kaynağı can, yeri-zamanı geldiğinde ıslak toprakta fışkı-

ran bir ot gibi yeşerir yeni bedenlerde. Bedeni küçümser, ruhu tanımazsak, bilginin kaynağı kurur, aşk da sevgi de matematik formüllere dönüşür: Unutmayalım ki ruhlar da buharlaşır. Buharlaşan ruh, dahileşir; dahileşen ruh, kimliği egemenliği altına alır. Biz, ruhumuzun efendisi olmak istemiyor muyuz? Öyleyse ruhumuzu su gibi içimizde tutmasını öğrenmeliyiz.

Yaşamın iki sermayesi vardır: Biri can, diğeri ten. Ten, makamdır, can ise o makamda oturandır. Canla ten çok iyi arkadaş olurlarsa, yaşamın süresi uzar. Bu arkadaşlığın belirleyici özelliği canın, teni kendi özelliğiyle saklamasıdır. O nedenle can teni, kimi zaman çalıştırır, kimi zaman dinlendirir. Can-ten arkadaşlığı iyi ise canın arkadaşları olarak algılanan ve ten içinde bulunduğu inanılan işitme, görme, söyleme, dokunma, tat alma ve dokunma da iyi yaşam sürer.

Diğer yandan ten ev, can ev sahibidir; canın yoldaşları da ev sahibinin akrabaları gibidir. Ev çökerse ne ev sahibi kalır ne de akrabalar: Canın hizmetlisi durumunda bulunan yoldaşları yok olur; can teni terk eder.

Ancak canın, iç hizmetlilerden başka iki tane de dış hizmetlisi vardır. Ev göçse de bunlara bir şey olmaz. Bunlar; a) bilinç ve b) inançtır. Bu ikisi insanın içinde değil, dışındadırlar: Yaşamın hemen her türden çabasında hizmetli olan bilinç ve inanç, canlı ve cansız doğanın hafızasına kaydedilir. Yeni don edinmek aslında, hafızaya kaydedilmiş bilince-inanca sahip çıkmaktan başka bir şey değildir.

Hafızaya bir şeyler kaydetmek için yapılan bu çalışmanın canlara hayırlı olmasını dilerim.

1 Eylül 2007

Esat Korkmaz

GİRİŞ

Tasavvuf; masalsı bir dünya içinde yaşamaktır; şiirli bir yaşamdır; şeriatçı inanca karşı mizahın ve kara mizahın yeşerdiği üretken bir tarladır.

Bâtınilik, genelde dinlere, özelde İslamiyet'e özgü değildir. Çünkü, bätını düşüncenin kökeni, tek tanrıcı dinlerden daha eskidir. İlkçağ Yunan-Anadolu bilgelerinin şiir ve destanları *kutsallık* derecesine yükselince, bunları *tevil yoluyla* açıklama geleneği yerleşti; böylesi bir çabaya girilince *sanı ile gerçek* arasında gidip-gelmeler başladı.

Bu *tevil geleneği* Yahudi kökenli İskenderiyeli Philon tarafından devir alındı (İ.Ö. 10-15/İ.S. 45-50); vahye dayalı *iman* ile *felsefi düşünce* arasında bir *sentez* yaratmaya çalıştı (vahiy metinleri+ Platon+ Aristoteles vb).

Giderek bağımsız bir yapı kazanan bu *tevil geleneği*, önce Yahudi zeminde *kavramlaştı* ve Kabala hareketine kaynak oldu; daha sonra kimi ilk Hıristiyan savunucuları tarafından benimsendi ve İncil'in bätını *tefsiri* yapıldı.

İslamlıkta bätınilik Osman döneminde uç vermeye başladı ve Hz. Ali döneminde *kavramlaşma* aşamasına yükseldi. İzleyen dönemde ön plana çıktı; tasavvuf temelinde *felsefi-düşünsel bir akım* oldu.

Tasavvuf temelinde *vahdet-i mevcut*¹ belirleyici bir *felsefi-düşünsel akım* olarak Horasan topraklarına taşındığında, Asya'nın

*izlemeye ve sahibine başvurmaya*² dayalı *geleneği* ile buluştu. Bu buluşma örneğin Aleviliğe, heterodoksinin nesnel sınırlarını aşan ve tektanrıci değerleri *tersine dönüştüren* bir cüret kazandırdı.

Demek ki bâtniliği Kitab-ı Mukaddes'in, İncil'in ya da Kuran'ın *içsel yorumu* biçiminde anlamak *eksik* ya da *yanlıştır*. Bâtınilik tarihsel sürecinde Yahudi dünyasında Yahudi heterodoksisi, Hristiyan dünyasında Hristiyan heterodoksisi ve İslam dünyasında İslam heterodoksisi biçiminde yapılanmıştır. Bu nedenle Bâtıniliği, *dinsel çerçevede ve inanç düzleminde* ele alıp irdelemek üretici değildir, ötesinde bizi *yanılgılara sürükler*.

Bâtını bir eğilim içerisine giren bir Alevinin-Bektaşî'nin temelinde üç yükümlülüğü vardır:

- a) Soyuttan somuta yönelme zemininde(tümdengelim); genel kabul gören ya da kutsal sayılan bir metinden/sözden *bağımsız yorum yapma*.
- b) Akıl yürütme yoluyla; *soyutun içeriği ile somutun özü* arasında akıl gereği bir anlama-algılama çabası içine girerek bir *özdeşlik* arama..
- c) Kutsal metinlerin zâhir anlamlarını *dışlama* ve iç anlam üzerinde yoğunlaşma.

Üç temel yükümlülüğü biraz açalım: Soyuttan somuta *yönelme* Bâtınilikte bir insanın, hayvanın ya da nesnenin içinden dışına doğru, yani bâtından zâhire doğru *taşınması* olarak algılanır. Bu taşınmada ölçüt, varlığın bâtınında var olan *eğilimdir*. Bu eğilimin belirleyici alınabilmesi için vahiy yaptırımlarından bağımsız düşünmek koşuldur. Örnek verelim: Yumurtanın civciv olması demek, yumurtanın içinde var olan civciv olma eğiliminin eyleme geçmesi ve eylemin civciv biçiminde somutlanması anlamı-

na gelir. Cıvciv olmanın nedeni varlık ötesi *göksel bir istek* değil, doğrudan varlığın içinde var olan eğilimin *kendisidir*.

İkincisi bir Alevi-Bektaşî, *soyut* olarak ele aldığı şeyin, örneğin *Tanrı'nın içeriği* ile *somut* olarak ele aldığı şeyin *özü* arasında bir özdeşlik yakalaması gerekir. Bâtınilikte Tanrı canlı-cansız her şeyin içindeki canların toplamıdır, bu toplamı anımsatma anlamında *canandır*. Canan ile bir ağacın, taşın, suyun, insanın ve hayvanın *can* olarak algılanan *özü* özdeştir. Böylesi bir özdeşlik yoksa, yani varlığın bâtın yanı ile zâhir yanı arasında bir ortaklık-özdeşlik yoksa Tanrı da yoktur: Metafizik Tanrı'nın içeriği ile varlığın özü özdeşlik *göstermez*. Demek ki böyle bir tanrı *yoktur*. Ruhun bağımsızlaşması temelinde gerçekleştirilen bir *kurgu* kimliktir. Bu kurgu anlamsız duruma geldiğinde, yaşamını tamamlayıp *ölecektir*. Bâtını tanrı, varlığın özündeki *enerjinin* kimliklendirilmiş biçimini olduğu için önsüz-sonsuzdur.

Açıklanan bu nedenlere dayalı olarak bir Alevi-Bektaşî, varlığın görünen yanını irdelemekle yetinmez: İnsanın aklını ve doğanın aklını kullanarak, varlığın bâtın yanındaki *eğilimi* ya da *eğilimleri* saptamaya çalışır. Amacı, görünür durumda bulunan canlı-cansız her şeyin Tanrı'dan *nasıl türediğini* ve canlı-cansız her şeyde Tanrı'nın *nasıl görüldüğünü* anlamaya çalışmaktır.

Bu nedenle Aleviler-Bektaşîler:

- a) Her şeyin bir *dış yüzü* yanında bir de *iç yüzü* vardır, savını önkoşul kabul ederler.
- b) Önkoşul *gereği biçime* değil *öze* bakarak yorum yaparlar; biçim görüntü ve kabuktur; öz ise candır; kabuk, canın eylemidir; kabuk ve can olmadan somutluktan söz edilemez yargısını öne alırlar.

- c) Düşünce özgürlüğünden *gerçeğin ışığı* çıkar, ilkesini temel aldıklarından *kişiyi ve doğayı özgürleştirmeye* çalışırlar.

Kırklar Cemi'ni Alevi felsefesine ve Alevi öğretisine uygun biçimde bilince çıkarma ya da inanca taşıma sorunu, Aleviliğin-Bektaşiliğin *düğüm* sorunlarından biridir. Çünkü şeriatçı İslam kuşatmasında yaşama geçen hemen her türden *kirlenme* öncelikle Kırklar Cemi söylencesine taşınmaktadır. Alevi felsefesindeki ya da inancındaki *olumsuzlukların* saptanması bağlamında Kırklar Cemi söylencesi bir *turnusol kâğıdıdır* denebilir.

Alevi-Bektaşî topluluğunun günlük dilinde en çok yinelenen, Alevilik-Bektaşîliğe ilişkin sorunların çözümünde en sık başvuru olan bir *inanç kaynağı* olmasına karşın, Kırklar Cemi'nin neyi anlattığı konusunda tam bir *sılgık* egemendir. Tarihsel süreci içinde bu *sılgıya* şeriatçı ya da ortodoks İslam'dan gelen kirlenmeler de *yapışmış*, kimi durumlarda *yapıştırılmıştır*.

Bu zeminde özkaynaklarından *uzaklaştırılan* ya da özkaynaklarına *yabancılaştırılan* Alevi felsefesi, süreçte, şeriatçı tanrıbilime(teolojiye) dönüşürken; bu dönüşüm koşutunda, kendi geçmişinden *korkan*, kendi inanç kaynaklarının özgün yorumundan *ürken* azımsanmayacak bir Alevi-Bektaşî kimliği yaratılmıştır. Alevilerin-Bektaşîlerin kendilerini sorgulamada ölçüt alacakları felsefe-tasavvuf pusulası *ikirciksiz* bilince taşınamazsa *korkaklığı-ürkekliliği* ile belirgin bu kimlik yakın gelecekte, Alevi-Bektaşî topluluğu üzerinde egemenlik kuracaktır. O günler taşınılması durumunda:

- a) Doğatanrıçılığın, yani doğasal diyalektiğin dışı vurumu olarak beliren *Tanrı-Doğa-İnsan* ve İnsantanrıçılığın, yani toplumsal diyalektiğin dışı vurumu olarak beliren *Hak-Muhammet-Ali* üçlemeleri aracılığıyla *akıl varlığı* olarak

- tasarımlanan *Tanrı, insan, Muhammet* ve *Ali* kimlikleri, şeriatçı İslam zemininde *inanç varlıklarına* dönüştürülecek;
- b) Tanrısal özün ı ışık biçiminde taşarak görünüşe çıkması görüntüsü ardında *düşünce*de görme olarak tasarımılanan *Doğa-Evren* gerçeğı, şeriat zeminine taşınarak *yaradılış, yoktan var ediş* kapsamında inançta kabullenmeye çevrilecek;
 - c) Yüzlerce yıllık tarih sürecinde yaratılan ve şeriatçı tanrıbilime karşı oluşturulan Alevi felsefesi, Alevi öğretisi *iğdiş* edilecek;
 - d) Aleviliğın-Bektaşiliğın düşünsel/toplumsal kaynakları Arap Yarımadası'nda aranmaya başlanacak ve
 - e) Ruh göçü anlayışının gereğı olmayan cennet-cehennem tasarımları, şeriatçı inançtan *ödünc alınma* yoluna gidilecektir.

Belirecek yoğun *yabancılaşma* kanalında, *Kırklar Cemi*'nin kendisi de düşünsel tasarımdan, inanç kabullenmesine dönüşecek; akıl alanının, mantık engellerinin dışında bir *söylence* iken aklın kabul edemeyeceğı, mantığın özümseyemeyeceğı bir somutlukta, nesnellikte *mucizeye* indirgenecek; şeriatçı inanca bir *başkaldırı* olarak tasarımılanan *Kırklar Cemi*, bu inancın bir parçası durumuna gelecektir.

NOTLAR

- ¹ Anadolu Aleviliğinin inanç ya da mistik yanının *doğurgan tarlası* idealist-düşünceliğin *düşüncede görme* tasarımı ilk esin kaynağını, düşünce tarihinde derin etkisi olan İlkçağ'ın ünlü filozofu, Elea Okulu'nun kurucusu Parmenides (İ.Ö.540?)'in görüşlerinden alır: Parmenides, algıyla bildiğimiz dünyayı aldatıcı bulur. Buna karşılık; akılla anlaşılan, akılsallık sınırları içinde kalan her düşüncenin, algıladığımız dünyanın olgularına hiç uymasa da doğruya daha yakındır, yargısını ileri sürer. Gerçekliğin, algılanan dünyanın dışındaki bir varlık alanı olduğu savı, O'nun temel savıdır. İnsanların sıradan deneyimleri, algıları ile ulaştıkları inançları yalnızca sanı ve görünüştür. Oysa bu doğruluğu vermez; doğruluğa ancak akılla ulaşılabilir. Çünkü, der Parmenides, *"Varolan ve düşünülen aynı şeydir... varolmayanı düşünmek, hiçbir şey düşünmemektir."* Görüldüğü gibi Parmenides'te, hakkında düşünce yürütebildiğimiz her şey varlıktır. Algıyla kavrananların varlıkları anlamında varlık taşımaları bile, bundan daha *gerçek* bir anlamda vardır, onlar.

Gelelim materyalist tasarıma: *varlığa geliş ve varlıktaki değişim-dönüşüm* kapsamında nesnel tasarım kaynağını Anadolu İlkçağ'ının büyük bilgisi Empedokles'in (İ.Ö.492- 432) *dört öge öğretisinden* alır. Algıyla kavradığımız nesneler, kendileri başka bir şeye indirgenemeyen dört temel ögenin (hava, su, toprak ve ateş) çeşitli oranlarda bir araya gelmesiyle oluşur.

Bu iki tasarımın idealist-düşünceli ayağı Parmenides düşünceliğinin izini sürerek Platon'un *idealar tasarımı*; Aristoteles'in (İ.Ö.384- 322) *potansiyellik tasarımı*; oradan Plotinos'un (205- 270) *ışık tasarımı*na uzanır. İslam dünyasına yayılarak *vahdet-i vücud* bir tasavvuf anlayışına evrilir; Ortodoks İslam'a *dinsel felsefe* açıklamaları getirir; süreç içinde Irak, İran ve Horasan'a kadar gider.

Tasarımın *maddeci düşüncelik* ayağı, Empedokles'in dört öge öğretisinin izini sürerek Demokritos'un (İ.Ö.460- 370) *atomculu-*

ğuna; Platon'un *kopya-gölge kuramına* ve Aristoteles'in *aktüelliğine* uzanır. Daha sonra İslam dünyasına yayılarak *vahdet-i mevcutçu* tasavvuf anlayışıyla Ortodoks İslam'ın doğasına başkaldıran bir *materyalist açılım* getirir. Süreç içinde bu anlayış da Irak, İran ve Horasan topraklarına ulaşır.

Bu topraklarda her iki tasarım Asya'dan gelen *sezgici-doğacı* değerlerle beslenir ve Anadolu'ya taşınır. Anadolu'da *maddeci düşüncecilik* temelinde *vahdet-i mevcut* anlayışında bir felsefe olarak yapılırken, *inanç* yanını *idealist düşüncecilik* doldurur. Sonuçta temel tasarım *vahdet-i mevcut* yolunu izler; *vahdet-i vücut* anlayışını edilgenleştirir; giderek *dinsel felsefenin* sınırlarını aşar ve bir *felsefi din*, bir *bilgelik öğretisi* olarak yaşama geçer.

Görüldüğü gibi Alevilik, idealist düşüncecilik-maddeci düşüncecilik bileşimi bir felsefe-öğretidir. Bu felsefede, öğretilerde, maddeci düşüncecilik, yani materyalizm egemen, idealist düşüncecilik, yani idealizm tamamlayıcı ve kutsayıcıdır. Bu nedenle Alevilik-Bektaşilikte amaç akıl insanı olmaktır. (Esat Korkmaz; Alevilik-Bektaşilik Terimleri Sözlüğü; Anahtar Kitaplar; Genişletilmiş Dördüncü Basım; İstanbul- 2005; Sayfa: 697-698)

- 2 Orta Asya inançlarına göre insanlar, iki karşıt gücün, yani *ışık ile karanlığın* etkisi altındadır: Işık, Göktanrı'nın *dönüşüm* ürünü olarak algılanır; yeryüzünü ısıtır, aydınlatır; havayı, suyu, toprağı, bitkiyi, hayvanı, insanı *döller*, onların *doğurmasını* sağlar. Canlı-sansız her şeyin oluşumuna katılan kurucu unsurların *ateş* ile simgelenen *eril* ilkesidir: Bu nedenle *atadır, babadır*. Dağlar, ormanlar ve sular, bu ortamda yaşayan tüm canlılar, ışığın çocuklarıdır. Baba çocuğunu nasıl severse, ışık doğayı öyle sever; iyilik- güzellik verir her şeye.

Geceleri ise ışığın açığını, Ay ve yıldızlar soluk aydınlıklarıyla kapatmaya çalışır; yaşam kesintiye uğramasın, iyilik-güzellik eksik olmasın diye.

Anlaşılabacağı gibi Altay inançlarında ışık, iyiliğin-güzelliğin toplamının kimliklendirilmiş biçimidir; bu nedenle iyiliğin-güzelliğin gıdası ışıktır; ışıkla beslenir-büyütülür güzellik-iyilik.

Karanlık ise yeraltı kökenlidir; daha doğrusu yeraltının *ışık olmayan ışığıdır*. Güneş ışığının ve onun neden olduğu her şeyin düşmanıdır. Kötülüklerin toplamının kimliklendirilmiş biçimidir; bu anlamda kötülüğün ve ölümün kaynağıdır. Yeryüzüne saldırıya geçer; yaşama alanlarının soğuk ve karanlık yerlerinde barınma olanağını bulur. Anlaşılabacağı gibi Orta Asya inançlarında yaşam tehlikelerle kötülüklerle doludur.

Sürekli çatışan bu karşıt iki güç arasında, göksel kökenli olduğuna inanılan, ancak dağların, ormanların, suların canı/ruhu durumunda bulunan, karanlık güçlerine karşı savaş halinde olan yerel güçler vardır ki Orta Asya inançlarında bunlara *yer-su* ya da *yer-su ruhları* adı verilir.

İyi ruhlardan olan yer-su ruhları, insansal yaşam için gerekli hemen her şeyi düzenler: Hayvanların, bitkilerin ve insanların çoğalmasını sağlar; sağlık verir, kötülükleri uzaklaştırır.

Yer-su tapımı gereği Asyalı insan, doğanın yapısında var olan karşıtları *izleyerek keşfetmeye* çalışır. Keşfettikten sonra ne yapacağı konusunda o yerin ya da şeyin *sahibi* durumunda bulunan *ruh*tan *izin* alır. (Esat Korkmaz; Şamanizm Terimleri Sözlüğü; Anahtar Kitaplar; İstanbul- 2003; Sayfa: 166)

GERİYE DÖNÜŞ TAPIMI

İnsan yeryüzünün hastalığıdır, derler:

Açık değil mi?

İnsan olmasa *hisseden doğa*, daha mutlu olurdu, bu kesin.

İster bireysel olsun, ister toplumsal olsun yapılanıp biçimlenen bir kimliğin, kendini yaratan kaynaklara doğru geriye yolculuğa çıkması ve tapım konusu olacak biçimde bu değerleri kutsaması, olgusuna *geriye dönüş tapımı* adı verilir. Bu tapımı anlamadan Aleviliği anlamak olası değildir: Yıllardır tartıştığımız, bugün de canlılığını koruyan *Alevilik İslam'ın içinde mi yoksa dışında mı?* sorunu, bunun *kanıtı* durumundadır.

Anadolu Aleviliğinde *geriye dönüş tapımı* son derece önemlidir: XI.-XII. yüzyıllarda Anadolu'da yapılanıp biçimlenen Anadolu Aleviliği, kendisini yaratan kaynaklara doğru *yolculuğa* çıkar; bu yolculuk özellikle Ali Yandaşları'nın izini sürme biçiminde gerçekleşir. Geriye doğru İslam'ın doğuş koşullarına taşınırken, İslam'ın ortodoks değerlerini ve kimliklerini kaynakta *kurutmak* için tapım konusu inanç kaynaklarını yaratır. Bu gerçeklik nedeniyle Alevilikte nesnel kaynaklarla inanç kaynakları genelde aynı *yerde/coğrafyada* bulunmaz.

Anadolu Aleviliğinde *geriye dönüş*, kalın çizgileriyle yapılanma sürecinde *Babai Hareketiyle* başlar ve *Kızılbaş Hareketle* tamamlanır. *Geriye dönüş*, Anadolu Aleviliğinin kaynak kültürlerinde, *atalar tapımı* olarak önemli bir işlevselliğe sahiptir.¹⁻² Önemi nedeniyle bu tapım değerleri Anadolu Aleviliğine taşınmıştır.

Atalar tapımının *kazanımları* gereği Alevilik-Bektaşilikte topluluk dendiğinde bu üç biçimde anlaşılır:

- 1) Yaşarken henüz dirilememiş canların oluşturduğu topluluk;
- 2) Ölmeden evvel ölmek zemininde yetkin duruma gelmiş canların oluşturduğu topluluk ve
- 3) Hakk'a yürümüş canların canlarının oluşturduğu topluluk.

Atalar tapımı bağlamında, Hakk'a yürümüş canların canlarının toplamı aslında, *toplumsal bilinç* demektir. Bu bilinçten yararlanma çabası Alevi-Bektaşi eğitimini oluşturur. Ata ruhları, yaşayanların yaşamına sızmışsa bir yönüyle *beden* kimliği edinmiş demektir; sızamamışsa ya da sızmaya yatkın beden düşüncesi bulamamışsa *bedensiz* olarak ya da *kuş, böcek, hayvan* donunda, yaşayanlarla iç içedir.

İnsanın amacı bu üç *toplum* arasında kesintisiz iletişimi sağlamaktır. Bu iletişimin sağlanmasında sırta ermiş kimlik olarak *de-de-baba*, büyük bir sorumluluk taşır.

Anadolu Aleviliği kaynak kültürden kendisine ulaşan atalar tapımı değerlerini Hz. Ali'nin değerleri durumuna *dönüştürür*: Artık *Konuşan Tanrı* görüntüsü ardında Hz. Ali *ata-baba* ya da *ata-tanrı*dır; daha doğrusu bir *doğa-tanrı* ya da *insan-tanrı*dır. Hz. Fatma, *ata-anadır* ya da *ata-tanrıçadır*, daha doğrusu bir *doğa-tanrı* ya da *insan-tanrı*dır. Doğal olarak *ataların izini geriye doğru sürme* biçiminde tanımlayabileceğimiz *geriye dönüş tapımı*, Hz. Ali'ye ve Hz. Fatma'ya dönme biçiminde yaşama geçmiştir. *Dönmenin gerçekleşebilmesi için* Hz. Ali'nin adıyla anılan İslam heterodoksisi geriye doğru izlenmiş ve Anadolu Aleviliği *bâtını gönül zemininde İslam'ın doğru koşullarına taşınmıştır*.

Taşınır taşınmaz, *bâtını tavrı eyleme* geçmiş, Ortodoks İsla-

miyet'in şeriatçı kimlikleri *tersine dönüşüme* uğratılmıştır. Kırklar Cemi bir bütün olarak bu dönüşümün anlatılmasından başka bir şey değildir. Eyleme geçen bâtını tavır yol insanını *ikinci doğuma* hazırlar; giderek bu doğumun gerçekleşmesini sağlar. İki türlü *doğum* vardır: Birisi *biyolojik doğum*, diğeri *yol doğumu*. Yol doğumunda baba pir-mürşit ya da rehberdir. Pir-mürşit ya da rehberin sözü, biyolojik doğumda ananın gebe kalmasını sağlayan babanın *sperm*lerinin yerini tutar. Yol doğumunda ana, talip, yani öğrencidir. Biyolojik doğumdaki ananın rahminin yerini yol doğumunda talibin, yani öğrencinin *gönlü* alır. Bilgiyle beslenen öğrenci *gebe* kalır: Simgesel anlamda dokuz ay on gün sonra doğurur. Gönlüde büyüyen çocuğu adı *sözdür ya da harftir*. Söz ya da harf *ağızdan doğar*; demek ki ağız, bir *doğum organıdır*. Doğum gerçekleşir gerçekleşmez, söz ya da harf *eyleme* geçer: Ses olur.

Böylece bir Alevi-Bektaşî kendisini *kendi gönlünde doğurtur*: Bu durum onun felsefesinin-öğretisinin ve inancının *nesnelleştirdiğini*, yani *ölümsüzleştirdiğini* kanıtlar. *Ölümsüz olanı* nesnel duruma getiremezsen o, beden ve nesne kimliğinden yoksundur: Örneğin bâtını zeminde Hakk'a yürüyenin bilinci-inancı yeni bedenlere taşınarak, yani ölen *maddeleştirilerek* ölümsüz duruma getirilir. Benzer biçimde bir tohumun *doğanın aklına dayalı şifresi* ağaca taşınarak, yani tohum yeni bedende *nesnelleştirilerek* ölümsüzleştirilir. Zamanın yerine geçmek ya da zaman olmak, hareketi *ölçmek* anlamına gelir: Bu da bedenleri ya da metalleri(nesneleleri) zamanın yasalarından azat etmek, zamanın zincirlerinden *kurtarmak* demektir.

Kendi doğumlarını tamamlayan bâtını kimlikli bireyler, bir toplumsal davranış içerisine girerek tapım konusu *gönül kimlik-*

lerini, örneğin Hz. Ali, Oniki İmamlar vb'lerini doğuma hazırlarlar. Süreç içinde Ortodoks İslamiyet'in egemen zâhir kimlikleri, yani Hz. Muhammet, Hz. Ali, Oniki İmamlar vb. atalar tapımı, gök tapımı ve yer-su tapımı değerleri kullanılarak tersine dönüşümle bâtını kimlikli gönül çocukları durumuna getirilir; beslenip büyütülür. Zâhirden bâtına-bâtından zâhire dönüşüm-değişim anlaşılamazsa Alevilik-Bektaşilik ortodoks inancın zâhir kimlikle-riyle açıklanmaya çalışılır: Bu da Aleviliğin-Bektaşiliğin kökünü kurutmak anlamına gelir.

NOTLAR

- ¹ Asya tasarımlarında atalar tapımı, ocak-ateş tapımını yaratmıştır denebilir. Ocağın tütmesi, ateşin kesintisiz biçimde yanması, ataların o ocakta, o yurt'ta sürekli biçimde bulunması anlamına geliyordu. Daha doğrusu ataların canları ateşin içinde tecelli ediyordu.

Tasarım gereği odun, ateşin yiyeceği, doğal olarak atalar canının yiyeceği. Ateş odunla beslenerek ataların canları sürekli bir eylemlilik içine sokuluyordu.

Bu nedenle Orta Asyalı Türkler, ocağı ve ateşi kutlu sayıyor, ona secde ediyorlardı. Tapım kapsamında Türkler, sınırlarına gelen yabancıları ateş üzerinden atlatmak suretiyle kötü ruhlardan temizlerlerdi. Yine kimi topluluklarda, nevrusta ateşler yakılır, çıkan alevin rengine göre geleceğe yönelik kestirimlerde bulunulurdu; yılda bir kez ölümlerin anısına ziyafetler verilir, ateşler yakılır, şarkılar söylenir, dans edilir, güneş battıktan sonra da ateş üzerinden atlanırdı. Kazak kadınları, ilk çocukları doğduğu zaman, ateşe yağ serpip ya da yağlı paçavralar atıp önünde eğilirlerdi. Kırgız-kazaklar'da, ateşle temizleyerek hastayı iyileştirmek için yağlı bir paçavra tutuşturulup hastanın çevresinde *alas, alas* diye dolaşıldı. Yakutlar, and törenlerini ateş ve ocak karşısında yaparlar; Budist Burretler, gelin ve damadı ateşe secde ettirirlerdi. Şorlar'da yeni evliler dokuz kayın ağacından yapılan geçici konutlarına geldiklerinde öncelikle ateş yakma töreni yapılırdı. Altaylılarda gelin kayınbabasının evine girdikten sonra ocağın önünde yere kadar eğilirdi. Ateş tapımı kapsamında hemen tüm topluluklarda kansız kurban anlamında ateşe içki, su, yağ, et vb. saçısı yapmak gelenektir.

Orta Asya varoluş tasarımlarında, insanlığın varlığa geliş ya da bir soyun/boyun soy kaynağı olarak algılanan ve ezelden beri var olduğuna inanılan, ata tapımı konusu, *ata-baba* tarafından döllen nesne, bitki ya da hayvanla simgelenen *ana ruhuna* ya da bu ruhun görünüşe taşınmış biçimi olarak algılanan, insanlı-

ğın ya da bir soyun/boyun ilk anası durumunda bulunan, *ata-baba* tarafından döllenen *ilk kadına ata-ana* adı verilir. Benzer biçimde, ata tapımı konusu, *ata-anayı* dölleyen ışıık vb. ile simgeleyen *erkek ruhu* ya da bu ruhun görünüşe taşınmış biçimi olarak algılanan, insanlığın ya da bir soyun/boyun ilk babası durumunda bulunan, *ata-anayı* dölleyen ilk erkek *ata-baba* adını alır. Örneğin Oğuz Kağan Destanı Orta Asya varoluş tasarımları açısından yorumlandığında, *doğaya benzeme*, *doğuran* doğanın *doğuran parçası* olma eğiliminin belirgin olduğu görülür. İnançta bu tür tasarımlar, *doğatanrıclık* anlayışının ve atalar tapımının kaynağı durumundadır.

Destanda gökten indiğı belirtilen ışıık, Göktanrı'nın ya da göksel güçlerin *spermasını*, yani dölleme, doğurtma gücünü simgeler ve *ata-baba* olarak algılanır. Ağaç ise döllenen, yani *gebe* kalan doğa parçası olarak *ata-anadır*; ağacın kovuğı, *doğanın rahmi* işlevini üstlenir.

Demek ki destan diliyle Oğuz'un çocukları, ata-baba ve ata-ana'dan doğma birer *doğa-tanrı*'dırlar, birer *ata-tanrı*'dırlar. Bu kapsamda *ata-tanrı* ya insanlığın ya da bir soyun/boyun kaynağı olduğuna inanılan ve ezelden beri var olduğu kabul edilen, tapım konusu, yer/su ruhudur. Ya da bu ruhun görünüşe taşınmış biçimi olarak algılanan tüm doğa ya da doğa parçası olarak dağ-tepe, deniz-göl, nesne, bitki, hayvan ve insandır. (Esat Korkmaz; Şamanizm Terimleri Sözlüğü; Anahtar Kitaplar; İstanbul- 2003; Sayfa: 27-28)

- ² Zerdüştlükte, fravaşiler olarak algılanan ve bereket sağladıklarına, koruduklarına inanılan, sayılarının 99.999 olduğu kabul edilen, ölmüş kahramanların ruhlarına yönelik adak, yakarı, kurban vb. uygulamaların tümü atalar tapımını oluşturur.

Avesta Vendidad bölümünde konuya ilişkin şu bilgiler verilir:

“...99.999 dindar fravasyi (fravaşi), dünya denizi olan Hazar Denizi'nde Vourukasya'yı beklerler. Bir o kadar da denizyıldızı, Büyü-kayı bekler. Büyü-kayı, merkezi kuzeyde olan kötü güçlerin anayur- dundaki şeytanlara karşı mevzi alıp, Cehennem'in kapısını bekler.

Keresaspa, aynı soydan olan Zerdüşt'ün bedeni ve Kasava Gölü'nde bulunan tohumunu bekler. Bunlar iyi bir hükümdara yapılan yardımıdır.

Ey Spitama soylusu Zerdüşt, Vourukasya denizinin suyu yükselip, Her Şeyi Bilen'in yarattığı saltanatın seviyesine varınca, o zaman, o dindar güçlü fravasyerler (fravaşiler) yüzlerce, binlerce, onbinlerce... ailesi için, köyü için, ülkesi için yola koyulurlar. Şöyle haykırırlar o zaman; 'Ülkemizin kuraklıktan yok edileceği sanılmıştır!' Her biri daha önce hayatta iken oturduğu yeri için, evi için, düşmana karşı öz malını savunmak için silaha sarılanların yaptığı gibi, gerçek savaşımlara katıldılar. Bu savaşta kazananların her biri ailesi için, köyü için, bölgesi ve ülkesi için suyu alıp geldiler. Şöyle haykırdılar o zaman; 'Ülkemiz gelişip çiçeklensin.!''

Ve ülkenin herhangi bir prensi, düşmanın saldırısına uğradığında hemen dindar güçlü fravasyeri yardıma çağırır. O zaman o güçlü fravasyerler, onları çağırانların rızası ile o desteksiz ve darbe yiyenlerin yardımına, güzel kanatlı birer kuş gibi uçarlar...

Biz, ilk kez iyi düşünen, ilk kez iyi konuşan, ilk kez iyi iş yapan, ilk rahip, ilk bilge, ilk savaşçı, tarım hayvanlarına bakan ilk çiftçi, ilk öğrenen, ilk öğreten, ilk hak talebinde bulunan, gerekli tarım hayvanlarını ve dindarlığın ödülünü ilk kazanan, ilk varlık, egemenlik ve ilk varlığa itaatı ve Her Şeyi Bilen'in dindarlıkla yarattığı, tüm iyi olan Spitama soylusu Zerdüşt'ün hizmetinde olan asyi ve fravasyilere taparız."(Esat Korkmaz; Zerdüştlük Terimleri Sözlüğü; Anahtar Kitaplar; İstanbul- 2004; Sayfa: 29-30)

MİRAC

Hakikat

ne zaman anlaşılmaya başlanır biliyor musunuz?:

Kalabalığa karıştığınızda içinize baktığınız

ya da

bakmasını bildiğiniz zaman.

Alevilik-Bektaşilik soyuta âşık olma sanattır: Böylesi bir aşk yaşanırken soyutlamanın sınırları zorlanmaya başladığında kulaklarımız artık bize yardımcı olmaz. Felsefi, yani kavramlarla düşünmeye başladığımızda kulaklarımızı rafa kaldırmalıyız. Tam da bu yüzden felsefi metin ya da tasarım kulakla değil gönül gözüyle okunur.

Anılarımızın bir güncesini tutmamız gerekir; gönül güncesi, can gölgesinde yazılır. Gönül güncesi soyuttur ve insan, soyut düşünmeye başladığı zaman akıllı olmaya başlar.

Soyut, somuttan daha canlıdır; çünkü o, insanın kendi ürünüdür. Bulutları Tanrı'nın beyni olarak tasarımılamak; gökyüzünün üzölmeye ve ağlamaya başlaması, gözyaşlarının yağmur olup düşmesi; ağlayan birine acıdığımız gibi gökyüzüne acımamız, onu korumaya kollamaya almamız, maddi bir varlığa uygulanmış soyut bir düzenlemedir. Gönlümüzü gemi olarak tasarımımlarsak ona iş-yolcu bulmak; konut olarak tasarımımlarsak ona konuk bulmak zorundayız. Gönlümüzü ağlatacaksak ya da güldüreceksek, büyük serüvenlere atılmalıyız. Durup dururken ağlamaz gönül ya da gülmez.

Miraç Arapça, *yukarıya çıkma, yükselme*, anlamlarına gelen *uruc* sözcüğünden türemiştir. Sünni İslamlık'ta Hz. Muhammet'in bedeniyle göklere yükselerek Tanrı katına çıkmasını ya da Hz. Muhammet'in birinci göğe yükselirken bindiği doğaüstü varlığı anlatır.

Terim olarak Alevilik-Bektaşilikte ise

- a) Hz. Muhammet'in, kendi aklıyla (Cebrail) bâtının ayırımına varması; bâtının ayırımına varacak biçimde bir *düşünsel yolculuğa* çıkması ve mürşit aşamasına ulaşması; kendi aklının sonuçlarına koşacak biçimde seyahat etmesi; *Muhammet miracı*;
- b) Bir sûfi, yetişmiş olmanın, *ham ervahlıktan* kâmil insan durumuna gelmenin kanıtı anlamında bir *iç yolculuk* yaparak *Enel Hak* noktasına çıkması; *sûfi miracı*;
- c) Hak yüzünü görme anlamında algılanan ikrar verme, nasip alma; talip miracı.
- d) Görgüden geçerek ikrar tazeleme, ruhsal açıdan temizlenme; *talip miracı* ve
- e) Bir talibin eğitim sürecine girerek eğitilmesine koşut bir makamdan diğer makama yükselmesi; *talip miracı*, anlamlarına gelir.

Bu nedenle;

- 1) İkrar vererek, nasip alarak Alevi olana, tören bittikten sonra miracın kutlu olsun denir.
- 2) Görgüden geçerek ikrar tazeleyen, ruhsal açıdan temizlenen talibe, tören bittikten sonra miracın kutlu olsun denir.
- 3) Üç terk aşamalarından geçen ya da seyrü süluk yolculuğunu tamamlayan, yani ham ervahlıktan çıkıp kâmil insan durumuna gelen sûfiye miracın kutlu olsun denir.

- 4) *Kültürel canı* ile yolculuğa çıkabilen, düşünsel yolculuk yapabilen, yani mürşitlik aşamasına gelmiş yol erine miracın kutulu olsun denir.

Mirac'ın iki türlü tasarımı vardır: Ortodoks tasarım ve bâtını tasarım. Ortodoks miraç tasarımı; Hz. Muhammet'in bedeniyle katıldığı bir Tanrı yolculuğu üzerine yapılandırılır. Kaynağını, akıl alanında olanaksız olan bir *mucizeden* alır. Bâtını tasarıma gelince; ham ervahlıktan kâmil insan durumuna gelmenin bir kanıtı anlamında bir *gönül yolculuğu* olarak algılanır. Kaynağı, kişinin yetiştirmişliğidir.

Sünni İslamlıkta Miraç

Gönül gözüyle okuduğumuzda *Kırklar Cemi*, şeriatçı inançta, yani Ortodoks Sünnilikte tasarım olarak yoktur; buna karşın, Kırklar Cemi'ni önceleyen Miraç yolculuğu vardır ve bu bir tasarım değil, somut olarak gerçekleşmiş bir olay, olgudur. Muhammet'in Tanrı'nın peygamberi olma durumunu *pekiştiren*, her şeyin kanıtının tanrı olduğu algısını öne çıkaran somut bir *mucize*dir. Sünni inanç ve kaynaklarına göre, Hz. Muhammet peygamberliğinin X. yılında(619), Arap aylarından Recebin 27. gecesi Tanrı'nın bir *mucizesi* olarak evinden alınıp önce Kudüs'teki Mescidi Aksa'ya götürülür; sonra da tanrısal mekâna, göklere yükseltilir. *Mucizenin* Kudüs'e kadar olan ilk bölümü *İsra* adını alır. Bu bölüm Kuran'ın aynı adı taşıyan suresinin ilk ayetinde şöyle anlatılır:

"Bir gece kedisine delillerimizden bir bölümünü gösterelim diye kulu(Muhammet) Mescidi Haram'dan çevresini kutlu kıldığımız Mescidi Aksa'ya götüren Allah'ın şanı çok yücedir".

Miraç mucizesinin Kudüs'ten sonraki aşamaları hadislerle açıklanmış olmasına karşın, değişik görüşler de yok değildir. Daha çok ehl-i sünnet bilginlerinin oluşturduğu çoğunluğun görüşüne göre, Miraç yalnızca ruhsal bir olay ya da düş değil, Hz. Muhammet'in uyanık olarak hem ruhsal hem de bedensel varlığı ile yaşadığı bir *mucizedir*. Köktendinciler ise İsra suresinin Kuran'da yer aldığını, bu nedenle Miraç mucizesini kökten reddedenlerin *dinden çıkmış* sayılacaklarını ileri sürerler.

Miraç olayının Kudüs'e kadar olan bölümü Kuran'da kesin olarak bildirilmekle birlikte, Kudüs'ten göklere yükselme aşamaları hadislerde yer alır. Hz. Muhammet'in göklerden sonra *Arşı*, *Cennet* ve *Cehennemi*, buralarda bulunanların durumlarını tanımladığı hadisleri ise az sayıdaki ravilerce (Hz. Muhammet'in yaptıklarını, söylediklerini ya doğrudan Hz. Peygambere ya da ilk Müslümanlara dayanarak aktaran kimse) anlatılır. Bu nedenle ıslımlı Sünni inançta Mirac'ın Kudüs'ten sonraki aşamaları da doğru kabul edilmekle birlikte, sadece hadislere dayandığından, bu bölümlere inanmayanlar *dinden çıkmış* sayılmaz.

Hadislerde verilen bilgilere göre bu olay şöyle gerçekleşmiştir: Hz. Muhammet evinde ya da Kâbe'nin avlusunda uyurken, Cebrail yanına gelir; göğsünü yararak kalbini yıkar; sonra Burak'a bindirerek bir anda Kudüs'e götürür. Hz. Muhammet burada öteki birçok peygamberin ruhlarıyla karşılaşır ve Mescidi Ak-sa'da onlara imamlık yaparak iki rekât namaz kıldırır. Namaz bittikten sonra Cebrail ile birlikte *Miraç* denilen bir araçla *Birinci Göğe* yükselir. Buradan *Yedinci Göğe* kadar meleklerin yardımıyla; *Sidret ül-münteha*'ya kadar *Cebra'il*'in yardımıyla daha öteye ise *Refref* adlı bir araçla gider. Sonunda, Refreften de ayrılarak tek başına Tanrı huzuruna ulaşır.

Hz. Muhammet, konuyla ilgili hadislerinde yedi kat göklerde

karşılaştığı peygamberler, onlarla yaptığı görüşmeler ve Miraç'ın son aşamalarında ulaştığı tanrısal tecelliler hakkında bilgiler verir.

Ehl-i sünnet bilginlerine göre, bu gecede Hz. Muhammet ümmetine üç armağan sunulur:

- 1) Bakara Suresi'nin son iki ayeti,¹⁻² bu gece Hz. Muhammet'e bildirilir;
- 2) Hz. Muhammet'e, Tanrı'ya ortak koşan ya da O'nun varlığını tanımayanların dışında kalan tüm ümmetinin Cennet'e gireceği müjdelendir;
- 3) Ortodoks Sünni İslam'ın en başta gelen ibadeti olan beş vakit namaz bu gece farz kılınır. Bu namazları inanç ve bağlılıkla kılan müminlerin elli vakit kılmışçasına sevap kazanacakları ve namaz kılmakla bir tür *Miraç* yapmış gibi onur ve değer kazanacakları Tanrı diliyle açıklanır; bu nedenle *namaz* hadiste, *müminin miracı* gibi algılanır.

Alevilik-Bektaşilikte Miraç

Alevi felsefesinde ise Kırklar Cemi ve onu önceleyen Miraç yolculuğu, akıl-mantık alanı *dışında* tümüyle bir *söylencedir*, yani *akıl yürütme* yoluyla ulaşılan bir tasarımıdır. Muhammet'i de Ali'yi de sonralayan ve felsefe-davranış boyutunda yapılanıp biçimlenen Alevi-Bektaşî kimliğinin *geriye dönüşle* yarattığı bir *kurgudur*.

Alevi-Bektaşî felsefesi, *söylence* zemini *dışında* *mucize* kabul etmez. Çünkü, somut olarak, nesnel olarak gerçekleştiğine inanılan *mucize*, sorgulamanın *dışında* kalır da ondan. Sorgulamanın *dışında* kalan ya da kendini sorgulatmayan her inanç olgusu an-

cak *dogma* olabilir. Alevi-Bektaşı felsefesine gelince burada mucize bir *akıl* sorunudur; akıl yürütmeyle *akıl dışı* alana taşınarak yaratılan bir *akıl olgusu* olarak öne çıkarılır.

Bâtınlıkta can, *biyolojik can* ve *kültürel can* olmak üzere iki türlü tasarımlanır: Biyolojik can, bedeni terketmez; terk edecek olursa ölüm denilen şey gerçekleşir. Doğal olarak bir Alevi-Bektaşı beden-can arkadaşlığını iyi kurmaya çalışır. Kültürel can ise gezerek-dolaşarak beslenir-büyütülür; bedende fazla oyalanmaz. Kültürel can, Dört Kapı Kırk Makam eğitimi alınarak elde edilen bir candır. Düşüncece gören bu kültürel canın gözüdür aslında. Bâtınlıkta Miraç yolculuğu kültürel canın bir gezintisinden başka bir şey değildir.

Demek ki çözmemiz gereken iki sorunla karşı karşıyayız:

- a) Söylence nedir? Nasıl anlaşılmalıdır? ve
- b) İnanç ya da din nedir? Nasıl anlaşılmalıdır?

NOTLAR

- ¹ “Peygamber, Rabbi tarafından kendisine indirilene iman etti, müminler de(iman ettiler). Her biri Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine iman ettiler. ‘Allah’ın peygamberlerinden hiçbiri arasında ayırım yapmayız. İştittik, itaat ettik. Ey Rabbimiz, affına sığındık! Dönüş sanadır’ dediler.”(Bakara Suresi/285. Ayet).
- ² “Allah her şahsı, ancak gücünün yettiği ölçüde mükellef kılar. Herkesin kazandığı (hayır) kendine, yapacağı (şer) de kendinedir. Rabbimiz! Unutursak ya da hataya düşersek bizi sorumlu tutma. Ey Rabbimiz! Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır bir yük yükleme. Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği işler de yükleme! Bizi affet! Bizi bağışla! Bize acı! Sen bizim mevlamızsın. Kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et!” (Bakara Suresi/286. Ayet).

SÖYLENCE

*Ruhun ziyaretçileri arasına katılmak gerek;
ruhları ziyaret etmek anı yaratmak anlamına gelir;
anılar, genelde insandan daha fazla yaşarlar.
Ruhları ziyaret ederken lokma götürmek gelenektir;
ruhun lokması ya da gübresi sözlerdir.*

Söylencelere *aklın ilkeleri* ile bakamayız: Çünkü söylence *açık ve dünyevi* bir bilince seslenmez, egemenliğini gönül dünyasının derinliklerinde sürer; anlama-algılama yeteneğini tetikler ve uyarır.

Söylenceler akıl-mantık alanı dışında, *sonradan* kurgulanan ürünler olmalarına karşın *yalan* değildirler. Kırkların Cemi de bir söylencedir; demek ki o da yalan değildir. Çünkü her söylence, toplumda yalanın *keşfedilmediği* çağlar üzerine kurulur; *toplumsal bir özlemin* dışavurumu olarak belirir. Bu bağlamda Kırklar Söylencesi sosyal ve tarihsel olayların, Alevi-Bektaşî kimliğinin *beyin ve ruh aynasında* bir yansımadır. Alevi-Bektaşî kimliği Anadolu'da ve Anadolu'ya yakın coğrafyalarda süregelen değişiklikleri, ortaya çıkan altüstlükleri, kendi evren görüşü ve kendi somut araçlarıyla *anlamlandırmak* istemiştir. Alevi-Bektaşî kimliğine bu isteği dayatan sosyal olaylar ve ortam gözden kaçırılırsa Kırklar Cemi söylencesi *anlaşılmaz bir yumağa* dönüşür.

Bu nedenle bir söylencenin *nasıl* söylendiğine değil, *niçin* söylendiğine bakılır.

Biraz daha somut düşünelim: Kırklar Cemi, Küçük Asya'da İsa şeriatına tavrırlı halkın, Muhammet şeriatına tavrırlı Ali Yandaşları'nın ve Orta Asya'dan kopup gelen, ilksel komünal değerlerle donanımlı, *medeniyetin sömürücü özüne tavrırlı yığınların düşünce beslemesiyle yaratılan ve atalar tapımı-gök tapımı gereği geçmişe taşınıp inanç alanına oturtulan* bir söylencedir. İnsanlık evriminin bir gereği olarak kabul ettikleri ya da kabul etmek zorunda kaldıkları son tektanrıci din İslamiyet içinde, kendi kimliklerinin dayatması sonucu *dramatik biçimde yaşama geçirilen başat* bir inanç kaynağıdır. İbrahim-İsa-Muhammet şeriatına karşı zeminde filizlenip boy veren nesnel-toplumsal-düşünsel ve inançsal yaratılar ortamında bir sentez olarak beliren Aleviliğin-Bektaşiliğin, tepkisini *destanlaştırmak* isteğinde doğmuştur denebilir. İnanç boyutunda, İslamiyet'in doğuş koşullarına taşınarak yaratılan ve

"Ben kimlik olarak o günlerde yaşasaydım böyle düşünürdüm"

demek istenilen, olağanüstü bir kurgudur. Medeni insan kafasının ürünü olan şeriatçı inanca, aynı medeni insanın kafa yordamını kullanarak verdiği *bâtını-heterodoksi* nitelikte bir *manifesto*dur. Ortodoks inanç görüntüsü ardında şeriatı temsil eden Tanrı elçisinin; *bâtını-heterodoksi* inanç görüntüsü ardında akli temsil eden Ali ve arkadaşlarını tanımak durumunda kaldığı bir organı, yani *Kırklar Meclisini* merkeze alarak bilince çıkarılan *anti-şeriatçı tavrın evrenselleştirilmesidir*.

Bundan yaklaşık 700 yıl önce *güvercin donunda* gökyüzünden Anadolu toprağına inen Hacı Bektaş Veli'nin öncülüğünde/önderliğinde yapılanıp biçimlenen Alevilik-Bektaşilik; *egemenin* ötesinde *devletin* dünya görüşü durumuna gelen şeriatçı İslam ile barış içinde bir arada yaşamak istemedi.

Uygar eşitsizlikçi toplumda, *eşitlik* adına muhalefet eden kimliklerle/değerlerle buluştu ve bütün gönüllerin aydınlığa, bütün canların ermişliğe kavuşmasını dileyen bir yürek vuruşuyla seslendi Anadolu'nun çalışan-yaratan insanlarına: *Gelin canlar bir olalım.*

Evrenin zenginliğinde gücü yettiğinde /olanağınca gezmek, görmek, sevmek, öğrenmek kısaca yaşamak özlemi içinde olanlara, Anadolu insanının toplu özlemiyle, dileğiyle seslendi: *Gelin canlar bir olalım.*

Arınmış bir yürekle dolaşmak, er olmak, erlerle yaşamak, erenlere karışmak; görüşmek, barışmak, konuşmak, sevişmek; esriyen gönüllerde kendini bulmak, kendinde başkalarını, başkalarında kendini görmek isteyenlere yücelerden seslendi: *Gelin canlar bir olalım.*

Baş eğmemek, alçalmak istemeyenlere, yanlış doğruya, çirkin güzele çevirmek isteyenlere, söylencelerde anlatılanların gerçekleşmesi dileğiyle seslendi: *Gelin canlar bir olalım.*

Uygar insanlara özgü bilinç açıklığına/ davranış bağımsızlığına kavuşmak isteyenlere; insan denen varlığın değerini, önemini, evrendeki yerini bilmek isteyenlere erenler toplantısından seslendi: *Gelin canlar bir olalım.*

Şariatçı İslamlığın uyuşturucu etkisinden kurtulmak, özgürlüğün can verici/diriltici sıcaklığına koşmak, yeniyi bulmak, eskiyi yerli yerine koymak, yani her an yeniden doğmak ya da ölmeden evvel ölmek isteyenlere, yaşamı kucaklayan/onurlandıran inancının diliyle seslendi: *Gelin canlar bir olalım.*

Demek ki Kırklar Cemi söylencesi canlara, Anadolu insanına bir seslenişdir. Bâtını kimlikli insanın, Alevinin-Bektaşinin bilimsel bir kaygı gütmeksizin *düş gücünün* bir ürünüdür.

Doğuş yıllarında, gökten yeryüzüne indirildiğine inanılan tanrısal buyruklarla yaşamaya çalışan ve değişmeyen, tartışılmayan, esnetilemeyen bir inanç kurumu, bir dogmalar bütünü yaratan şeriatçı İslamlığın, yaşanan nesnel/toplumsal süreç tarafından yadsınmasıyla ortaya çıkan inanç boşluğunun akıl adına, halk adına doldurulmasıdır Kırklar Cemi.

Tektanrıci dinlerin şeriatçı kurallarına kilitlenip kalan insanı, can yoldaşlığı, kavga arkadaşlığı temelinde, aklın aracılığıyla önce toprağa, sonra yaşamdan kaynaklanan bir birikimin ürünü durumunda olan geleneğe bağlayan süreci başlatan toplumsal olgunun, inanca taşınmasıdır Kırklar Cemi.

Şeriatçı İslam'ın getirdiği değişmez koşullara yaşamsal bir tepkidir Kırklar Cemi.

İşte bu tepkiler sonucu:

İnanç, halkı kurtuluşa taşıyacak bânını evren görüşüne maya olacak bir *tasavvufa* dönüştürülebildi.

Herkesin ve her şeyin yazgısını çizecek biçimde soyut olarak tasarımı ve kutsanan, sonra da halkın toplu belleğine *gerçek varlık* olarak yerleştirilen Tanrı algısı, kimliği eleştirilebildi.

Yaşanan ve kesinlikle bilimsel olan nesnel-toplumsal süreci onurlandırmak için bilimsel olup olmadığı kaygısı güdülmeksizin sağduyunun-önsezinin yarattığı *ışıkla* bir gönül kanalı açarak, insanları da peşine takıp gökyüzüne yükselten Tanrı oradan alınıp yeryüzüne indirilebildi.

Karayazgıyı yaşayan değil, bu yazgıyı yaratan eleştirilebildi.

İnsanların, kendi yazgılarını kendilerinin çizebileceği gerçeği yaşama geçirilebildi.

Ölmeden evvel ölelim ki dirilelim anlayışı yaşama geçirilerek, *Tanrı'ya ve ölüme insanca direnişin öyküsü* yaratılabildi.

Bu nedenlerle Kırklar Cemi söylencesinin kişileri, özlemlerin umutların kucağında beslenerek önce kendi *nesnel* yaşamlarının sınırlarını aştı; sonra da evrenin sonsuzluğuna uzanan bir davranışın, tavrın *taşıyıcıları* oldu.

Gelin bir örnek ile anlattıklarımızı somutlayalım. Önce Hacı Bektaş Veli Vilânamesi'ne kulak verelim:

“Hünkâr'a bir ikindi üzeri, güzel yüzlü, tatlı sözlü, Alevi saçlı, yeşil giysili bir aziz geldi.

Boz donlu bir ata binmişti; Saru İsmail karşıladı, atını tuttu. O kişi teklifsizce doğru Kızılcahalvet'e yöneldi ve içeri girdi.

Saru İsmail, 'Acaba bu atını tuttuğum er kim ola, şimdiye değin bunun gibi nurlu, güzel yüzlü ve heybetli bir er görmedim', diye düşüncelere dalmıştı. O sırada halifelerden biri geldi; İsmail'e, 'Tut şu atı', dedi ve Kızılcahalvet'in kapısına vardı. O aziz kişinin, Hünkâr'ın karşısında oturmakta olduğunu gördü. Tam bu anda Hünkâr, 'Ne yapalım Hızırım Ulu Tanrı seni bu işe koşmuş, Tanrı kullarını zordan kurtarman gerek; şu anda Karadeniz'de bir gemi batmak üzere, seni çağırıyorlar; sohbetine can atıyoruz ama ne çare; tez imdatlarına yetiş; Tanrı izin verirse yine şerefeleniriz', diyordu.

Hızır Peygamber hemen kalktı. Saru İsmail dışarıda atı tuttu. Hızır dışarı çıkınca İsmail Hızır'ın üzengisini öptü. Hızır atını sıçrattığı gibi at, bir adımını Sulucakarahöyük'ün üstüne bastı, öbür adımla güneşle birlikte dolunay oldu ve gözden yitti; yalnızca karşıdan nalinin parıltısı görüldü.

Saru İsmail, huzura varıp gördüğünü anlatarak, 'Erenler Şahı, bu giden aziz kimdir?', diye sorunca Hünkâr, 'Kardeşimiz Hızır

Peygamber'dir. Karadeniz'de bir gemi batmak üzereydi, oraya imdada koştı; O'nun yürüyüşü böyledir', dedi.

Saru İsmail Hızır'ı gördüğüne çok sevindi."

Bu söylence somut olarak gerçekleşmiş bir olay değil, Anadolu halkının kendisini temsil eden bir kimliğe yüklediği ve özlemi-ni-dileğini yaşama geçirmek üzere soyut olarak düzenlediği bir kurgudur. Hacı Bektaş Veli bu tasarımda, halkın yüzyıllar içinde yarattığı Hızır tapımından yararlanır. Söylencede Hacı Bektaş Veli'nin bireyüstü, doğaüstü gücü anlamına gelen *Hızır* kimliği nedir?

Hızır özlemin atlısıdır bir bakıma. Anadolu halk inancında Hızır, peygamber ve ulu bir ermiş kabul edilir. Ondan, *Hızır Peygamber*, *Hızır Aleyhisselam* ya da *Hızır Nebi* olarak söz edilir. Ölümsüzlük suyu içmiştir. Zaman zaman dünyaya gelip halkın arasına katılarak darda olanların yardımına koşar ve doğaya yeniden can verir. Üzerinde çiçeklerden yapılan bir cüppesi bulunan, kırmızı pabuçlu, ak sakallı ve nur yüzlü bir yaşlı olarak betimlenir. Bastığı yerde güller, çiçekler açar; ekinler yeşerir; bül-büller ötmeye başlar. Elini sürdüğü kişi dertlerden, uğursuzluklardan ve hastalıklardan arınır; ömür boyu sürecek bir bolluğa kavuşur.

Hızır tapımı, hemen hemen tüm halkların söylencelerini süsleyen bir öğedir. Söylencenin çok özel bir yeri olduğu Alevilik-Bektaşilik inancında-kültüründe ise daha bir anlamlıdır. Anadolu Aleviliğin kurucusu piri Hacı Bektaş Veli'nin söylence zemininde birinci derecede *yardımcısıdır*.

* Vilâyetname(Menakıb-ı Hacı Bektaş Veli)/Yayına Hazırlayan: Esat Korkmaz/ İkinci Baskı; Can Yayınları; İstanbul- 2006; Sayfa: 140.

Hızır, bir türlü gerçekleştirilemeyen isteklerin, dileklerin nesnelleşmesine, toplumsallaşmasına duyulan özlemlerin beslediği, giydirip kuşattığı; doğaüstü yetilerle belirgin bir *düş* varlığıdır, bir kurtarıcıdır. Söylence dünyasında *oynanan kumarda, talih oyununda*, bireyden yana tavır koyan, kimi kez onu kazandıran, onun dileğinin, özleminin gerçekleşmesini sağlayan kutlu kişidir. Bir anda yanlışı doğruya çevirebildiği gibi çirkini de güzelleştirir.

Bireyin-halkın inanç kanalında gönül coşkusunu dışa vurabilmek, bunu yaparken önündeki aşlamaz engelleri aşabilmek için yarattığı, zaman zaman kendi dünyasına soktuğu, eliyle saçıyla ya da bir sözüyle kutsadığı bir inanç kişisidir Hızır.

Bu bağlamda, insan için olanaksız olan zemine, *özlem* denen *ata* binilerek yapılan gezintinin başkışisidir. Hızır; rüyalarda muştulayıcıdır. Dondan dona girerek yeri geldiğinde insanı *sorgulayan*, yeri geldiğinde *onurlandıran*, *ödüllendiren*, kimi kez ipuçları vererek araştırmaya *özendirendir*. Kısaca insanoğlunun özlemle yarattığı, özlemle devindirdiği, iyilikle, saflıkla donattığı; kendi isteğiyle güdümüne girdiği, yönlendiriciliğinden hoşlandığı, zaman zaman birlikte *eğlenip* birlikte *güldüğü*, *ağladığı*, tümüyle kendi yaratısı olan *düşsel* varlığın adıdır Hızır.

Ancak, söylence anlatılan duygu sürecinin, bu gönül dünyasının gerçek yaşama yönelik halk katında belirgin toplu söylemi-eylemi *beslemek*, onurlandırmak, onun gerçekliğini-zorunluluğunu *kanıtlamak* için kendince bir yöntem içinde ve *gönül meşrebine* uygun biçimde *soyut* olarak kurgulandığını, bir kutsanmışlık yaratmak üzere inanç olarak öne çıkarıldığını hiçbir zaman unutmamak gerekir.

Bu durum gözden kaçırılır da Kırklar Cemi'nden tartışmaya

kapalı, kafaları kilitleyen, değişmeyen-değiştirilemez olan inanç ağırlıklı sonuçlar çıkarılmaya kalkılırsa her şey *tersine* döner. Böyle bir süreç yaşama geçirilirse; insana doğanın ve kendi doğasının yazgısını ele geçirmeyi savlayan; her şeyi yapılabilir kılan *söylenceyi, düş gücünü*; insan kafasını zincire vuran bağlardan kurtulmanın yolu, yordamı bağlamında felsefi bir zenginlik, bir gönül genişliği olarak gören Alevi öğretisi, *hatalı* yorumlanmış olur.

Gerçek yaşamda ulaşılması gereken aşamalara duygu kanalıdan, gönül dünyasından *kestirmeler* yapmayı sağlayan, somut anın, yaşamın konusu oluncaya değin onu bātında beslemeyi-yatmayı olanaklı kılan söylenceler, kafalara *somut olarak gerçekleştirmiş* ya da *gerçek değerler* olarak kazınırsa, *karayazgı çağı* yeni bir yorumla yeniden diriltilmiş olur.

İNANÇ-DİN

Bâtınlıkta *din* dendiğinde *aşk* akla gelir

ve bu *gönül sahibi olmakla* elde edilir;

öyleyse *gönül sahibi* olmak *yaşam bilgisi* olmak demektir.

Yaşam bilgisi, yaşam bilgeliğini kurarken *dilini-telini*,

sevgi tezgâhında dokur;

sevgi tezgâhından çıkan bu *dokuma* bizim, insanlığa söylenecek *sözümüzdür*.

Açıktır ki gönlün, *bilimsellikle ilgisi* vardır: Gönlü sadece *düşüncede* görerek, yani *düşünsel deneyim* yaparak tanımlamak yetmez; her insanın yaşamı *somut* olarak algılanmalı ve her insanın yaşamından *gönül devşirilmelidir*. Derin bir kültür geçmişinden gelip *bitimsiz bir sona* uzanan gönül olgusunu, *duygusallığı kullanarak sömürmek* bana göre *suçların en büyüğüdür*. Benim toprağımdaki yaşamdan çıkan felsefenin *çekirdeğidir gönül*. Biz ona *katkımızı* yapacağız ve gelecek kuşaklara *zenginleştirmeleri için emanet* edeceğiz.

Bâtini anlamda inanç; bilginin bittiği yerde başlayan *sanıya* güvenme ve bağlanma durumudur. Bu bağlamda her inancın altında bir *bilgisizlik* yatar.

İnsanlar bilmediklerini *hayal* ederler; daha doğrusu hayal ederek tamamlamaya çalışırlar; çeşitli olasılıklardan birini seçerek ona bağlanırlar. Demek ki genelde inanç bir *bilme* gereksinmesinden doğar. Bu anlayış uzantısında; *inanmak bir gereksin-*

medir savı, bätünü anlamda, *bilmek bir gereksinmedir* savına/gerçeğine dönüşür. Süreç içinde;

- a) Hayal gücünün pratikle, yaşamla bağımlı olarak işlemesi halinde *bilimsel varsayımlar*;
- b) Pratikten, yaşamdan kopmuş olarak işlemesi halinde ise *inançlar* ortaya çıkar.

İnançlar, pratikle, yaşamla *denetlenmesi* durumunda, inanç olmaktan çıkar *bilgi* olur; pratikle, yaşamla denetlenmemesi ve doğrulanmaması durumunda ise denetimsiz kalmış hayal gücünün sınırsız özgürlüğünü de kullanarak *boşinançlara* dönüşür.

Ancak inanç ya da inançsal varsayımlar, bilim açısından belli bir değer taşırlar. Ne var ki bunların değerleri, kendi gerçekliklerinde değil, toplumsal-ekonomik nedenlerle *karşılama*ya çalıştıkları gereksinmelerdedir.

Sözgelimi her söylence, masal vb. belli bir gereksinmenin ürünüdür; bilimsel olarak açıklanamayan gerçekler bu yolla açıklanmak istenir. İnsanlar bunları hayal ederken çok değerli *sezilerde* bulunurlar: Bu seziler, insan düşüncesine kendisini zorla kabul ettiren *doğal/toplumsal gerçekliklerden* başka bir şey değildir. Bu yaklaşımın yaşama geçirilmesiyle süreç içinde doğanın işleyiş yasaları, yani diyalektik, yani evrenin maddesel yapısı *bilim-öncesi sezilerle* kavranabildi. İnsanlık başlangıçta gerçeklik içindeydi; gerçeklikle özdeşti; hayal kurma yetenekleri çok sonraları gelişti. Bu nedenle inanç ürünleri bilim dışı olduğu halde, inanç *nedenleri* bilim içidir.

Alevi-Bektaşî felsefesinde, Dört Kapı Kırk Makam eğitim sürecinde beliren *manevi yoğunluk* inanç olarak algılanır ve bu da *din* demektir. Öğretide *fehîm* terimi, inancı anlama ve bunun gereğini yerine getirme anlamını taşır. Dinin zâhir anlamı; insanın

kutsal olanla ilişkisini betimleyen inanış ve dogmalar bütünüdür. Alevilik-Bektaşilikteki bâtın anlamı ise bunun bütünüyle dışındadır. Daha doğrusu dinin ikili bir anlamı vardır:

- a) Dört Kapı Kırk Makam eğitim sürecinde beliren inançtır; tektanrıci inancın dünyalaşmasıyla kazanılan ve yeni bir içerikle biçimlenen yarı-ilahi boyuttur. Akılla ulaşılan sonuçları kutsayan, düşüncenin evrimine koşut olarak değişimler-dönüşümler geçirerek yaşanan anda anlamlı ve güncel kalan mânevi ilkeler-kurallar bütünüdür. Tanrı'nın eksiksiz sureti olarak beliren insan-ı kâmilin, bunun yüceltilmesi bağlamında kutbun yaşama görüşüdür.
- b) Aşktır, sevgidir. Aşk Dört Kapı Kırk Makam eğitim sürecinde beliren inanç dünyasında, kutsal köken olarak öne çıkan tanrısal varlığı, içten gelen bir eğilimle sevmedir; sevginin insanı bütünüyle egemenliği altına almasıyla sevenin sevilende kendini yoketmesidir.

Senirkent kurucusu Şehamet Sultan evlatlarından ve kendini bilen dedelerimizden Mehmet Turan Dede, *“Din nedir? Dinden amaç nedir? Bir Alevi dedesi olarak dine nasıl bakıyorsunuz?”*, sorusuna şu yanıtı veriyor:

“Burada şahsi fikirlerimi söylemek zorundayım. Konuya bilimsel bakmamız gerekir. Dinler tarihi var, biliyorsunuz. Dinler tarihi, insanların varoluşundan gelen inanç biçimleriyle ilgilidir. Nedir bunlar? İnsanlar hâkim olamadıkları bazı güçlere tapmaya başlamışlar. Sel gelmiş suya tapmışlar, Güneş hem ısıtmış, hem ıstıtmış, Güneş'e tapmışlar ki bana göre iyi yapmışlar. Bir gücü olmayan metafizik şeylere değil, gücü olan doğaya tapmışlar. Sonradan bilimsel gelişme, öğrenme, eğitim ile set kurarak, baraj yaparak selin önüne geçmeyi başarmışlar. Güneş'ten korunmuşlar. Bunlara tapmanın gereksiz olduğunu anlamışlar. İnanma devam ediyor, neye

inanacağız diye düşünürken kendi kendilerine tanrılar yaratmışlar. En son tektanrılı din gündeme gelmiş.

Benim şahsi görüşüm şöyle: Tanrı varlığını her zaman insanla özdeşleştiriyorum. Tanrı insanın çok çok dışında, yedi kat gökte değil. Dini siyasete alet edenlere de karşı çıkıyorum. Din insanın kendi içinde olmalı. Hiçbir dinde baskı olmamalı. Özellikle Alevi-Bektaşî düşüncesinde baskı yoktur. Baskı kuran düşkün olur. Özet olarak din, insanların kendi içlerindeki vicdan ve akıl özgürlüklerinden başka bir şey olmamalıdır.”

Alevilik-Bektaşilikte felsefi boyutta inanç ve din sorunu; hemen her şeyin, her değerın akılla sorgulanması zemininde, bilgi ve bilim soruna dönüşür. *İnanmak gereksinmesi, bilmek gereksinmesine* evrilince sezgisel akılla, sezgisel zekâyla bilimsel varsayımlar yakalanır; süreç içinde, sezgisel akılla düşünce üretiminde bulunularak *gönül bilgisi* dediğimiz *marifet* yaratılmış olur.

Bu bağlamda, tanrısal gücü simgeleyen mitler, simgeler, semboller; insanın, insanlığını kendi dışına yansıttığı yollardan başka bir şey değildir. Bu nedenle Tanrı, insan doğasının dışı vurumdur. Kendi özelliklerini din yoluyla doğaüstü bir töze yükleyen insan; ikileşmiş, yani çift kimlikli olmuş ve yabancılaşmıştır. İnsanın, doğa ve toplumun *kör güçleri* karşısında hissettiği bağımlılık duygusu, bu yabancılaşmayı yaratmıştır. Bu yabancılaşmadan kurtulabilmek için doğaüstü güçlere değil, insanla, insanlarla ilgili bir *din* geliştirmek gerekiyordu. İşte Anadolu Aleviliği-Bektaşiliği Doğatanrıcılığı, İnsantanrıcılıkla tamamlayarak bu anlayışı yaşama geçirdi. İnancı, insanın insana, insanın çevreye, doğaya ve insanın topluma saygısına, sevgisine dönüştürürken dini, insanın ve doğanın *bilgisine* çevirdi.

KIRKLAR

*Tanrı'ya
nasıl davranıyorsan
çiçeğe de öyle davran.*

Gayb erenleri ululuk/ermişlik sıralamasında yer alan, kim oldukları tam olarak bilinmeyen, ancak varlıklarına ve kutsallıklarına inanılan kırk kişilik evliya, ermiş topluluğuna *Kırklar* adı verilir.

Tarikat, yol inancında, diğer insanlardan farklı kimi Tanrı dostu erenlerin bulunduğu inanılır: Tanrısal sırları bildikleri için kendilerine *gayb erenleri* denilen bu kişiler, ululuk-ermişlik derecelerine göre sıralanırlar. En üst derecede *gavs* ya da *kutup* yer alır; bunu *iki imam*, *dört evlad* ve *kırklar* izler.

Kırklar'la ilgili bilgiler daha çok söylencelere dayanır; söylencelerde mekân ve anlatım teknikleri farklılık göstermekle birlikte hemen hemen tümünde öz aynıdır. Kırklar'ın kimler olduğu konusunda da bir birlik yoktur; çünkü bunlar söylence kimlikleridir; kimi tasavvufi tasarımlarda Kırklar'ın isim listesi verilse de bu ancak *verildiği dönem* için anlamlıdır. Daha doğrusu, Kırklar'ı oluşturan kimlikler, ilahi ideolojiye/ilahi ideolojinin kimliklerine ya da bunu resmi ideoloji edinmiş sınıflara, o sınıfın/sınıfların çıkarlarını savunan devlete/devlet kurumlarına karşı olanların, yani artı değer yaratanların, memnuniyetsizlerin kendilerine *sözcü* olmak üzere yarattıkları, gönüllerince giydirip kuşattıkları *bâtını kurtarıcı kimlikler*dir. Bu kimlikler herhangi bir somut kimlikten

esin alsa da o kimliğin *nesnel/düşünsel sınırlarını aşar*; olumsuzluklarından arındırılmış soyut toplumsal kimliğin *evrenselliğini* taşır.

Bir tasarıma göre Kırklar'ın adları şöyledir: 1) Haticet-ül Kübra; 2) Muhammet Mustafa; 3) İmam Ali; 4) Fatima-i Zehra; 5) İmam Hasan-ı Müşteba; 6) İmam Hüseyin Şehid-i Kerbela; 7) Selman-ı Farisi; 8) Veysel Karani; 9) Huzeyfetül Yamani; 10) Ebuzeri Gaffari; 11) Ammar bin Yaser 12) Ümmü seleme; 13) Ümmü Hani; 14) Ümmü Mektum; 15) Üsame; 16) Salih; 17) Bilal Habeşi; 18) Zeyd bin Haris; 19) Zeynep; 20) İbni Abbas; 21) Akil; 22) Caferi Tayyar; 23) Fazıl bin Cebel Kamber; 24) Kümeyl bin Ziyad; 25) Malik bin Harisül Eşter; 26) Meysemi Temmar; 27) Reşidi Nacer; 28) Hacer bin Adiy; 29) Amr bin Hümeysa; 30) Muhammet bin Ebubekir; 31) Sait bin Cübeyr; 32) Cabir; 33) Suheybi Rumi; 34) Dıhyetil Kelbi; 35) Ümmü Eymen; 36) Ebu Deccene ve Kırklar'a dahil edilen melekler.

KIRKLAR CEMİ

*Anılarımızın bir güncesini tutmamız gerekir;
gönül güncesi, can gölgesinde yazılır.
Gönül güncesi soyuttur ve insan,
soyut düşünmeye başladığı zaman akıllı olmaya başlar.*

Bir gün Cebrail, Hz. Muhammet'e Hakk'ın davetini bildirir ve O'na Mîraç yolculuğunda rehberlik eder. Sema'da, yolculuk sırasında, önlerine bir arslan çıkar ve kükremeye başlar. Muhammet, ne yapacağını şaşırılmış durumdadır. O anda bir ses;

“-Ey Muhammet, yüzüğünü arslanın ağzına ver!”, der. Muhammet, söyleneni yapar; yüzüğünü, arslanın ağzına verir. Arslan, yüzüğü alınca sakinleşir.

Muhammet, yoluna devam eder; göğün, en yüksek katına ulaşır. Sonunda Hak tecelli eder ve Hakk'ın yüzünü görür; dost dostla kavuşur. Dost dostla sessiz ve sözsüz olarak doksan bir sır söyleşir. Bunlardan otuz bini şeriat olur, insanlara iner; kalan altmış bini ise Ali'de sır olur.

Cennet'te Muhammet'e bal, süt ve elmadan oluşan bir yemek gelir. Bunlar özellikle seçilmiş yiyeceklerdir. İnsan için sütün ve balın yüz yararı vardır; buna elma da eklenince yararı bin bir olur. Balın peteği insanın mayası; sütün sağıldığı meme insanın ana rahmi; elmanın kabuğu ise insanın derisi kabul edilir. Tanrı süte sevgiyi, bala aşkı, elmaya ise dostluğu bağışladı: üçünü de Cennet ürünü olarak insanlara yolladı.

Muhammet, Mîraç'tan dönerken kentte bir kubbe ilgisini çe-

ker; yürüyüp kapısına varır; kapıyı çalar. İçeriden bir ses;

“-Kimsin, niçin geldin?”, diye sorar. Hz. Muhammet;

“-Ben peygamberim. Açın içeri gireyim. Erenlerin güzel yüzünü göreyim!”, karşılığını verir. Bu kez içeriden;

“-Bizim aramıza peygamber sığmaz. Var peygamberliğini ümmetine yap”, yanıtı gelir. Bunun üzerine Muhammet, kapıdan ayrılır. Tam gideceği sırada Tanrı dile gelir ve;

“-Ey Muhammet, o kapıya var!”, buyurur. Muhammet, Tanrı'nın buyruğu üzerine yeniden o kapıya varır; kapıyı çalar. İçeriden;

“-Kim o?”, diye bir ses duyulur. Muhammet;

“-Ben peygamberim. Açın içeri gireyim. Mübarek yüzlerinizi göreyim”, der. Bu kez içerideki ses;

“-Bizim aramıza peygamber sığmaz. Ayrıca bizim peygambere de gereksinimimiz yok”, karşılığını verir.

Tanrı elçisi umarsız geri döner; makamına varıp sakinleşmeyi diler. Uzaklaşırken Tanrı yeniden dile gelir;

“-Ey Muhammet geri dön. Nereye gidiyorsun? Var o kapıyı ara-la, o meclise dahil ol”, buyurur. Muhammet, Tanrı'nın buyruğuna uyar. Yine o kapıya varır; kapının halkasına el vurur. İçeriden;

“-Kimsin?”, diye ses geldiğinde;

“-Yoktan var olmuş bir yoksul oğluyum. Sizi görmeye geldim. Girmeme izin var mı?”, diye sorar. O an kapı açılır;

“-Merhaba! Hoş geldin, kadem getirdin. Gelişin kutlu olsun, ey kapılar açarı!”, diyerek kendisini karşılarlar. Tanrı'nın elçisi;

“-Kutsal kapı, hayırlar kapısı açıldı. Esirgeyen ve bağışlayan Tanrı'nın adıyla”, deyip, önce sağ ayağını basarak içeri girer.

İçeride otuz dokuz can oturmaktadır; yirmi ikisi erkek, on yedisi kadındır. Muhammet'in içeri girdiğini görünce hepsi kıyama

dururlar; O'na yer gösterirler. Muhammet, geçip Ali'nin yanına oturur, ama O'nun Hz. Ali olduğunu anlayamaz. Derken;

“Bunlar kimler? Büyükleri hangisi, küçükleri hangisi?” diye düşünmeye başlar. Sonunda dayanamaz ve;

“Sizler kimlersiniz? Size kim derler?”, diye bir soru yöneltir.

“Bizler Kırklar'ız”, karşılığını verirler. Muhammet;

“Peki, sizin ulunuz kim, küçüğünüz kim? Ben anlayabilmiş değilim?”, deyince;

“Bizim ulumuz da uludur, küçüğümüz de uludur. Bizim kırkımız bir, birimiz kırktır”, yanıtını verirler. Muhammet'in;

“Ama biriniz eksik, o birinize ne oldu?”, sorusuna içerdeki;

“O birimiz Selman'dır; taşraya, parsaya çıktı. Hem niçin soruyorsun? Selman da buradadır. O'nu aramızda say”, derler.

Hz. Muhammet, Kırklar'dan bunu kanıtlamalarını ister. O an Hz. Ali, mübarek kolunu uzatır. Kırklar'dan biri destur çekip Hz. Ali'nin koluna bıçakla bir kesik atar; kolu, kan revan içinde kalır. Bu sırada diğer otuz sekiz canın kolundan kan akmaya başlar. Bir damla kan da pencereden gelip meydana dökülür; bu kan taşrada, parsada bulunan Selman'ın kolunun kanıdır.

Sonra Kırklar'dan biri Hz. Ali'nin kolunu bağlar; kanı diner. O an tüm diğer canların da kanı durur. Bu sırada devşirmeden dönen Selman, getirdiği bir üzüm tanesini Hz. Muhammet'in önüne koyar ve;

“Ey yoksullar hizmetkârı, bir hizmet et de bu üzüm tanesini paylaşır!”, der. Muhammet kendi kendine;

“Bunlar kırk kişi, üzüm ise bir tane. Bu bir tane üzümü kırk kişiye nasıl bölüştüreyim?”, diyerek kararsızlığa düşer. Bunu gören Tanrı Cebrail'e;

“Sevgili Muhammet zorda kaldı. Tez yetiş, Cennet'ten bir nur

tabak al, ilet. O üzüm tanesini bu tabağın içinde ezip şerbet etsin, Kırklar'a paylaştırıp içirsin", buyurur.

Cebrail, Cennet'ten bir nur tabak alır; Tanrı elçisinin huzuruna gelir; Tanrı'nın selamını arz edip o tabağı Muhammet'in önüne koyar;

"-Şerbet eyle, ya Muhammet!", der.

Kırklar, üzüm tanesini ne yapacak, nasıl paylaştıracak diye seyrederken birden Hz. Muhammet'in önünde, nurdan bir tabak belirdiğini görürler. Tabak güneş gibi balkır. Muhammet, tabağın içine bir damla su koyar; sonra mübarek parmağıyla o üzüm tanesini ezip şerbet eder; Kırklar'a sunar. Kırklar, şerbetten içer; tümü mest olur. Ayağa kalkar, *"Ya Allah"* diyerek dest verirler. Uryan büryan semaha dururlar. Muhammet de bunlarla birlikte semaha girer. Semah sırasında Hz. Muhammet'in başından mübarek imamesi düşer. Kırklar, imameyi alıp kırk parça ederler. Her bir parçayı biri alarak kırk parçayı kırk kişi, bağlayıp tennure yaparlar.

Sohbet/semah sona erdikten sonra Muhammet bunlara pirlelerini ve rehberlerini sorar. Kırklar;

"-Pirimiz Şah-ı Merdan Ali'dir", derler.

Bu yanıt üzerine Muhammet, Hz. Ali'nin Kırklar Meclisi'nde olduğunu anlar. Ali, Muhammet'e doğru yürür; Ali'nin yaklaştığını gören Muhammet, tecella ve temana ile O'na yer gösterir. Kırklar da Hz. Muhammet'e katılır; saygıyla eğilip O'na yol açarlar. Bu sırada Hz. Muhammet, Hz. Ali'nin parmağında, Mirac'a giderken arslanın ağzına verdiği *yüzüğü* görür.

Görüldüğü gibi Kırklar Cemi söylencesinde Ali, bâtın dünyanın piridir. İmam Cafer Buyruğunda pir ve pirlikle ilgili geniş açıklamalar bulunmaktadır.¹

İleriki bölümlerde ayrıntılı bir biçimde tartışacağımız Kırklar Cemî'ni sağlıklı algılayabilmek için pir ve pirlük üzerinde biraz duralım: Pir inançta, aklın *bedenleşmiş* biçimidir; pirlük ise aklın *nesnelleşmiş* kurumudur.

Buyruk genelde İmam Cafer'in ürünü kabul edilirse de özelde sonraları müritleri tarafından kaleme alınmış, yer yer kolektif çabayla tamamlanmış bir yapıttır. Anadolu Alevi kimliğine uyarlanma eğilimi yer yer öne çıkmasına karşın yine de kimi bölümlerde Sünni inanç, yargı ve etik *baskındır*. O nedenle Anadolu Alevisi İmam Cafer Buyruğu'na da bîatını bir yöntemle yaklaşıp. Zâhiri koşullanmaların ötesinde gerçeği aramaya koyulur. Buyruk'ta zaman zaman başvurulmuş *Kuran ayetlerini* de bu kapsamda değerlendirmek gerekir. Anadolu Alevisi kendi kimliğinin ipuçlarını İslam'ın özkaynaklarında aramaz; tam tersine özkaynaktan beslenecek karşı direnmeleri kırmak için bîatını bir sorgulamaya *yatırır*.

Buyruk'un ürün olarak yaratıldığı koşullarda her şey *dinseldi*; her şey *inanç* aracılığıyla açıklanıyordu. Bireyler, ötesinde topluluklar çıkarlarıyla *uyumlu* bir inancın taşıyıcısı durumundaydılar.

Sonraları İslam devletinde başlangıçtaki kuruluş ülküsüyle çelişen durumlar ortaya çıkmaya başladı. Önceleri yumuşak bir muhalefet biçiminde beliren *Ali Yandaşları Hareketi* için bu durum, Ehlibeyt'in/Ehlibeyt soyunun yönetimden uzaklaştırılması sonucu olmuştu. *Ters* bir tarih bilinci yaratmasına karşın bu durum o günler için toplumsal güdüydü. Üstelik toplumsal muhalefet her şeyin dinsel olduğu o zaman diliminde kendilerine *rehber/simge/sembol* olarak bir soy seçmek zorundaydı. Bu soy Ehlibeyt soyundan başkası olamazdı; o soydan birinin yönetime gelmesi durumunda tüm kötülükler ortadan kalkacak, özlenen bir dünya yaratılabilecekti.

Buyruk'ta uzun uzun anlatılan Ehlibeyt soyundan başkasına pirlilik *tanımama* olgusunu o günlerde tarihsel-toplumsal koşullarının bir ürünü olarak görmek gerekir. Arap Yarımadası'ndan kopup gelen bu gelenek Bektaşilik-Kızılbaşlık kimliğini besleyen coğrafyalardan da esin alarak Anadolu'da, Sünni kuşatılmışlığa karşı bir *savunma aracı* olarak yaşama geçirildi. Bu geleneği, yöntemi bugün de yaşatmaya çalışmak, Aleviliğe büyük bir zaaf getirir; çok tehlikeli bir *ruhbanlık* zemini yaratır.

Pir, inançta algılandığı biçimde, akli bedenleştirebilmeli, aklın nesnelleştiği kurum olan pirlilik makamında, Alevilere-Bektaşilere *öğretmenlik* yapabilmelidir. Soy değil, *akılla donanımlı* olmak önemlidir.

NOTLAR

¹ İmam Cafer Buyruğu'nda pir ve pirlik ile ilgili şu bilgiler verilmektedir:

Pir sözü dört harftir. Beş harf olan halife sözü alfabenin harf sayısından çıkarıldığında kalan yirmi dokuzdan eksiltirirse geriye yirmi beş kalır. Bu sayı on ikişerli gruplara ayrıldığında geriye bir kalır. Kalan bir sayısı tarikatı simgeler; tarikat, insanların ulusu Hz. Ali'nindir; Ali, veliler şahıdır. Pir, Ali'nin yolundan gitmeli, Ali'nin yaptığını yapmalı ki ayin-erkân yerini bulsun. Eğer pir pirliğini bilmezse, pirlik canına büyük gelir.

O zamandan bugüne şeriat, tarikat, marifet ve hakikat gibi pirlik ve secde de Muhammet-Ali'den kaldı. Bu nedenle peygamber soyu dışında bir kişinin pirlik yapması ve talip olması doğru değildir. Bu bağlamda bir sufinin, Muhammet-Ali soyundan başkasını pir tanıması kesinlikle söz konusu olamaz. Tersini yapanların yediği, içtiği haramdır; tarikat döneği, hakikat döneğidir; irşadı, biatı ve tövbesi geçerli değildir. Çünkü onun, Muhammet-Ali soyundan biatı yoktur; sermayesiz kalmış demektir; soy aslından yoksun durumdadır. O, On İki İmam dergâhından nasipsizdir.

Hz.Muhammet bir hadisinde “-Ulu Tanrı bir kelam-ı kadiminde ‘asıl asıldır’ buyurmuştur”, der. Başlangıçta hırka, meftul, irşat, tövbe, pirlik ve seccade Şah-ı Merdan Ali'ye verilmiştir. Bu nedenle Şah evladı ya da Şah'ın soyundan gelmeyen bir kimsenin pirlik yapması, kesinlikle doğru değildir. Muhammet-Ali soyundan olması durumunda pirliği geçerlidir.

Ancak, Muhammet-Ali soyundan olmak da her zaman yeterli değildir. Pirin ilmiyle iş yapması, etkin olması gerekir. Pirin dört kapıyı, kırk makamı, on iki erkânı, On Yedi Kemerbesti, üç farzı, yedi sünneti, bir koşulu ve meşayihî, kübra ilmini bilmesi gerekir. Tarikata göre davranıp hakikata göre yol sürsün ki pirliği geçerli olabilsin. Çünkü talip ve yol mürşidindir.

Pirin ilmi ve erkânı ile soyuna yaraşır olması; Muhammet-Ali'den gelen soy temizliğini ve doğru yolu bozmaması gerekir.

İmam Cafer Sadık Hazretleri, bu konuda şöyle buyurur:

“-Gerek pir, gerek talip olsun her yol ehlinin belli görevi ve yükümlülüğü vardır. Bir pir, talibe doğru yolu göstermezse, o nasıl pir olur? Bir insanın kâmil ve cahil olmak üzere iki yapısı vardır. Talibin yapısı kâmil olmalı ki, ikrarı doğru olsun. Emeği, kurbanı, adağı ve yakanışı kabul olsun. Emeği, çabası ziyan olmasın.”

Bu tanıma uymayan pirler ve talipler için: “Onların yaptıkları her bir (iyi) işi ele alınız, onu saçılmış zerreler haline getiririz (değersiz kılarsınız)” (el-Furkan suresi/23.Ayet) ayeti vardır. Çünkü kâmil insanın şariat, tarikat, marifet ve sırr-ı hakikatta içinin dışının bir olması gerekir.

Yine İmam Cafer Sadık Hazretleri, “-Yolun da erkânın da kâmil ve cahil olmak üzere iki yönü vardır”, buyurmaktadır. Cahil pirler, Muhammet-Ali soyundan gelmeyenlerle, biat ve irşatları olmayanlardır. Onların tövbeleri geçerli değildir; talip tutmaları, ikrar vermeleri olanak dışıdır. Onlar şeriatta dönek, tarikatta dönek, marifette dönek, hakikatte dönektirler. Çünkü onlar, suyun kaynağına ermeyenlerdir. Böyle bir pirin yoldan, erkândan ve cemden sürgününe karar verilir mi? Kuşkusuz verilir. Onların yedikleri haramdır; ikrarına inanılmaz. Böyle pirler seccadesinden kovulur; halife iken posttan düşer; mürşit iken talip olur; öğretmen iken öğrenci olur.

Pir, Hz. Muhammet soyuna eren bir kâmil insandır. Dört kapıyı bilir; ilim ve irfanıyla belirgin/etkin, davranışlarıyla saygındır. Kuran'ın buyruklarını, dört kapının dördünün de gereklerini yerine getirir. İşte gerçek pir budur; böyle bir pirin pirliği geçerlidir.

Âdem'den Muhammet'e değin mezhep, yol, erkân yoktu. Muhammet Mustafa ve Aliyyel Murtaza geldi ve yeşil hat ile vahiy indi. Vahiyde;

“Muhammet, sizin erkeklerinizin hiçbirinin babası değildir. Fakat o, Allah'ın resulü ve peygamberlerin sonuncusudur. Allah her şeyi hakkıyla bilendir” (el-Ahzap s./40 Ayet) dendi.

Böylece din zâhir oldu. Hz. Muhammet, Hz. Ali hakkında;

“-Zülfikârdan üstün kılıç, Ali'den üstün yiğit yok”, buyurdu. Yine;

“-Yapıp çeviren yalnız güç sahibi Tanrı'dır.”, diyerek dini zâhir edip

lam ve elif koydu. Lamın anlamı Muhammet, Elifin anlamı Ali demektir. Bundan şeriat zâhir oldu. Tarikat, marifet ve hakikat sır oldu. Şeriat, Muhammet'in şanına; tarikat, marifet ve hakikat Ali'nin şanına geldi. Şeriat erkânı, tarikat, marifet, kavli karar, seccade, biat, irşat, ikrar-ı iman, sonsuza kalma, halifelik ve pirlilik Muhammet-Ali'ye indi.

Önü Muhammet-Ali'dir, sonu Muhammet-Ali'dir. Oruç, namaz, hac, zekât, kelime-i şehadet, dünyalık fitresinin tümü Muhammet-Ali'den olduğu için peygamber soyu dışında kalan birinin pirlilik etmesi doğru değildir. Bu derin anlam nedeniyle Ulu Tanrı, Hz. Muhammet'i sevdi; tüm evreni, O'na sevgisi yüzünden yarattı. Muhammet'i sevdi Muhammet oldu; Ali'yi sevdi, Ali oldu. Bu bağlamda Muhammet-Ali, Tanrı'nın sırrının sırrı, kapısının kapısı olduğu için irşat, kavil, biat, talip ve mürit tümü, peygamber soyuna geldi. Peygamber soyu dışında birinin şeyhlik, meşayihlik ve pirlilik etmesi, talip tutması ve iradet getirmesi doğru değildir; ikrarları geçersizdir; yedikleri haram, yıkadıkları kirli, pistir; ara bozucudur. Bu konuda Tanrı et-Tevbe Suresi'nin 80. Ayeti'nde;

“(Ey Muhammet) Onlar için ister af dile, ister dileme; onlar için yetmiş kez af dilesen de Allah onları asla affetmeyecek. Bu onların Allah ve Resulünü inkâr etmelerinden ötürüdür. Allah fasıklar topluluğunu hidayete erdirmez”, buyurduğu için onlar, tarikatta dönektir; yüzleri kara domuz yüzüne benzer.

İmam Cafer Sadık bir buyruğunda;

“-Kuran'da çocuklarınız dimimizdir', denmiştir. Din Muhammet, İman Ali'dir. Bu söze uymayanın dini, imanı olmaz.”, der.

Dini, imanı kabul etmek ise Muhammet-Ali soyunu kabul etmekle başlar; kabul edenlerin yüzüne sekiz Cennet kapısı açılır, yedi Cehennem kapısı kapanır.

Bir kimse Muhammet-Ali soyunu kabul ettiğinde suyun kaynağına ulaşır. Peygamber soyu, herkesin başıdır. Çünkü on sekiz bin âlem, Muhammet-Ali'nin dostluğuyla övünür. Suyun kaynağının, Muhammet-Ali olduğunun bilincine varmak gerekir. Onların soyuna saygısı olmayanın onlara saygısı olmaz; Muhammet-Ali'ye saygısı olmayan

yezittir. Böylelerinin yedikleri haram, yıkadıkları pis, işledikleri günahıdır. Muhammet-Ali'ye ulaşamamış olan sermayesiz kalmış demektir; sermaye olmayınca ise amaca ulaşılmaz, bir şey elde edilmez.

İmam Cafer Sadık;

“-Muhammet-Ali soyunu kabul edip biat edenlerin, iradet getirenlerin dini, imanı, ikrarı, biatı kabul olur; yolu erkânı makbul olur; yarın Tanrı katında kurtuluşu bulur; emekleri boşa gitmez”, buyurur.

Yine İmam Cafer Sadık Hazretleri;

“-Pir olanın kâmil olması, talibin durumunu iyi anlaması, dört kapı, kırk makam, üç sünnet ve yedi farzı iyi bilmesi, dört erkânı bilmesi; şeriatı, tarikatı, marifeti ve hakikati bilmesi; şeriat kaçırtır, tarikat kaçırtır, marifet kaçırtır, hakikat kaçırtır; şeriat ne ile tamam olur, tarikat ne ile tamam olur, marifet ne ile tamam olur, hakikat ne ile tamam olur, bunları bilmesi, taliplere yolu erkânı öğretmesi gerekir. Bunlar nereden geldi, nasıl doğdu, kökü nedir, ucu nedir, edebi nedir, erkânı nedir, tövbesi nedir, işlemesi nedir? Pirin tüm bu soruların cevaplarını bilmesi ve talibe öğretmesi gerekir. Eğer bunları bilmezse, hakikate ermezse o pirin pirligi geçerli değildir”, buyurur.

Bel bağlamak pirlere özgüdür. Pir ile talip arasında tecella, temenna ve Yezit'e teberra vardır. İmam Cafer;

“-Tecella ve temenna eden üzerinden farz yükünü kaldırmış; Yezit'e teberra eden ise imanların hakkını ödemiş olur”, buyurur.

Özünde, şeriat gemidir, tarikat denizdir, marifet dalgıçtır, hakikat incidir; pir olan şeriat gemisine biner, tarikat denizine açılır, marifet dalgıcı olup hakikat incisine ulaşır; onu bulup ortaya çıkarır.

Bir başka sorun da pir-soy ilişkisidir. Şurası açıktır ki pir, soyu ile övünemez. Bugün kimi pirlerin, “-Ben falan post sahibinin oğluyum”, diyerek soylarıyla övündükleri görülmektedir. Talibi görmek/sormak zor bir iştir. Talibin köşesine kurulup; “-Ben falan oğlu falanım, senin günahını bir araba kazığına takarım” deyip yiyip içmekte; nefse sefa sürmektir. Bunlar boşuna çabadır. Oysa Tanrı katında, “Kimin oğlusun” diye sormazlar. Tam tersine “-Dünyada ne yaptın, ne işler ettin?” diye sorarlar.

Bu nedenle bir pirin soyu ile övünmesi yerine soyuna yaraşır davranması esastır. İmam Zeynelabidin'in verdiği ders soyla övünölme-yeceğine açık bir örnek oluşturur:

Bir gün İmam Zeynelabidin'i lanetli Yezit zindana attırır. İmam Zeynelabidin, zindanın karanlık duvarları arasında hem gezinir hem de ağlar. Zindan, O'nu seven tutsaklarla doludur. Tutsaklar, İmam Zeynelabidin'in gezinip ağlamasına akıl erdiremezler;

“-Ey imam niçin ağlıyorsun?”, diye sorarlar. Zeynelabidin;

“-Bakın dünyada ne durumlara düştük. Dünyadaki durumumuz bu olunca, ahiretteki sonumuz ne olur hiç düşündünüz mü?”, diye karşılık verir. O'nu seven tutsaklar;

“-Ey imam, senin Muhammet-Ali gibi dedelerin var. Böyle dedelerin var da sen daha niye korkuyorsun?”, derler. Bu karşılık üzerine Zeynelabidin;

“-Yarın Tanrı katına vardığımda dedemi sormazlar. ‘Kimin oğlusun?’ diye sorulmuş olsaydı, ‘İmam Hüseyin'in oğluyum’, demek bana yeterdi. Ne çare ki Tanrı katında adama atasını, dedesini değil, dünyada yaptığı işlerin hesabını sorarlar. Ne mutlu Tanrı katına vardığında defterinde yanlışlar bulunmayan kula; ve ne yazık ki, defterinde yanlışlar bulunan kula!”, buyurur. Bu olay soyla övünölme-yeyeceğini, soyun ululuğuna sığınılmayacağını gösteren açık bir kanıttır. İster pir olsun, ister talip; hiç kimsenin soyuyla övünmesi doğru değildir. Çünkü, her koyun kendi bacağından asılır.

“-Pirin günahı olmaz”, türünden düşünceler temelden yanlıştır. Son zamanlarda kimi talipler, “-Pirin, rehberin günahı olur mu? Onlar Ocakzade'dir. Onların küfürleri bile sevap sayılır” biçiminde yargılar ileri sürmektedir. Oysa gerçek onların düşündükleri gibi değildir. Talibin işlediği her günah bir günah sayılır; buna karşın pir ve rehberin işlediği her günah beş günah sayılır. Çünkü o, Tanrı'nın sevgili dostlarının soyundan gelen bir Ocakzade'dir. O, talibe doğru yolu göstermekle yükümlüdür; sürekli kendini eğitmesi, talibe iyi örnek olması gerekir.

Bir insana cahil ya da düşman biri kötü bir söz söylerse, “-Cahil, cahilliğini yaptı, düşman düşmanlığını gösterdi”, deyip geçilebilir.

Ama ummadığı birinden kötü söz işitmesi durumunda çok üzülür, kahrolur.

Bir pir kendi durumunu/konumunu düşünmeden Tanrı'nın yasakladığı bir işi yaparsa yarın huzur-u mahşerde ona;

“-Ey zalim sen talibine örnek olup hayır işleyeceğine kitapsız oldun. Talibin sana bakıp azdı. Gerçekte azdıran şeytandır, ama buna sen neden oldun. Gel şimdi yaptıklarının hesabını ver”, denecek ve Cehennem'e yollanacaktır.

Bir pirin karısından ayrılması, başka bir kadına kuşak çözmesi ya da Tanrı korusun livata yapması, çok büyük günahdır. Bu günahları işleyen pirin derdine derman yoktur. O, yol düşkünüdür; yüzüne bakılmaz, ocağına gidilmez, ocağın eşliğinden içeri sokulmaz; konuk edilmez; dergâhtan kovulur, toplumdan dışlanır. Onun bastığı toprakta kırk yıl bet bereket olmaz; uça bile “cazıdır” denir, inanılmaz. Ancak böyle bir pirin talipleri onun ocağından kopmazlar. Onun amcazadelerinden birine bağlanırlar.

Bir pir ocağında birden fazla genç olursa, içlerinden birini ulu sayıp pir kabul etmeleri gerekir. O, talipleri görüp sorar. Ne var ki o pirin de başka bir ocaktan el alması gerekir.

Kimileri, “-Veliler birbirini görmez” gibi bir düşünce ileri sürerler. Bu yanlıştır; velilerin kökü, atası birdir. Geriye doğru gidildiğinde bir ve aynı yere gelinir. Atasını-pirini inkâr ederse münkir olur; düzeni bozmuş olur. Bu nedenle el ele, el Hakk'a ulaşmalıdır.

Pirin soyunun tükenmesi durumunda talipler, hangi pire özleri yatarsa ondan el tutarlar. Bir pir bir talibe “-Ben tekkenişinim; gel bana talip ol”, diyemez. Onu azdırmış olur. Pir seçimi doğrudan doğruya talibin kararına bağlıdır. Talip aynı ocaktan kimi isterse kendine onu pir seçebilir.

Pirin ve rehberin kesinlikle okur-yazar olması gerekir. Şeriatla okur-yazar olmayan hoca olur mu? Kuşkusuz olmaz. Okumasını yazmasını bilmeyen insan eşeğe benzer. Oysa bir pirin yol gösterici olması, örnek olması gerekir. Okuması yazması olacak ki okuduğunu anlayacak, dünyayı ve toplumu tanıyacak ki sorunlara doğru çözüm bulabilsin. Tanrı'nın gönderdiği kitabı okumayan/bilmeyen Tanrı'yı

nasıl bilebilir? İnsanlar doğuştan bilgi sahibi olsalardı, Tanrı'nın peygamberlerine kitap göndermesi gerekmezdi.

Pir talibine; “-Hizmet ile otur; hürmet ve izzet ile söyle, şeriatla olgun, tarikatta haberdar, marifette agâh, hakikatta bilgi dağıtıcı ol”, demesi gerekir.

Kitapsız pir, şeytana benzer. Bu nedenle taliplerin, böyle cahil pirlere izinden gitmemeleri, sözlerine değer vermemeleri gerekir.

Kimi pirlere, “-Aktan okurum, karayı bilmem”, diyerek okur-yazarlığı küçümserler. Böyle söyleyen/konuşan bir pir, Kuran'ı inkâr etmiş demektir.

Aktan okumak âşıklara özgü bir şeydir. Oysa âşıkların da Kuran'ı övmesi, buyruklarına uyması zorunludur. Bir âşığın sözü Kuran'a uyduğu sürece o gerçek âşıktır, tersi durumda, âşığın sözüne değer verilmez.

Bilge kişi, ham ile hası birbirinden ayırır, doğru yolu bulur. Eğer bir talip, pir, rehber ya da âşığın söylediklerini anlayamazsa mürşidinden öğrenip doğru yola girmelidir.

Ayetsiz, kitapsız konuşan, nasihat eden pirin sözleri, saygın değildir. Edilen sözün, kesinlikle Kuran'a uyması gerekir. Âşığın serveti altın ise mihenk taşı Kuran'dır, mürşitler, üstatlar sarraftır. Bir sarrafa altın getirildiğinde önce mihenk taşına vurur, sonra altına alır, değilse geri çevirir.

Bir pirin toplum sorunlarını bilmesi, bunlara çözüm yolu bulması gerekir.

Ancak o zaman sağduyu içinde düşünebilir; dünyayı ve ahireti birbirinden ayırt edebilir. Ancak o zaman talibi görebilir, çiği pişirebilir.

Pir gerektiğinde talibini, eğitmesi için bir rehberle teslim edebilir. O rehber, talibi eğitmezse ondan alıp o rehberin yakınlarından bir başka rehberle verebilir.

Bir pir, gecenin ikinci yarısından başlayarak Kible'ye karşı oturup gün doğuncaya değin Tanrı'ya ibadet ve niyaz etmelidir. Bunu yerine getirmesi durumunda pirin nefesi keskin olur. Oysa günümüzde pirlere, yiyip içip kuşluğa değin eşekler gibi yatıyorlar. “-Dedemize inen Kuran, bakalım ne buyurmuş? Bu dünyaya niye geldik? Yarın

Tanrı katına ne yüzle çıkacağız? Taliplerin hakkını bizden sorduklarında ne karşılık vereceğiz?" diye düşünmeden gününü gün eden pirin vay haline! Yarın huzur-u mahşerde gör bak başına neler gelecek?

Üstadın sırrı nefesi budur. (Esat Korkmaz; Yorumlu İmam Cafer Buyruğu; Anahtar Kitaplar; Üçüncü Basım; İstanbul- 2007; Sayfa: 70-79 arası)

MİRACLAMA

Bâtınlıkta pirin-mürşidin ve rehberin söz ve davranışına uyan ateşe benzer:

*Ateşi ne kadar alçakta yakarsan yak alevi yükselir,
tıpkı bunun gibi ateşe benzeyen yol erinin gayreti sürekli yüce-
lidir.*

Hz. Muhammed'in miraç yolculuğunu ve dönüşünde Kırklar Meclisi'ne katılışını anlatan tasavvufi anlatıya *miraçlama* ve bu anlatı sırasında dönülen semaha *miraçlama semahı* adı verilir. Miraçlama şerbeti ise *dem* adını alır.

Cemde, tevhit erkânından sonra ara verilir; aranın bitmesiyle miraçlamaya geçilir. Dede:

"Edep erkân!", der.

Cem erenleri dizüstü oturushuna geçerler. Meydanın ortasında dâr'a duran ferraş şu gülbangı okur:

"Hüseyin-i Kerbela için gözlerim kanlı yaştır. Yüz bin lanet olsun, Yezit'in bağı taşıdır. Pirimiz Kırklar içinde Seyyit Ferraş'tır. Ber Cemal, Muhammet Kemal, İmam Hasan, İmam Hüseyin, Ali ra bülende salavat!"

ya da

"-Hamdülillah pirimiz Hazret-i Bektaş' tır. Üstadımız Âl-i Muhammet'ten Seyid-i Ferraş'tır. Ber Cemal-i Muhammet, Kemal-i Hasan, Hüseyin. Ali ra Bülend'e salavat!"

Bu sırada tüm cem erenleri:

“-Allahümme salli âlâ seyyidina Muhammet ve âlâ Âl-i Muhammet”, diyerek salavatta bulunur. Ardından dede car duası’nı verir:

“Allah Allah...

Hayırlar fetola. Şerler defola. Münkir, münafık mat ola. Süpürgeci Selman... Kör olsun Yezid-i Mervan. Carımıza yetişsin ol Şah-ı Merdan. Hizmetin Hakk’ a geçe. Seyyid Ferraş’ın himmeti üzerinde ola. Yüzün ak ola.

Nur-u Nebi, Kerem-i Ali, Pirimiz Hünkârımız Hacı Bektaş-ı Veli demine Hû!”

Cemlerde semah hizmetini önceleyen bölümde Kırklar Cemi söylencesi şiir diliyle anlatılarak, bu başat inanç kaynağı sürekli canlı tutulmaya çalışılır. Şah Hatayî’nin duru Türkçe’sinden izleyelim:

Geldi Cebrail çağırdı

Hak Muhammet Mustafa

Hak seni Mirac’a okur

Davete kadir Huda

Evvel emanet budur

Piri rehber tutasın

Kadimi erkâna yatıp

Tarık-i müstakime

Muhammet sükuta vardı

Yoktu senden bir aziz

İmdi senden el tutayım

Hak buyurdu vedduha

*Muhammed'in belin bağladı
Anda ahir Cebrail
İki gönöl bir oldular
Yürüdüler Dergâh'a
Vardı Dergâh kapısına
Gördü bir arslan yatar
Arslan anda hamle kıldı
Başa koptu bir tufane
Buyurdu sırt-ı kainat
Korkmasın habibim dedi
Hatemi ağzına verdi ki
Arslan ister nişane
Hatemi ağzına verdi
Arslan anda oldu sakın
Muhammed'e yol verdiler
Arslan gitti nihane
Vardı Hakk'ı tavaf etti
Evvel bunu söyledi
Ne heybetli senin şirin
Hayli cevreyledi bize
Gördü bir biçare derviş
Hemen yutmak diledi
Ali bile olaydı
Dayanırdı bu çevre
Ey benim sırt-ı devletim
Sana tabidir ümmetim
Eğiliben secde kıldı
Eşiği Kiblegâha*

*Kudretten üç hon geldi
Sütü, elmayı, balı aldı
Elmayı kırk pare böldü
Uzattı Emrullah'a*

*Doksan bin kelam danıştı
İki gönül dostuna
Tevhidi armağan verdi
Yeryüzünde insanlara*

*Muhammet ayağa durdu
Ümmetini diledi
Cümlesine rahmet olsun
Dedi anda kibriyaya*

*Eğiliben secde kıldı
Hoş kal sultanım dedi
Kalkıp evine giderken
Yol uğrattı Kırklar'a*

*Vardı Kırklar makamına
Oturuben oldu sakın
Cümlesi de secde kıldı
Hazret-i Emrullah'a*

*Muhammet secdeye koydu yüzün
Hakk'a teslim etti özü
Cebrail getirdi üzüm
Hasan ile Hüseyin'e*

*Selman anda hazır idi
Şey'en lillah diledi
Bir üzüm danesi koydu
Selman-ı keşkül-ullaha*

*Kudretten bir el geldi
Ezdi engür eyledi
Hatemi ol elde gördü
Uğradı müşkül hale
Ol şerbetten biri içti
Cümlesi mes-ü hayran
Mümin müslim üryan büryan
[semah başlar]*

*Hepsi de girdi semaha
Cümlesi de el çırpuben
Dediler Allah Allah
Muhammet de bile girdi
Kırklar ile semaha
Muhammet de cuşa geldi
Tacı başından aldı
Kemberbestin kırka böldü
Sarıldılar Kırklar'a
Muhabbet galip oldu
Yol-erkân yerin buldu
Muhammed'i gönderdiler
Hatırlar oldu safa
Muhammet evine gitti
Ali Hakk'a tavaf etti
Hatemi önüne koydu
Dedi Saddak Mürteza
Evveli sen ahiri sen
Ey velâyetler madeni
Cümlesi de sana tabi
Dedi Şah-ı Evliya*

Şah Hatayi'm vakıf oldu

Bu sırrın ötesine

Hakk'ı inandıramadı

Özü çürük ervaha"

Miraçlama okunurken; *Muhammet ayağa durdu* dizesi söylenirken hep birlikte ayağa kalkılır. *Cümlesi de secde kıldı* dizesi söylenirken herkes yere secde edip doğrulur. *Muhammet secdeye koydu yüzün/Hakk'a teslim etti özün* dizeleri okunurken, herkes yere eğilir. *Cebrail getirdi üzüm* dizesi söylenirken, halkanın ortasına bir avuç üzüm atılır. Kırklar'ın lokması olarak algılanan üzüm taneleri toplanıp engür şerbeti adına yenir. *Mümin müslim üryan büryan* dizesi söylenirken cem topluluğundaki ehl-i kâmil bacılardan üçü ya da bir erkek bir bacı semaha kalkar. Art arda üç semah dönülür ve her semahta dede dua verir. Ağırdan başlayıp sonra hızlanan ve kısa süren bu semahta, bağlamayla verilen ezgi eşliğinde şu dizeler söylenir:

Şol yüce dağın başını

Süreyim harman edeyim

Şahıma geldi diyene

Canımı kurban edeyim

Allah Allah illallah

Gel güzel Şahım eyvallah.

Miraçlama bittikten sonra semah dönenler yan yana dâr'a durur. Bu sırada dede şu duayı verir:

"Allah Allah...

Hayır, hizmetiniz kabul, muradınız hasıl ola. İsteğinizi, dileğinizi Hak-Muhammet-Ali vere. Döndüğünüz semahlardan hayır ha-

senat göresiniz. Ebu Zer-i Gaffari'nin, Hazret-i Fatıma'nın hüsn-ü himmetleri üzerinizde ola. Semah dönen bacılar ya da baci ve kardeş, miraçlama söyleyen zâkirler hizmetleri için pirden şefaât bulalar. Semahlarınız Kırklar semahına yazıla.

*Dil bizden, nefes Hünkâr Hacı Bektaş Veli'den ola.
Gerçek erenler demine Hû!"*

Miraçlamayı pirin duası izler. Duanın sonu yaklaşınca hafif bir sesle Kırklar semahı çalınmaya başlar. Kırklar semahını yapacak erenler ve bacılar meydana çıkar ve semah başlar:¹

*"Sabah kalktım yönümü döndüm Hakk'a
Muhammet-Ali'yi göreyim diye
Dünyanın gamundan çektim elimi
Mürşid-i kâmile ereyim diye*

* * *

*Varıp bir kâmile yoldaş olmaya
Ahd eyleyip ikrarında durmaya
Dört duvarın binasını kurmaya
Ararım üstadım bulayım diye*

* * *

*Aşkım serimi sevdaya saldım
Aşkın ateşine tutuldum yandım
İmam eşiğinde peymançe durdum
Ali'nin yolunda öleyim diye*

* * *

*Ol İmam Hasan'ı canımla sevdim
Mazlum Hüseyin'in gulanı oldum
İmam Zeynel ile zindanda durdum
Kendimi kırk pare böleyim diye*

** * **

*Her zaman anarım kesmem zikrim
Adına kurbanım İmam Bakır'ın
Dünü gün vird eyleyip okurum
Cafer'den bir nasip alayım diye*

** * **

*Musa Kazım demine niyazım
İmam Rıza'ya bağlıdır özüm
Taki Naki Askeri'yedir sözüm
Mehdi ile kılıç çatayım diye*

** * **

*Kul Velî'm Hakk'a secde ederim
Hakk'ın buyurduğu yola giderim
Dinim Hakk'tır, Hak kelamı ederim
On İki İmam'a ereyim diye"*

NOTLAR

- ¹ Kırklar semahı, en az dört, en çok on iki kişiyle dönülür; genelde, kırk yaşın altında olanların bu semahı dönmesi hoş görülmez. Niyazlamadan sonra erkekler bir yana, kadınlar bir yana karşılıklı dizilirler: Saz başlayınca herkes, olduğu yerde sağ ve sol ayaklarını ileri-geri hareket ettirerek semaha başlar. Üç nefeste semah ağırlanır; dönek havasına geçilince canlar, önce sağ ayaklarıyla sağ kollarını, ardından da sol ayaklarıyla sol kollarını ileri uzatarak semahı sürdürürler. Bundan sonra, *"Allah! Allah!"* denmesiyle semah dönen kadınlar, diz çöker; bu durumda iken şemsi, sol baştaki kadına dolusunu sunar; o da, doluyu sağ baştaki erkeğe verir; dolu, sırayla gider. Bu iş bittikten sonra, sol baştaki semahçı kadın, sağdan başlayarak ceme gelenlere dolu dağıtır; en son şemsiye verir; birlikte içip niyazlaşırlar; ardından kadın, yere de niyaz eder ve çekilip yerine oturur.

MUHAMMET'İN EĞİTİLMESİ ZORUNLULUĞU

Yapılması gereken; sözel geleneğin taşıyıcısı olan bellek körelmeden aydın katkısıyla

Anadolu Aleviliği olarak adlandırdığımız bilgelik öğretisini, sözel malzemedan süzüp yazılı malzeme durumuna getirmektir.

Kırklar Cemi, Muhammet'in eğitilmesi sürecinin, söylence zemininde anlatımıdır. Peki bu eğitime zorunluluğunu yaratan nedir?

Bu zorunluluğu yaratan, şariatçı inancın tanrıbiliminin karşısına dikilen ve Anadolu halkını kurtuluşa taşıyacak bir dünya görüşüne evrilen Alevi-Bektaşî felsefesinin/öğretisinin kendisidir. Daha doğrusu, Alevi-Bektaşî felsefesinin/öğretisinin Tanrı, Doğa, Hak ve insan anlayışının *olmazda olmaz* bir sonucudur.

Ancak bu anlayışlar tartışıldıktan sonra Kırklar Cemi'ni sağlıklı biçimde bilince taşıyabiliriz. Alevi-Bektaşî felsefesinde/öğretisinde *iki üçleme* öne çıkar:

- a) Tanrı-Doğa[Evren]-İnsan ve
- b) Hak-Muhammet-Ali

Birinci üçleme Doğatanrıcılığın; ikinci üçleme ise insantanrı-cılığın bir dışa vurumudur. Birinci üçlemede Doğa[Evren]; aktif ilke olarak algılanan ve *tez* olarak beliren *akl-ı kül* (evrensel akıl) ile pasif ilke olarak algılanan ve *antitez* olarak beliren *nefs-i kül* (evrensel ruh) arasındaki çatışmadan doğar. *Zıtların birliği* olarak algılanan akıl-nefis olgusunda; akıl tamlığı, eksiksizliği, nefis

ise noksanlığı, eksikliği belirtir. Doğa, bu noksanlığın, eksikliğin, tamlık, eksiksizlik isteğinden ötürü hareket etmesinden doğar.

Bu üçleme bağlamında ve doğasal evrimin belli bir aşamasında ortaya çıkan insan, tüm doğanın (âlem-i ekber) kanıtı anlamında bir *küçük âlem* (âlem-i sugra) olarak varlıkların en üstünde yerini alır. İnsan burada doğanın *ilk örneği* anlamında bir Doğa Tanrı'dır. Dilerseniz bir örnekle açıklayalım:

Hamile bir kadın düşünelim; kadının bedenini *Doğa, Evren* kabul edelim; kabullenmemize uygun akıl yürütmede bulunduğumuzda, doğacak çocuğun ana karnındaki durumunu *insan* olarak tanımlayabiliriz. Yani, ana karnındaki çocuğun anaya göre durumu ne ise insanın doğa karşısındaki durumu da aynıdır.

Tanrı-Doğa-İnsan üçlemesi bağlamında ve bir *sentez* varlığı olarak beliren Doğa Tanrı; doğanın tanrısı değil, doğrudan doğanın *kendisidir*; insan donunda kimlik edinmiş doğa sözcüsü *doğadır*.

İkinci üçlemede insan; aktif ilke olarak algılanan ve *tez* olarak beliren *aşk* ile pasif ilke olarak algılanan ve *antitez* olarak beliren *nefs* arasındaki çatışmadan doğar. *Zıtların birliği* olarak bilince taşınan *aşk-nefs* olgusunda; *aşk tamlığı, eksiksizliği, nefis ise noksanlığı, eksikliği* belirtir. Bâtını insan; bu noksanlığın, eksikliğin tamlık isteğinden ötürü bir gelişim sürecine girmesinden doğar. Bir sentez varlığı olarak ortaya çıkan bâtını kimlikli birey, Tanrı'nın, uzantısında doğanın, evrenin kanıtı anlamında bir *akıl varlığı* olarak yine bir *akıl varlığı* olan Tanrı'yı da önceleyen bir *İnsan Tanrı*'dır. Buradaki İnsan Tanrı, insanın tanrısı değil, doğrudan insanın *kendisidir*; toplumsal kimlik donunda, toplum sözcüsü *toplumdur*.

İnanç alanının *bilimsel görünürlü* evriminde her iki üçleme Tanrı'dan başlayıp insanda son buluyor gözükse de gerçekte insandan başlayıp Tanrı'da son bulur. Yani Tanrı'nın da, Doğanın da kanıtı *insandır*.

Bu nedenle Alevi-Bektaşî felsefesinde/öğretisinde her şeyin başı, *kendini bilmektir*. Kendini bilen bātını kimlikli insanın kendini bilen bir *Muhammet* yaratmak, şariatçı inancın değerlerini dönüşüme uğratmak için akıl yürütme yöntemiyle kurgulayıp bilince/ inanca taşıdığı Kırklar Cemini, tartışmadan önce Tanrı, Doğa, Hak ve insan anlayışlarını irdeleyelim. Ardından Kırklar Cemi aracılığıyla Muhammet'in zâhir kimliğini sorgulayalım.

BÂTİNİ TANRI TASARIMI

Her ölümdе dünya bir kez daha yokolur;
bu bireysel bir kıyamettir ve bireysel zamanın ölüm günüdür.
Ne güzel söylemiş Hayyam:

*Ben olmayınca bu güller, bu serviler yok,
Kızıl dudaklar, mis kokulu şaraplar yok,
Sabahlar, akşamlar, sevinçler, tasalar yok,
Ben düşündükçe var dünya, ben yok o da yok.*

Bireysellikten toplumsallığa taşındığımızda kıyamet,
zamanın ölüm günü olarak karşımıza çıkar.

Açık değil mi kıyamet tasarımı özünde zamanın ölüm törenidir.

İnsanlar belki de milyonlarca yıl Tanrı düşüncesinden uzak yaşadı; bir ibadet gereksinmesi duymadı. Tarihlendirirsek Tanrı düşüncesi ve bağlantılı olarak ibadet, ilksel komünal toplumun belli bir aşamasında belirmeye başladı.

Tanrı başlangıçta bir düzenleyici olarak tasarımılandı; yaratıcı tanrı tasarımı ise köleci toplumun bir ürünü olarak tektanrıca Yahudilikle ortaya atıldı; Müslümanlıkta daha da geliştirildi.

Tanrı-öncesi çağdan tanrılık çağa geçiş aşamasında toplumsal bir olgu olarak yaşama geçen fetişçilik ya da putçuluk anlayışlarında beliren ilk tanrı tasarımlarında doğa; tanrı yaratısı değil, doğrudan Tanrı'nın kendisiydi. Bunun bir gereği olarak mitolojilerinde, söylencelerinde doğa ya da doğanın parçaları tanrıydı. Bu nedenle bu ilk tasarımlarda tanrı tek değil, çoktu.

Yetkin mitolojilerde; doğa parçaları *kişileştirilmiş*, *kişi kimliği edinmiş* olduğu için, örneğin deniz-tanrı, deniz tanrı değil, doğrudan *denizdi*; toprak-tanrı, toprak tanrısı değil, doğrudan *topraktı*; Güneş-tanrı, Güneş tanrısı değil, doğrudan *Güneş'di*; Ay-Tanrı, Ay tanrısı değil, doğrudan *Ay'dı*.

Doğayı kişileştirmeyen, doğaya kişi kimliği vermeyen *daha az yetkin* mitolojilerde doğa, tanrılardan önce gelmekte ve tanrılar onun bağrından çıkmaktaydı. Örneğin;

- 1) İskandinav tanrıdoğumunda ilk tanrılık tasarımı olan Ymir; buzlu sislerle sıcak buharların karışımından, yani doğal öğelerin harmanlanmasından doğdu.
- 2) Eski Mısır tanrıdoğumunda ilk tanrılık tasarımı; doğadan ortaya çıktı. Başlangıçta *ilksel bataklık* bulunmaktaydı; sular alçalınca bir ada belirdi; adada kurbağalar ve yılanlar kaynaşmaktaydı; derken bunların arasında bulunan bir yumurtanın çatlamasından ilk Ra *kaz* donunda görünüşe çıktı.
- 3) Çin tanrıdoğumunda ilk tanrılık tasarımı; *havadan* ortaya çıktı. Başlangıçta *hava* vardı; ilk tanrısal güç *Pen-Gu*, bu havanın içinde oluştu.
- 4) Zerdüştlük bağlamında İran tanrıdoğumunda ilk tanrılık tasarımı; doğayı önceleyen değil, sonralayan bir olgu olarak belirdi. Doğasal enerji, *ışık donunda* tanrı olarak ortaya çıktı ve iyiliğe simgeleyecek biçimde bilince taşındı.
- 5) Hint tanrıdoğumunda ilk tanrılık tasarımı, öznel gerçeklik olarak algılanan *ruh* ile nesnel gerçeklik olarak algılanan *maddenin özdeşliği* zemininde, doğanın ya da doğa parçalarının soyutlanması, kimliklendirilmesi biçiminde belirdi.

- 6) Asyalı kandaş toplumların tanrıdoğumunda ilk tanrılık tasarımı; içinde yaşanan nesnel dünyanın Gök, Yer ve Yeraltı gibi kimi bölümlerinin, topluluk zümrelerinin topluluk vicdanlarını temsil etmek üzere *bedenleştirilmesiyle* doğdu.
- 7) Anadolu bâtını tanrıdoğumunda ilk tanrılık tasarımı; göremediğimiz, ancak etkileriyle tanıdığımız doğasal elektrik gücünün ı ışık biçiminde görünüşe çıkmasıyla doğdu. Kendiliğindenliğin egemen olduğu diğer tanrı tasarımlarından farklı olarak Anadolu bâtını tanrılık tasarımı; bir *akıl yürütme* çabasının sonucu olarak bilince/inanca çıktı. Diğer tasarımlarda tanrı; doğal kaynakların ya da doğal gizil-güçlerin yaratısı bir *kendiliğinden varlık* iken Anadolu bâtını tasarımında, doğal olanın düşünceyle yorumlanması sonucu bir olgu olarak beliren bir *akıl varlığı*ydı ve yine bir akıl varlığı olan insan donunda yeryüzünde gezinmekteydi. Bu özdeşlik nedeniyle İnsan Tanrı, insanın tanrısı değil, doğrudan *insandı*.

Doğanın tanrılara göre önceliğini belirten bu tasarımlara ilişkin örnekler çoğaltılabilir. Ancak özünde, tektanrıci dinleri önceleyen bütün tanrı tasarımlarında doğa ya tanrılarının *yaratıcısıdır* ya da doğrudan *tanrıdır*.

Doğayı Tanrı'nın *yarattığı* şavı, tektanrıci dinlerle birlikte ortaya çıktı; ilkin, kölecî toplumun dini olan Yahudilik'te ileri sürüldü. Yine de Yahudi tektanrıçılığı, birçok tanrılar arasından birini yeğleme sonucu tektanrıci bir nitelik kazanmıştı. Hristiyanlıktaki *Baba-Oğul-Kutsal Ruh* üçlemesinde, Yahudilikteki bu *yeğleme* olgusunun izleri görülür.

Gerçek anlamda tektanrıçılığı gerçekleştiren tek din Müslü-

manlıktır. Müslümanlığın tektanrıcılığı şu önermeyle açık olarak dile getirilir: “Allah’tan başka tanrı yoktur” (La ilâhe illallah).

Bu bağlamda kimi düşünürler tarafından dile getirildiği gibi, Yahudilik, çoktanrıcılığın özel bir biçimiydi; hiyerarşiye bağlanmış çoktanrıcılıktan başka bir şey değildi. Çünkü, insanlık durumunun bir gereği olarak kölecî üretim düzeninin ilk dönemlerinde, insanlık durumu açısından düşünürsek aşağı, orta ve yukarı barbarlık konaklarında komşu halkların tanrılarını da kabullenmek zorunluluğu vardı; süreç içinde komşu halkların tanrıları geriye çekildi ya da toplumsal konumları gereği *edilgenleşti*; bu ortam yenen topluma, kendi tanrısını tek bırakma olanağı yarattı. Kölecî toplumların tanrıları; bu toplumların despot krallarının konumlarının-vicdanlarının *lahut*’a(gökyüzü aynasına) yansımalarıyla inanca çıktı; toplumdaki *efendi-kul* ilişkisi yüceltilip kutsanarak *Tanrı-kul* ilişkisine dönüştürüldü.

Felsefî açıdan Tanrı ve tanrıbilim kavramları, metafiziğin ve idealizmin temelini oluşturur. İdealist felsefenin temel savı; gerçek varlığın tümel(soyut) olduğu, savıdır. Bu tasarım sonucu, evrendeki varlıklar, niteliklerinden *soyutlanarak* tümel varlığa indirgenmiş oldu.

Anadolu bâtınılığında, *Varlıkbirliği-Mevcutbirliği* kapsamında; varlıklar, niteliklerinden soyutlanarak en üst tümel varlık olarak algılanan Tanrı’ya indirgenir; evrende, Tanrı’dan başka hiçbir varlık kalmaz; her şey Tanrı’nın çeşitli görünümleridir. Demek ki, bireysel varlığı olanların hiçbirisi gerçek değildir; gerçek olan *evrensel* olandır; eşdeyişle *bireysel varlığı olmayandır*.

Felsefenin evreni, dinlerin dışında kalarak konu edinmesi, ilkin Anadolu’da başladı. Anadolu’nun *doğacı bilgeleri*, evreni ku-

ran ilkeleri sorun durumuna getirdi; evreni, *diri* bir bütün olarak gördü.

Thales'in *su* adını verdiği bu ilk kurucu ilke, akıl kurallarına dayalı düşüncenin ilk ürünü sayıldı. Bunu *hava*, *ateş* ve *toprak* izledi.

Tanrı'nın varlığını akıl yürütmelerle kanıtlama girişimleri; dinin felsefe üzerindeki etkisinin büyük olduğu Ortaçağ'da yoğunlaştı. Bu akıl yürütmelerin en ünlüsü Anselmus(1033–1109)'un Augustinus'tan esinlenerek geliştirdiği "*varlıkbilimsel kanıt*"tır. Tanrı'nın varlığını varlıkbilimsel yöntemiyle ve Aristoteles mantığına dayanarak açıklamaya çalışan İtalyan tanrıbilimci Anselmus'a göre; felsefe bir tanrıbilimdir; başlıca konusu, Tanrı varlığını kanıtlama olmalıdır. Bunu amaç edinmeyen bir düşüncenin, tasarımın olumlu bir sonuca varma olanağı yoktur. Tanrı varlığı biri *özü*, diğeri *nitelikleri* olmak üzere iki ayrı sorunu içerir. Tanrı konusunda düşünmeye başlayabilmek için, inan (iman) gereklidir; Tanrı varlığına inanmadan Tanrı özünü ya da niteliklerini düşünmek kişiyi çelişkiye düşürür. Bu bağlamda, inan düşünmenin başlangıcı değil, ereği olmakla birlikte, inanmak anlamayı sağlar. *Anlamak için inanıyorum*, demek gerçek ve doğrudur. İnanmak, anlaşılma olgusunda bir ilk ışık kaynağıdır; tartışılan sorunun çözülmesinde temel etkindir. Kişi inandığı sürece bilmeye, anlamaya çalışır; varlık sorununa ilişkin gerçeği kavramak ister. Tasarımının mantığı gereği Anselmus'da *inan*, bilgidен önce gelir. O'na göre; Tanrı önsüz-sonsuz bir varlıktır. *Varlık* kavramı önce Tanrı için geçerliydi; nesnelerin varlığı sonradan gerçekleştiği için dolaylıydı. Mutlak varlık olan Tanrı, kendiliğinden ve kendisinde vardı. Yani, Tanrı evrenden önce vardı; bütün varlıklar tanrısal zihinde *öncel* olarak bulunuyordu. Bu nedenle Tan-

rı'nın düşünme yeteneğinde, yani tanrısal zihinde önceden bulunmayan bir nesnenin varlığını düşünmek saçmaydı. Tanrı kavramı *en yetkin varlığı* içinde taşır. Tanrı'nın varolmadığını düşünmek, en yetkin varlığın *bulunmadığını* ileri sürmek anlamına gelir. Anselmus'un, Tanrı varlığını, düşünebilen *en yetkin varlık* kavramıyla bağlantılı olarak açıklamaya çalışmasına *varlıkbilimsel kanıtlama* adı verildi. Bu kanıtlamanın kaynağı Platon'un *idea kuramı*dır. Anselmus, *idea kuramını* Aristoteles mantığını kullanarak yeni bir yorumla yaşama geçirmiş ve *Tanrı en yetkin gerçek varlıktır* demiştir.

Aristoteles (İ.Ö. 384–322)'te ise *ilk neden* tasarımı vardır. O'na göre evren, sürekli biçim değiştiren, yeni biçimler kazanan, bu yolla potansiyelden aktüele doğru ereksel olarak hareket eden maddeden oluşur. Maddenin *nedenlerle* yönetilen bu durmak bilmeyen hareketi nasıl başlamıştır?, sorusuna yanıt vermeye çalıştığında Aristoteles'in metafiziği, bir tanrıbilime dönüşmektedir. O'na göre, başlangıcı olmayan, geçmişe doğru sonsuzluğa giden bir hareket zinciri olanaksızdır. Böylesi bir düşünce, hareketi açıklayamaz. Hareketlerin ilkinin başlatan bir *ilk neden* olmalıdır. Eğer bu *ilk nedenin* kendisi de *hareket* ediyor olsaydı, zorunlu olarak kendinden önce gelip onun hareketine neden olan bir başka *ilke* gerektirirdi. O zaman da ona *ilk neden* demek yanlış olurdu. Demek ki hareketin ilk nedeni *hareket edemezdi*; bu kendi hareket etmeyen ilk neden *Tanrı'ydı*.

Yine O'na göre, Tanrı *ilk neden* olmanın yanı sıra evrenin de *son* nedenidir. Sürekli bir oluşum içindeki her şey daha çok biçim ve aktüellik kazanır; her şey, daha çok yetkinliğe doğru gelişir. Tanrı mutlak aktüellik, yani mutlak biçim ve tam yetkinliktir. Bu nedenle evrendeki bütün gelişim Tanrı'ya doğrudur. Tanrı hem ereksel, hem biçimsel, hem de etkileyici nedendir. Bu bağ-

lamda Tanrı, *düşünce düşünen düşüncedir*. Düşünce ise insanın en üstün yeteneğidir, doğada yalnızca insana özgüdür ve tanrısaldır.

Tektanrıcılığın ortaya çıkmasıyla Ortaçağ, *ruhu*; odak sorun durumuna getirdi. Somut varlıkları oluşturan toprak, su, hava ve ateş'in dışında ruh, evrende bütün her şeyin kaynağı sayıldı.

Henüz ruh anlayışına ulaşamamış ilkel insanlar; bir bebeğin oyuncuklarını canlı sanıp onlarla konuşması gibi bebeksi bir evreden geçtiler; nesneleri, kendileri gibi duyar, düşünür sandılar; bu canlılık anlayışına *animatizm* adı verildi.

Nesnelerin de insanlarınki gibi birer ruhu olduğu inancına dayanan dinsel canlılık (animizm), bu bebeksi anlayış üzerine yapılandı; sonraları bu ruh anlayışından *Tanrı* anlayışına, tanrı tasarımına geçildi.

Anadolu bâtınılığı Yeni-Platonculuk'un beslemesiyle yarattığı tasavvuf kapsamında, ruh kavramına özel bir önem verdi. Su, hava, toprak ve ateşi, varlık türlerinin kurucu öğeleri olarak öne çıkarırken, *dirilik* olayını, ruhun bir *eylemi* biçiminde algıladı.

Uygarlık tarihinde, bilimsel düşüncenin soru sormak, evrenin yapısını, kaynağını araştırmakla başladığı yaygın bir kanıdır.

Düşünen insan, içinde yaşadığı evreni, varlık türlerini merak etmiş; nereden gelip nereye gittiğine yönelik sorular üretmiş, önce kendine sonra başkalarına soru sorma gereğini duymuş ve böylece *felsefeye* adımını atmıştır:

- A) Anadolu kökenli doğa felsefecileri; evren ve evrendeki varlıkları konu edindi.
- B) Sofistler; insanı konu edindi; insan bir bilgi varlığı, akıl varlığı, toplum varlığı, mutluluk (irade) varlığı vb. olarak algılandı.

C) Tektanrıci dinler; Tanrı'yı konu edindi; insanı bir inanç varlığı, görev varlığı vb. olarak inanca taşıdı.

İnanç alanının felsefe kaynağı *idealizm*; düşünce alanının felsefe kaynağı ise *materyalizmdir*. İdealizm bağlamında; varlığın insan düşüncesinde bulunduğu inancı, *özel idealizmi*; varlığın insan düşüncesi dışında tümel ya da tanrılık bir düşüncede bulunduğu inancı ise *nesnel idealizmi* yarattı.

Platon ve Aristoteles düşüncesinin Ortaçağ'a egemen olan metafiziğe ve idealizme yaptıkları en büyük katkı; *gerçek olan, tümel(varlık) olandır, bireysel olan(varoluş) gerçek değildir, yargı-sıdır*. Ama diğer yandan aynı düşünürler, bütün dinsel baskılara karşın, genelde Ortaçağ materyalizminin özelde Anadolu bâtınilığının evren görüşüne basamak seçtiği varlık kavramına *ilerici katkılar* verdi: Onlara göre, varoluşlar ancak varlığa bağımlı olarak var olabiliyordu. Doğal olarak *varlık*, hiçbir bağla bağımlı değildi; ancak, kendi kendisiyle bağımlıydı. Demek ki *varlık*, düşünsel ve akılsaldı; duyularla algılanamazdı. Sonuçta, *varlık* demek, *tanrı* demektir.

İşte Anadolu bâtınilığı, felsefelerinde egemen anlayış olarak öne çıkan materyalizmlerini, Ortaçağ'da varlık kavramına verilen *ilerici katkılar* üzerine *Varlıkbirliği/ Mevcutbirliği* yorumuyla yapılandırıldı.

Anadolu Aleviliği *tez-antitez-sentez* olarak algıladığı *Tanrı-doğa-insan* ilişkisini; Işık Felsefesi (Sudur felsefesi) kapsamında açıklar. Anadolu Aleviliğinin tanrı tasarımı; hem Pythagoras'ın felsefe kuramına ve Platon'un *idea* kuramına dayanır. Varlığın duyularüstü evrende en uygun biçimlerinin bulunduğu, bu biçimlerin önsüz-sonsuz olduğu görüşünü, bir felsefe sorunu durumuna dönüştürerek açıklamaya çalışan ilk bilge Platon (İ.Ö. 427–

347) oldu. O'nun gerçek ve yüce varlıklar olarak nitelediği *idealar*, yalnızca düşüncede var olan, duyularla kavranamayan örneklerdi.

Görünüş evreninde bulunan bütün varlık türleri, bu ideaların birer yansımasıydı. Duyular, ancak bu yansımaları algılamaya yarıyordu. Bu algılar da, gerçek örnekleri olan ideaları anımsatıyordu. İşte insan bilgisinin bir *anımsama* olması bundan dolayıydı.

Platon tarafından geliştirilen bu kuram, son tektanrı dinler olan Hıristiyanlık ve İslam'ı önemli ölçüde etkiledi: Görünen evren ve görünmeyen evren gibi iki varlık alanının bulunduğu görüşüne kaynaklık etti. Hıristiyan ve İslam tanrıbilimcileri Platon'dan kaynaklanan bu evren anlayışını, kendi inançlarına göre yorumlayarak yeni kuramların doğmasına olanak sağladılar.

Rönesans'tan sonra *idea* kavramı, yeni bir yorumdan geçirilerek *tanrıbilimin elinden alındı* ve felsefenin sorunlarından biri durumuna getirildi.

İnanç alanının bilimsel görünüşlü *serüveni* Platon'la başlar. Duyularla bilineni gerçek saymayıp akılla düşleneni gerçek sayma eğilimlerini sistemleştiren ve böylelikle de mitolojiye, söylenmeye *bilimsel bir görünüş* veren Platon'dur.

Miletli fizikçi düşünürlerin başlattığı *düşünce-doğa diyalogu*, Platon'un öğretisiyle doğadan büsbütün koptu; *düşsel düşüncenin* engelsiz olanaklarına alabildiğine açıldı. Bu olanaklar dünyasında; maddesiz yapıda, canlı ve ölümsüz varlık, *ruh* biçiminde evrildi.

Aslında, her canlının, bedeninden ayrı bir de ruhu bulunduğu inancı çok eskidir. İlkelerde *ruh*, somut biçimde tasarımılandı. Ne var ki bu tasarımlar, Ortaçağ'ın soyut ruh tasarımıyla uzak-

11. Çünkü, ilkelerde ruh tasarımı, somut ve maddeseldi; somut ruh bir tür *ikibedenliliği* dile getiriyordu.

Platon'a gelinceye değin ruh, maddesel bir yapıda ve somut olarak ileri sürüldü; ruhu, *soyutlaştıran* ilk düşünür yine Platon oldu.

Ruh, süreçte bağımsızlık kazanınca tanrısal öze *özdeşleşti* ve *ölümsüzlük* elde etti. Ruhlu olanın sonsuzca yaşayacağı inancı bu temel üzerine yapılandı:

- 1) Doğmamış ve ölmeyecek olanın sonsuzca yaşaması (tektanrıci dinlerin tanrı tasarımları gibi);
- 2) Doğmuş, ama ölmeyecek olanın sonsuzca yaşaması (kimi çoktanrıci dinlerin tanrı tasarımları gibi);
- 3) Doğan bedene girip ölen bedenden çıkan ruhların sonsuzca yaşaması (Hintlilerin, Alevilerin ve Orpheusçuların ruh göçü tasarımları gibi);
- 4) Doğmuş, ama ölmeyecek olan ruhların sonsuzca yaşaması (kimi tektanrıci dinlerin ruh tasarımı gibi);
- 5) Vücutlu ölü olarak sonsuzca yaşama (Eski Mısırlıların mumyalama geleneğine temel oluşturan ruh tasarımı gibi);
- 6) Vücutsuz-ölü olarak sonsuzca yaşama (Antikçağ Yunanlılarının Hades [öbür dünya tanrısı] tasarımı gibi);
- 7) Öldükten sonra dirilmeye oluşan sonsuzca yaşama (Müslümanlığın mahşer tasarımı gibi) ve
- 8) Belli zamanlarda ölüp belli zamanlarda dirilmeye oluşan sonsuzca yaşama (Attis [Phrygia kökenli Tanrı] ve Adonis [Fenike Tanrısı]'ın yaşam tasarımları gibi.)

Ruhun bedenden bağımsızlaşmasına koşut olarak, iki ruh inancı da bilinçlere kazındı:

- a) Beden ruhu; insanı yaşamı süresince canlı tutan ve ancak ölümüyle çıkıp giden ruh; soluk ruhu, yaşam ruhu tasarımı gibi
- b) Özgür ruh; insanın içinden çıkıp başka insanların içine de girebilen ve gezip dolaştıktan sonra yeniden dönebilen ruh; gölge ruh tasarımı gibi.

Platon'da tanrı tasarımı; kaynağını ruhun soyutlaşıp bağımsızlaşmasından alan ve ideaları biçimlendiren *idea* biçiminde tasarımılandı. Bu kuram üzerine Plotinos öğretisin yapılandırdı: Tanrı'nın engin bir ışık olarak dışa vurması, görünüş alanına çıkması sonucu evrenin yaratılması, görüşünü ilk ortaya koyan Yeni-Platonculuk'un kurucusu Plotinos (205–270) oldu. O'na göre, Tanrı özü gereği, en yoğun ışık kaynağıydı. Bu ışık kaynağında, *istenç* ve *sevgi* gibi eğilimler vardı; ancak bu eğilimler dışa değil, içe dönüktü; Tanrı'nın kendi özüne yönelikti. Tanrı bu özelliği gereği, *kendi kendini sevdi*. Bu sevgi ve istençte; dışa yönelme/açılma yeteneği vardı. Tanrı, kendi özüne olan engin sevgisinden dolayı dışa taşmıştı. Bu taşma, sonsuz bir ışık olarak dışa yansıyınca evren ve onu dolduran varlıklar oluşmuştu. Bu oluşma birden bire değil, en yüce varlıktan en altta bulunana doğru olmak üzere aşamalıydı. Her varlık aşaması, kendi özelliği oranında, Tanrı'yı *yansıttı*. İnsan yalnızca bu yansımayı görür, onun etkisiyle yansıyan Tanrı'yı *düşünürdü*.

Anadolu bâtiniliği bu Yeni-Platoncu görüşü bir bütün olarak benimsedi; yaradılışı bir *fışkıрма* olarak yorumladı.

Eski İran inançlarında, özellikle Zerdüşt dininde, ışık ve ateş kutsal olduğundan, tanrısal bir nitelik taşıdığı düşüncesi yaygın-

dı. Bu düşünceye göre bütün varlığın kaynağı iyiliğin, güzelliğin, yüceliğin odağı ışıkdı. Işığın, varlığa kaynak olan bir *ilke* olarak nitelenmesinde, tektanrıci dinlerin öngördükleri kurama karşın birçok Doğu ve Batı düşünürü bu görüşte birleşti.

Yeni-Platonculuk'un kurucusu Mısırlı filozof Plotinos gerçekliğin nesnel değil, *mutlak ruhsal* nitelikte olduğunu ileri sürdü.

Tanrı tasarımını, Platon'un geliştirdiği *idea* kuramına dayanarak sistemleştiren Plotinos için temel varlık, *Bir* olan Tanrı'ydı. Tanrı, bütün nesneleri ortaya koyan, düzenleyen, hareket ettiren, sonsuz ve etkin güçtü. *Tanrısal birlik*, bütün nesneleri içeriyordu ve sonsuzlukla özdeşti. Tanrı, özü gereği güzel değilse de güzelliğin; belli bir biçimi yoksa da biçimlenişin; yaratılmamasına karşın yaratmayı gerçekleştiren eylemlerin; düşünmemesine karşın mutlak düşüncenin kaynağıydı.

Bütün nesnelerin kaynağı olan Tanrı'dan, ışığın Güneş'ten *fıskırması* gibi, yaradılış olayının ilk eylemi bir *dışa taşma, görünüş alanına çıkma* biçiminde belirdi ve yukarıdan aşağıya doğru üç aşamalı olarak gerçekleşti:

- 1) Düşünen yeti (nous);
- 2) Ruh (psykhe) ve
- 3) Nesnel varlık (physis)

Görüldüğü gibi Plotinos öğretisinde tanrı tasarımı; doğayı önceleyen değil, doğayı sonralayan bir tasarımdır. Doğasal ışık enerjisinin görünüşe çıkması ya da dışa taşmasıyla tanrı *doğmuştur*.

Yeni-Platonculuk izleyen yüzyıllar içinde biri Batı'da, diğeri Doğu'da olmak üzere iki ayrı doğrultuda gelişti: Batı'da biri tan-

ribilim, diğeri Hıristiyan mezhepleriyle bağlantılı olan iki gelişim çizgisi üzerinde yürüdü. Doğu'da ise Anadolu, Hint, İran, Asya inanç-düşünce değerleriyle de beslenerek ışıık felsefesi ve onun yaşatılan ayağı *tasavvuf* adı verilen bir akıma dönüşüp yayıldı.

Anadolu İlkçağı'nda Doğacılık egemendi; doğaüstü bir güç bulunmadığı ve gerçek gücün doğanın kendisinde ve içinde olduğu inancı vardı.

Sonraları, Doğacılık genelinde; doğal güçlere duyulan hayranlık *gizemciliği* yeşertti. Böylece iki ayrı alan biçimlendi:

- 1) Nesnel alan; duyularla kavranır evren;
- 2) İnanç alanı; duyularla kavranamayan, cisimsiz güçlerin varsayılmasıyla oluşan alan; cisimsiz güçlerin en başında da Tanrı vardı.

Ortaçağ'da ilkçağ'ın bu eğilimini yeniden yorumlanarak yaşama geçirmeye çalışan *bâtını felsefe*; genelde cisimsiz cisimleri *cisimleştirme* eğilimine girdi, özelde ise Tanrı'yı küre biçiminde bir *nur* olarak nesnelleştirdi. Bu eğilim özünde, hem Anselmus'un *varlıkbilimsel kanıtına*, hem de Aristoteles'in *ilk neden kanıtına* dayanır.

Işıık felsefesi, *tez* durumundaki Tanrı'nın kendi özünden fışkıran / taşan ışığın *dönüşümler* geçirilerek ve bu yolla kendi kendine *yabancılaşarak* evrende, gözle görülebilir biçimler aldığını savunur. Bu yaklaşımın kaynağı Platon, Plotinos ve Anselmus'tur.

Alevi felsefesi, Tanrı-doğa-insan ilişkisini: Tanrı'dan çıkıp yeniden Tanrı'ya dönen bir *çevrim* üzerinde açıklar.

Tanrı'nın kendi özünden fışkıran, taşan ışığın *dönüşümler* geçirerek ve bu yolla kendi kendine yabancılaşarak evrende, gözle görülebilir biçimler aldığını savunur.

Tanrı, madde ve eşyanın; hareketin, hareket soyutlaması olarak zamanın var olmasından önceki mutlak yokluk/hiçlik durumunda, kendi kendisinin tanrısı iken, insanlar için düşünülmesi/algılanması güç bir öze sahipti. Mutlak yoklukta/hiçlikte, yokluğu/hiçliği tartışmak anlamsız olduğuna göre, bu aşamada bir “tanrı” varlığından söz etmek Alevi felsefesi açısından üretici değildir. Çünkü Tanrı bu konumda, kendi kendisinin bilincinde; kendi içindeki sonsuz olanakların, yeteneklerin ve güçlerin ayrımında değildir.

Çevrimin hareket ettirici ilkesi olan *güzelliğin görülmeye eğilimi* sonucu Tanrı, sonu olmayan bir yokluğun/hiçliğin içinde kendine bakacak göz ve vecde gelecek bir gönül istedi; işte ışıksal taşma bu gereklilikle başladı. Bu gerekliliğin belirmesi ile mutlak yokluk/hiçlik, olanaklı yokluk/hiçlik durumuna dönüştü. Tanrı, kendi kendisiyle ilk kez yabancılaştı; kendi bilincine ilk kez vardı; evrenin, bütün ruhsal ve maddesel şeylerin yaratılması için gerekli kaynağı içinde taşıdığının ayırdına ilk kez ulaştı. Kişilik kazandı; önce Tanrı iken şimdi Hak, Hakikat, Gerçek, Aşk oldu.

Daha sonra ilk yabancılaşma kademesi olan Hakk’tan; Tanrı’nın ilk belirme aşaması olarak algılanan ve tüm diğer şeylerin onun aracılığıyla yaratıldığı kabul edilen ilk akıl (akl-ı evvel) yaratıldı. Ve böylece çevrimin, kutsal kökenden (âlem-i gayb) duyularla algılanabilir/bilgiyle ulaşılabilir dünyaya (âlem-i şühud) inen alçalan eğrisinin (kavs-i nüzul) hareketi başlamış oldu. Ardından sırasıyla ve her adımda Tanrı’dan uzaklaşacak biçimde; akl-ı evvel’e verilen bilgilerin belirme aşamaları olarak algılanan meleklerin, peygamberlerin, ermişlerin, inananların, inanmayanların, cinlerin/şeytanların, hayvanların, bitkilerin ve doğal elementlerin aklı; bu dokuz akıldan kaynaklanan ruhları yaratıldı.

Tanrı Hak olup potansiyel kazandıktan sonra dönüşümler ge-

çirerek, kendisinden daha az şeyler içeren/daha az kendisi olarak beliren aşamalara doğru yol alıp doğal elemente/saf cevhere değin indi. Böylece inançta varoluş çemberi olarak algılanan çevrimin, kutsal kökenden çıkıp görünür evrene doğru inen alçalan eğrisi'nin hareketi tamamlanmış oldu.

Alevilik-Bektaşilik felsefesinde varoluş çemberinin bu ilk yarısı, tümüyle bir inanç ürünüdür. Düşünceci-idealizm zemininden kaynağını alır. Platon'un idealar-gölgeler/kopyalar tasarımının değişik bir anlatımından başka bir şey değildir. Bâtını bilince öncelik vererek açıklanan ve geçici görünür gerçekler olarak algılanan nesnel dünyaya göre değişmez, kalıcı ve ebedi bulunan bu idealist yan/idealizm; felsefede öncel/yaratıcı görünmesine karşın, bilimsel bir kaygı gütmeksizin nesnel sürecin/maddeci düşünce temelinin bir gerekçesi, onu haklı, gerekli ve zorunlu kılmamanın bir aracı olmak üzere gönül meşrebine uygun biçimde sonradan kurgulanmış bir inanç yaratısıdır.

Aleviler-Bektaşiler, *zâhiri düşünmenin /zâhiri koşullanmanın* ötesinde, doğal süreci/insan eylemini kutsamak üzere yarattıkları kendi idealizmlerinden, tartışmaya kapalı sonuçlar çıkarmaya kalkıştırlarsa, dünya görüşlerini baş aşağı çevirmiş olurlar.

Alevilik-Bektaşilik felsefesinde çevrimin ikinci yarısını, yani Hakk'tan en uzak nokta olarak beliren doğal element/saf cevherden çıkıp, yabancılaşma sürecinden uzaklaşacak/her adımda daha çok Tanrı'nın kendisi olacak biçimde dönüşümler geçirerek kutsal köken'le buluşmayı amaçlayan yükselen eğri'nin hareketi oluşturur. Varoluş çemberi'nin yükselen eğrisi bütünüyle materyalizm zemininde/maddeci düşünce temeli üzerinde yürür; inançta, Tanrısal özün görünüşe çıkan bir yaratısı olarak görünmesine

karşın gerçekte, Ortaçağ koşullarında bu yaratıyla kutsanmak zorunda kalınan bir öncel/yaratıcıdan başka bir şey değildir.

Bir idealizm-materyalizm bileşimi olan Alevilik-Bektaşilik felsefesinde, alçalan eğri'nin sonu ve yükselen eğri'nin başlangıcı olarak beliren doğal element/saf cevher ya da bunun akli, ruhu; Tanrı'nın da Tanrılığını yapamayacağı bir yabancılaşma aşamasını simgeler. Çünkü, doğal element/saf cevher, yabancılaşmanın son halkasıdır; en az Tanrı'dır. Felsefi boyutta doğal element/saf cevher “dört öge” ile temsil edilir: Bunlar su, hava, ateş ve topraktır. Bu bağlamda, idealizmden materyalizme kırılan, Tanrı'nın bilgisi/yönlendirmesi dışında ve kendi yasaları/kuralları içinde gelişim/değişim-dönüşümlerle adım adım *yabancılaşmadan* uzaklaşan bir sürecin başlangıcı olur. Bu süreç Aristoteles'in *potansiyellik-aktüellik* tasarımının değişik bir anlatımıdır.

Varoluş çemberi'nin yükselen eğrisi'nin dönüşümleri giderek soyuttan somuta doğru evrilir. Her şeyin dünya çevresinde döndüğü algısıyla beslenen ve bir çember yayını izleyen hareketin soyutlanması olarak bilince çıkan zaman sürecinde; dokuz ruh, dokuz akla verilen bilgilerin görüntülerinin belirlediği tanrısal mekânlar olarak Atlas, Burçlar, Zühal, Müşteri, Merih, Güneş, Zühre, Utarit ve Ay biçiminde somutlanır. Dokuz gök katı'ndan genelinde evrende, özelde ortamda; nesnel süreci/yaşamı önceleyen nitelikler olarak sıcaklık, soğukluk; kuruluk ve yaşlık belirir. Bu dört öge ile dört niteliğin ilişkisinden üç âlem, yani cansızlar âlemi, bitkiler âlemi ve hayvanlar âlemi ortaya çıkar. Hayvanlar âlemi, çevrimde dokuzuncu ve son çevrim kademesi olarak beliren, derece derece yükselerek Hakk'a ulaşan eksiksiz/olgun/yetkin insanı temsil eden insan-ı kâmil aşamasıyla son bulur.

Tanrı kendisini doğal elemente/saf cevhere, yani su, hava, ateş ve toprağa, koşutunda sıcaklık, soğukluk, kuruluk ve yaşlığa

taşımakla bir bakıma, varlığını da yadsımış olur. Potansiyelini kendi içinde taşıyan bir önceki konaktan/aşamadan/basamaktan bir sonraki konağa/ aşamaya/basamağa geçen nesnel süreci, yönlendirmek şöyle dursun, onun nasıl olduğunu bilmekten bile acizdir. Deyim yerindeyse Tanrı, bir *dünya* cahilidir.

Cahili olduğu *bu dünyayı* tanımak/bilmek, kendi *cehaletine* son vermek için Tanrı, tanrısal özü en çok içeren yani en çok Tanrı olan insana gereksinim duyar; genelde insan, özelde kâmil insan aracılığıyla inançta, geçici görünür gerçekler dünyası olarak kutsanan, gerçekte ise varlık ve olgu anlamında maddi özellikler gösteren öğelerden oluşan bir nesnel süreçten başka bir şey olmayan *bu dünyayı* tanıma/bilme olanağına kavuşur.

Bâtıniler *bu toprakta belletilen ya da ezberimiz durumunda bulunan* başkaldırı türlerinden bambaşka bir başkaldırıyı yaşama geçirdiler. Neydi bu başkaldırı: Tanrı'yı öldürmek, yerine başka bir Tanrı dikmek. Peki var olan Tanrı'yı nasıl öldüreceksin ve yerine yeni Tanrı'yı nasıl dikeceksin: *Birikmiş emek* onu yaratandan uzaklaştıkça ve *sahibini boğmaya* yeltendikçe *toplumsal bilinç yabancılaştı*; din ya da dinsel kimlikler durumuna dönüştü. Başat inanç kimliği metafizik Tanrı, *tersine dönüşümle* toplumsal iş sürecine ya da birikmiş emeğe yapıştırılabilirse *sahte* olana tanı konabilir. Metafizik Tanrı'nın niteliği ile çalışanların *canlı ve birikmiş emeği* arasında bir *özdeşlik* olup olmadığı aranır. Bulunmadığı anlaşıncı Metafizik Tanrı *iptal edilir* ve yerine *canlı ve birikmiş emek* tanrı olarak *atanır*.

Dinsel ve gizemsel felsefenin; Tanrı'nın doğrudan *akıl* olduğu yolunda genel bir inancı vardır. Anadolu-Yunanlı bilge Anaksagoras (İ.Ö. 500-428), oluşu başlatan *kurucu ilkenin*, sonraları *ruh* adını alacak olan *nous* denen bir töz olduğunu ileri sürdü. O'na göre *nous*, varlığın oluşturucu özüydü; bütün hareketlerin,

hareket başlığı altında toplanan bütün olayların; ayrışmanın, birleşmenin, türlenmenin ve düşünmenin başlıca kaynağı *nousdu*. Taşıdığı yaratıcı güç nedeniyle bir tür *evrensel ruhdu*; aynı zamanda, *dirliği* olan, etkili, üstün nitelikli, yaşatıcı-geliştirici bir *erkdi*.

Bu özellikleriyle *nous* soyut değil, somuttu; maddeseldi. Ancak onun maddesi, öteki nesneleri kuran maddelere benzemiyordu. Onun varlığı, görünüş alanına çıkan etkilerinin aşamalarıyla belirliyordu: Başlangıçta, bağımsız, özgür, kendi kendine yeten, varlığı bir başka varlığı gerektirmeyen *nous* vardı. *Khaos* denen düzensiz yığını düzene sokan, hareket ettiren; böylece *oluş* eylemine olanak sağlayan *nousdu*.

Anadolu bâtınılığı tanrısal akla ya da ilk akla (akl-ı evvel), *nousa yakın* bir anlam verdi: Özellikle, Varlıkbirliği ya da Mevcutbirliğinde *ilk akıl*, soyut bir varlık değildi; *ilk akıl* kutsal gerekçesini, kendisine verilen bilgilerin ya da kendisinde var olan *gizil güçlerin görünüşe çıkmasıyla* yani *nesnelleşmesiyle* buluyordu. Bu kanalda, Tanrı'nın aklını, insanın aklına dönüştürmek Anadolu Alevi felsefesinin bir yaratıcılığı oldu.

Antikçağ'ın büyük düşünürü Anadolu filozof Herakleitos (İ.Ö. 540–480) tarafından, varlığın yasası olarak *evrensel zorunluk* anlamında ileri sürülen ve akılla bilgi alanlarını dile getiren *logos* kavramında; tasarım olarak tanrılık anlamı yoktu. Çünkü *maddenin ötesinde ruh* türünden bir *ilki* düşünmek Herakleitos'un aklından bile geçmiyordu. Ne var ki izleyen tarih sürecinde Herakleitos'un *logos* tasarımı, köken anlamından uzaklaştırıldı ve tanrılık tasarımlarına kaynaklık etti. Platon'da *logos*, ideaların kaynağı olan Tanrı durumuna; Yeni-Platonculuk'ta, doğrudan Tanrı durumuna; Hristiyanlık'ta ise *kutsal ruh* anlamında *kutsal üçlemenin* bir parçası durumuna dönüştürüldü.

İslam düşüncesi *logosu*, *kelâm* terimi ile karşılarken; Yeni-Platonculuk'tan kaynaklanan *tasavvuf logosu*, *konuşan söz*(kelâm-ı natık) ya da Tanrı'dan en uzak noktada ışığın nesnelleşmesi olarak beliren *cevher* olarak yorumladı. Yani, *somutlaştırma*, *somut bir kimlik verme* eğilimine giren tasavvuf *logosa*, Herakleitos'un yüklediği anlama yakın bir anlam yükleme çabasına girdi.

Bu anlayışın izini süren Anadolu bâtınıliğinde ise *akıl*, potansiyel tanrı olarak algılanan Hakk'ın ilk dönüşümüyle beliren *etkin güç*tür. Bâtınılikte Tanrı önce *aklı*, sonra da onun yardımıyla *nefis*'i yarattı: Akıl tam, nefis noksandı. Evren, bu noksanlığın tamlık isteğinden ötürü hareket etmesinden oluştu.

Akl-ı kül'ün yetkinliğine imrenen ruh(nefs-i kül), onun *yetkinliğine* varmak için dönmeye başlayınca ilkin gökler oluştu; onların dönmesinden de cisimler (nesneler, hayvanlar, bitkiler) belirdi. Nefs-i kül tikellere bölündü ve bedenlere girdi. Varlıklar içinde yalnızca insan *akl-ı kül*'ü kendi kişiliğinde somutlaştırdı.

Kaygusuz Abdal'ın, çevrimin idealist yanının bir *kurgu* ürünü olduğunu açıklayan şu dizeleri çarpıcıdır:

Ol zaman ki yoğ idi bu kâ'inat
Zat içinde nihan idi her sıfat

* * *

Zat içinde bu sıfat mestur idi
Bu vücut yoğ idi hemân nur idi

* * *

Ne nebi var idi ol dem ne veli
Zat içinde nihan idi her sıfat

Yir ü gök hazine içinde sır idi

İkilik yoğ idi hemân bir idi

Bu yaklaşım en net biçimini XIX. yy Bektaşî ozanı Edip Harabi (1853–1917)’nin dizelerinde bulur: *İnsan Eyledik* adlı uzun şiirinde Harabi şöyle sesleniyor bizlere:

Daha Allah ile cihan yok iken

Biz anı var edip ilan eyledik

Hakk’a hiçbir layık mekân yok iken

Hanemize aldık mihman eyledik

* * *

Kendisinin henüz ismi yok idi

İsmi şöyle dursun cismi yok idi

Hiçbir kıyafeti resmi yok idi

Şekil verip tıpkı insan eyledik

* * *

Allah ile işte burda birleştik

Noktai amaya girdik yerleştik

Sırrı küntü kenzü orda söyleştik

İsmi şerifin Rahman eyledik

* * *

Aşîkâr olunca zatı sıfatı

Kün dedik var ettik bu semavatı

Birlikte yarattık bu kainatı

Namı, nişanını cihan eyledik

* * *

Yerleri, gökleri yaptık yedi kat
Altı günde tamam oldu kâinat
İçinde yarattık bunca`mahlûkat
Erzakını verip ihsan eyledik

* * *

Asılsız fasılsız yaptık cenneti
Huri gılmanlara verdik ziyneti
Türlü vaadlerle her bir milleti
Sevindirip şadı handan eyledik

* * *

Cehennem kazandırdık gayetle derin
Laf ateşi ile eyledik tezyin
Kıldan gayet ince kılıçtan keskin
Üstüne bir köprü mizan eyledik

* * *

Gerçi kün emriyle var oldu cihan
Arşı kürsü gezdik durduk bir zaman
Boş kalmasın diye bu kevnü mekân
Âdem'in halkını ferman eyledik

* * *

İrfan olan bilir sırrı müphemî
İşhar etmek için İsm-i Azam'ı
Çamurdan yoğurduk yaptık Âdem'i
Ruhumuzdan bir ruh revan eyledik

* * *

Âdem'le Havva'dan geldi çok insan
Nebiler, veliler oldu nümayan
Yüzbin kere doldu boşaldı cihan
Nuh Naciyullah'a tufan eyledik

* * *

Salih'e bir deve eyledik ihsan
Kayanın içinde çıktı nagahan
Pek çokları buna etmedi iman
Anları Hak ile yeksan eyledik

* * *

Bir zaman Eshabı keffi uyuttuk
Hazreti Musa'yı Tur'da okuttuk
Şid'i çulha yaptık bezler dokuttuk
İdris'e biçtirip kaftan eyledik

* * *

Süleyman'ı derh'e sultan eyledik
Eyyub'a acıdık derman eyledik
Yakub'u ağlattık nalan eyledik
Musa'yı Şuayıb'a çoban eyledik

* * *

Yusuflu kuyuya attırmış idik
Mısır'da kul diye sattırmış idik
Zeliha'yı ana çattırmış idik
Zellesinden bendi zindan eyledik

* * *

Davut Peygamber'e çaldırdık udu
Kazadan kurtardık Lut ile Hud'u
Bak ne hale koyduk nar-ı Nemrud'u
İbrahim'e bağı bostan eyledik

* * *

İsmail'e bedel cennetten kurban
Gönderdik şad oldu Halil-i Rahman
Balığın karnını bir hayli zaman
Yunus Peygamber'e mekân eyledik

* * *

Bir mescide koyduk Meryem Ana'yı
Pedersiz doğurttuk orda İsa'yı
Bir ağaç içinde Zekeriya'yı
Biçtirip karnını rızan eyledik

* * *

Beytul mukaddeste Kudüs şehrinde
Nehri şeriada erdem nehrinde
Tathir etmek için günün birinde
Yahya'yı İsa'yı üryan eyledik

* * *

Böyle cilvelerle geçirdik
Bu enbiya ile çok iş bitirdik
Başka bir nebiyi zişan getirdik
Anın her nutkunu Kuran eyledik

* * *

Küffarı, Kureyş'i ettik bahane
Muhammet Mustafa geldi cihana
Halkı davet etmek için imana
Murtaza'yı ona ihvan eyledik

* * *

Ana kıyas olamaz asla bir nebi
Nebiler şahıdır Hakk'ın habibi
Dünyanın ukbanın odur sahibi
Biz anı Nebî'yi zişan eyledik

* * *

Hak-Muhammet-Ali ile birleştik
Hep beraber Kâbe Kavseyn'e gittik
O makamda pek çok muhabbet ettik
Leylet'ül israyı seyran eyledik

* * *

Bu sözleri sanma her insan anlar
Kuş dilidir bu Süleyman anlar
Bu sırrın müphemî arifan anlar
Çünkü cahillerden pinhan eyledik

* * *

Hak ile Hak idik biz ezelide
Ruzi elest'üde kallu belide
Mekânı Hüda'da bezmi celide
Cemâlini gördük iman eyledik

* * *

Vahdet âlemini bilmeyen insan
İnsan sıfatında kaldı bir hayvan
Bizden ayrı değil Hazreti Süphan
Bunu Kuran ile ayan eyledik

* * *

Sözlerimiz bizim pek muhakkaktır
Doğan, ölen, yapan, bozan hep Hakk'tır
Her nereye baksan Hakk-ı mutlaktır
Ehval-i vahdeti beyan eyledik

* * *

Vahdet sarayına girenler için
Hakk'ı hakkel yakın görenler için
Bu sırrı **Harabî** bilenler için
Birlik meydanında cevlan eyledik

Çevrim'in *idealist* yanını öncel / yaratıcı ve ebedi gören; inan-
cına kilitlenmeyi öneren; kulluk felsefesini dünyalaştırmaya çalı-
şan Ortodoks inançlara, son dönemin güçlü ozanlarından İbreti,
Bir Şah Olsam adlı şiirinde bak nasıl başkaldırıyor:

Bir Şah olsam hükmeylesem cihana
Kilise, mescidi yıkar giderdim
Okullar yapardım bütün insana
Cehaleti kökten söker giderdim

* * *

Fabrikalar kurar idim her yerde
İkiliği kovar idim bu serde
Ayrı gözle bakmaz idim bir ferde
Cihana bir gözle bakar giderdim

Gerçek insanları bilirdim Allah
Ondan gayrisine tapmazdım billah
Ne Kâbe kalırdı ne de Beytullah
Yerine bir arpa eker giderdim

* * *

İnsanlıktan başka olamazdı cennet
Yok olurdu İsa, Musa, Muhammet
Kalkardı dünyada mezhep, tarikat
Dinlerin bağını çözer giderdim

* * *

Bir olurdu zengin fakir her zaman
Çaresiz dertlere olurum derman
Ne gavur kalırdı ne de Müslüman
Tümünü bir yola çeker giderdim

* * *

Gece gündüz çalışırdım millete
Bir faydalı kul olurum elbette
Bir ırmak olurum Güneş'ten öte
Yeni fezalara akar giderdim

* * *

O günü görseydim yüzüm gülerdi
Dünyada insanlar bayram ederdi
Ne bir silah ne bir atom kalırdı
Bir ulu deryaya döker giderdim

* * *

İbreti der varlığımız bitmezdi
İnsanoğlu yanlış yola gitmezdi
Ayrı gayrı devlet icap etmezdi
Dünyaya bir bayrak diker giderdim

Şimdi de Varidat'tan Şeyh Bedrettin'in Tanrı değerlendirmesini görelim: *"Salt varlık, varlığı kendi özüyle gerekli olan varlıktır. Çünkü birbirinin karşıtı olan varlıkla yokluk gene birbirini gerektirir. Yokluk karşısında varlığın olmama olanağı bulunmaz. Nitekim varlığın karşıtı olan yokluğun da olmama olanağı yoktur. Varlığın yok olma olanağının bulunmayışı bundandır. İkisi de birbirinin niteliğiyle gizlenemez. Salt varlık özel bir olanakla olabilir duruma gelmez, böyle olursa varlığını başka bir varlığa borçlu olur. Bu durumda varlığı kendi özüne oranla yokluk sayılabilir. Böylece salt varlık özüne oranla yokluk niteliği kazanır. Bu da olanaksızdır....Salt varlık özel bir olanakla olabilir duruma gelirse kendi özünden başka bir varlığı gerektirir ki bu da olmaz. Salt yokluk olamaz. Bu yüzden salt varlık kendi kendisini gerektiren varlıktır. Bütün nesnelerin varlığı onunla bağlantılıdır. O varlık da Tanrı'dır. Gene bütün nesneler onun görünüş alanıdır. Her görünüş alanında görünen de gösteren de odur."*

"Salt varlık olan Tanrı'nın her aşamada iki yönü vardır. Bunlardan biri etkilemektir. Tanrı bu durumda etkileyendir. Öteki etki altında kalıştır. Tanrı bu durumda da etkilenendir. İlk durumda varlık Tanrı, ikinci durumda evrendi; yaratılmıştır, sonradan olmuştur, anla artık." (age; sayfa:176)

"Salt varlık... yüce Tanrı'dır. O ne tümeldir, ne de tikeldir."

* Esat Korkmaz; Şeyh Bedreddin ve Vâridât; Anahtar Kitaplar; İstanbul, 2007; Sayfa: 172.

Çünkü tümel oluş salt bulunma, tikel oluş ise bağımlı olma yönündedir. Tanrı, bütün varlıkların kuşatması, bütün varlıkların ondan gelmesi yüzünden tümel, bir kaynaktan görünüş alanına çıkması bakımından da tikel diye nitelenebilir. Oysa onun varlığı özü gereği tümel ve tikel oluştan öncedir. ...görünüş alanına çıkışı yüzünden de sonradır.”(age; sayfa: 176)

BÂTINI EVREN(DOĞA) TASARIMI

*Kulak abdesti alma-verme,
yani bilgiyle yıkama-yıkanma temelli muhabbetler,
Aleviliğin üst ibadet biçimleri arasında yer alır.*

Dünyamızı da kapsayan, sonsuz ve sınırsız doğa bütünlüğüne evren denir. Bu bağlamda evren; varlığın *bütünsel birliğini* dile getirir.

Klasik felsefede evren; insan duyularıyla algılanıp algılanamayacağı bakımından:

- 1) Anlaşılır evren ve
- 2) Zekâ ile kavranılır evren, olmak üzere ikiye ayrılır.

Bu ayrım, duyuyla algılanamayanın akılla algılanabileceğini dile getirir.

İzleyen dönemde evren matematiksel ölçüler bakımından üçe ayrıldı:

- a) İnsansal oranlar evreni;
- b) Sonsuz küçükler evreni ve
- c) Sonsuz büyükler evreni.

İnsan, matematiksel başarıyla kendi ölçülerini aşarak hem sonsuz küçükler evrenine, hem de sonsuz büyükler evrenine girdi.

Fizikçi Einstein(1879–1955), özel ve genel *bağıntılılık* kuramlarıyla, evrensel bütünlüğü ve bağıntılılığı, bilimsel olarak tanıtlamıştı: Birleştirilmiş olan kuramı, tek ve bütünsel evren yasasını

gerçekleştirmeyi amaçlamaktaydı. Özünde bu amaç, Galileo Galilei(1564–1642)’nin kendi yaptığı teleskopu Müşteri yıldızına çevirmesiyle başlamıştı. Galilei ne yaptı:

- 1) Teleskopunu Ay’a çevirdiğinde; Giordano Bruno(1548–1600)’nun düşünsel kestirimine uygun olarak *Dünyamıza* benzer bir gökvarlığı olduğunu gördü;
- 2) Teleskopunu Güneş’e çevirdiği zaman ise Antikçağ Yunan matematikçilerinin yani, Phythagoras(İ.Ö.580–500) ve Sismalı Aristarkhos(İ.Ö.310–230)’un düşünsel kestirimlerine uygun olarak, *Dünya’nın Güneş çevresinde dönmekte* olduğunu gördü.

Evrendeki tüm olay, olgu ve süreçler arasındaki çeşitli ilişkilerin oluşturduğu maddesel bağımlılığa bilim dilinde *evrensel bağımlılık* adı verilir. Bu bağımlılık evrenin, birbirinden koparılamaz parçalardan oluşan bir *evrensel bütünlük* olduğunu kanıtlar. Evrenin sürekliliği ve düzenliliği; bu birliğin ve bütünlüğün ürünüdür.

Evrensel bağımlılık; insan bilincinden *bağımsız ve nesnel* bir bağımlılıktır. Metafizik öğretilerin ileri sürdüğü bilim dışı mucize kavramı; bu düzenin, üstün bir düzenleyici tarafından düzenlendiği, eğer isterse bu düzeni bozabileceği düşüncesinden doğdu.

Metafizik öğretilerin savlarına karşın, gerçekte bu düzen hiç bozulmadı ve bozulmayacaktır. İnsanlar süreç içinde gösterdikleri eylemsel çabalara koşut olarak *evrensel bağımlılığı* anlatan kavramlar ortaya koydu: Nedensellik, zorunluluk, yasa, karşılıklı eylem ve etki, rastlantı, öz, biçim, görünüş, gerçek vb. gibi.

Bilimsel bir kategori olarak *madde*, bilinçten bağımsız olarak var olan ve duyumlarla algılanarak bilinçte yansıyan, tüm nesnel gerçekliği anlatan *felsefi* bir kavramdı. Diyalektik materyalizmin

bu tanımı, metafiziğin yanlış tanımlamalarından doğan yanılgıları ortadan kaldırdı: Sonsuz çeşitlilikteki somut biçimler dışında değişmez bir töz olarak algılanan madde anlayışı temelinden yıkıldı. Metafizik anlayışın tersine madde ne yaratılabilirdi ne de yokedilebilir; sürekli olarak *değişerek*, bir durumdan başka bir duruma geçerci. Evren dediğimiz şey, bu sürekli ve sonsuz değişimin tarihsel süreci içinde gerçekleşmişti.

Hareket maddenin bir varlık biçimiydi: Hiçbir zaman ve hiçbir yerde *hareketsiz madde* olamayacağı gibi, hiçbir zaman ve hiçbir yerde *maddesiz hareket* de olamazdı. Madde, bize, duyularımızla iletilen *nesnel* gerçeklikti; sonsuz ve bitimsizdi; bilgimizi, sonsuzca ve tükenmeksizin yenileyecekti.

İlk insanlar, çevrelerini doğal olarak kavrarlarken bir tür *zorunlu* kendiliğinden materyalizm anlayışı içindeydiler. İlk düşünürler, insan için açık seçik olan; nesnel dünyanın duyularımızdan, benliğimizden bağımsız varlığına, felsefi bir çaba harcamaksızın karşılarında duran bu nesnel dünyanın mantığına, *doğal ve zorunlu* olarak uymuşlardı. Bu ilk düşünürlerin sorguladıkları doğa, karşılına maddesel biçimiyle çıkmıştı. Bir zorunluluğun uzantısı olarak beliren bu yaklaşım, bildiğimiz anlamda bilimsel bir temele oturmduğundan, süreç içinde idealizme *eklenmekten* kurtulamadı.

Anadolu-Yunan İlkçağı

Bu anlayış uzantısında kimi düşünürler; dar anlamda zorunlu materyalist olmalarına karşın, genelde *idealist* görüşler ileri sürmekten kendilerini alamadı. Çünkü, doğal ve kendiliğinden materyalizm'de asıl olan *gözle görme* idi. İncelenen nesne gözden yi-

tip matematik formüllere dönüştüğünde; diyalektik bilgidен yoksun düşünür için *madde yok oluyordu*. Ancak bu bir *sanı* idi; inceleme konusu olan bütün nesneler yine de *maddesel* niteliklerini zorunlu olarak kabul ettiriyordu. Çünkü, doğaya ilişkin her türlü bilgi, evrenin *maddeselliğini* belirtiyordu.

Bu kapsamda değerlendirilebilecek olan Pythagorasçılara göre evrenin bir başlangıcı vardı: Evren, ateşten bir merkez çevresinde oluşmuştu; çiftle tekin, sınırsızla sınırlının karşıtlığını gerektiren sayılar, varlığın olduğu denli bilginin de *ilkesiydi* ve sayıların özellikleri, nesnelerin özelliklerini açıklıyordu. Her şey *karşıtlardan* oluşuyordu; sorun, karşıtlar arasında uyum kurmak sorunuydu. Evrenin temeli *sayı* idi; bütün nesneler görünüşe çıkmış sayılardı. İnsan *birle* başlar, *birle* düşünürdü. *Bir* sayısı hem tek, hem de çiftti; erkek bir ilkeyle dişi bir ilkenin birleşimiydi. İki sayısı bir sayısından özümlendi; bu özümleme üç sayısını yarattı. Dişi ilkeyle erkek ilkenin birleşiminden doğan varlık, bir *üçlükte teklik*di. Bir sayısı bu üçe yeniden katılıyor ve dört sayısı doğuyordu: Öteki bütün sayılar, bu kutsal ilk dört sayısının birbiri ile çarpılması ve toplanmasıyla oluşuyordu.

Üç sayısı insanlara çok ilginç gözüktü; çünkü, evrende her şey bir dişi ilkeyle (1), bir erkek ilkenin (2) birleşmesi sonucu bir ürün (3) meydana gelmesiyle oluşuyordu.

İnsanların çevresinde gök (1), Yer (2) ve Su (3) olmak üzere üç ayrı uzay vardı. Soyut düşünce geliştikçe insanlar, çeşitli varlıklar arasında ayrımın bir sayı ayırımından ibaret olduğunu sezdiler. Bu anlayış kanalında yüzyıllarca sonra Batı'da Pythagorasçılık, Doğu'da ise Hurufilik doğdu.

Thales (İ.Ö. 625–545), varlığın kökenindeki ilk maddeyi aramaya koyuldu ve bunun *su* olduğunu ileri sürdü. O'na göre varlı-

ğın temeli ruhsal değil, *nesneldi*. Suyun yoğunlaşması ve gevşemesi sonucu, bütün varlık türleri oluşuyordu. Katı nesneler *yoğunlaşmanın*; ince ve uçucu nesneler *gevşemenin* sonucuydu. Su diriydi, yani canlıydı; bu nedenle varlıkları *canlı-cansız* diye ayırmak yapay bir şeydi. Varlık sürekli bir dönüşüm içindeydi; sudan türeyen bütün maddeler yine suya dönüşüyordu.

Yeryüzü düzdü ve engin bir su olan *Okeanos* üzerinde yüzüyordu. *Okeanos*, bütün tanrıların ve varlıkların atasıydı; canlıydı; sınırı ve sonu yoktu; zamana bağlı değildi.

Thales'e değin düşünürlerde evreni bir sorun durumuna getirerek inceleme bilinci yoktu. İnsan, doğa olayları karşısında düşünen değil, *inanın* bir varlıktı. İlk kez Thales, doğayı ve doğa olaylarını, inançların *dışına* taşıyarak, aklın ışığında bir felsefe durumuna getirdi.

Thales'i izleyen Anaksimandros (İ.Ö. 610–545), ilk varlığın doğrudan doğruya algılanabilir bir madde olamayacağını düşündü ve bu maddeye, *sonsuz*, *sınırsız* ve *belirsiz* anlamında *apeiron* adını verdi.

İlk maddenin somuttan soyuta taşınması, o dönem için son derece önemli bir gelişmeydi. Ayrıca, *apeironun* bütün karşıtlıkları içinde taşıdığını ileri sürmekle Anaksimandros, *diyalektiğin temel yasasını* da gözlemlemiş oluyordu.

Anaksimandros'u izleyen Anadolu Anaksimenes (İ.Ö. 588–525), *apeironu* yeniden somuta dönüştürmek istedi. Ve ilk maddeye *hava* adını verdi. Hava, seyrekleşmesiyle ateşin; yoğunlaşmasıyla yelin, bulutun, suyun, toprağın ve taşın oluşumuna yol açıyordu.

Anadolu filozof Herakleitos (İ.Ö. 540–480), ilk maddenin *ateş* olduğunu ileri sürdü. Çünkü ateş, havadan ve sudan daha

fazla *hareket* ediyordu. Herakleitos'a göre maddenin ne başı vardı ne de sonu; o ritmik olarak meydana gelen hareketin ayrılmaz bir parçasıydı. Bütün varlıklar için aynı olan bu düzen, ne tanrılar ne de insanlarca yaratılmıştı. Başı ve sonu olmayan bu ateş yandıkça, bu düzen her zaman var olmuştu ve sonsuza dek de var olacaktı. Evren yaratılmamıştı ve yok olmayacaktı.

Sürekli bir değişim-dönüşüm içindeydi evren; *ateş* denen kurucu öğeden kaynaklanan bu değişim-dönüşüm, *yukarıdan aşağıya ve aşağıdan yukarıya* olmak üzere iki türlüydü. Ancak bu çıkış ve iniş, gelişigüzel ve düzensiz değildi. Belli bir yasaya, evrensel bir kurala bağlıydı. Bunun düzenleyici ilkesi *logos*du. *Logos*a dayanan bütün değişim-dönüşümler, varlık türlerinin oluşumuna yol açıyordu; bu oluşumun da tek ögesi *ateş*di. Bu nedenle varlık evrenindeki değişim-dönüşümler, *ateşin başkalaşmasından* başka bir şey değildi.

Anaksagoras'ı izleyen Empedokles (İ.Ö. 492–432), Thales'in suyuna; Anaksimenes'in havasına ve Herakleitos'un *ateşine* *toprağı* ekleyerek, *dört öge öğretisini* kurdu. O'na göre evrende *Bir* değil, *çokluk* egemendi; ancak kurucu öğelerin sayısı değişmiyordu. Varlıkların oluşmasında iki temel ilke vardı:

- a) Birleştirici-bütünleyici ilke (sevgi) ve
- b) Ayrıştırıcı-çözücü ilke (tiksinme).

Ruh, gövdeden gövdeye göç ediyordu. Oluş, *sevgi* ve *tiksinme* gibi iki karşıt gücün, görünüşe çıkmasından başka bir şey değildi.

Empedokles'in geliştirdiği *dört öge öğretisi*, Plotinos'tan kaynaklanan Yeni-Platonculuk'u besledi. Yeni-Platonculuk'un bir uzantısı olan *tasavvufun* evren görüşü, Empedokles'in *dört öge öğretisi* üzerine kuruldu.

Antikçağ'ın madde anlayışında yeni ve üstün bir aşamaya geçmeyi Leukipnos (İ.Ö. 5 yy)-Demokritos (İ.Ö. 460-370) başardı. Onlara göre tüm doğa olaylarının temeli, *bölünmez maddesel parçacıklardı*; bu parçacıklar birbirlerinden nicelikleri, uzaydaki konumlanışları ve bileşim düzenleriyle ayrılıyordu. Hareket maddenin özelliği idi; bütün olgu ve olaylar, maddenin bu kendiliğinden hareketiyle meydana geliyordu. Madde başlangıçsız ve sonsuzdu. Hiçbir şey yoktan *var* olmuyordu ve var olan hiçbir şey *yok* olmuyordu.

Anadolulu filozof Demokritos; varlığın *atom* denen bölünmez öğelerden kurulduğu görüşünü savunarak *maddecilik* akımının öncüsü oldu. Demokritos için felsefe; evreni anlamak, evreni dolduran varlıkların ilk *kurucu* öğelerini bulmaktır. O'na göre, felsefenin konusu doğaydı; somut varlıklardı.

Varlık, belli bir yer kaplayan nesneydi; düşüncede değil, *gerçekte* olardı. Bir nesne olması nedeniyle varlık; belli öğelerden kurulmuş bir bütündü. Bu bütünü oluşturan öğeler; daha küçük bölümlere ayrılamayan, kendi kendine bir *bütün* olan *atom*lardı. *Atom* bütün varlık türlerinin *kurucusu* öğesi idi; yaratılmamıştı, yok olmayacaktı. Atomlar sayısızdı; sıcaklığı, rengi, kokusu yoktu; buna karşın katıydı; dıştan bir nesnenin onların içine girmesi söz konusu değildi; gözle görülememelerine karşın, biçimleri ve büyüklükleri vardı.

Hareket, boş uzay içinde gerçekleşiyordu; boş uzay bir varlık değil, *yokluk*tu. Bu nedenle evrende; biri *dolu* olan *atom*, diğeri *boş* olan *uzay* gibi *iki karşıtlık* söz konusuydu; boş uzay, içinde atomlar hareket ettiği için düşünülüyordu. Evrende var olan bir nesnenin yok olacağı düşünülemez; var olan vardır, yok olan da yok. Yokluktan varlık; varlıktan yokluk çıkamaz.

Her değişme, bütünü oluşturan öğelerin *birleşmesi* ve *ayrışması* sonucu gerçekleşir. Değişim gelişigüzel ya da rastlantı değildir; hiçbir nesne rastlantıyla ortaya çıkmaz; her şeyin bir *nedeni* ve *zorunluluğu* vardır.

Hareket, atomların boş uzayda yer değiştirmeleri sonucu oluşur; ancak bu yer değiştirmede, atomların dışında bir etken yoktur; atomlar *kendiliğinden* hareket eder; hareket ederken de yer değiştirir. Bu nedenle *hareket ile yer değiştirme* birbirini gerektirir; biri olmadan öteki olmaz.

Evrende bulunan varlık türlerinin oluşması; atomların hızlı ve yavaş hareket etmeleri sonucu ortaya çıkan yoğunlaşma ve gevşemedir.

Başlangıçta, kendiliğinden var olan atomlar, boş uzayda hareket ediyordu. Bu kendiliğinden hareket sırasında, boş uzayda karşı karşıya gelen atomlarda bir *yığılma* başladı; atomların çarpışmasıyla bir *çevrenti* oluştu. Ağır atomların ortada toplanıp yoğunlaşmasından katı toprak; hafif atomların hızlı hareketleri sonucu yukarıya çıkmasından su, hava ve ateş gibi varlıklar biçimlendi.

Demokritos bilgi kuramını da atom öğretisine dayandırır; O'na göre, insan bir nesneyi gerçekte olduğu gibi bilemez, kavramaz. Ancak gövdeye, duyulara gelip çarpan atomlar, kişide kimi izlenimler bırakır. Bu yolla oluşan bilginin iki ayrı türü vardır:

- 1) Gerçek bilgi ve
- 2) Gerçek olmayan bilgi

Görme, işitme, tatma, koklama ve dokunma; bilginin, gerçek ve gerçek olmayan türünü verir. Renk, koku, tat ve acı, gerçek değildir, yoktur. Gerçekte yalnız *atomlar* ve atomların içinde hareket ettiği *boşluk* vardır. Atomların, gövdenin ve duyuların du-

rumuna göre yarattığı izlenimlerden doğan bilgi, görelî bir bilgidir. Bilgi kaynağı olarak duyuların en güvenilir olanı dokunmadır; dış evren dokunmayla bilinir; atomların, gerçek nitelikler olarak algılanan katılık, biçim gibi niteliklerini tanımayı sağlar. Görme ve işitme duyularıyla sağlanan izlenimler ise görünüşle ilgilidir.

Demokritos yalnızca maddenin değil; *ruhun* ve *ruhsal varlıkların* da *atomlardan* kurulduğu görüşünü ileri sürdü. O'na göre, diriliği sağlayan *ruh* denen varlık, gerçekte, *somut* bir nesnedir. Çok ince, hızlı hareket eden yuvarlak atomlardan kurulduğu için gözle görülmez; söz konusu atomların, kendiliğinden bir hareketle birleşmeleri sonucu oluşan bir *bütündür ruh*. Ruhun gövdeye sonradan girmesi, gövdeden bağımsız bir varlık olması savı doğru değildir.

Dirilik, ruhu oluşturan atomların *birleşmesinden* sağlandığı gibi ölüm de bu atomların *dağılması* sonucu oluşur. Bu nedenle dirilik bir *birleşme*; ölüm ise bir *çözülme* olaydır.

İnsan, toplum içinde yaşayan, çevresiyle ilişkiler kuran somut bir varlıktır; bütün bu kazanımları bir gelişim sonucudur: İlişkiler geliştikçe insan, insan geliştikçe ilişkiler gelişir. Bu nedenle insan bir *toplum varlığıdır*.

Bir *doğa varlığı* olarak başlangıçta *hayvan* gibi yaşıyordu; geçimini üretimle değil, toplayıcılıkla/ avcılıkla sağlıyordu.

Kültür sürekli bir gelişmenin sonucudur ve insanla çevresi arasındaki bağlantıya dayanır. İnsan uygarlık alanına ilk adımını; kendiliğinden *araç* yapmaya başlayınca attı. Bu adım atış, yalnızca uygarlığın değil; insan tarihinin, bir *tarih varlığı* olarak insanın kendi benliğinin bilincine varışının da başlangıcı oldu. Kazanılan bilinç nedeniyle insan kendini, bir *küçük evren* olarak algılamaya başladı.

Platon'a göre, madde temelde *yokluktu*; ancak, *ideanın* kendine vereceği *biçimle* var olabiliyordu.

Aristoteles (İ.Ö. 384–322) ise *ideanın* yerine *biçimi* koyarak, aynı anlayışı sergiledi. O'na göre, cismin bulunmadığı yerde, zaman ve uzay da yoktu.

Biçim, yoğun olarak tartışılan bir felsefe terimi oldu: Platon'-da biçim, tikellerde ortak olan bütün tümel özelliklerdi. Tümeller, kavram olarak zihnimizde doğuştan vardı ve kavramların karşılıkları olarak da *nesnel* bir gerçeklik taşıdı. Tikellerin bilgisi bir kanı niteliğini aşmazken tümel gerçeklikler yani biçim ya da idealar, gerçek bilgi *nesneleri* idi. Tikellerin özü tümel biçimlerdi. Tikellerin sürekli değişim içinde bulunmasına karşın *biçimler* soyut, mutlak, kalıcı ve gerçektir. Tümel biçimler, gerçek tözleri oluşturuyordu ve nesnelerin *evrensel örnekleri* durumundaydı. Nesnel olan; biçimden pay alarak, ona benzeyerek var oluyordu; bir bakıma biçimlerin, *yetkin olmayan kopyalarıydı*.

Aristoteles ise hocasının; biçimin tikelden bağımsız ve ona öncel bir varlık taşıdığı düşüncesini yadsıdı. O'na göre, biçim, Platon'un ileri sürdüğü gibi nesnelerin özüydü ancak tözle özdeş değildi. Biçim, tikel olan tözden ayrılmazdı ve madde ile birlikte tözü oluşturuyordu. Biçim kazanmış olan töz, bir tikel nesneydi. Bu yolla bir bakıma Aristoteles hocası Platon'un soyut kurgusunu, *somuta* indirgemiş oldu.

Töz, felsefede *nitelik taşıma* ilkesini dile getirir. Bu nedenle nitelik taşıyan her şey *töz'dür*. Aristoteles *töz* kavramını ileri sürerken herhangi bir somut nesneyi düşündü. Biçim kazanmış her madde parçası bir tözdü; bağlantılı olarak töz, tikeldi ve madde-den, biçimden bağımsız ya da soyut olarak var olamazdı. Biçim nesnenin taşıdığı nitelikleri içerdiğine göre tözün nitelik taşıması doğası gereğiydi.

Benimsediği düşünme yönteminin gözlem, deney ve araştırmaya dayanmasına karşın, Aristoteles'in felsefede izlediği yol, işlediği sorunlar Sokrates ile Platon'dan kaynağını alır.

Aristoteles, deneyle akılsallığı bağdaştırmaya, Platon'un ileri sürdüğü aklın üstünlüğü inancını, deneyle yeniden dengeleyip uzlaştırmaya çalışır. Gerçek bilgi, bilimsel doğru O'na göre zorunludur: Bilim, bu zorunlu doğrulardan, olduğundan başka türlü olamayacak *önergeler* bütününden doğar.

Metafizik açısından töz, Aristoteles'te *somut* tikel nesnedir; öznenin gerçekteki karşılığı somut *nesne*dir.

Bu tanım hocası Platon'un anlayışıyla tam bir karşıtlık gösterir. Platon için töz, *tümelin* ta kendisidir ve bu görüş *idea* kuramı üzerine oturtulur. Aristoteles'in kendi töz kuramını temellendirmesi için hocası Platon'un *idea* kuramını çürütmesi gerekiyordu. Bunu sağlamak için kimi akıl yürütmelerde bulundu: İdea kuramının, nesnelerin doğasını açıklamak için ortaya atılmış olmasına karşın bunda başarılı olmadığını göstermeye çalışır. O'na göre nesneler, *idea*'ların, kopyaları olmak yerine bunun tam *tersi* doğrudur. Bu nedenle *idea*'lar, nesnelerden önce değil *sonra* gelirler ve onları açıklayamazlar. İdea'lar nesnelerden soyutlandıklarında, somutu açıklamaktan da uzaklaşırlar. Durağan ve evrensel olduğu kabul edilen *idea*'lar; değişim ve hareket içindeki somut nesneleri açıklamaktan acizdir.

Aristoteles tarafından yürütülen ikinci öbek akıl yürütmeler; nesneler ve biçim ya da idealar arasında bulunduğu ileri sürülen ilişkinin anlaşılmasız olduğunu belirtmek için olmuştur.

Aristoteles, Platon tarafından ileri sürülen *taklit* ya da *izdüşüm* olmak, *katılmak* ya da *pay* almak gibi tasarımların hiçbir şey açıklamadığını, bireyleri ya da nesneleri kavramamıza yardımcı olmadığını belirtir.

İdea kuramının bu eleştirisi, bizi biçimin nesneden *ayrılmaya*-*cağı* savına götürür. Bu sonuç, Aristoteles metafiziğinin en önemli temalarından biridir. Böylece, gerçeği soyut varlıklar evreninden somut varlıklara *indirmiş*, elle tutulur nesnelerin dünyası olarak belirlemiştir. Hocasının yanıldığını söyler Aristoteles; töz, hiçbir zaman yüklem olmadığına, özne de tözü dile getirdiğine göre, bunları karıştırmak yanılıdır. Töz, şu ya da bu nesnedir; o gösterilebilir. Tümel ise bir nitelik ya da ilişki gibi, nesnenin taşıdığı *özelliklerdendir*. Tümeli göstermek zorunlu olarak nesneyi, yani tözü göstermek demektir. Demek ki tümeler, kendi başlarına *nesne* olamazlar, bağımsız varlık taşıyamazlar. Tümeler *gerçektir*, ancak, zorunlu olarak nesnelerde varlık kazanırlar.

Tümellik ve tikelliğin bir arada somut nesnede varoluşlarını, Aristoteles, *madde ve biçim* kavramlarıyla açıklar. Madde ve biçim, varlıktan hiçbir zaman ayrılamaz. Bunlar ancak düşüncede soyutlama olarak ayrılabilirler. Töz, *biçim kazanmış* maddedir. Nerede bir madde parçası varsa onun biçimi de vardır; bu durumuyla da töz'dür. Biçim tözün *tümel* yönünü, *madde* ise tikel yönünü verir.

Madde ile biçim arasındaki *karşıtlık birliği*, Aristoteles'in oluşumu –değişimi açıklayan *potansiyel-aktüel* (dynamis-energeia) karşıtlığıyla koşuttur. *Potansiyellik ve aktüellik*, bir tözün gelişimindeki aşamalardır: Potansiyel daha önceki, aktüel daha sonraki bir aşamayı simgeler.

Bir nesne gelişimini tamamladığında, amacını yerine getirmiş, biçimini gerçekleştirmiş, *aktüel* olmuş demektir. Bu bağlamda biçim; gerçekleşme, amaç ve tamamlanmadır; bir nesne olarak *yetkinliğe* ulaşmadır. Madde ise *potansiyellik* ilkesidir; biçim kazanmış madde, tam anlamıyla potansiyelliktir. Böyle bir madde ise gerçekte bulunmaz. Gerçekte bulunan her madde *bir ölçü-*

de biçim, yani aktüellik kazanmış demektir. Bu görelî potansiyel-aktüel dönüşümü içinde madde giderek daha aktüel biçimler kazanır. *Mutlak biçim, maddesiz biçim*, bildiğimiz varlıklar evreninde ulaşlamayan, ancak her nesnenin amacı olan bir aşamadır. Mutlak biçim, yani mutlak aktüellik *Tanrı*'dır. Bu anlamda Tanrı, her nesnenin amacı, benzetmek istediği sonuç, erektir.

Aristoteles'te değişim, biçimde meydana gelir ve madde üzerinde gerçekleşir. Değişim, biçimi oluşturan özelliklerden kiminin yitirilip kiminin kazanılmasıdır. Değişen nitelik ya da özellikler nesnenin özdeşliğini bozmuyorsa bunlar *ilinekseldir*; değişen nitelikler nesnenin özdeşliğini bozuyorsa bunlar *özseldir*.

Diğer yandan, sözgelimi bir insanın yaşamını yitirmesi *tözsel*dir; çünkü *özsel* nitelik yitirilmiştir. Özsel niteliklerin değişmesi *tözü*, yani *tözün türünü değiştirir*: Böylece eski nesnenin özdeşliği bozulur, yeni nesnenin özdeşliği kurulur. Bir nesneye özgü özsel niteliklerin toplamı, o nesnenin *özünü* oluşturur.

Öz ile biçimi birbirine karıştırmamak gerekir. Öz, biçimde bulunan özelliklerin *seçme* bir bölümünü kapsar. Bir tikel nesneyi sadece özsel nitelikleriyle ayırt edemeyiz. Öz, bir nesnenin bağlı olduğu türün ortak nitelikleridir; *öz tümeldir*; *öz*, bir türün *biçimidir*. Yokolmak ancak bir türde yokolmaktır; bir türde yokolmak başka bir türde *varlık* kazanmaktır.

Platon da en sonunda *kurucu* bir maddenin varlığını kabul etmek zorunda kalıyordu: *İdeaların*, bir *idealar evreninde*, yani belli bir yerde yaşamakta olduklarını ve *yükselmiş ruhların* gidip onları görebileceklerini ileri sürdü.

Aslında Platon, kurduğu sistemin *açmazını* maddeci bir kanalla adım atarak çözmek durumundaydı; bireysel varoluşun meydana gelebilmesi için, *idea'nın* biçimlendirebileceği *biçimsiz bir hammaddeye* ulaşmak zorundaydı.

Metafiziğin ve idealizmin üçüncü büyük düşünürü olan Aristoteles; *tümellerin varoluşları bulunmayacağını* ileri sürerek Platon'a karşı çıktı. Ancak Aristoteles de bir *ilk madde* arayışından sıyrılamadı: Platon'un *ideasının* yerine koyduğu *biçiminin* biçimlendirebileceği bir *hammadde* bulmak zorunda kaldı. Özünde Aristoteles, varoluşu *varlık*a, yani *tümele*, *biçime* bağımlı saydığı ölçüde, *maddeye* de bağımlı sayıyordu. Çünkü O, biçim olmazsa bireysel varoluş gerçekleşmez demenin bir başka anlatımıydı.

Doğanın gözlenmesi, zorunlu olarak *maddesel* bir nitelik taşıdığı için, doğayı tanımaya yönelik her çaba, yine *zorunlu olarak materyalist* bir yaşam anlayışı içinde bulunan halk ya da toplum katında, genişleyen bir taraftar buluyordu. Bu nedenle, Antikçağ Yunan-Anadolu materyalizmi, idealizmin dayattığı mitolojik etkilerden tümüyle sıyrılmamakla birlikte, felsefeleriyle sıkı bir biçimde bağıntılı olan *maddesel bir doğa bilgisini* geliştirebildi.

Evrensel hareketi *karşıtların kavgasına* dayandıran Herakleitos düşüncesi, böyle bir gelişmenin ürünü oldu. *Diyalektik materyalizmin* kurucusu sayılan Herakleitos, bilginin konusu olarak doğayı seçmişti. O'na göre insan ancak doğayı bilebilirdi; *doğaüstü* inanç konusuydu ve hayal ürünü boş sözlerden öteye geçemezdi.

Köken olarak maddeci olan kimi düşünürler, soyut matematiğe yönelerek, bilimsel alanın sınırlarını zorlayıp idealizme bir kapı açtılar: Pythagorasçılar, bu kapıdan idealizme atlayan, *soyut-idealist* anlayışın ilk temsilcilerindendi. Doğanın yapısına eğilerek, doğal materyalizmi hızla geliştiren Anaksagoras, Empedokles ve Demokritos, *maddeci düşüncenin* öncüleri oldu.

Antikçağ Yunan-Anadolu maddeciliği, buradan Roma'ya geçerek; yüzyıllar sonra Batı'yı uyandıran materyalizm anlayışına geniş boyutlar kazandırdı.

Antik Anadolu-Yunan düşüncesinde; yoktan var etme anlamına gelebilecek bir *yaratış* algısı yoktu. Yaratma eylemi; daha önceden var olanın, biçimlenmesi /düzenlenmesi yoluyla *khaostan kosmos* durumuna evrilme olarak açıklanıyordu.

Tektanrıci dinlere gelinceye değin nesneler; belli ilkelerden *değişme-dönüşme* yoluyla oluşuyordu. Tektanrıci dinlerin ortaya çıkmasından sonra Ortaçağ'da, *varlık* sorununa yeni bir yorum getirildi: İlkçağ Anadolu-Yunan düşüncesinde işlenen *oluş* konusu, tanrısal bir gücün *yoktan varedişine* dönüştürüldü. Süreç içinde, Sokrates-Platon-Aristoteles evren görüşünden kaynaklanan, ancak, esinlendiği kaynağa da ters bir kanalda merkeze alınan *yoktan varediş* olgusu öne çıkarılarak Ortaçağ tanrıbilimciliği, felsefenin karşısına dikildi. Ortaçağ tanrıbilimcilerine göre tek gerçek vardı o da Tanrı'ydı; Tanrı'dan önce varlık kavramıyla nitelenebilecek bir nesnenin düşünülmesi olanaksızdı.

Platon'dan esin alan ve Plotinos tarafından geliştirilen Yeni-Platonculuk'un, belli koşullarda *dinle felsefeyi uzlaştırmak* için *yaratılış yoktan varediş* değil, Tanrısal özden bir *fışkırmadır*, anlayışı, Ortaçağ'ın Ortodoks tanrıbilimcileri tarafından yadsındı.

Yaratılış sorunu Ortaçağ'dan sonra bambaşka bir nitelik kazandı; yavaş yavaş felsefenin dışına itilerek, *metafizik* alanına terk edildi.

Anadolu tasavvufunda *yaratılış olgusu*, ne İlkçağ Yunan-Anadolu düşüncesinin anladığı gibi bir *var olanı düzenlemedir*, ne de tektanrıci dinlerin anladığı anlamda bir *yoktan var etmedir*. Ortaçağ Ortodoks tanrıbilimcilerin yadsıdığı Yeni-Platonculuk'un öngördüğü biçimde bir *yansımadır*: Tanrısal varlığın engin bir *ışık* olarak görünür duruma gelmesidir. Tanrı, tanrısal varlık alanı dışına taşarak, duyulur evrende görünüş alanına çıkınca, *yaratı-*

lış olayı gerçekleşmiştir. Bu nedenle yaratanla yaratılan *birdir*. Yaradılış olayına maddenin önsüz-sonsuz oluşu görüşüyle yaklaşan bilimsel felsefeye göre, tanrıbilimin işlediği bu konu gerçekte ilgili değildir. Yaradılış da yaradılış da *maddenin değişmesinden* kaynaklanmaktadır; kökeninde yalnızca *değişim* vardır. Ancak *yaradılış olgusu* biri ilkçağ Anadolu-Yunan düşüncesinden, diğeri tektanrıci tanrıbilim anlayışından ve Yeni-Platonculuk'tan kaynaklanan birbirine karşıt düşünce akımları olarak günümüze değin uzanagelmıştır.

İslam Dünyası

Kuran'dan kaynaklanan İslam düşüncesi, inanca ağırlık verdiğinden, *akıl ilkelerine* dayalı felsefe kuşatma altına alındı. Başlangıçta yalnız Aristotelesçi bir görüşe bağlanan felsefe, Farabi, İbn Sina, İbn Rüşd ve sürdürümcülerinin elinde, *inançla aklı bağdaştırmaya* çalışan bir öğreti niteliğine büründü; aklın önemi vurgulanmakla birlikte inanın etkisi de onaylandı.

Daha sonra Platon'dan, Yeni-Platonculuk'tan esinlenme yoğunlaştı. Bu kanalda tasavvuf yolunu seçen Şahabeddin Suhreverdi, Muhyiddin Arabi ve sürdürümcülerinin elinde felsefe; aklı, derin bir tanrısal sevgiden kaynaklanan inancın denetimine veren bir öğreti niteliğine büründü. Bu öğretiye göre, *sevgi* ve *inan* ışığından kaynaklanmayan bir aklın başarıya ulaşması söz konusu değildi.

Bu arada Demokritos'un *atomcu* anlayışı yeşermeye başladı; Eski İran ve Hint düşüncesinden de beslenerek yayılmaya başladı. Salt felsefeye dayanan ve akıl ilkelerine bağlanan bu öğreti *Mutezile* akımı biçiminde yapılandı. Vâsıl b. Ata ve sürdürümcü-

lerinin elinde bu öğreti, *maddeci* bir açılımı yaygınlaştırdı. İnancın karşısına akli koyarak, dinden *bağımsız* düşünce akımlarının yapılanıp biçimlenmesine olanak sağladı.

Aristoteles felsefesini, yeni bir yorumla yaşama geçirerek İslam düşüncesiyle uzlaştırmaya çalışan Farabi (870-950); daha çok *metafizik* sorunları üzerinde durdu. Felsefeyle İslam dini arasında, *uzlaşmaz* gibi görünen konuların özde değil, *biçimde* olduğunu ileri sürdü. Bununla kalmadı; Aristoteles'in *güç ve eylem* kavramlarından, Platon'un *idea* kuramından yola çıkarak bu iki bilgeyi de uzlaştırmaya çalıştı.

Farabi'ye göre felsefe, *varolmanın* bilgisiydi; bu bilgiyi kazanmakla insan Tanrı'ya yaklaşma olanağı bulurdu. Varlığın *ilk nedenlerine* varmanın yolu, insanın özüne dönmesi, kendi varlığını kuran *ilkeyi* anlamaya çalışmasıyla olurdu. Kişi, gerçeğe varmak için, duyuların baskısından sıyrılıp, sevgiyle Tanrı'ya ulaşma çabasını sürdürmek durumundaydı. İnsan aklını aydınlatan bir *ışık* olan *sevgi*, yalnızca bir duygu değil, bilme eyleminin de temeliydi. Ruh ile maddeden oluşan insanın, sınırlı gücü ancak *sevgiyle* aşılabılırdi. Bilgi doğuşandı; düşünme gücünün çalışmasıyla kazanılmazdı; nereden geldiği, ne yolla oluştuğu bilinemezdi. Doğuştan bilgiler, ilk bilgilerdi; bu bilgilerin dışında, bir de düşünme yoluyla, akıl yürütme yoluyla sağlanan bilgiler vardı. Bilginin kazanılmasında bir diğer yeti de sezgiydi. Sezgi de iki türlüydü; biri duyulara ve akla, diğeri düşünmeye dayanıyordu. Duyulara ve akla dayanan sezgi, *dış evreni* algılamaya; düşünmeye dayanan sezgi ise *nesnelerin ilkelerini* kavramaya yarardı.

Farabi doğacı düşünürlerden kaynaklanan *atom* ve *boşluk* kuramlarını yadsır; Aristoteles'in *madde* ve *biçim* kuramını benimser. O'na göre, madde, tüm nitelik değişimlerine karşın, sürekli bir oluştu; doğada, belirlenim egemendi. Cisim, madde ile bile-

şıkti. Evrenin özü *toprak, ateş, yel ve su* idi. Bu dört kurucu ögede bulunan nitelikler, evrenin tüm varlık türlerinin yapısında yer alıyordu.

Her cisim hareket olanağını kendi içinde taşımakla birlikte, madde evreni, zorunluluğunu *Tanrı*'dan alırdı.

Yine Farabi varlıkları ikiye ayırıyordu:

- 1) Kendi başına varlığı zorunlu olan varlıklar; zorunlu varlığın varlığı için, başka bir nedene gerek yoktu; başlangıçtan beri eylem durumundaydı; onun için kanıt gösterilemezdi; yetkin ve güzeldi; her nesnenin kanıtı ve yüksek nedeniydi.
- 2) Kendi başına varlığı zorunlu olmayan varlıklar; varlığı için bir neden gerekliydi.

Varlığın, en üstten en alta doğru, aşama aşama sıralanan altı ilkesi vardı:

- 1) İlk neden ilkesi; tanrısal oluş;
- 2) İkinci neden ilkesi; gökkatlarını oluşturan akıllar;
- 3) Erkin akıl ilkesi; yaratıcı eylemin sağlanması;
- 4) Nefs ilkesi; varlık türünün özünü biçimlendiren oluş ilkesi;
- 5) Suret ilkesi; nesnenin son biçimini, görünüş alanındaki niteliğini oluşturan ilke;
- 6) Mücerred madde ilkesi; nesnenin cisim olmasını sağlayan ilke.

Somut nesneler ise altı aşamada bulunurdu:

- 1) Göksel varlıklar;
- 2) İnsan;

- 3) Hayvan;
- 4) Bitki;
- 5) Maden ve
- 6) Dört kurucu öge (su, yel, toprak, ateş).

Aristotelesçi felsefe anlayışını İslam düşüncesine göre yorumlayan, *görgücü-akılcı* bir yöntemin gelişmesine katkıda bulunan İslam filozofu İbn Sina (980–1037); Farabi çizgisini sürdürdü. O'na göre, bilginin gerçek kaynağı *sezgiydi*; ancak, bilginin oluşmasında *deneyin* de etkisi vardı. Bilginin kesinliği ve doğruluğu, aklın genel kurallarına olan uygunluğuna bağlıydı. Aklın kuralları ise insanın anlığında *doğuştan* bulunan, değişmez ve genel geçerlik taşıyan ilkelerdi; sonradan edinilen ve duyularla kazanılan bilgi için de bu kurallara uygunluk geçerliydi.

Varlık tasarlamakla ilgiliydi; bütün düşünülenler vardı ve varolanlar tasarlanabilen düşünülür biçimlerdi; bu nedenle, *düşünmekle varolmak* özdeşti.

İbn Sina'ya göre tümeller, bütün varlık türlerinin oluşmasından önce, Tanrı düşüncesinde, birer tanrısal kavram olarak vardı; bu bağlamda, varlıkların oluş nedeni tümellerdi.

Fiziğin konusu madde ve biçimden oluşan nesnelerdi; *biçim* maddeden önce yaratılmıştı ve maddeye bir töz niteliği kazandıran biçimdi. Doğal nesneler, kendi öz ve nitelikleriyle bilinirdi. Nitelikler ikiye ayrılıyordu:

- a) Nesnelere bağlı olarak varlığını sürdüren nitelikler;
- b) Nesnelerden ayrı olarak varlığını sürdüren nitelikler.

Nesneler, kendilerinde bulunan gizilgüçle harekete geçerler. Bu gizilgüç ise üçe ayrılıyordu:

- 1) Doğal güç; doğal biçimlerle ilgili nitelikleri taşır;
- 2) Özne güç; nesneyi hareket ettiren ya da durağan duruma getiren nitelikleri taşır;
- 3) Ruhsal güç; herhangi bir organın, aracın yardımı olmaksızın, doğrudan doğruya bir iradeyle eylemde bulunma niteliğini taşır.

Dirilik bir *bileşimdi*; doğal organların göksel güçler yardımıyla birleşmesinden oluşurdu. Bu olay belli aşamalara uygun olarak gerçekleşirdi:

- 1) Birinci aşama; bitki aşaması; tohumla üreme, beslenme ve büyüme;
- 2) İkinci aşama; hayvan aşaması; kendi kendine hareket etme ve algı.

Oluşların, yaratılışların, varlık bütünüünün kaynağı Tanrı'ydı; Tanrı, nesnelerde, olay ve eylemlerde görünüş alanına çıkıyordu. Varlık vardı ve yok olmazdı; üç bölüme ayrılırdı:

- 1) Olanaklı varlık; nesnelerle ilgili değişimin, oluş ve bozuşmanın egemen olduğu varlık;
- 2) Kendiliğinden olanaklı varlık; tümellerin, yasaların bulunduğu varlık evreni;
- 3) Kendiliğinden zorunlu varlık; ilk neden ya da Tanrı varlığı; değişmez ve çoğalmaz.

Aristoteles felsefesini yeniden yorumlayarak İslam düşüncesiyle bağdaştırmaya çalışan Endülüslü Arap filozof İbn Rüşd (1126–1198); din sorunlarının felsefe ışığında yeni bileşimlere ulaştırılabileceğini kanıtlamak istedi.

O'na göre, felsefenin temel sorunu *tümel* varlığı açıklamaktır;

bu nedenle felsefe tümeller üzerine kurulmalı ve evreni *anlama*-ya çalışmalıydı. Tümel varlığa, duyularla algılanan ve akıl ilkelelerine göre açıklanan *varolandan* çıkılarak gidilebilirdi. Yaratılanlar arasında kurulan *neden-sonuç* ilişkisini yadsıyıp her nesneyi Tanrı iradesine bağlamak; varlığın kendine özgü yasaları olduğunu onaylamamak anlamına gelirdi. Oysa doğa yasaları, oluşlarındaki güçle *Tanrı iradesinden bağımsızdı*.

Felsefe bakımından önemli olan kanıtlama yöntemi idi. Değişmeyen, önsüz-sonsuz olarak algılanan *ilk neden* zorunluydu; gerçeğin *yetkin* örneği durumundaydı. Karşıtlıklar ise *oluş ve yokoluş* evrenindeydi; Tanrı, bu karşıtlıkların *tümüydü*.

Bâtını evren görüşünde bilim, inanan kişinin kendini bilmesiyle, yerini anlamasıyla başlar. Kendini bilmeyen kişinin Tanrı'yı bilmesi de¹ olanaksızdır. Kişi bilim edindikçe tanrısal varlığın özelliklerini, niteliklerini düşünme olanağı bulur: Tanrı varlığını bilmeye yarayan bilim deneyi, gözlemle değil, *içe dönüşle, derin düşünceye dalmakla, gönülde Tanrı'dan başka bir varlığın bulunmadığını anlamakla* sağlanır.

Bu bağlamda bilim terimiyle anlatılmak istenen *gönül bilgisi* denen *irfandır*. Bu bilginin yorumunda Plotinos'tan kaynaklanan Yeni-Platonculuk görüşleri egemendir. Bâtını felsefenin / düşüncenin ve inancın yaygınlık kazanmasıyla birlikte bilim; *Tanrı-insan-evren* üçlüsünden oluşan birliği *kavrama* anlamını kazanmıştır.

Bu kapsamda bilim; kişinin yücelmesini, taşıdığı tanrısal nitelikleri kavramasını, olgunlaşmasını, insan-Tanrı özdeşliğini kendi varlığında yaşayarak bilmesini, ermesini sağlayan bir ışıktır.

İslam düşüncesinin oluşumu döneminde biri *akıl* ilkelerine, diğeri *inan* verilerine dayanan iki yol ortaya çıktı; akıl ilkelerine

bağlanan yol *felsefeyi*, inan ilkelerine bağlanan yol ise din ve *tanrıbilimi* seçti.

Düşüncenin, bilginin, bilimin bir akıl ve bilinç işi olduğunu, doğadan kaynaklandığını; bu alanda önyargılara, akılla bağdaşmayan görüşlere yer olmadığını ileri süren ilk öğretisi *Mutezile* adını aldı. *Ayrılan, başka bir yol tutan*, anlamına gelen bu çıkışın öncüsü Vâsıl b. Ata (699-749)'dır. O'na göre, Tanrı'da, Kuran ve Hadis'e dayanılarak ileri sürülen *özle-zat* ayrı varlıklardır: Bunların tanrısal tözde birliğe ulaştığını söylemek, *bir* olanın iki ayrı nesne biçiminde yorumlanması sonucunu çıkarır ki bu bir çelişkidir.

Yazgı gerçek değildir; insan bir *istenc*(irade) varlığıdır; bütün eylemlerinde bağımsızdır; istencin dışında denetleyici bir güç yoktur. Yazgı, insanın *istenc* özgürlüğünü ortadan kaldırır, insanı önceden gösterilene yapmakla yükümlü kılar; bu da Tanrı'nın *yüceliğiyle* bağdaşmaz.

İnsan birey olarak eylemlerinin yaratıcısıdır; özgür istencine göre davrandığından, yaptıklarından *sorumludur*. Kendi elinde olmayan, yazgı gereği yerine getirilen bir eylemden *ötürü suç* ya da *ödül* söz konusu olamaz.

Tanrısal bildiri, Tanrı ile insanın dolaylı da olsa konuşması olanaksız olduğu için, *esinden* öte bir anlam taşımaz. Peygamberler de insandır; onlarda doğaüstü, insanüstü yetilerin bulunduğu inancı bir *yanılmadır*.

İnsan bir akıl varlığı olduğundan yargıları, önermeleri *akla uygun* olmalıdır. Bilginin biri *duyu verileri*, diğeri *akıl yürütme* olmak üzere iki kaynağı vardır. Duyularla sağlanan izlenimler, akıl ilkelerine göre biçimlenerek *bilgiye* dönüşür, *kavram* niteliği kazanır.

Mutezile öğretisinin temelini, insan ve bilgi sorunları oluşturur. Bu öğretiyeye göre, akıl ilkeleriyle bağdaşmayan, insana duyularla verilmeyen bir nesnenin gerçekliği söz konusu değildi. Evren, bölünmez tözler olan *atomlardan* kurulu bir bütün olduğundan sonluydu, sınırlıydı, yoktan değil, *kurucu öğelerin bileşiminden* yaratılmıştı.

Kimi Mutezile filozofları atomların Tanrı iradesiyle yaratıldığını ileri sürmüşlerse de bunu Sünni şeriata verilen bir *ödün* olarak değerlendirmek gerekir.

Vâsıl b. Ata'nın Mutezile öğretisinin sürdürümcüleri İbrahim Nazzam ve Ebu'l Huzeyl el-Allaf oldu.

Akl ilkelerine dayalı bir felsefenin kurulmasına öncülük eden Arap filozof Nazzam (?-845); Mutezile öğretilerine bağlı kalmakla birlikte, özgün sayılan düşünceler de ileri sürdü. Nazzam'ın evren anlayışı Herakleitos, Demokritos, Anaksagoras'a dayanır. O'na göre, doğa *organik* bir bütündü; bu bütünde gizil olanlar, gizilgüç durumundan oluş durumuna geçmekteydi. *Değişme ve zaman*, bu gizliliğin açılma süreciydi.

Gerçekte nesneler başlangıçta bir bütün olarak vardı; olmuş ve olacak bütün olaylar bu gizli evrenselliğin *içindeydi*. Evren, atom denen özlerden kurulu bir bütündü. Bu atomları da Tanrı yaratmıştı, ancak yaratılma olayı sürekli değil *bir kezlik*ti.

Anadolu batını maddecilik anlayışının temel görüşleri *zaman*, *evren*, *yaratılış*, *Tanrı*, *madde ve ruh* kavramlarında toplanır. *Zaman ve madde* dışında yaratıcı, ortaya koyucu, geliştirici bir güç yoktur. Zaman, varlığı bakımından maddeyle bağlantılıdır. Ne maddesiz zaman, ne de zamansız madde söz konusudur. Dinlerin ve kimi felsefe öğretilerinin ileri sürdüğü gibi madde dışında, *bağımsız* bir ruh yoktur. Ayrıca, önsüz-sonsuz, yalnız kendi ken-

disiyle var olan ruhsal bir nesne düşünmek yanılgıdır. Varlık kavramı altında toplanan bütün nesneler maddedir; *maddesiz bir Tanrı da yoktur*. Gerçekte evrenle Tanrı bir bütündür ve özünü madde oluşturur. Tanrı'nın özgür istenciyle gerçekleştirdiği söylenen *yaratılış olayı da gerçek dışıdır*.

Tektanrıci dinlerin ileri sürdüğü ölümden sonra dirilme, yargılanma, ilk suç, ödül, ceza vb. olaylar da birer *boş sanıdır*. Madde evreninde, kaynağını maddede bulmayan bir olay, bir oluş söz konusu değildir.

Bilgi duyularla sağlanan bir algıdır; onun doğa *dışında* bir kaynağı yoktur. Tümeller, duyu verilerinden yapılanan birer *soyutlama* ürünüdür, gerçek değildir. İnsanın tek yönetici yetisi akıldır, o da maddeye dayalı bir gelişimin doğal sonucudur. Bu görüşleri en net biçimde savunanlar; gerçeklerin yalnız akılla kavranabileceğini ileri süren, İranlı filozof Ravendi (?-910), Mutezile düşüncesini benimseyen, akılcılığı savunan Horasanlı ozan Beşşar b. Bürd (?- 873) gibi düşünürler oldu.

Dehriyyun (maddecilik) adıyla anılan çığırın kurucusu olan Ravendi; yalnız maddeyi gerçek saydı; felsefe sorunlarına maddeci ve akıl ilkelerine dayalı bir yöntemle yaklaştı; evren, Tanrı, insan, bilgi, yaratılış, akıl, ölüm, ruh, vb. konular üzerinde yoğunlaştı.

O'na göre, *inancın kaynağı akıldır*; ötesinde akla *aykırı* gelen düşünceler bile aklın ürünüydü. Bir doğa varlığı olan insan yaratılmamıştı; bu nedenle onda doğaüstü bir nitelik de yoktu. Doğaüstü sayılan varlıklar duyu verilerinden oluşmuştu. Yapı bakımından insanla özdeş olan evrende de bir doğaüstülük bulunmuyordu.

Akıl insanda, zamanla oluşup biçimlenen doğal bir yetiydi;

akıl, bütün gerçeklerin ve doğruluğun ölçüsüydü. Sözgelimi; peygamberlerin işleri, akılla bağdaşmadığından birer *kandırma*-*caydı*.

Yaşanan olayların dışında bilinecek varlık yoktu; bilgi duyularla sağlanan izlenimlerin, akıl ilkelerine göre biçimlenmesiyle oluşuyordu. Bu bağlamda dinlerin bilgi diye ileri sürdükleri veriler, *duyularla* kazanılmadığından gerçek değil, birer *boş sanıydı*.

Tanrı, *soyut* bir kavramdı; insan düşüncesinin bir ürünüydü. Evrende tanrısal bir nesne, tanrısal bir erk yoktu. Tanrı olmadığı gibi O'na bağlanan bir lütuf, bağışlama da yoktu; Cennet, Cehennem, ölümden sonra dirilme, geleceği önceden bilme gibi savlar da gerçek dışıydı. Gövdeyi kuran özlerin *dağılması* anlamında ölüm, doğal bir olaydı; ölümsüzlük tasarımı *saçmaydı*. Her nesne değişir, dağılır, yeniden birleşip bütünlenebilirdi. Ölümsüz olan yalnız evren denen bütündü.

Ruh ise gövdenin *doğal yaşama gücü*ydü; bağımsız bir varlık, bir töz değildi. Bu nedenle dinlerin ileri sürdüğü görüşler yanlıştı. Bağımsız bir ruh varlığı olmadığına göre bir *ruhsal evren* ya da *ruhlar evreni* de yoktu. Ne yokluktan varlık, ne de varlıktan yokluk çıkardı. Yaradılış olayı, *insan düşüncesinin* bir ürünüydü.

Sünni İslam dünyasında büyük bir tepkiyle karşılanan Raven-di'nin görüşleri *bâtını maddeciliğin* gelişmesine olanak sağladı. Platon- Aristoteles- Ploinos felsefesinin karşısına İlkçağ materyalizminin başat adı Demokritos'un *atomcu* anlayışını dikti.

Beşşar b. Bürd'e göre ise en iyi yol akıl yoluydu. İnsanın balçıktan yaratıldığı olayı bir yalandı. Bütün bilgilerimiz, yaşadığımız olaylardan, çevreden edindiğimiz izlenimlerden oluşurdu. İnsan doğa varlıkları arasında, taşıdığı *akıl* nedeniyle en üstün varlıktı. Düşüncelerimizin kaynağı *duyularımızdı*. İçinde yaşadı-

ğımız evren gerçektir; bu nedenle yalnız düşüncede varolan bir varlık alanını benimsemenin, ona kavuşma özlemiyle yanıp tutuşmanın bir anlamı yoktur.

Kesin ve genel geçerlik taşıyan bilgiye deney ve akıl ilkelerine dayanılarak varılamayacağı görüşü, tektanrıcı dinlerden kaynaklanan bir inancın etkisiyle, *yeni bir öğreti* niteliği kazandı. Bu öğreتيye göre akıl sınırlıydı, eksikti. Bir akıl varlığı olan insanın, yapısı gereği, tanrısal ve evrensel gerçekleri kavrama olanağı yoktu. Çünkü, insanın sınırlı olmasına karşın, Tanrı ve tanrısal evren sınırsızdı. *Sınırlı olanın sınırsız olanı bilmesi söz konusu olamazdı.*

Oysa insan, bilmek isteyen bir varlıktı. Onun bu gereksinmesini gidermek için yol gösterici, aydınlatıcı bir ışık gerekti. Tanrı-bilimcilere göre bu ışık ancak *tanrısal lütuf* olabilirdi. Tanrısal lütuf da aklı değil *gönülü* aydınlatırdı. Bu aydınlatma bir *içedoğuş* biçimindeydi ve bilmeyi gerçekleştiren *sezgiyi* oluşturunuyordu.

Tanrısal lütuf ile aydınlanan gönül, aklın sınırlarını aşarak, *bilinmezi* kendiliğinden görür, kavrardı. Bilinmezin bilinmesini sağlayan bu görüşe Anadou'da *tasavvuf*, Hristiyanlıkta *tanrıbilim*, bir öğreti niteliği kazandırdı.

Yeni-Platonculuk'tan etkilenen İranlı mutasavvıf Bayezid-i Bistami (?- 874); Varlıkbirliği inancına dayanarak, insanın tanrısal bir nitelik taşıdığını savundu.

Mazdek ya da Zerdüş bir aileden geldiği kabul edilen Bistami'ye göre, insanla Tanrı özdeşti; insanda görünen Tanrı'ydı. Bütün varlık türleri *birdi*; ayrılık yalnızca görünüşteydi.

Varolmak Tanrı'da bulunmak; Tanrı'da bulunmak; varlık alanına *çıkmak*dı. Görünüş bir biçimdi; görünmeyen ve gerçek olan öz ise *tanrısal nesne*ydi. Bilgi edinmenin amacı, insanda görünüş

alanına çıkan Tanrı'yı kavramaktı. İnsanda tanrısal öz olarak bulunan en yüce varlık *ruh*du; ruh, ölümsüzdü, gövdeden ayrılınca yüce kaynağına, Tanrı'ya kavuşuyordu.

Bilmek, kişinin kendini, kendinde Tanrı'yı tanımasıydı; Tanrı'yı arayan kendini, kendini arayan Tanrı'yı arıyordu.

Bistami, *Tanrı benim içimdedir* özdeyişiyle bunları anlatmak istiyordu. O'na göre, Tanrı'yı aramak *sevgi*yle olurdu: Kendini seven Tanrı'yı; Tanrı'yı seven kendini severdi. Kendine tapan Tanrı'ya; Tanrı'ya tapan kendine tapardı.

İslam toprağında Doğacılık'ın kurucusu İranlı filozof Ebubekir Zekeriya Razi (841- 926); bilginin kaynağı konusunda yoğunlaştı. O'na göre insanı anlamanın ilk koşulu, onu *düşünen bir varlık* olarak yaşamın içinde incelemektir; bu da deney ve gözlem yoluyla başarılabilir; çünkü, bilginin kaynağı duyulardır; duyular ise deney ve gözlemin konusu olan *dış evrenle* ilgili izlenimlerin alındığı odaklardı. Dış evren maddeydi ve gerçektir; ruhla Tanrı bu evrenin *dışındaydı*. Varlık bütünü beş ilke oluşturunca:

- 1) Tanrı;
- 2) Boşluk (mutlak mekân);
- 3) Süre (mutlak zaman);
- 4) Ruh (ışık, aydınlık); ve
- 5) Madde (karanlık).

İnsan aklı hem bu varlık alanlarını kavramaya hem de yaşamı düzenlemeye yeterliydi. Bu nedenle doğaüstü güçlerle donatılmış birilerinin varlığına *inanmak* ya da onları *beklemek* gereksizdi; bu kapsama *peygamberler* de giriyordu; onların düşünceleri de akılla bağdaşmadığı için yeterli ve gerçek değildi.

Yine O'na göre evren Tanrı'nın *özgür istenci*yle yaratıldı; bu

yaratmada temel ilke *tanrısal bilgelik*di. Yaradılışla beliren bütün varlıkların başlangıcı mutlak ıııkıdı (nur); madde, bireysel öz ve doğal ıık, onunla oluştu; *cevher* gibi ruhsal nitelik taşıyan yalın tözler ondan doğdu.

Buna karşın *yaşlık-kuruluk*, *sıcaklık-soğukluk* gibi niteliklerin kaynağı nesnel varlıklardı; bir tür *gölge varlık* durumundaydı bu nitelikler. Göklerle yeryüzü, bu dört nitelikten oluştu; bu nedenle göklerle yeryüzü *özdeşti*.

Razi, evren oluşumunda temel öge niteliğı taşıyan ilk madde-*nin dağınik atomlardan* kurulduğunu ileri sürdü. *Değışmeye eğılimli* olan atomlar, aynı oranlarda boşluğun küçük bölümleriyle birleşerek doğanın ilk kurucu ilkelerini oluşturdu. Bu ilkeler;

- 1) Hava; gevşek olduğı için yukarıya doğru hareket eder;
- 2) Su; yoğun olduğı için yeryüzünün odağına doğru hareket eder;
- 3) Toprak; yoğun olduğı için yeryüzünün odağına doğru hareket eder;
- 4) Ateş; gevşek olduğı için yukarıya doğru hareket eder;
- 5) Göksel öge; maddeyle boşluğun dengeli dağılımını sağılar; hareketi daire biçimindedir.

Hallac-ı Mansur (857–922); insanla Tanrı'nın *özdeş* olduğı görüşünü ileri sürdü. Tanrı-evren-insan üçlemesini, *Varlıkbirliğı* kapsamında açıkladı. O'na göre, gerçekte olan, var olan *Birdi*; çokluk bir *görünüş*dü; *Birin* değışik biçim ve niteliklerdeki yansımasıydı. *Bir* Tanrı'ydı; ancak, evren ve insan bu *Birin* dışında değıildi, içindeydi; onunla *özdeşti*. Bu nedenle insanın *Enel Hak* demesi doğruydu ve gerekliydi. *İnsan konuşan, dolaşan, düşünen, sevinen, gülen, üzülen, öfkelenen bir Tanrı'ydı*. Tanrı'nın bütün nitelikleri insanda, insanın bütün nitelikleri Tanrı'da bir *birlik* ve

bütünlük içindeydi. Ölüm gerçek değildi, bir *değişmeydi*, bir görünüştü; bu nedenle *kişinin ölümü yaşamında, yaşamı ölümündeydi*. Evren yaratılmamıştı; bir ışık kaynağı olan Tanrı özünün *yansması* sonucu oluşmuştu. Tanrı'dan başka bir varlık olmadığı için *yaratılmış nesneden* söz etmek doğru değildi.

Arap filozof Ebulberekât Bağdadi (1076–1166); varlığın algı ile bağlantılı olmadığı görüşünü savundu. Aristoteles'in görüşlerini eleştirdi; özellikle O'nun *hareket* ve *gizilgüç* konusundaki görüşlerinin, evrende görülen gerçeklerle uyuşmadığını, yalnızca kavramlara dayalı açıklamaları içerdiğini ileri sürdü. Yine Aristoteles'in bilimler sınıflamasına, metafizik ve bilgi kuramıyla ilgili görüşlerine karşı çıktı.

Bağdadi'ye göre bilimin konusu varlık idi. Bilimler içerik bakımından üçe ayrılıyordu:

- 1) Duyu bilimleri; insanın çevresini kuşatan varlıklardan duyular aracılığıyla sağlanan bilgileri; o bilgilerin kaynaklarını, nesnelerini konu edinir; doğa bilimleridir.
- 2) Anlık bilimleri; insanın çevresine değil kendi düşünme ortamına bağlı; dış olaylarla doğrudan doğruya ilgisi bulunmayan, anlığın üretici gücüyle işlenen, düzenlenen, açıklanan varlıkları kapsar.
- 3) Akıl bilimleri; tanrıbilim ve metafizik; duyularla duyulan evrenle ilgisi bulunmayan cisimsiz varlıklar bilimi.

Varlık sorununa *algı* olayıyla yaklaşan Bağdadi'ye göre; var olan bir nesnenin varlığı algıya ya da algılayana borçlu değildi. Algı, varlığın koşulu değildi; tam tersine varlık, algının kesin koşuluydu. Var olan bir nesne, kendi kendisiyle vardı; algıdan önce var olduğu gibi algıdan sonra da vardı ya da var olabilirdi.

Bilme eyleminde, kişinin *bildiğini bilmesi* ana koşuldur; bu bir bilinç olayıdır. Bilinmeyenin bilgisiyle yargıda bulunmak, *bildiğini bilmemek*ti.

Bilginin kaynağı, genellikle duyulardır; ancak, duyu verilerinden aklın işleyerek geliştirdiği ayrı nitelikler taşıyan bilgiler de vardır. Bu bağlamda Bağdadi bilgiyi niteliği bakımından ikiye ayırır:

- a) Yalın ve eksik bilgi; doğrudan doğruya duyularla sağlanan; aklın süzgecinden geçmeyen bilgi
- b) Bileşik ve eksiksiz bilgi; aklın denetiminden geçmiş, süzül-müş, düzenlenmiş bilgi.

Ölüm konusunda İslam düşüncesine karşıt bir görüş savundu Bağdadi: O'na göre, ölümden sonra dirilme yoktu; dirilik kazanma söz konusu değildi.

Yeni-Platonculuk'tan kaynaklanan *İhvanu's Safa* adlı felsefe çıkışının beş kurucusundan biri olan Arap düşünür Avfi (10.yy); düşüncelerini, bir yaşama felsefesi bütünlüğü içinde dile getirdi. İçinde yer aldığı topluluğun ağırlık verdiği başlıca konu *egitim* oldu.

İhvanu's Safa topluluğunun görüşüne göre evren, Tanrı'dan *fışkıрма* yoluyla oluştu. Fışkıрма yukarıdan aşağıya aşamalı bir iniş niteliği gösterdi. Dokuz aşamada gerçekleşti:

- 1) Tanrı birliği aşaması; bütün varlık türleri Tanrı özündedir; tek varlık Tanrı'dır.
- 2) El-akl aşaması; tanrısal varlık olan akıl oluşur; bu oluşma da bir fışkırmadır.
- 3) El-nefs aşaması; diri varlıkların özünü oluşturan, nitelik bakımından akılla yakınlığı bulunan nefis oluşur.

- 4) İlk madde aşaması; yer kaplayan varlıkların oluşturuıcı gereci.
- 5) Evren aşaması; bütün varlık türlerini kuşatan bütün.
- 6) Nesneler aşaması; yer kaplayan tek tek varlıklar.
- 7) Gökkatları aşaması; ayrı ayrı özellikler taşıyan varlık alanları.
- 8) İlkeler aşaması; varlık türlerini oluşturan kurucu özler.
- 9) Madenler, bitkiler, hayvanlar aşaması; evrende bulunan bütün varlık türlerinin toplandığı üç büyük bölüm.

Yine Avfi'ye göre, ölüm bir *dağılma*ydı, ruhun gövdeden ayrılmasıyla gerçekleşiyordu. Gövdeden ruh, Tanrı'ya dönüyordu; bu bağlamda Tanrı'ya dönüş, *Büyük Diriliş*ti. Bilgi üç aşamalıydı:

- 1) Birinci aşama; duyular, aşağı varlık katlarının bilgisini verir; nesnelerin bilgisi; duyu verileriyle sağlanır.
- 2) İkinci aşama; kanıtlama yoluyla daha üstün varlıkların bilgisi kazanılır.
- 3) Üçüncü aşama; akıl ve sezgi ile insanın kendi özünün bilgisini sağlar; kendi kendini bilir; kendini bilmek, bilginin en yüksek aşamasına ulaşmaktır.

Akıl insanı başarıya ulaştıran en güvenilir yetiydi; Tanrı'dan ilk fişkırın *akıl* olduğu için Tanrı'ya en yakın olan da oydu. Bu nedenle insan bir *akıl varlığı*ydı:

İhvanu's-Safa topluluğunun akılcı görüşü, *imanı akıldan üstün sayan* Ortodoks İslam tarafından tepkiyle karşılandı.

İranlı tasavvuf ve ozan Attar (1119–1193); Varlıkbirliği görüşünü savunarak, insanla Tanrı özdeşliğini ileri sürdü. Attar'ın işlediğı tasavvuf konularının kaynağı, İslam Ortaçağı'nda çok geniş bir alana yayılan Yeni-Platonculuk akımıydı.

Attar'a göre; Tanrı, önsüz-sonsuz bir varlıktı; yaratılmamıştı; yalnız kendi kendisiyle vardı; özü kendisinden başka bir varlığı gerektirmiyordu. Tanrı, varlık kavramı altında toplanan nesnelere benzemiyordu; O, bütün nitelemelerin ve tanımlamaların üstünde yüce bir ışıktı(nur). Bütün varlık türleri Tanrı özünde ılık biçimindeydi. Oluş; Tanrı'dan çıkış ve Tanrı'ya dönüştü.

Var olmak, Tanrı özünden fıskırmak, görünüş alanına çıkmaktı. Tanrı bir ılık olarak değişik aşamalarda en yüceden en aşağı kata doğru, basamak basamak görünüş alanına çıktı. Bu görünüşün aşamaları varlık katlarını; yine bu görünüşün değişik nitelikleri varlık türlerini oluşturdu. Oluş, varoluş; yoktan yaradılış anlamına gelmiyordu; Tanrı özünden, görünmeyenden görünüş alanına çıkış, görünen duruma geliş anlamına geliyordu. Bu nedenle *varolmak*, *görünmek*ti, Tanrı özünden *fıskırmak*ti.

İnsan tanrısal bir varlıktı; Tanrı ile özdeşti. Tanrı insanda dile gelir, özel bir biçim kazanır, somutlaşır, görünüş alanına çıkardı. Varlık türleri içinde aklı, istenci, yetenekleri, özü, ruhu bakımından Tanrı'ya *en yakın* olan insandı. İnsan, konuşan bir Tanrı niteliği taşırdı. İnsan, taşıdığı tanrısal nitelikler nedeniyle *Varlık-birliği'nin* (Vahdet-i Vücut) odağı durumundaydı. İnsanda tanrısal ruh, *tikel ruh* olarak vardı; *tikel istenç* de *tanrısal istencin* bir bölümüydü.

Attar tasarımıında ruh ölümsüzdü; Tanrı'dan gelmişti ve yine Tanrı'ya, geldiği kaynağa dönecekti. Bu nedenle ruhun varlığı, gövdeye giriş olayına göre *önceydi*. Varoluş aşaması bakımından, tanrısal özden çıkış sırasına göre *ruh önce*, *madde sonraydı*. Varlık türlerinin en üstünü *ruh*, en aşağıda bulunanı ise *maddeydi*.

Ölüm, ruhun geldiği kaynağa, yani Tanrı'ya dönmesiydi; gövdeden ayrılan ruh, kaynağına dönerken *mutluluk* içindeydi, *ölümsüzlüğe kavuşmanın sevincini* duymaktaydı. Ruhun gövdede

durması, Tanrı'ya duyduğu özlem nedeniyle *ayrılıktı*; ölüm bu ayrılığı ortadan kaldırıyordu.

Bilgi, Tanrı'yı bilmektir; bilmenin yolu, kişinin kendi özünden geçerdi; en kesin, en açık bilgi kişinin kendini bilmesiydi. Kendini bilen Tanrı'yı, öteki varlık türlerini de bilirdi. Kişi kendini Tanrı'ya adayınca, içine kapanınca Tanrı lütfundan kaynaklanan *sezgi* başlardı; bu sezgi kesin bilgiyi sağlayan, kişiyi Tanrı'yla karşı karşıya getiren güçlü bir duyuydu, *içe doğuydu*. *Sezgi ile bilgi*, bilme birbirini gerektirirdi; biri olmadan öteki de olamazdı. Sevginin özü ise *sevgiydi*.

Sevgi, Tanrı varlığıyla buluşma özleminden kaynaklanırdı. Tanrı'dan başka varlık olmadığından, sevgi de *tanrısal olana eğilim duyma, yönelme* anlamına gelirdi. Sevginin ilk çıkış yeri, kişinin *kendi özüne duyduğu yakınlıktı*. Bu nedenle kendini seven Tanrı'yı sever; Tanrı'yı seven kendini severdi.

Tanrı görünmeyen tanrısal evrendeyken, özü gereği kendine eğilim duydu; görünmek istedi ve *fışkıрма* olayı gerçekleşti.

Felsefe tarihinde bilginin kaynağı ve gerçeğin kavranması, değişik düşünme yöntemlerine bağlanan *çıgırların doğmasına* yol açtı. Bu *çıgırları* şöyle sınıflandırabiliriz:

- A) Bilginin duyularla sağlandığını ileri sürenler; maddecilik ve deneycilik öğretileri. Bu yöntemin kaynağı doğaydı ve doğaya ağırlık veriliyordu.
- B) Bilginin duyularla değil de yalnızca düşünme yeteneğiyle sağlandığını ileri sürenler; idealist öğretiler; idealizm. Bu yöntemlerin kaynağı, üretici ve yaratıcı bir nitelik taşıdığına inanılan akıl ve kavrayış yeteneği, yani düşünme yeteneğiydi.

C) Bilginin kaynağını sezgide görenler; bu yöntem başlangıçta matematik sorunların çözümünde kullanıldı. Sezgi, düşünme yeteneğini belli bir konu üzerinde yoğunlaştıran düşünürün, deneyle elde edemediği sonucu içedokuşla kazanması durumuna verilen addı. Bu anlamda sezgicilik, ruhbilimle bağlantılı bilimsel bir nitelik taşır. Düşünülen sorunun çözümünü kolaylaştıran bir veriyi elde etmeye dayanır. Tanrıbilim alanında sezgi, tanrısal bir uyarı, tanrısal bir ışık olarak algılanır. Yeni-Platonculuk'tan kaynaklanan öğretilerde, gerçeğin kavranması, içedokuş niteliği taşıyan sezgiyle sağlanabilir. Tanrı'ya ulaşmanın, kendi özünde Tanrı'yı görmenin tek koşulu durumundadır; aklın, kavrayış gücünün bütün sınırlarını aşar; en kısa zamanda, en kesin gerçeğe varmayı sağlar. Ermişlik denen aşamaya ancak sezgiyle ulaşılır.

Bilgiyi ruhsal bir varlık diye gören kurama göre duyular, yanıltıcıydı; bu yanıltıcılık da geçici, ölümlü olan gövdeden dolaıydı.

Ruh ise tanrısal bir tözdü; bu nedenle ondan gelen bilgi de kesindi; bu bilgi imanla (inanla) bağlantılıydı.

Gövdeye bağlı duyularla edinilen bilgi, inanın(imanın) *dene-timi* dışındaydı; ruh, tanrısal evrenin bilgisini, duyular ise geliş geçici dünyanın izlenimlerini veriyordu.

Yeni-Platonculuk ve Eski İran-Hint inançlarından esinlenen İşrakilik adlı aydınlanma felsefesinin kurucusu, İranlı filozof Şahabeddin Sühreverdi (1153–1191); varlık, bilgi ve yaratma olaylarını incelerken *sezgi yönteminden* yararlandı. Bu yöntem O'na göre tanrısal gizlere ulaşmanın yoluydu; gönüle, evrensel ve ruhsal bilgiler, *sezgiyle* sağlanabilirdi. Sezgiyi oluşturan öge *ışın'*

dı; ışın, insan gövdesinde nesnel olarak yansıyor; bu yansıma insanda, bir *bilinç aydınlığı* yaratıyordu.

Sühreverdi felsefesinde, soyut düşünme yetisi yerine, *yaşanmış coşkunluğu* temel aldı. O'na göre, nesnelerin özü ışımayla oluştuğu için *anlıkla* bilinemezdi. Varlık evreni, aşağıdan yukarıya doğru, yani maddeden ışığa doğru giden bir düzendi. Tüm ışınlar, ışınlar ışını olan *Tanrı*'da birleşiyordu. Bu nedenle akla *güvenilmezdi*; akıl, kuşkuyu yokeden *gizemli sezgiyle* bütünlenmeliydi. İnsan sezgi yoluyla *keşifte* bulunurdu; adım adım karanlıklardan ışığa yükselir; doğasal ve ruhsal olayları dolaysız kavrama yeteneği kazanırdı. Gözlem ve içekapanışa dayalı sezgiyle insan, *hayvansı* varlığını aşar; düş gücünün üstüne yükselir ve görünmeyen varlık alanından bilgi alabilecek duruma gelirdi.

Tüm varoluş'un mutlak ilkesi, temel niteliği; sürekli aydınlanma olan ışınların ışınıydı. Bu ışının, kendi dışında bir nedeni yoktu. Yaradılış, onun özünden dışarıya *taşma*, *fıskırma* yoluyla yukarıdan aşağıya tüm varlık basamaklarına inmeydi; yani *aydınlıktan karanlığa* doğru bir sıralama vardı. Işının da iki türü bulunuyordu:

- a) Soyut ışın; biçimi yoktur; kendi dışında bir nesnenin niteliği olamaz; kendini, kendi aracılığıyla bilir;
- b) İliniksel (arızı) ışın; kendi dışında bir nesnenin niteliği olabilen ışın.

İnsanı eyleme geçiren üç güç vardı:

- 1) Akıl, anlayış gücünün ve bilginin kaynağıdır;
- 2) Yabanıl ruh tutku, üstünlük, korkusuzluk, öfke vb. durumları yaratır;
- 3) Hayvansı ruh; üreme eylemini, doğal güdülerini yaratır.

Endülüslü Arap mutasavvıf Muhyiddin Arabî (1162–1240); bütün varlık türlerinin, Tanrı'nın görünüşü olduğu düşüncesini savunarak, Varlıkbirliği görüşünü geliştirdi. O'na göre, bütün varlık türlerinin değişmez kaynağı, başlıca ilkesi Tanrı'ydı. O, önsüz-sonsuzdu, *birdi*; yaratılmamıştı, salt akıldı, salt ruhtu, salt ışıktı, salt istençti. Tanrı dışında bir varlık, bir oluş yoktu. Varlık kavramı altında toplanan ne varsa tanrısal görünüştü. Oluş, tanrısal özün yansıması, duyulur alanda görünmesiydi. Bu nedenle oluş, bir yoktan varoluş değil, *gizliden açığa çıkış, görünmezden görünür duruma gelişti*, bir *fışkırmaydı*.

Evren bağımsız bir varlık olmadığı gibi yaratılmış da değildi; tanrısal özün bir bütünlük içinde görünüşüydü. Tanrısal tözle tanrısal öz ayrı ayrı şeyler değil, *özdeş* şeylerdi. Bu nedenle her öz bir töz, her töz bir özdü. Evren bütününde değişme, başkalaşma ve zaman yoktu; bunlar birer *görünüş* olmaktan öteye geçmezdi. Evren tanrısal özden çıkmadan önce, her nesne bir gizlilik içindeydi, kesin gizlilik ortamındaydı.

İnsan *gizli evrenle görünen evreni birleştiren varlıktı*; ancak tanrısal özden ayrı değildi. Tanrısal öz, bu yetkin insanda(insan-ı kâmil) dile gelir, söz niteliği kazanırdı. Bu nedenle insan *Konuşan Tanrı*; Tanrı ise somut bir varlık niteliğine bürünen, *Konuşan İnsandı*. Bu ayrılık da görünüşteydi; gerçekte insanla Tanrı birdi. Yetkin insana dirilik kazandıran, onu düşündüren, hareket ettiren ruh ise Tanrı'nın *kelâmı* durumundaydı. Arabî'ye göre, yetkin insan olabilmenin belli koşulları vardı:

- 1) Akla dayanan, ondan kaynaklanan kesinlik;
- 2) Tanrısal coşkunlukla kendinden geçiş;
- 3) Derin sevinç;
- 4) Sezgi;

5) Yüce evreni bütünlüğüyle kavrama;

Yine O'na göre varlığın üç basamağı bulunuyordu:

- a) Birinci basamak; tanrısal varlık basamağı; bilinemez, kavranamaz, yalnızca düşünülür. Görünmeyen mutlak bir ortamdır; bu ortamda bütün nitelikler, nicelikler, eylemler, türülükler tanrısal *bire dönüşür*.
- b) İkinci basamak; varlığın belirlendiği ilk alan; bütün ortaya çıkış ve görünüş olaylarının başlangıç ortamı; bu alan Tanrı'ya göre görünen, ondan sonraki varlıklara göre ise gizlidir.
- c) Üçüncü basamak; ikinci belirleniş alanı; tek oluş ve ilk oluş'un gerçekleştiği alan; insanlığın ilk örneği olarak Muhammet'in gerçekleştiği ortam.

Ortaya çıkış oluşun belli aşamalara göre gerçekleşmesiydi;

- 1) Birinci aşamadaki görünüş; ruhlar evrenini oluşturur; Tanrı katından çıkışın en yüce aşamasıdır.
- 2) İkinci aşamadaki görünüş; bütün varlık türlerinin en yetkin, en olgun örneklerini içeren evren; bütün evrensel ilkelere, tümeller, biçimler bu aşamada görünüşe çıkar; bu örneklerle göre varlıklar biçimlenir.
- 3) Üçüncü aşamadaki görünüş; nesnelerin ortaya çıktığı evren; bütün yer kaplayan varlık türlerini içeren bu evren, görünüş alanına çıkışın en somut biçimidir.

Vahdet-i Vücut (Varlıkların birliği) kuramını *sevgi ve sezgi* gibi iki ilke üzerine yapılandıran Arabî'ye göre insanın bütün eylemleri tanrısalı. Tanrı'nın insana en yakın olduğu an; *sevginin, sevimden duyulan tadın en yüksek aşamaya vardığı* andı.

Anadolu Aleviliğinin evren görüşündeki akl-ı kül [Âdem-i mana (sabık)]; nefs-i kül [Havva-i mana (tali)] adını alır. Yani akl-ı kül erkek ilke (aktif ilke); nefs-i kül ise dişi ilke (pasif ilke)'dir. Evren bu iki ilkenin *karşıtlığından* doğmuştur. Âdem-i mana-Havva-i mana özdeşliği ise *tüm can* anlamına gelir.

Karşıtların çağrışımı ilkesini ilkeller de sezmişti: İlkeller bu nedenle sevinç, başarı, mutluluk vb. iyiliklerden söz etmezlerdi; çünkü söz etmenin karşıtını gerçekleştireceğine inanırlardı. Evrensel oluşmanın karşıtların çelişmesinden doğduğu inancı;

- a) Hint tasarımı; Brahma-Şiva karşıtlığının;
- b) Yunan tasarımı; Eros-Anteros karşıtlığının;
- c) Çin tasarımı; Ying-Yang karşıtlığının;
- d) Anadolu bâtını tasarımı; Âkl-ı Kül (akıl)-Nefs-i kül (beden) ya da Aşk-Nefs karşıtlıklarının aşılmasıyla gerçekleşiyordu.

Sözgelimi, Yunan mitolojisinde *Anteros* (karşıt sevgi), *Erosun* (sevgi) kardeşidir. Anneleri Afrodite, *Anterosu*, *Erosun* daha iyi gelişebilmesi için doğurdu: Eros, ancak Anteros'un yanındayken geliyordu; o yanına yaklaştığında seviniyor, uzaklaştığında ağlıyordu.

Gökyüzüne yansıyan vicdanların *kişileştirilmiş* dünyalarında; nesnelliğe ilişkin ortak yasaların *silik* izlerini gören Herakleitos, diyalektiğin temel yasasını formüle ediverdi: *Karşıtların birliği ve çatışması yasası*.

Gizemci Pythagoras da bunun dışında kalamadı. *Dünyanın* karşısına *Antikhton* adını verdiği bir *karşı dünya* dikti.

Görüldüğü gibi hemen hemen tüm mitolojilerde yaradılış; erkek ve dişi ilkenin birbirlerine duydukları *aşkın* sonucudur. Bâtı-

ni felsefede aşk, *Tanrı sevgisi* anlamındadır: Cinsel aşk ise tanrı sevgisine ulaşabilmek için, tanrının görünüşe çıkmış biçimi olarak algılanan *karşı cinse* duyulan sevgidir.

Felsefe tarihinde, varlıkların tekdüze olmadığı; gerek nitelikleri gerek özleri arasında birbirleriyle uzlaşmaz karşıtların bulunduğu savı, çok tartışılan bir konu olmuştur. Bu tartışmaları şu şekilde sınıflandırabiliriz:

A) Anadolu kökenli doğacı felsefeciler; karşıtların birer nitelik (sıcak-soğuk, yaş-kuru vb. gibi) olduğunu ileri sürdü. Nesnelerdeki yapı değişikliğinin kurucu öğeler (su, hava, ateş ve toprak) arasında birleşme oranından kaynaklandığını belirttiler;

B) Akılcı felsefeciler; karşıtlar sorunu, akıl ilkelerinden kaynaklanan bir kavram olarak düşünüldü. Sözelimi; Sokrates, Platon, Aristoteles üçlüsünde karşıtlar; varlıkların özüyle değil de nitelikleriyle bağlantılıydı. Çünkü onlarda varlığın özünü oluşturan ilke sorunu yoktu.

C) Tektanrıci dinler; Hristiyanlığın ortaya çıkışıyla birlikte felsefe yeni bir içerik kazanarak tanrıbilime dönüştü. Tanrı-evren-insan ve yaratılış gibi sorunlar öne çıktı: Aklın yerini inanç; doğacı oluş olgusunun yerini yaratılış; varlık ilkesinin yerini Tanrı aldı.

D) Yeni-Platonculuk; Tanrı'yı, yaratılış olayını, düşünmenin odağı durumuna getirdi; bütün varlık türlerinin Tanrı özünün dışı vuruşu, görünüş alanına çıkışı olduğunu ileri sürdü; karşıtlıklar O'nun özünde birliğe ulaşıyordu.

E) Hümanizm akımı; insan-evren-Tanrı sorununu yeniden irdeledi: İncanın yerini akıl aldı; inanca dayanan tanrıbilimin karşısına, inancı aklın denetimine veren felsefe yerleşti. Tanrı-evren sorunu bir inanç sorunu olmaktan çıktı, bir insan sorunu duru-

muna geldi. Tanrı yüceydi, ölümsüzdü, en yetkin varlıktı, yarattı-cıydı, en iyiydi, en bilgeydi, en güzeldi, en erdemliydi. Ancak O'nun yarattığı kabul edilen varlık türlerinde karşıtlıklar, çelişkiler, tutarsızlıklar vardı. Bu durumlar, Tanrı'nın özülle bağdaşmıyordu. Sorunu, tanrıbilimin gelenekçi yöntemleriyle çözmek de olası değildi.

F) Bâtını felsefe; Tanrı-evren-insan-yaradılış sorunu, tasavvufun da temel sorunuydu. Tanrı, üstün nitelikleri nedeniyle evrendeki çelişki, karşıt, tutarsız gibi görünen bütün olumsuz durumları, kendi varlığında birliğe ulaştırıyordu, uyuma dönüştürüyordu.

Bu noktada, İlkçağ Aydınlanmacılığı'nın canlı-cansız doğanın *kurucu ilkeleri* olarak öne çıkardığı *toprak, su, hava ve ateş* ile ilintili olarak *İmam Cafer Buyruğunda* şu bilgiler verilmektedir: "İnsan kökünde *anasır-ı erbaa* adı verilen dört nesnenin birleşiminden oluşur. Bunlar ateş, hava, su ve topraktır. Bu dört nesne, dört tabana oturur. Bu dört nesnenin dört işlevi vardır:

Ateş, insanı kötülüğe sokar; kötü benlik, ateşin uzantısı durumundadır. On özelliği vardır:

- 1) Cahillik;
- 2) Kendini beğenmişlik;
- 3) Öfke;
- 4) Üzüntü;
- 5) Kıskançlık;
- 6) Tanrı'ya isyan;
- 7) Hırs;
- 8) Kin;
- 9) Küfür ve

10) Kışkırtma ve arabozuculuk.

Hava azarlar; azarlama, havanın uzantısı durumundadır. On özelliği vardır:

- 1) Zahitlik;
- 2) Tanrı'dan korkma;
- 3) Namaz;
- 4) Kulluk;
- 5) Abdest;
- 6) Oruç;
- 7) Hac;
- 8) Tanrı'ya boyun eğme;
- 9) Kelime-i şahadet getirme ve
- 10) Tanrı'nın adını anma.

Su ilham verir, gönül verir; gönül verme, kabul etme suyun bir uzantısı durumundadır. On özelliği vardır:

- 1) Akıl;
- 2) Bilgelik;
- 3) İlim;
- 4) Öğüt;
- 5) Düşünce;
- 6) Hayır;
- 7) Kemal;
- 8) Erdem;
- 9) Bağışlama ve
- 10) Cömertlik.

Toprak rahatlık sağlar; kişinin ruhundaki huzur toprağın uzantısı durumundadır. Tanrı Cennet'i toprağın üzerine kurmuş-

tur. Toprak Âdem'in karşılığıdır; en yüce bilimin ayrıntılı kitabıdır. Tanrı;

“-Benliğini bilen Tanrı'yı bilir”, buyurmuştur.

Her kişi durumunu, konumunu bilmesi ona göre doğru yolu, doğru düzeni seçmesi gerekir. Toprağın on özelliği vardır:

- 1) Yoksulları gözetici olma;
- 2) Hayır öğütli olma;
- 3) Âdil olma;
- 4) İnsaflı olma;
- 5) Rızadan geleni nur bilici olma,
- 6) Bilim sahibi olma,
- 7) Hakikati sayan olma;
- 8) Hakk'a yakın olma;
- 9) Andında durma ve
- 10) Vefalı olma.

Toprak inançta *Şah-ı Merdan Ali*'dir. Bu nedenle, *toprak oğlu* anlamında Ebu Turabi adıyla anılmıştır. Velilik ve kerameti o ortaya çıkarmıştır. Toprak insanoğluna sunulmuş en yüce varlık olduğu için, toprak olmak kişinin kendi özünü bilmesi anlamına gelir.

Kişiyi kötülüğe zorlayan sekiz türlü tutku vardır:

- 1) İstemezlik;
- 2) Büyüklenme;
- 3) Şehvet;
- 4) Hırs;
- 5) Nefis;
- 6) Sevicilik;

- 7) Gazap;
- 8) Gönül kırma.

Bu sekiz tutkuyu yokedenin yüzüne sekiz *Uçmak* kapısı açılır, yedi *Tamu* kapısı kapanır. İnsanı doğru yola ulaştıran yedi nesne vardır:

- 1) Cömertlik, el açıklığı;
- 2) Kanaat;
- 3) Bilim;
- 4) Sabır;
- 5) Tevazu;
- 6) Tanrı yolunda hizmet etme ve
- 7) İyilikseverlik.

Bu yedi kavramın gereğini yerine getiren kişi, *kurtulmuş insanlar katarına* katılmış kabul edilir.

Yol, erkân Muhammet-Ali'den kaldı. Tecella, temenna ve niyazın kabul olması için rıza göstermek temeldir. İlim; *ulu ilim, ölüm ilmi ve aşağı ilim* olmak üzere üçe ayrılır.

İnsan ulu ilimle yaratılmıştır. Aşağı düzeye inen insan Şeytan'ın yanına iner; onunla birlik olur; Tanrı yolundan kopup karanlığa düşer. Böyleleri ancak görünüşte insandır; yüce bilimden payını almamıştır. O küçük bir yaratıktır; konuşmaları ve davranışlarıyla bir hayvandır. İnançta böyle bir insanın ateşten yaratıldığı kabul edilir. Sekiz özelliğiyle belirgindir. Şükür edilmesi durumunda Tanrı bu sekiz tutkuyu bağlar:

- 1) İkiyüzlülük; zikirle ortadan kalkar;
- 2) Şehvet; helal kazançla ortadan kalkar;
- 3) Cahillik; bilimle ortadan kalkar;

- 4) Hırs; ölümü yüreğinden çıkarmamakla ortadan kalkar;
- 5) Gaflet; Tanrı korkusuyla ağlamakla ortadan kalkar;
- 6) Nazar; düşünerek konuşmakla ortadan kalkar;
- 7) Büyüklenme; benliği bilmekle ortadan kalkar;
- 8) Batın; kanaat ile ortadan kalkar.

Özet olarak söylemek gerekirse nefsini bilen Tanrı'yı bilir; nefsini bilmeyen cahildir.”

Bâtınılığın *varoluş çevriminde* Çin, Hint, İran, Yunan-Anadolu düşüncelerinin bir bileşimi biçiminde evrilen İlkçağ Aydınlanma felsefesinin bire bir *izlerini* görürüz. Görünen sonsuz çeşitliliğin kuru-yaş, aydınlık-karanlık, sıcaklık-soğukluk, boşluk-doluluk, artı-eksi vb. karşıt güçler taşıdığı; gelişmenin / değişmenin *itici* gücünün bu olduğu *sezisi*, ışık felsefesinde de önemli bir yer tutar, *Tanrı-doğa-insan* kutsal üçlemesini, *tez-antitez-sentez* biçiminde besleyen de bu yaklaşımdır.

Işık felsefesine göre önsüz-sonsuz olarak algılanan dört öge ve niteliklerin ilişkisinden *üç âlem*, yani *cansızlar âlemi*, *bitkiler âlemi* ve *hayvanlar âlemi* ortaya çıkar.

Çevrim'de *yükselen eğrinin* son halkası, dokuzuncu ve son ışık kademesi olarak beliren *hayvanlar âlemi*; derece derece yükselecek Hakk'a ulaşan ve eksiksiz insanı temsil eden, *insan-ı kâmil* aşamasıyla son bulur.

Çevrim'e bir bütün olarak bakıldığında; Tanrı, kendisini doğa element / saf cevher'e taşımakla, bir bakıma varlığını da yadsımış olur. Potansiyelini kendi içinde taşıyan bir *nesnel süreci* yönlendirmek şöyle dursun, onu *bilmekten* bile *acizdir*. Cahili olduğu bu dünyayı tanımak / bilmek, bu yolla kendi *cehaletine son vermek* isteyen Tanrı; tanrısal özü en çok içeren, yani en çok tanrı olan insana *gereksinim* duyar. Genelde *insan*, özelde *kâmil in-*

san aracılığıyla inançta, geçici görünür gerçekler dünyası olarak kutsanan, özünde bir *varlık* ve *olgu* anlamında maddi özellikler gösteren öğelerin oluşturduğu bir *nesnel süreçten* başka bir şey olmayan bu dünyayı bilme / tanıma olanağını bulur.

Nesneye *yönelme*, felsefenin tartıştığı önemli sorunlardan biri oldu. Aristoteles felsefesinde nesne, ister düşünce evreninde, ister duyulur evrende bulunsun, belli nitelikler taşıyan bir varlıktı. Bu nedenle bilginin kaynağı idi

Aristoteles, nesnelerin *tikel varlıklar* oldukları görüşünü savundu; Platon'un *idea* dediği varlık türleri gibi değil de duyulur evrende bulunduklarını ileri sürdü.

Nesneleri *gerçek varlıklar* olarak niteleyen Aristoteles'le *ideanın* bir yansıması olarak yorumlayan Platon arasındaki görüş ayrılığının temelini oluşturan, bir varlık sorunuydu.

Aristoteles'e göre; her girişim, her çaba bir nesneye yönelir; ancak bu nesne ulaşılmak istenen ve en iyi olarak nitelenen erekti. Bu nedenle yönelme, son aşamaya varmayı amaçlardı. Amaçlanan erek yönelmenin, yönelmeyi doğuran gücün (zihnin) *dışındaydı*.

Yönelmeyi sağlayan etken yönelinenin içinde olursa, yönelme *kendine dönüş* biçimine girerdi. Bu durumda yönelen de kendi kendinin ereği olurdu. Alevilik-Bektaşilikte *kendini bilmek* böylesi bir yönelmenin dışı vurumudur.

Nesnenin yeri ve niteliği sorunu, felsefe tarihinde, *idealizm* ve *materyalizm* gibi birbirine karşıt akımların doğmasına yol açtı.

Gelin Şeyh Bedrettin'in Varidat'ını izleyelim: "*Tanrı, bütün işlerin kendi özünden doğması, olgunluk nitelikleriyle nitelenmiş bulunması yüzünden salt varlıktır, ona Tanrı denmesi de bundandır. İşler, nitelikler, ortaya çıkan nesneler ve olgunluklar, mazharlar*

nedeniyle görünüş alanına çıkar. Mahzarların tümü olgunluk aşamalarını oluşturur, bütünlüğe kavuşturur. Her mazharda mazharların ayrılığı, aykırılığı yüzünden değişik türde nesneler görünüşe çıkar. Çokluk mazharlardandır. Bütün eksikliklerden beri ve yüce olan Tanrı ise Birdir, bütün mazharlarda görünür. Her mazhar görünüm bakımından ötekinden ayrı ve ona aykırıdır. Tanrı ise bütün mazharların özüdür. Tanrı, mazharlarda kendi özünü yansıtan niteliklerle görünüş alanına çıkar. Buna karşılık her nesne gerçekten Tanrı'dır. Öyleyse onlardan biri '-Ben Tanrıyım', derse doğrudur. Çünkü her varlık Tanrı'dan gelmektedir. Mazharların çokluğu, belli bir sayıyla gösterilmesi Tanrı varlığını etkilemez... Her nesnede varlık özü vardır, hiçbir koşula bağlanmaksızın her varlığa Tanrı denmiştir.

Ancak görünüş alanına çıkış bakımından, mazhardan bir nesne doğmadığı için, her biri Tanrı'dan ayrıdır. Gerçekte her şey birdir. Sözgelimi yaratıcı demek doğru olduğu gibi rızıklandırıcı demek de doğrudur. ...Öz bakımından çokluk ve aykırılık yoktur. Çokluk yalnız anlama ve değerlendirme bakımındandır. Sözüün kıtası çokluk bir düşünme, bir kuruntudur.”(Esat Korkmaz; Şeyh Bedreddin ve Vâridât; Anahtar Kitaplar; İstanbul- 2007; Sayfa: 160-161)

BÂTİNİ İNSAN TASARIMI

*Ruhun ziyaretçileri arasına katılmak gerek;
ruhları ziyaret etmek “anı yaratmak” anlamına gelir;
anılar, genelde insandan daha fazla yaşarlar.*

İnsanın toplumsallığını ve özgürlüğünü ise diyalektik ve tarihi materyalizm bulup ortaya çıkardı: İnsan doğanın bir ürünüydü ve canlı bir hayvan olarak yaşambilimsel evrimin bir sonucuydu. Yaşambilimsel evrimden tarihe geçiş emekle başladı. İnsansal emeği hayvansal çabadan ayıran, bu emeğin bilinçli oluşudur. *Emek ve bilinç*, birbirinin koşulu olarak, insana özgü bir diyalektik *ikileşme* oluşturur. Yüksek hayvan türlerinde beliren zekâ ve buna bağlı çaba; evrim koşutunda *insansal bilinç ve bilinçli emeğe* dönüştü. Doğadan yararlanmakla sınırlı kalan hayvansal zekâ ve çaba; doğayı yararına uygun olarak değiştirip ona egemen oluncaya *insanlaştı*. İnsan, kendini yaratan doğal koşulların aşılmasıyla varlaştı; bu nedenle, artık doğasal koşullara *indirgenemezdi*.

İnsanın ortaya çıkışıyla madde, *bilinç* adı verilen bir özelliğini ortaya koydu: çünkü, *bilinç*, maddenin bir özelliği idi. Bu nedenle, bilinci maddeyle özdeşleştirmek kadar, aralarındaki bağlantıyı koparmak da yanlıştı.

Bilinç süreç içinde, *kuram* biçiminde yapılanarak *maddesel bir güç* durumuna geldi; toplumu etkiledi ve değiştirdi. Bu etki ve değişiklik; yeni üretim ve tüketim araçları, binalar, makineler vb. maddesel nesneleri yarattı.

İnsan; bilinç ve eylemin, birbirini karşılıklı olarak etkilediği

evrim sürecinde *âlet* yaptı ve hayvandan farklı olarak *kendi kendini* üretti. Havyan *tek başına* bir varlıktı; insan ise *toplumsal bir varlık* oldu; yani insan, toplumsal ilişkilerin *toplamı*ydı: Bir taraftan kendini, diğer taraftan doğayı üreterek, insanı insan eden temel niteliklerini varlaştırdı.

Bu üretim evrimin belli bir aşamasında; insanların bir bölümü üretim araçlarını eline geçirdi ve insanların diğer bölümünü bundan yoksun bıraktı. Bu bölünme; insanın insanlığına yabancılaşmasını doğurdu. İnsanın gelişmesine engel oluşturan bu *yabancılaşmanın* aşılmasıyla insan, gerçek insan olacaktı.

Ne yazık ki insanlar, kendileri hakkında her zaman doğru düşünemediler; *yaratan* olmalarına karşın, yarattıklarının önünde yere kapandılar. Yanılgılardan kurtulabilmek için saptanması gereken ilk olgu; bireylerin fizik yapılarıyla doğa arasında bu yapıdan ileri gelen ilişkiler olmalıdır. Bu nedenle, bu doğal temelden ve bu temelin insan eylemiyle tarih içinde değişikliğe uğratılmasından yola çıkmak gerekir. Süreçte insanlar, geçim araçlarını üretmeye başlar başlamaz, kendilerini hayvanlardan *ayırtetmeye* başladılar; dolaylı olarak maddesel yaşamlarını da ürettiler. Geçim araçlarını üretmekle üretim biçimleri, yaşamlarını dile getirişlerinin belli bir *biçimi* oldu.

İnsanların şöyle ya da böyle olmaları hem *ne* ürettiklerine hem de *nasıl* ürettiklerine bağlıydı. Öte yandan bilim, insan aklının kökeninin/özünün yalnızca doğal ve yaşambilimsel etkenlerle açıklanamayacağını ortaya koydu; aklın ve bilincin özünün, ancak *toplumsal* karakteriyle kavranabileceğini gösterdi. Bu bakımdan insan toplumu olmaksızın insan aklı, insan bilinci ve insan düşüncesi de olamaz. İnsan bilinci özü gereği *toplumsaldır*; insanın toplumsal ilişkilerinden, toplumsal yaşamından ve hareketliliğinden *soyutlanmış* olarak ortaya çıkar. Sözgelimi bir ço-

cuk ancak bir insan topluluğu içinde yaşayarak *insan* olabilir. Çünkü, insanın *özü*, bir bireye özgü ve soyut bir şey değil, toplumsal ilişkilerinin *tümüdür*; insan, bütün insanlığın gelişmesinin bir *ürünüdür*.

Sınıflı toplumlarda *kafa ve kol* işçiliği ayrımı; insanı, zorunlu olarak tek yanlı geliştirdi. Ancak bu engeli aşabilmekle insan, çok yanlı özgür gelişmesinin bütün olanaklarına kavuşacaktır. Bu yolla insan, bireysel yeteneklerini, yani temel doğasını geliştirerek insansal doğaya dönüştürebilecektir.

Hayvanlıktan kurtulup insanlaşma sürecinde, ayaklıktan uzaklaşarak eylemde bulunabilmek için özgür kalan *el*, emeğin ortaya koyduğu bir *üründü*; el-emek karşılıklı etkileşmesi yani *el-emek diyalektiği*, emeği geliştirerek işbirliğini ve toplumsallığı yarattı. İşbirliği ve toplumsallık insanları, birbirlerine anlatmalarını gereken bir şeyleri olmak durumuna getirdi ve *dili* yarattı.

Yüz binlerce yıl süren bu oluşma sürecinde, *el-emek-dil* diyalektiği, bir hayvan beyninden bir insan aklını yarattı.

Akılsal yargıların mantıksal dizimine, akıl yürütme denir. Bilinen önermelerden bilinmeyen önermeleri çıkarmayı dile getirir. Mantık, bu akıl yürütmenin bilimidir.

Akıl yürütme tümdengelim ve tümevarım yöntemiyle yapılır. Bu yüzden akıl, bir *akıl yürütme yetisidir* diye de tanımlanır.

Evrenin bilinemezliğini ileri süren ve insanın bilme gücünü yadsıyan anlayış ve görüşlere *akıldışılık* adı verilir. Bilim-öncesi tüm öğretiler, bir yönüyle akıldışı öğeler taşımaktaydı.

Metafizik ve idealizm, bilinebilirliği ve bilmeyi tümünden yadsıdığı için bilimsel bilginin yerine *inanç*, *sezgi*, *içgüdü*, *nesnel irade*, *varoluş vb.* bilimsel terimleri ileri sürdü.

Aklaaykırıncılığın ayırıcı niteliği, insanı bilinçli bir varlık ola-

rak değil de *bilinç dışı* etkilerle davranan bir varlıkmiş gibi göstermeye çalışmasıdır.

Doğruluğun ölçütünü akılsallıkta bulan öğretiyeye *Akılcılık* adı verilir: Akılcılık terimi felsefe tarihinde çeşitli anlamlarda kullanılmışsa da özünde düşünceli ve metafiziktir; çünkü bilginin *duyumsal yanını* yadsır, buna karşın *akılsal yanını* mutlaklaştırır; bilgiyi yalnızca aklın ürünü sayar.

Antikçağ Yunan düşüncesinde, Parmenides, Sokrates ve Platon, bu anlayışın önde gelen temsilcileriydi: Doğruya ancak *düşünceyle*, *akılla* erişebileceğini savunuyorlardı. Onlara göre, duyularımızla algıladığımız nesnel gerçeklik bir *görüntüden*, bir *yanılsamadan* başka bir şey değildi. Gerçek ancak aklın *gözüyle* görülebilirdi.

Sokrates'e göre, bilginiz doğuşumuzda mevcuttu ve ancak eğitimle meydana çıkarılabilir, uyandırabilirdi. Platon'a göre de bilgilerimiz doğduğumuz anda mevcuttu; dünyada görülenler, bizde mevcut olan bu bilgilerin *gölgelerinden* başka bir şey değildi. İnsanlar başlangıçta *bilgi kimlik* olarak *idealar* âlemindeydi; dünyaya gelirken bu mevcut bilgileri de beraberinde getirdiler.

Felsefe tarihinde, evreni, onun *kuşattığı* varlık türlerini kavramak için, insan *benini* düşünce sisteminin odağına yerleştiren; bütün sorunlara *benden* çıkarak çözüm arayan ilk köklü felsefe *bâtınlılık* oldu.

Ben ve *bilinç* ya da *ruh* ve *bilinç* kavramlarını özdeş anlamda kullanan *bâtınlılığa* göre felsefe genel olanı bilmelidir; felsefeye bilim niteliğini kazandıran da bu *genel olana* yönelmedir.

Bâtınlılıkte kişi evreni, kendi özünden, kendi *beninden* yola çıkarak anlamaya çalışır:

a) [Düşünen Ben]; ilk öge kavramıdır; önceden ortaya ko-

nur(TEZ); felsefenin odağını oluşturan *Ben* kavramıdır; *ben* başka bir nesneyle değil, kendi kendisiyle özdeşdir. *Ben*, düşünen bir töz olduğundan kendi kendisini *düşünme konusu* yapabilir (kendini bilmek).

- b) [Düşünülen Nesne]; *Ben* bir nesneyi düşünürken önce kendini ortaya koyar, sonra düşündüğü nesneyi karşısına alır; bu durum, düşünmeye başlayan *Benin* kendini düşünme odağı yaparak eyleme geçmesidir; bu nedenle düşünülen *nesne* (ANTİTEZ) olur (düşüncede görme).
- c) Son aşamada, düşünen özne (*Ben*) ile düşünülen nesne birlikte ele alınır ve bireşim (SENTEZ) bütünlüğüne ulaşılır(Enel Hak).

Bâtınlıkta varlık, düşünce gibi, diyalektik yöneme uygun olarak sürekli gelişen, ilerleyen bir süreçtir. Gelişmenin temelinde; kendi kendini aşan, belli bir amaca yönelen, sorunun çözüm biçimine göre *tanrısal* öz olarak algılanan *akıl* ve *ruh* gibi *iki karşıt ilke* vardır. Bu *iki karşıt ilke* arasındaki çatışmanın aşılmasıyla evren, varlık, oluş gibi değişik alanlar ortaya çıkar. Tanrısal özün amacına yönelik gelişim sürecine girmesiyle diyalektik yöneme uygun olarak üç aşamalı bir açılma, gelişme ortamı doğar:

- 1) Birinci aşama; tanrısal öz kendi içindedir; kendi kendisiyle sınırlanmış durumdadır; kendi kendine bir varlıktır; özündeki saklı güç gerçekleştirme eylemine geçmediği için bir olanaklar alanı durumundadır.
- 2) İkinci aşama; tanrısal özün kendini bilmesi, kendi özünün bütünlüğünü kavraması için gerçeklik kazanması eylemidir. Tanrısal özün kendi kabından ışık biçiminde dışarı taşarak doğayı oluşturmalarıdır. Doğayı oluşturan tanrısal öz, kendi özünden uzaklaşmış, kendi kendine yabancılaşmış,

özüne aykırı bir nitelik kazanmıştır. Yani kendi kendisiyle çelişmektedir. Bu aşamada geçerli olan tek yasa *zorunluluktur* (güzelliğin görülmeye olan eğilimi).

- 3) Üçüncü aşama; bedenleşen tanrısal öz, bu çelişkiden kurtulabilmek için, yeni bir açılıma girer; kendine dönmeye, kendi ürünü olan *kültür evreninde birliğe* ulaşmaya çalışır. Kişinin kendini bulması, özgürlüğüne kavuşması, kendi kendinin bilincine varmasıyla olur. Bu aşamada geçerli olan tek yasa *özgürlüktür* (kendini bilmek).

Akıl ruh karşıtlığının açılımı sonucu yaşama geçen bu üç aşamayla üç varlık alanı oluşur:

- a) Birinci varlık alanı; birinci aşamanın açılımıyla gerçeklik kazanır; mantık ve matematiğin konu edindiği *bağımsız nesneler* alanıdır; maddeyle, insan bilincinin yaratmalarıyla hiçbir ilgisi olmayan bu varlıklar, önsüz-sonsuzdur; insanın etkisi dışında, kendiliğinden gelişirler. Düşünen insan ancak bunları ortaya çıkarabilir, yaratmaz. Değişmeyen, kendi kendisiyle özdeş kalan bu varlıklar arasında, yine kendiliğinden kurulan bir *oran*, bir *düzen* vardır.
- b) İkinci varlık alanı; ikinci aşamanın açılımıyla gerçeklik kazanır; bu varlık alanı *doğadır*; ruh, kendi kendine yabancılaşarak, *oluşu* gerçekleştiren ortamın doğmasına olanak sağlamıştır; bu nedenle doğa, bir *oluş alanı*dır. Doğada bir nesne, ancak bir başka nesne nedeniyle vardır; kendiliğinden bir durum söz konusu değildir. Ruhun, özgürlükten, bilinçten yoksun olduğu bu alanda *zorunluluk* geçerlidir. Böyle olmakla beraber doğa hiçbir zaman akıldışı değildir; tam tersine akla uygundur.
- c) Üçüncü varlık alanı; üçüncü aşamanın açılımıyla gerçeklik

kazanır. Ruhun, kendi kendisiyle çelişkili durumdan kurtularak *senteze* varmasıdır; ruhun, doğadan sıyrılarak, kendi özüne uygun bütünlüğe kavuşmasıdır. Bu alan, insanın düşünen, yaratan bir varlık olarak yer aldığı ortam anlamında bir *kültür evreni*dir. Bu ortamda ruh önce tek insanda/bireyde uyanmaya başlar; sonra bireyin içinde bulunduğu varlık alanı olan toplumda kendi kendinin bilincine varır. Bunu gerçekleştirmekle *ruh*, doğadan kurtulur, *sentez* ile çelişik durumu ortadan kalkarak *birlik* ve *bütünlüğe* döner. Ruhsal evren olarak algılanan bu varlık alanında insan, nesnel çokluk içinde sürekli kendi kendisiyle *özdeş* bir *ben* olarak kalır. Uzay ve zaman içinde bulunan bu ruhsal varlık alanının temel özelliği *doğaya benzememesi*dir; burada insan bilinci, uzay ve zaman içinde değil, uzay ve zaman insan bilincindedir. Hâlbuki ikinci varlık alanı olan doğa, tümüyle uzay ve zaman içindedir.

İnsan özünde binlerce *farklı düşünce* üretir; ancak iş yaşamı *değiştirmeye* gelince *bir tek düşüncesi* olur. “*Ne düşündün?*”, diye sorulduğunda “*Ne yaptırısam onu düşündüm*”, biçiminde; “*Ne düşünüyorsun?*”, diye sorulduğunda ise “*Yapacağım şeyi*”, biçiminde yanıtlaman gerekir. Demek ki düşünmenin ve yapmanın bir sonucu yoktur. *Son* demek, amaçlanan şeye ulaşmak anlamını taşır: Herkes amaçladığına ulaşırsa-ki böyle bir son olmadığı için insan kendini aldatır- hem *anlam* hem de *anlamsızlık* üretilmiş olur. Her iki durumda da *dünya çekilmez*dir. Öyleyse kendimizi *bir şeyin sonunun ya da her şeyin sonunun bir anlam olduğu* yanılsamasından kurtarmamız gerekir: *Ölümlü dünyaya anlam kazandırma karasevdasından hemen vazgeçmeliyiz*. Simgesel evrende

gezinerek ya da simgesel dünyayı üretken biçimde kullanarak, ölümün tersine dönüşümünü sağlamalıyız. Bunun için kullanacağımız araç ölümün kendisi olacaktır; yani, daha üstün bir ölüm ile ölümü tersine çevirmek.

Bâtını açıdan düşünürsek *gerçek* dediğimiz elimizle dokunduğumuz ya da duyu organlarımızla hissettiğimiz şey, *gerçeği örten* bir şeydir: *Hakikati, örten hakikattir.* Yine bâtınilikte *inanç kural-ları-kimlikleri/ilkeleri* düşünülerek üretileceğine/ keşfedileceğine göre *düşünceni aşan* bir inancın olamaz; tersinden söylersek inancın, *düşüncenin nesnel sınırlarını aşma yeteneği/ olanağı* yoktur. Ortodoks dinlerde *bilinmeyen ya da bilinemeyecek olan şey* inançtır; bâtınilikte ise *bilinen ya da bilinebilecek şey* inançtır. Bu nedenle bâtınilikte *kendini bilmek* eylemini yaşamak dışarıdan bakıldığında *daha az inanılacak şey bulma çabası* olarak görülür. *İçkin tersine çevirme* yatkınlığı insanı, karşıtlardan *olumsuzluk veren ya da acı veren-sıkıntı yaratan* yanıyla *akraba* yapar: Bu *akrabalık ayartıcıdır*; kişiyi *inanma değil, düşünme yönünde* ayartır. Devriye kapsamında *düşünme* denilen şey, döngüsel tersine dönüşüm zemininde *meydan okuma- karşı meydan okuma* çabasından başka bir şey değildir. Burada akıldan çıkarılmaması gereken bir *incelik* gizlidir: Çevrimde *sanalın özelliklerini tartışırken, gerçeğin kategorilerini değil, tam tersine gerçeği tartışırken sanalın kategorilerini kullanabilirsin.*

Anadolu bânîni öğretisi *sezgici* bir öğretilerdir; düşünerek nesneyi görmeye çalışır; bilimi önceleyen *sezgisellik* zemininde *düşünerek gördüğü* nesneler arası ilişkilerden *akıl varlığı* anlamında soyutlamalar çıkarır. Bu soyutlamaların en üstünde *Tanrı* yer alır. Yani her şey insanla *başlar*, yine insanla *son* bulur. Bu nedenle ışık felsefesinde insan tasarımı, hemen her şeyin *belirleyici* kimliğidir.

Işık felsefesinde ve çevrimin sonunda İnsanın Tanrı'ya değil, Tanrı'nın insana *muhtaçlığı* zemininde; kendi kendisinin tanrısı / efendisi; kendi kendisinin yaratıcısı / şekillendiricisi olarak öne çıkan insan, beynini ve bedenini *cendereye alan* hemen her türlü baskıya *başkaldıran* bir *savaşçı* olarak belirir.

Kutsanarak *tersyüz* edilmiş toplu bilincin son halkası olarak şekillenen ve ilksiz-sonsuz olarak algılanan *tanrı inancı* ya da *inanç tanrısı*; *konuşan tanrı* ya da *insan tanrı* donunda ayakları üzerine oturur. Kurgulanan tanrı, kurgulayanda *somutlanır*. Tanrı, insan *donunda* söyleyen/eyleyen bir varlığa bürünür.

Bu diyalektik dönüşümün doğal bir uzantısı olarak, hiçbir zaman kendi yabancılaşma ürünü tanrıyı *tanık* göstermez; bu bağlamda O'na *tapmaz*; tam tersine kendini *tanık* göstererek O'nu kutsar, konuşan tanrı olarak algıladığı insanın insana *tapmasını* yeğler.

Tanrı'nın insan gibi olduğu ve insan davranışlarıyla davrandığı inancına *insanbiçimcilik* (antropomorfizm) adı verilir. Bu düşüncenin kaynağı Anadolu'daki İonya bölgesidir.

İlkel canlıcılığa(animizme) yönelik bu tutku bilimsel alanda; *canlı materyalizm* (hilozoizm) anlayışını doğurdu.

İnsantanrıcılık ya da insanbiçimcilik anlayışını Seyit Nesimi (...-1404) şu cümleleriyle çarpıcı biçimde açıklar:

"Secde edilenle secde eden bir oldu; secde eden gerçek, secde edilen sıfatı aldı... Allah âdemde tecelli etti, göründü. Yolunu yitiren olma da âdeme secde et!... Bil ki insan, baştan aşağı Hak kesildi, Hak oldu; öyle ise sen de asıl secde edileceğe secde et!"

İlkçağ felsefesinde insan mutluluğu, temel sorunlardan biriydi: Bu soruna yönelik çözümlerden biri de *ruhsal dinginlik* olarak yaşama geçti. Epikuros (İ.Ö. 342–271)'un geliştirdiği kurama gö-

re mutluluk ancak ruhsal dinginlikle sağlanabilirdi. Bu kuram izleyen süreçte geniş yorumlara uğratıldı; özellikle Ortaçağ'da din inançlarıyla birleştirilerek tanrıbilim alanına sokuldu. Böylece Epikuros'ta bilgece bir kavram olan *ruhsal dinginlik*, tanrıbilimciler eliyle kaynak anlamından önemli ölçüde uzaklaştırıldı.

Ortaçağ tanrıbiliminde ruhsal dinginlik kişinin çevresinden, tutkularından, geçici varlıklardan yüz çevirerek kendini Tanrı'ya vermesi, olgunluğa ulaşması anlamında kullanılmaya başlandı. Bunun da iki yöntemi vardı:

- a) İçeride kapanış ve
- b) Azla yetinme.

Bu iki yöntemi başarıyla uygulayan kimse ruhsal bakımdan *dengeye* ulaşırdı; Tanrı'nın da Olgun/ yetkin kişiden istediği buydu.

Felsefe tarihinde insanı konu edinen akımlar, değişik görüşler ileri sürdü; insanı kendi bütünlüğü içinde değil de belli bir ya-nyıyla ele aldı.

İnsanı bir *istenç varlığı* (irade varlığı) olarak gören Stoa çıkışı, mutluluğun bilgece olgunlukla, bütün eylemleri istencin denetimi altına almakla sağlanabileceğini savundu. İstencin denetimi; insan davranışlarını belli yönde yoğunlaştırmak, özellikle duygusal eylemleri sınırlandırmak içindi. Yeni-Stoacıların önde gelenlerinden Epiktetos (50–138)'un ileri sürdüğü istenç denetiminde temel sorun *acıya katlanma* idi. Bu acı *ruhsal* olabildiği gibi gövdesel de olabilirdi. Kişiye düşen, istencini belli bir konu üzerinde yoğunlaştırarak duygularının etkisinden kurtulmak ve kendini *duygulanmaz* duruma getirmektir.

Bu görüş izleyen süreçte, Roma felsefesinin temelini oluşturdu; Hıristiyan düşüncesini, özellikle Kilise Babaları'nın geliştirdi-

ği din anlayışını derinden etkiledi; ruh özgürlüğünün odağı sayıldı; bir *nefis terbiyesi* kanalını açtı.

İslam toprağında; tanrısal evrende mutlu ve ölümsüz bir yaşam sürmenin, gövde ve ruh gereksinimlerini ortadan kaldırma-ya bağlı olduğu kanısı yayıldı. Toplumdan *uzaklaşma*, içe *kapanış* ve Tanrı'dan başka bir nesne *düşünmeme* eğilimi; zamanla, Tanrı'ya ulaşmanın tek yolu *acıya katlanmadır*, özdeyişine dönüştü.

İslam heterodoksisinde ve bätinilikte ruhsal dinginliğe varan kişiye *kâmil insan* dendi. Tanrı kâmil insanın gönlünde, engin bir *sessizlik*, sınırsız bir *dinginlik* içinde görünüş alanına çıkıyordu; onun gönlü Tanrı'nın *eviydi*; onun dili Tanrı'nın *diliydi*. Böylesi bir olgunluk aşamasına *sevgi(aşk)* ve *gönül bilgisiyle(ırfan)* ulaşılıyordu. Gönül bilgisi, *dinginlik içinde olgunluk sağlayan tanrısal ışıktı*.

Işık felsefesinde *ek-doğa* olarak algılanan *toplumsal süreçte* inancın dünyalaşmasına gelince: Bu kanalda, medeni insan kafasının bir ürünü olan ve *doğa/toplum yasalarının* sınırları dışında *yabancılaşıp kemikleşerek* geriye dönüp yine aynı medeni insan kafasını *zincire vuran* Ortodoks dinsel inanç, gökkatlarından yer yüzüne indirilir. İnsanın insana, insanın insanlığa, giderek çevreye, doğaya, topluma duyduğu *saygının bağımsızlaşması* görüntüsü ardında; *toplumsal emekte*, başka bir anlatımla *birikmiş ya da canlı emekteki değişim değerinde* somutlanır. Ortodoks dinsel inanç, *yabancılaşmadan arındırılacak* biçimde *dönüşüme* uğratılarak, *toplumsal bilince* indirgenmiş olur.

Böylece inancı insanda somutlayarak, inancı egemenlik altına alarak insanı *kurtuluşa* taşıyan Alevi-Bektaşî felsefesi, bu kez; dini, toplumsal emek'te somutlayarak, toplumsal emek ürünleri

üzerinde, toplumsal iş sürecine katılanların egemenliğini kurarak toplumu *kurtuluşa* taşır.

Aleviler-Bektaşiler *tanrı-doğa-insan* özdeşliği zemininde Tanrı'nın, ancak kâmil insan aracılığıyla öğrenebileceği bir *nesnel süreç*, bir *materyalist açılımı* varsaymakla kendi *yabancılaşmış toplu bilinçlerine* esir olmaktan kendilerini *kurtarmış*, metafizik aydınlanmaya adım atmış olurlar.

Ama aynı zamanda Işık felsefesinin bu *can alıcı* noktası, onun en *zayıf halkasıdır*. Çünkü burası *doğa / toplum yaşamının sınırı*nda; hem toplumsal insan bilincinin *harmanlanma/ maddeci düşünce* temeli üzerinde gelişen akıl ürününün *hasat alanı*, hem de *kutsal kökene* bir *atlama* platformudur; metafizik aydınlanmanın *sınıridir*.

Felsefeye bu tutarlığı kazandıran, onu idealizmden materyalizme çeviren, *Vahdet-i Vücut / Vahdet-i Mevcut* anlayışı üzerine yapılanan *Anadolu tasavvufu* olmuştur.

Canlı-cansız doğayı, tanrısal özün görünüşe çıkmış biçimi olarak görmek, aslında Tanrı'yı *nesnelerin toplamı* biçiminde algılamının değişik anlatımından başka bir şey değildir. Bu da *ruha öncelik veren İkinci Doğatanrıcılık*'ın terkedilerek *Maddeci Doğatanrıcılık*'ın ya da *İnsantanrıcılık*'ın Anadolu toprağında yaşama geçirilmesidir. Işık felsefesini bugünlere taşıyan, onu sürekli *güncel* kılan işte bu materyalist özdür.

İnancın, kâmil insanın yaşam görüşüne; dinin, toplumun evren görüşüne indirgenmesi görüntüsü ardında, insanın *yaşama görüşüne* ve toplumsal *bilince* duyulan *saygıdır, aşktır, bağlılıktır*.

Yarı-ilahi nitelikte *köktenci bir halk muhalefeti* olarak biçimlenip yapılandığı Ortaçağ koşullarından günümüze toplumsal isyanı kucaklayan, eşitsizliğe, sömürüye, horlanmaya *duyarlı* özdür.

O günden bugüne, bugünden yarına; sınıfların olmadığı, insanın insanı ezmediği bir toplum *düşünü*, içten, heyecanla kovalamadır, sürekli canlı tutmadır.

Alevi felsefesinde Tanrı, *zâtıyla* değil, *sıfatlarıyla* bilinir: Sıfatların ötesinde bir Tanrı algısı düşünülmez. Sözelimi, elektrik örneğindeki gibidir. Biz elektriği *zâtıyla* görmez, yani *madde* şeklinde gözümüzün önünde durmaz, ancak, nitelikleriyle algılarız; yeri gelir onu aydınlık yapıcı niteliğiyle, yeri gelir onu sıcaklık yapıcı niteliğiyle, yeri gelir onu soğukluk yapıcı niteliğiyle tanırız. Bütün bu niteliklerden sıyrılması durumunda *varlık* olarak bir elektrikten söz etmek doğru değildir. Nitelikleriyle ortaya çıkış biçimi, onun bizce bilinmesini sağlar. Tıpkı bunun gibi Tanrı da, görünüşe çıkan biçimleriyle kendini bize tanıtır. Daha doğrusu görünüşe çıkmış biçimleri *düşünü*lerek Tanrı bir *akıl varlığı* olarak yaratılır ve yine bir *akıl varlığı* olan insanın, yani *yaratıcısının* gönlüne taşınır.

Bu bağlamda nesnel dünya; Tanrı'nın, bütün sıfatlarını ifade etme anlamında *cemal* perdesidir. Arif olan bu perdenin arkasındaki gerçeği algılar; gönül gözüyle bakar ve her bakılında Tanrı'yı görür. Bu anlayış Alevi felsefesinde *Vahdet-i Mevcut* (Mevcutbirliği) olarak adlandırılır.

Sünni Ortodoks inançta Tanrı, âlemden ayrı ve mutlak yaratıcıdır. Bâtınlılık ise Tanrı'yla âlemi birleştirir; Tanrı, âlemin belirişidir; Tanrı'nın görünüşe çıkmış biçimi olarak algılanan âlem, Tanrı'nın kendisidir. Bu nedenle insan *âlem-i sugra*(küçük âlem); Tanrı ise *âlem-i ekber* (büyük âlem)'dir. Hacı Bektaş Veli'nin anlatımıyla;

“Âlem âdem, âdem de âlem içindedir”.

Ortodoks inancın varlığı, *yaratan* ve *yaratılan* diye ikiye ayır-

masına karşın, Anadolu bätiniliği varlığı bir bütün olarak görür. İkilik ortadan kalkar, doğada görülenler Tanrı'nın tecellisidir ve ancak onunla vardır; yaratan da yaratılan da *birdir*. Bir *yaratma* değil, bir *belirme* söz konusudur. Her şey Tanrı'dır; demek ki *yaratan* da *yaratılan* da yoktur; sadece bir tanrısal *varlaşma* vardır; maddesel dünya, tanrılık varlığın görünümüdür.

Alevi felsefesi, geleneksel tasavvufun yaygın olarak kullandığı *Vahdet-i Vücut*(Varlıkbirliği) kalıbı yerine *Vahdet-i Mevcut*(Mevcutbirliği) kalıbını kullanır. Varlıkbirliği bağlamında, vücutbirliği anlamına gelen Vahdet-i Vücut kalıbındaki *vücut* teriminin, hem *gövde* hem de *varolan* anlamı bulduğu için bir *ikilemden*, bir *yanılsamadan* kaçınmak ister. Varbulunanı daha net biçimde karşılayan *mevcut* terimini kullanmayı yeğler.

Vahdet-i Mevcut, *varbulunanların birliği* anlamına gelir: Varbulunanın ötesinde, yani maddesiz, varlıksız bir varbulunmayı düşünmek *saçmalıktır*; yani, nesnel evrensiz bir Tanrı'yı kabul etmek *olanaksızdır*. Tanrı her zaman maddeyle, varlıkla, varbulunanla *vardır*.

Şeyh Bedrettin, “*doğa ve Tanrı bir ve aynı şeydir*”, diyordu. O'na göre, farklılıkların, çelişkilerin ve karşıtlıkların ortadan kalktığı mutlak varlık; *birlik* olarak Tanrı, *çokluk* olarak doğa ya da evrendi. Mutlak varlık madde ve ruh biçiminde ortaya çıkıyordu; bunları birbirinden ayırmak olanaksızdı; bunlar eş düzeydeydi. Bu nedenle kıyamet belirtileri olarak Deccal ya da Mehdi gelmeyecek, kıyamet kopmayacaktı; Cennet ve Cehennem dünyaya ilişkin simgelerdi. Kuran bağlamında ayetler de aynı durumdaydı.

Demek ki Tanrı, *kaba* anlamda-ki bir kaba materyalizm anlayışdır- ve Maddeci Doğatanrıcılık'ın anladığı biçimde doğadaki tüm canlı-cansız maddelerin toplamıdır.

Düşünceli materyalizm anlayışı bağlamında ise varbulunanların varbulunmasını sağlayan ve varbulunanlarla ortak olan *ya-sa/kural/ilke* anlamındaki soyut değerlerin *bağımsızlaşmış* biçimidir Tanrı.

Bu anlayış; doğanın insan bilincinden bağımsız olduğunu ileri süren; bilinçten bağımsız olarak varolan her şey, varlıktır diyen, *materyalist* anlayışla örtüşür. Buna karşın; doğayı bilincin ürünü sayan; varbulunanların gerçekte varolmadıkları, varbulunmayanların gerçek ve var olduğunu ileri süren *metafizik-idealist* anlayışla çatışır.

Evrendeki bütün varlıkların Tanrı'yla özdeş olduğu savı üzerine yapılanan Vahdet-i Vücut ya da Vahdet-i Mevcut öğretisinin kaynağı; Antik felsefenin, doğasal diyalektiğin dışı vurumu biçiminde inanca çıkan *Doğatanrıcılık* anlayışıdır. Çünkü, *çoktanrıcılık* felsefi açıdan, Doğatanrıcılık temeline dayanır. Bu anlayışla, Tanrı, evrenin yaratıcısı ya da yapıcısı değil, doğrudan kendisidir. İzleyen süreçte, bu izi süren Anadolu tasavvufu, Doğatanrıcılık'ı ya da çoktanrıcılığı; Varlıkbirliği-Mevcutbirliği anlayışıyla *yeniden diriltti*; diriltirken buna, toplumsal diyalektiğin dışı vurumu biçiminde inanca çıkan *İnsantanrıcılık*'ı ekledi.

Pek çok düşünürün elinde sayısız biçimler almış bulunan Varlıkbirliği-Mevcutbirliği inancının temel düşüncesi; doğasıyla, Tanrı'sıyla, insanıyla evrenin *tekliği* savıdır. Tek olan öz bu anlayışta Tanrı'ya bağlanır; bir tür *Hegelci* tasarımla Tanrı'nın *doğalaştığını* ve sayısızca *çeşitlendiğini*, çeşitli varlıklar halinde *görünüşe çıktığını* ileri sürer.

Bu tasarım, insanları *yalnızlıktan* kurtaran önemli bir olgu olarak insanlığın gündemine girdi: İnsanı bunaltan yalnızlık duygusu ortadan *kalktı*; ölüm algısı ise tümüyle *yok* oldu; çünkü, ölüm yoktu, don değiştirerek öze *dönme* vardı.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Evreni, tanrısal özün görünüşe çıkmış biçimi olarak, yani Doğa Tanrı olarak algılamak, özünde *materyalist* bir anlayıştır.

Bu anlayışın taşıyıcısı olan sûfiler, yani ehli-bâtın olanlar; zâ-hirin bilimi olarak algıladıkları Ortodoks şeriatı- ki bu Sünni şeriatıdır- *yadsırlar*. Bâtının bilimi olarak algıladıkları *marifete* yönelirler. Marifet bağlamında, Ortodoks İslamı, aklın rehberliğinde *sorgularken* evrenin yaratılmasına yönelik beş temel güce inanırlar:

- 1) Sabık; her şeyden önce var olan Tanrı; yaratıcı değil, sadece bir oluşun başlangıcı ve ilkesi; oluş O'nun istemiyle değil, yalnız O'nunla başlar. Işık felsefesinde Tanrı, hiçbir görünür gerçeğin bulunmadığı hiçlikte mutlak güzellik durumunda bir gizli hazine iken görünmek istedi; *bilinmek* olgusunu yaşama geçirmek bağlamında önce insanı, sonra da insan için evreni oluşturdu. Ancak çocuğu olana baba deneceği için insan ve evren olmasaydı Tanrı da *denmeyecekti*. Onun için *insan yoksa Tanrı da yoktur*; çünkü, Tanrı'nın varlığı insanın varlığındadır.
- 2) Tali; varolanın ardından gelen, akıl; erkek ilke. Bilinmek isteyen Tanrı dönüşüme uğradı ve potansiyel tanrı anlamında Hak durumuna geldi. Hakk'tan akl-ı evvel ya da evrensel akıl türedi.
- 3) Ceddi; maddenin biçimlenme yeteneği, nefis; dişi ilke. Erkek ilke olarak algılanan akılla, dişi ilke olarak algılanan nefsin çatışma ve birliğinden madde biçimlendi, *görünüşe* çıktı (zıtların birliği yasası).
- 4) Feth; oluşmanın içinde gerçekleşeceği uzay, mekân.
- 5) Hayal; oluşmanın onunla gerçekleşeceği zaman

Evren, her şeyden önce varolandır; ilksiz ve sonsuzdur; ne yaratılmıştır ne de yok olacaktır; sürüp gitmekte olan bir oluş vardır; bu oluş *maddeseldir*; etkin erkek ilkeyle edilgen dişi ilkenin, karşılıklı etkileriyle sürüp gitmektedir, anlayışı, bilimi önceleyen bir maddecilik anlayışıdır. Evrenin oluşması ve sürüp gitmesi, doğaüstü güçlerle değil, *doğal güçlerle* açıklanmaktadır.

Bu anlatılanlar bağlamında, Anadolu bâtınıliğinde, özelde Alevi felsefesinde insan büyük âlemin (âlem-i ekber), yani tanrısal özün görünüşe çıkmış biçimi olarak algılanan tüm doğanın *kanıtı* durumunda ve Tanrı-Evren [Doğa]-İnsan üçlemesinin *sentez* varlığı anlamında, küçük âlem (âlem-i sugra) olarak *somutluk* kazanır. Bu tasarım gereği insan bir *Doğa Tanrı*'dır; daha doğrusu *doğanın tanrısı değil, doğrudan doğanın kendisidir*.

BÂTİNİ HAK TASARIMI

*Işığımız varken yürüyelim ki
Karanlık bizi kuşatmasın;
karanlık kuşattığında,
ışığın çok kısa bir süre için bizimle birlikte olacağını
hiçbir zaman unutamayalım.*

Alevi felsefesinde Hak; yoklukta ya da hiçlikte, yalnızca kendisi için varlık olan Tanrı'dan, kendi özünün ılık halinde dışarı fıskırması biçiminde inanca çıkan yabancılaşıma ile beliren potansiyel (gizilgüç) Tanrı'dır.

Hak olmadan Tanrı, kendi içindeydi; kendi kendisiyle sınırlanmış durumdaydı; özündeki saklı güç, gerçekleştirme işlemine geçmediği için bir olanaklar alanı durumundaydı.

Özgürlükten(başkası için varlık olmaması anlamında tutsaklıktan) ve bilinçten yoksun bir ruh durumundaki Tanrı; güzelliğın görülmeye olan eğilimine, kapılarak kendine âşık oldu; kendi özünü fetiş anlamda görmek istedi; yasa anlamında ortaya çıkan bu zorunlulukla, dışa yönelme ılık biçiminde taşma olarak gerçekleşti. Mutlak Tanrı'nın kendi özüne bu ilk yabancılığıyla Hak belirmiş oldu. Tanrı'dan taşan ışığın nesnelleşmesiyle görünüşe çıkan doğa parçalarının, kişileşmesiyle görünüşe çıkan bireylerin nesnel kimliklerinin ve bilgi kimliklerinin içinde saklı bulunduğu Hakk'a, yani gizilgüç durumundaki Tanrı'ya dönüşmüş olur.

Alevi felsefesinde bu türden bir Hak tasarımı kaynağını Platon'un *idea* kuramıyla Aristoteles'in *biçim* kuramlarından alır. *Somut* veri alınmazsa, yani somuttan hareket edilmezse *soyut* inanç/düşünce varlıklarının *saçma* olacağını varsaymakla Platon'dan çok Aristoteles'i yeğler.

Tasarımda; *gizilgüç* durumunda bir Tanrı olarak algılanan *Hak*, kendi bilincinde, kendi olanaklarının ayrımındadır. *Özgür-lükten* yoksun ve *bilinçsiz* durumda bulunan, hareket etmeyen bir hareket ettirici olan, mekân ve zaman ötesi mutlak inanç tanrısı, *zorunluluk yasası* gereği dönüşüme uğrayınca *özgür* ve *bilinçli* bir varlık durumuna, uzaya ve zamana *giren* bir tür *düşünce üreten düşünce yumağı* durumuna evrildi, yani *Hak* oldu.

Tanrı-Evren-İnsan kutsal üçlemesini irdelerken bâtını tanrı tasarımı bağlamında, tanrının *inanç varlığı* durumundan *akıl varlığı* durumuna taşındığını tartışmıştık. Bu dönüşüm sonucunda Tanrı; *Hak-Muhammet-Ali* kutsal üçlemesinin ilk bölümünü oluşturan *Hak* durumuna evrildi. Bir *akıl varlığı* olarak *gizilgüç* durumunda bilince, giderek inanca taşındı.

Bu tasarımda *Hak*, Platon'un *idealarını biçimlendiren ideasının* yerini tutuyordu. Burada *Hak* *gizilgüç* kimliğini, yapısında *gizil* olarak barındırdığı *bilgi* *kimlik*, *nesne* *kimlik*lerden alıyordu. Bir bakıma insan dahil doğadaki hemen her şeyin *özgün kimliği* *Hakk'ta* *gizil* olarak vardı. *Işık* biçiminde taşarak yayılan doğasal özün görünüşe çıkmış biçimi olarak algılanan nesnel evren, bir bakıma *özgün bilgi-nesne* *kimliklerinin eksikli birer kopyasıydı*.

Tasarımda ana çatı Platon'un *idea* kavramı üzerine yapılanmış olmasına karşın; her şeyi *somutlama* eğiliminde olan tasavvuf kanalında, Aristoteles'in *biçim* kuramına yönelerek *dünyasal nitelik* kazanır.

Bâtını Hak tasarımının bilince/inanca taşınabilmesi için etkilerini, etkilerinin *sonuçlarını* görmek, gözlemlemek gerekir.

İşte bu noktada Aristoteles devreye girer. Aristoteles'in, *biçim* yoksa, yani nesne, varlık yoksa, somut, tikel bulunmuyorsa; nesneler arası, varlıklar arası, yani tikel olanlar arası ilişkilerden *soyutlama* yöntemiyle çıkarsanan *tümel* de yoktur, yani her türden inanç tasarımı da yoktur, anlayışı yeni bir yorumla diriltir.

Varlıkbirliği/Mevcutbirliği kapsamında Hakk'ın varlığı etkileleriyle, etkilerinin sonuçlarıyla anlaşılır, dedik. Hak bu etkileri *üretmek* yeteneğinde midir?, sorusunu Alevi felsefesine göre *yeteneğindedir* biçiminde yanıtlamamız gerekir. Çünkü, *küre* biçiminde bir ışık olarak algılanan Tanrı ya da Hak, nesneleri, varlıkları *kuran* atomlara benzer atomlardan kuruludur; daha yoğun, daha hareketli atomlardan kurulu olduğu için görülmez, ancak etkileriyle anlaşılır. Bu nedenle Hak nesnelerle, varlıklarla, ötesinde insanlarla *aynı yasalara* tabidir. Hakk'ın tasarımıdaki konumu akla *aşkın* da olsa, yani insan aklının kavrayamayacağı bir konumda da bulunsa *durum değişmez*; yani hiçbir zaman *akıl dışı* olamaz.

Bu bağlamda Hak tasarımı kanıtını nesnede, varlıkta daha açık bir anlatımla ilk kurucu varlıklar olan *hava, su toprak ve ateş* ile ilk kurucu nitelikler olan *kuru-yaş, soğuk-sıcak, dolu-boş, artı-eksi, vb.* niteliklerde bulur. Tanrı ya da Hak tasarımı kendi kanıtının ya da kanıtlarının *nesnel sınırlarını* aşamaz; yani, ilk kurucu varlıklar ve niteliklerin *iç zıtlıklarının* aşılmasıyla oluşan nesnel doğal evren *dışında* bir tanrı tasarımı, Hak tasarımı olmaz.

Bâtını tasarım nesnel olanı, yani doğayı önceleyen değil, *sonralayan* bir tasarımıdır. Bir akıl varlığı olarak Tanrı'nın, Hakk'ın

yine bir akıl varlığı olan insanda somutlanmasıyla *inanç bilgiye* dönüştürülmüş; akıl yürütme yöntemiyle çevre, ötesinde tüm doğa, evren sorgulanmış; tikeller arasındaki ilişkilerden tümeller üretilmiş; bu tümeller *bağımsızlaştırılarak* Tanrı ya da Hak yaratılmıştır.

Hak bu bağlamda eksiksiz, kusursuzdur: Her şeyin özgününü *bilgi kimlik* biçiminde yapısında barındıran, nesneleri kuran *atomlardan* kurulu biçimsiz bir enerji yumağıdır.

**BÂTIN HAK
İLE
ZÂHİR MUHAMMET ÇELİŞKİSİ**

*Kendini bilmeyen kendini yitirir:
Kendini bir yere koyamaz
aradığında koyduğu yerde kendini bulamaz.*

Alevi felsefesi, *Işık felsefesidir*; bu felsefe, Anadolu toprağında, *metafizik Tanrı'nın* dünya görüşüne karşı kendi aydınlanma zeminine çekilerek, aklın rehberliğinde ve tasavvuf örtüsü altında, *ezilenlerin* dünya görüşünü biçimlendiren öncü sûfilerin felsefesidir. Öncü sûfilerin elinde Anadolu bâtını felsefesi, yani ışık felsefesi; Ortaçağ koşullarında, bir yandan halkın *manevi* odağı durumuna dönüşürken, diğer yandan halkı kurtuluşa taşıyacak bir *ideolojiye* evrildi.

Bu bağlamda Anadolu Aleviliği, temelde, *idealizm-materyalizm* bileşimi bir felsefedir. Bu felsefe genelde, Antik aydınlanmanın ve XVIII. yüzyıl aydınlanmasının zeminini oluşturan *metafizik aydınlanma* tabanına oturur. Özelde ise varsaydığı metafiziğin;

- a) İnsan ve insan aklı tarafından sürekli beslenmesini bir zorunluluk olarak öne çıkardığı,
- b) Metafiziğini fiziğine indirgemeye çalıştığı ya da
- c) İnanç varlıklarını nesnel varlıkların toplamı biçiminde algılayma uğraşı içinde olduğu için, kimi durumlarda, XIX.

yy'ın ikinci yarısında diyalektik ve tarihi materyalizm üzerine yapılandırılan gerçek aydınlanmaya, yani *toplumcu aydınlanmaya* silik adımlar atar.

Işık felsefesi; *Doğayla Tanrı'yı özdeş kılma* savına dayanan ve kaynağını Platon'dan alan, idealizm yanı ağır basan, "*Gerçek olan Tanrı'dır; her şey Tanrı'dan türedi; nesnel evren, ruhsal bir tözden oluştu ya da evrensel ruh, diyalektik dönüşümlerle doğalaştı*", diyen *İkinci Doğatanrıcılık*ın, öncü sûfiler tarafından Vahdet-i Vücut / Vahdet-i Mevcut tasavvuf anlayışıyla harmanlanarak yeniden yorumlanıp yaşama geçirilen, "*Gerçek olan evrendir; evrendeki bütün varlıkların toplamı Tanrı'dır; Tanrı maddesel bir tözden oluşmuştur*", diyen *Maddeci Doğatanrıcılık* anlayışından başka bir şey değildir.

Daha düne kadar bu toprağın Alevi-Bektaşî öncüleri Doğatanrıcılık'ın *ikinci* yanını, *maddeci* yanına ingirmeye çalışıyorlardı. Ama bugün o felsefenin sürdürücüsü olduğunu ileri sürenler *tersi* bir yol izlemeye başladılar: Maddeci yanını, *ikinci* yanına *nasıl* indirgeriz, onu düşünüyorlar; yani *akıldan inanca atlamanın, inanca kilitlenmenin yollarını* arıyorlar.

Durum böyle giderse çok değil yakın gelecekte *köktendinci* bir inanç ortamında köktendincilerle, *barış içinde bir arada yaşamaktan* mutluluk duyacaklar. Bu düşünsel eğilim, bu tavır; besledikleri felsefe kaynağına *ihanet* değil de nedir?

Felsefe kaynağının *özgün* yorumu *ikirciksiz* biçimde bilince çıkarılamadığı için; Tanrı'dan çıkıp yeniden Tanrı'ya dönen bir *çevrim* üzerinde, kurgusal bir *başlangıçla* kurgusal bir *son* arasında sıkışıp kalıyorlar. Çevrim'in birinci yarısında bilince çıkardıkları *idealizmi*, ikinci yarısında yaratıkları *materyalizmi* aklayacak biçimde kullanmalarına; bir sentez olarak algıladıkları insan ara-

cılığıyla son kurgusal metafizik halkayı *kırmaya* çabalamalarına karşın, *gerçek aydınlanmayı*, yani *toplumcu aydınlanmayı* bir türlü içlerine sindiremiyorlar. Toplumcu aydınlanmanın kuşatmasına girdiklerinde, *gönderme* yapmakla yetiniyorlar.

Şimdi, bâtını felsefenin, Alevi felsefesinin toplumsal diyalektiğinin dışı vurumu olan *Hak-Muhammet-Ali* üçlemesi bağlamında Muhammet tasarımı üzerinde duralım.

Anadolu toprağında Muhammet iki biçimde tasarımılandı:

- 1) Ortodoks tasarım ve
- 2) Bâtını tasarım.

Ortodoks tasarımda Muhammet; doğayı, insanı önceleyen, inanç yaratısı mutlak Tanrı'nın elçisidir. Tanrı'nın peygamberidir, kuludur. İnanç yaratısı mutlak tanrı'dan bağımsız bir aklı, iradesi ve kimliği yoktur. Cebrail aracılığıyla kendisine iletildiğine inanılan Tanrı buyruklarını, insanlara iletmek için bir aracıdır. Yaratıcılıktan yoksundur.

Bâtını Muhammet tasarımı ise Muhammet'in Ortodoks tasarımına bir başkaldırı niteliğindedir. *Hak-Muhammet-Ali* kutsal üçlemesinin ilk bölümünde Hak bu konumuyla ve *tez* olarak öne çıkar. *Antitez* olarak beliren Muhammet ise inanç varlığından *akıl varlığına* doğru gelişen tanrısal dönüşüme koşut olarak bir *değişim*, *altüstlük* geçirir. Zâhirden bâtına, Ortodoks kimlikten bâtını kimliğe taşınır. Bâtını Hak(ya da Tanrı) tasarımı ile Ortodoks Muhammet tasarımı arasındaki *çatışma* ya da *çelişki*, Muhammet'in *eğitilmesi* yoluyla giderilir. Bu eğitim oldukça *acılı* ve *trajiktir*. Ünlü Kırklar söylencesi Muhammet'in eğitilmesinin *çarpıcı* bir anlatımıdır.

KIRKLAR CEMİ

ŞERİATÇI İSLAM'A BİR MANİFESTODUR

*Cahil kişiyi,
kendi şerrinden korumak
bize düşmez.*

Bâtını anlamda, *toplumsal bir özlemin dışa vurumudur* Kırklar Cemi. Bâtını kimliğin, Alevi kimliğinin; kendini yaratan ya da medeni bir toprakta olağanüstü bir kıvraklık göstererek içine taşındığı İslam zemininde kendini etkileyen kanallardan biri durumunda bulunan Ali Yandaşları Hareketi'nin, izini geriye doğru sürerek kurgulayıp bilince çıkardığı *eğitici bir söylencedir*.

Söylencede Cebrail bir *inanç kişisi* olarak tanımlanmasına karşın gerçekte o Muhammet'in *sezgisel aklı, içgüdüsel zekâsıdır*. Bu nedenle özünde Muhammet, nesnel bir yolculuğa değil, sezgisel aklının kılavuzluğunda bir *gönül yolculuğuna* çıkar. İbrahim-İsa-Muhammet şeriatının temsilcisi ve son Ortodoks tanrının elçisi olarak çıktığı bu yolculuktan, *halkın temsilcisi ve halk elçisi*, yani bir halk adamı olarak döner.

İşte Kırkların Cemi söylencesi Muhammet'in *eğitilmesi* anlamına gelen bu değişimin/dönüşümün kutsal bir anlatımıdır.

Bâtını kimliğin, Alevi kimliğinin özlem yüklemesiyle bir *iç hesaplaşmaya* itilen Muhammet'in gönül *serüveni*, inanç örtüsü altında *Miraç yolculuğuna* dönüşür. Yolculuk sonunda Ortodoks Tanrı, yani inanç tanrısı *insan tanrıya*, yani *konuşan tanrıya* indirgenir. İncasına egemen olan, kendisini inanç baskısından

arındıran *Ali*, Muhammet'i etkiler, bir bakıma eğitir. Bu eğitim/etkileme sonucu Muhammet, tanrı elçisi olarak çıktığı gökyüzünden *birey / toplum hizmetlisi* olarak yeryüzüne iner; bir yorum ve yetenek varlığı olarak toplumun, ama yoksul toplumun *duyarlı bir üyesi* olur.

Görünürde inanç yaratısı olan *Cebrail*, Tanrı'nın davetini Muhammet'e bildirir ve O'nu alıp Tanrı katına çıkarır. Tanrı da gerçekleri Muhammet'e açıklar. Bu görüntünün arkasında olan ise Muhammet'in *Cebrail* olarak algılanan kendi *aklı* aracılığıyla yorumlamaya çalıştığı şeylerin nereden geldiğini *anlamaya / bulmaya* çalışması yatar.

Söylence de bâtın âlemin/gayb âleminin ya da tanrısal âlemin görünüşe çıkmış bir biçimi olarak beliren Kırklar Meclisi, gerçekte *ezilenler* adına davranan, onların *sözcüsü/öncüsü* durumunda olan; ortodoks inanca, despot devlete karşı *duruş* almış bulunan bir *örgüt kurmaylığından* başka bir şey değildir. Buradaki bâtın âlem, gayb âlemi ya da bunun kutsanmış biçimi olan tanrısal âlem; *yoksulların/ ezilenlerin dünyasıdır*. Kaldı ki bu gerçeklik söylence de örtük de olsa Tanrı diliyle açıklanır: Tanrı-Muhammet muhabbetinde doksan bin söz edilir; bunun otuz bini *şeriat* olur ve *Kuran* olarak iner; kalan altmış bini ise *Ali'de sır* olur.

Buradaki otuz bin sözün taşıyıcısı olan Muhammet kimliği, Ortodoks inanç kimliğidir; Tanrı'nın elçisi, peygamberidir. Bu otuz bin söz Tanrı buyruklarıdır. *Cebrail*, Tanrı'ya en yakın olan dört melekten, peygambere haber verip götürmekle görevli olanıdır. *Cebrail*, Tanrı'nın buyruklarını Muhammet'e taşır. Muhammet, ümmetine duyurur; bunlar toplanır, *Kuran* ortaya çıkar.

Görüldüğü gibi Muhammet'in ortodoks kimliği, bütünüyle bir *inanç* kimliğidir; *kulluk* ya da *tutsaklık* üzerine kuruludur.

Bu kimlik *Miraç* yolculuğu sonunda *terk* edilir: Ortodoks Tanrı, tanrı insan ya da insan tanrı kılığında *bedenleşirken*, Muhammet peygamberlikten, asıl kimliğine, yoksulların hizmetçiliğine *soyunur*. Tanrı buyruğu olarak algılanan Kuran ayetleri, Muhammet'in *yapıtına/makalesine* dönüşür. Cebrail, Tanrı'ya en yakın dört melekten biri olmaktan çıkar ve genel olarak *insan aklına*, özel olarak *Muhammet'in aklına* dönüşür.

Kimlik değiştiren Muhammet'in aklı yani Cebrail, gayb âleminde yani *yoksulların dünyasında* gezindiğinden; söylenceye göre hemen her şeyin Kırklar Meclisi'nden geldiğini sezer ve onların bulunduğu kapıyı çalar.

Aleviler-Bektaşiler için Muhammet'in Kırklar Meclisi'ne katılması, O'nun Ali'nin yolunu *bulması* olarak algılanır. Ali'de sır olan altmış bin söz; *Kırklar'ın toplu eğitimiyle*, yani cem'le kendilerini yönetecek kurallar/ilkeler biçiminde belirmeye başlar. Akıl sınırı dışında bir yerlerde duran, kendini sorgulatmayan ortodoks tanrının anlayamayacağı ya da denetim kuramayacağı bir zeminde yani akıl alanında *görünüşe çıkan sırlar*; ezilenleri kurtuluşa taşıyacak bir *bâtını ideolojiye* dönüşür.

Miraç yolculuğu sırasında ve dönüşte Kırklar'ın kapısında *kulak abdesti* yoluyla akılla/sözle yıkanan Muhammet; Kırklar Meclisi'ne katıldıktan sonra inançta *akıl nesnelleşmiş biçimi olan dolu* ya da *şerbetle* bir kez daha yıkanır; bilgiyle *iç yıkanmaya* uğrattılır. Kırkların Cemi'ndeki üzüm suyu yani dolu; Kırklar'ın taşıyıcısı oldukları toplumsal *akıl nesnelleşmiş* halinden başka bir şey değildir.

Bilgiyle yıkanmış olan Muhammet, ezilenlerin temsilcileri olan Kırklar'a *biat* eder. O artık *mürşittir*.

Mürşit inançta, *akıl bedenleşmiş* biçimi olarak algılanır. Her

şeyi akılla sorgulayan bir odağın, inanç olarak yansıyan akıl sonuçlarının kutsandığı halkın manevi odağının *merkezidir*. Bu nedenle Alevi inancının *toplumsallaştığı* yer olan *meydanda akıl kiblesi* olarak öne çıkar.¹

Bu yıkanmadan sonra gerçekleştirilen *semah*; kul durumundan yorum/yetenek varlığı durumuna dönüşen insanların kadın-erkek ayrımına gitmeden yaşama geçirdikleri teatral nitelikte *ilk toplu davranıştır*. İnanç tanrısına değil, *doğa tanrıya, insan tanrıya* ve onun sorumluluklarına yönelik *toplu bir tapınmadır* bir bakıma.

Görüldüğü gibi Kırklar Cemi söylencesi ortodoks inanca, yani Şeriatçı İslam'a bir *manifesto*dur.

Şimdi Kırklar Cemi kutsal söylencesinin devamını izleyelim. Bâtını Tanrı, bātını Hak tasarımlarına uyarlanan, yani bātını anlamda özlenen kimliğe büründürülen Muhammet, Ali'yle *özdeşleşir*.

NOTLAR

1 İmam Cafer Buyruğunda mürşitle ilgili şu bilgiler verilmektedir:

“Evvel zamanda ulu bir padişah vardı; doğudan batıya her yana hükmederdi. Bir gün bu padişah, bir çöle bir bahçe yaptırmak ister. Kırk bin ırgatı kırk yıl çalıştırarak bahçeyi yeşertir. Bahçede acı, tatlı hemen her türlü meyve vardır; bu meyveler yendiğinde kimi insanı delirtir, kimi insanı akıllı kılar, kimi insanı zehirler, kimi insanı ise kurtarırdı. Binlerce bahçıvan, bahçenin bakımı ile uğraşırdı. Bir gün padişah bahçıvanlara;

“-Bu bahçe bir vakıftır. Gelen giden yesin. Ama dikkatli olun; acı meyve yiyenlere panzehir verin, ölmesin. Eğer deli eden meyvelerden yerlerse akıllı edecek meyveler yedirin”, uyarısını yapar.

Bütün bahçıvanlar, padişahın buyruğunu akıllarında tutarlar. Günler, aylar geçer; bahçedeki meyveler olgunlaşır. Bir gün bir bölük insan gelir, bahçenin kapısında durur; bahçıvanlar ne veriyse onları yer. Bahçenin acısına tatlısına tamah etmezler; biraz araştırıp çekip giderler.

Yine aradan zaman geçer. Bir başka insan topluluğu gelir. Bahçenin içine dalarlar; acısından tatlısından ne buldularsa yerler; kimisi delirir, kimisi zehirlenir;

“-Aman ölüyoruz, yetişin!”, diye bağışmaya başlarlar. Bahçıvanlar yetişir; panzehir meyvelerden yedirip zehirlenmelerine engel olur. Böylece bu insanlar da kurutulur; yollarına devam ederler.

Bir gün bir öbek insan daha gelir. Bahçeye dalar; gözlerin gördüğü, gönüllerin istediği her şeyi yerler. Tümü zehirlenir. Bahçıvanlar koşup gelir;

“-Aman, şu panzehir şerbeti içip de iyileşin”, derler. Onlar;

“-Sizin bahçenizdeki meyveler zehirliymiş, bizi zehirlediniz. Şimdi panzehir olduğunu söylediğiniz şerbetinizle yine bizi zehirleyeceksiniz”, diyerek sunulan şerbeti reddederler ve murdar olurlar.

Şimdi ey inanan kardeşler! Dünya bu bahçeye benzer; bahçenin bahçıvanları ise mürşitlerdir.

Sözünü ettiğimiz insanlardan ilk grup, bir içim su, bir lokma ekmekle yetinenlerdir; haram yemeden, harama dokunmadan gelip gitmişlerdir.

İkinci gelen grup, dünya denen bahçede bulduğunu yiyenlerdir. Yanlış yola sapıp, ağızlarına geleni söyleyenlerdir. Doğru yolu yitirip murdar olacakları zaman yardım istemeyi akıl edenlerdir. Mürşidin;

“-Gelin bu kötü işi bırakın. Tanrı'nın buyruğu budur. Peygamberin sünneti bu-

dur”, sözünü uyup esenliğe çıkaranlardır.

Burada mürşit sözünün ağırya sızıya, zehirlenmeye karşı bir şerbet olduğunu, yani doğru yolun bulunmasını sağlayan manevi bir güç olduğunu görüyoruz.

Gelen üçüncü grup ise dünya malına bağlanıp mürşit sözüne inanmayanlardır. Mürşit aydınlatan, eğiten, yol gösterendir. Ve mürşit Tanrı'nın kelamı, Güneş, yıldız, Ay ve yol olmak üzere beş nesnedir. Mürşit sözünü hak bilmeyen kimse inançsızdır; onun için onlar da inançsız ölmüşlerdir.

Musahip cesettir, mürşit can; can cesetten çıkarsa düşkünlük toprağında düşülür. Meşrep ikrar, muhabbet iman, mürşit ise dindir. Bir sûfinin musahibi olmazsa cesedi; mürşidi olmazsa canı, dini; meşrebi olmazsa ikrarı; muhabbeti olmazsa imanı; rehber nazarına varmazsa İslam'ı olmaz.

Mürşitsiz kimselerin yanında menakıp okumak, ayin-i erkân göstermek doğru değildir. Böylelerinin şeriatı, tarikattan, marifetten, hakikattan ve kırk makam ile on yedi erkândan nasipleri yoktur. Sûfiler, mürşit ve mürebbinin nikahlısı gibidirler. Mürşit, mürebbi ya da halifenin rızası dışında, yedi adım giderlerse boşanmış kabul edilirler. Böyle bir duruma düşen sûfinin, nikahını yenilemek gerekir. Nikâhını yenilmeksizin o sûfiyi topluma almak yezitliktir; mürşidin onu, tasarrufa hakkı yoktur.

Dört kapı, kırk makam, on yedi erkân Müslümanı üçtür; bunlar mürşit, mürebbi ya da halifedir. Bunların kovduğu kişi toplumdan dışlanmış demektir. Böyle birine bir sûfi muhabbet gösterirse onu da lanetlemek gerekir.

Bir talip kendi mürebbisine erkân göstermezse onun musahip tutması erkân değildir.

Mürebbi babadır; talip, mürit ise oğul, Baba oğlun evine teklifsiz gider. Bu nedenle mürebbi, talip / mürit evine teklifsiz gider.

Mala ya da cana sûfilik edenler; erkân ile otursalar da hayırları kabul değildir.”(Esat Korkmaz; Yorumlu İmam Cafer Buyruğu; İstanbul- 2007; Sayfa: 80-82 arası)

HAKK'IN SIRRI

*Pirlerimiz, mürşitlerimiz, rehberlerimiz,
dünyanın acılarını ve günahlarını üstelenen ulu kimliklerimizi-
dir.*

*Haksız yere öldürölmüşlerdir;
ölömlerinin yaşatılması amacımıza ulaşma yollarından biridir.
Onların anımsanması Alevi-Bektaşî topluluğunun tesellisidir.
Başlangıçta ölümleri cellatları bile ürperttiği için,
yaşatılmaları zorbalara karşı bir hakarettir.*

Hız. Muhammet, Kırkların Cemi'nden çıktıktan sonra evine döner. Kendisini ziyaret eden sahabeler Muhammet'e;

"Ey Tanrı'nın elçisi, Tanrı aşkına bize yüce Tanrı'nın size söylediklerini anlat, anlat ki biz de bilelim", derler. Bunun üzerine Muhammet;

"Ey inananlar, Hakk'ın sırrı hakikattir. Hakikat da inananındır. Gelin hakikate talip olun, talip olun ki Hakk'ın sırrına eresiniz", buyurur. Sahabeler;

"Hakikat nedir, ey Tanrı'nın elçisi?", diye sorarlar. Muhammet;

"Hakikat, dil ile ikrar, kalp ile tasdik ederek inanıp iman getirmektir. Önce özünü, sonra toplumu sevmektir. Kendini bir pire teslim edip onun sözlerine uymaktır", diye cevaplar. Bu sırada Ceb-rail gelerek;

"Ey Muhammet, Tanrı Ali'yi vasiyet etmeni buyurdu", hatırlat-

masını yapar. Ancak, Muhammet, Tanrı buyruğunu yerine getirmekten kaçınıncı Cebrail ikinci kez gelir ve;

“-Ey Muhammet, Tanrı’nın buyruğunu niçin yerine getirmiyorsun?”, uyarısını yapar. Uyarı üzerine Muhammet;

“-Ama minber yok”, diye karşılık verir. Bu kez Cebrail;

“-Tanrı, deve palanından minber yapıp üzerine çıkararak vasiyet etmeni buyurdu”, açıklamasını yapar. Muhammet’in isteği üzerine inananlar, deve palanından bir minber yaparlar. Muhammet, minbere çıkar; önce bir hutbe okur; ardından;

“-Ey inananlar, hakikat Şah-ı Merdan Ali hakkında geldi. Gelin Ali’ye iradet getirin”, buyurur. Sonra Hz. Ali’nin sağ elini tutar ve minbere çıkar. Kutsal elleri ile kuşağı açar ve Ali’yi bağrına basar. İki bir gömleğe girer; ikisi bir gömleğin yakasından baş gösterir. Bu durumdayken Hz. Muhammet, Ali’ye şu hadisi söyler:

“-Senin kanın benim kanım; senin etin, benim etim; senin vücudun, benim vücudum; senin ruhun, benim ruhum; senin canın, benim canımdır.”

Olayı ilgiyle izlemekte olan sahabeler, bu sözler karşısında iyice şaşırırlar. Kimileri; “-Bak hem kızını verdi, hem de kardeşim diyor”, derler. Kimileri ikrarını bozup dönecek olur; kalkıp Ali-Âbâ’ya hakaret ederler. O sırada içlerinden biri;

“-Ey Tanrı’nın elçisi, gömleğinizi çıkarın da biz de görelim”, der. Bu istek üzerine Muhammet, teninden gömleğini çıkarır. Orada bulunan tüm sahabeler, Muhammet ile Ali’nin tek vücut olduğunu görürler. İkna olup;

“-İnandık ey Tanrı’nın elçisi” derler. Peygamber kutsal gömleği giyerken;

“-Ali ile ben, bir ağacın meyvesiyiz”, buyurur. Sonra Ali’nin eli-

ni tutar; başparmağını başparmağına koyar; kendisine vekil olsun diye kendi yerine diker. Ardından şu ayeti okur;

“-Muhakkak ki sana biat edenler ancak Allah’a biat etmektedirler. Allah’ın eli onların ellerinin üzerindedir. Kimi ahdini bozarsa, ancak kendi aleyhine bozmuş olur. Kim de Allah ile olan ahdine vefa gösterirse Allah ona büyük bir mükâfat verecektir.”

Sonra ahdin koşullarını söyler ve ardından şu duayı okur;

“-Tanrım, ona bağlananlara yardım et ve onun düşmanlarına düşman ol! Ona yardım edenlere yardımcı ol; onunla uğraşanları zayıf kıl. O’nu yüceltenleri yücelt; O’nun kurutuluşunu çabuk kıl. Her zaman ister insan olsun ister cin, O’na karşı olanları mahvet. Şefaathlerini O’na ve O’na katılanlara, O’nun yandaşı olanlara bağışla. İyi insanların onlarla birlikte olmasını sağla; onların arasına kat. Kıyamet gününde insanları, onların katarından ayırma. Şurası kesin ki sen acıyan ve bağışlayansın. Acıyan yanınla insanları koru!”

Duayı okuduktan sonra Tanrı’nın elçisi, kendi seccadesini getirmelerini ister. Seccadeyi getirirler. Hz. Muhammet, minberden aşağıya iner. Ali, Muhammet’in izniyle seccadeyi alır ve Kible yönüne serer. Muhammet, kutsal kuşağını seccadenin üzerine bırakır ve birinci adımda Tanrı’nın, ikinci adımda Cebrail’in, üçüncü adımda ise kendi adını anarak, seccadeden üç adım uzaklaşır.

Olanları orada bulunan inançlı kişiler hayranlıkla izler. Bu atmosfer altında Muhammet, söze başlar;

“-Bu kuşak Miraç gecesi Cebrail’in bana bağladığı kuşaktır. Ben de senin beline kuşatıyorum!”, der ve kuşağı Ali’nin beline bağlar. Birinci düğümü Tanrı’nın, ikinci düğümü Cebrail’in, üçüncü düğümü ise kendi adını anarak düğümler; düğümün uçlarından birini sağ, diğerini sol yana sokar.

“-La ilahe illallah, Muhammeden Resullullah Aliyyün veliyullah” diyerek yerine oturur.

* Bu cümle Muhammet'in inanç varlığından akıl varlığına atlamasının; akıl varlığı durumunda bulunan insanı simgeleyen Ali kimliğinin özümsemesinin kanıtıdır.

MUHAMMET İLE ALİ'NİN MUSAHİP OLMASI¹

*Murtaza Ali'yi candan seversen
Aç gözüñ canın gafletten uyandır
Musahipsiz ile durup oturma
Bir içim su içsen külli ziyaandır
(Şah Hatayi)*

Herkes yerine oturduktan sonra Tanrı'nın elçisi, inananlara dönerek;

“Ey inananlar, her iki kişi birbirinizi kardeşliğe kabul edin”, buyurur.

Muhammet'in buyruğu üzerine her inanan kendisine bir kardeş bulur. Her iki kişi karşılıklı birbirini kardeşliğe kabul eder.

Bu yolla tüm inananlar birbirinin musahibi olur. Hz. Ali yalnız kaldığını görünce ayağa kalkarak;

“Ey Tanrı'nın elçisi ben tek kaldım; ben kiminle kardeş olayım?”, der. Bunun üzerine Muhammet;

“Ey Ali, sen benim kardeşimsin; tıpkı Musa ve Harun gibi. Ya Ali, bundan böyle sen de seni izleyenlerin, sana inananların belini bağla”, buyurur.

Dileğe uyan Ali Muhammet katında, önce Selman-ı Farisi'nin, sonra Kamber'in, ardından da Süheyl'in kuşağını bağlar.

İnananlar bu durumu kutlamak ister. İçlerinden biri peksimet, hurma ve yağ getirir. Ali, Muhammet'in önünde peksimet,

hurma ve yağıdan lokma yapar ve herkese sunar. Tüm inananlar bu lokmadan yiyerek doyar.

Sonuçta bir lokma artar. Bu lokmayı, o sırada Medine’de bulunan Hasan, Hüseyin ve Fatümatüz-Zehra’ya göndermeye karar verirler. Meclis’te bulunanlar artan lokmayı bir kaba koyarlar ve kabı, hanedanın hizmetkârı Selman-ı Farisi’ye verirler. Selman-ı Farisi, kabı hiç yere koymadan Medine’ye ulaştırır ve bir sehpanın üzerine bırakır.

Sûfiler, Ehlibeyt’e lokma gönderilmesini bir *sevgi* belirtisi olarak algırlar; birbirlerine lokma göndererek bu olayı sürekli canlı tutarlar. Bu geleneğin bir devamı olarak günümüzde tarikat ehli canlar, birbirlerine lokma verirler.

Muhammet ile Ali’nin musahip olması kutsal söylencesi, insanlığın *yaratılış* söylencesiyle de bütünlenir.

İnanca göre Yer ile Gök yaratılırken Cebrail, Âdem’in belini bağlar. Onlar birbirinin kardeşi olur. Bunun üzerine Tanrı buyruğuyla tüm melekler Hz. Âdem’e, bir kap içinde helva ile taze ekmek sunarlar. O zamanlar, Havva anamız henüz yeryüzünde yoktur. Hz. Âdem, helva ile ekmekten bir parça da Havva anamıza saklar.

Bu olayın anısını sürekli canlı tutmak için huzurda bulunmayan birine yönelik olarak lokma saklamak gelenek olur.

NOTLAR

¹ Muhammet ile Ali'nin *musahip* olması, musahiplik felsefesi ile çelişir. Musahipler birbirinin *kardeşidir* ve kardeş çocukları birbiriyle *evlenemez*. Kan toplumundaki evlilik yasağı, toplumsal akrabalık kurumu olarak algılayabileceğimiz musahipliğe *taşınmıştır*. Bu *çelişki*, geriye dönüş tapımı gereği sonradan tasarımılamadır. Ve *geriye dönüş tapımının* kanıtı durumundadır.

Musahip; Alevi inancında terim olarak, ikrar vermiş, evli erkek ve kadının (karı-koca) seçtiği kefil anlamında *yol kardeşi* demektir.

Musahiplik dendiğinde ise ikrar vermiş, evli iki kişinin eşleri ile birlikte, Hakk'a yürüyünceye değin *kardeş* kalacaklarına, birbirlerini koruyup kollayacaklarına, birlik ve beraberlik içinde yaşayacaklarına, dedenin ve cem topluluğunun önünde söz vermeleri biçiminde gerçekleştirilen bir törenle kurulan *toplumsal akrabalık* kurumu anlaşılır.

Alevilikte musahip ve musahiplik kurumu çok önemlidir. Aleviliğe kabul töreni olarak algılanan eş meydanı ya da nasip meydanında, yola giren talip *kefil* olarak musahibini seçer.

Mücerret dervişlik kolu olarak doğan Bektaşiliğin *Babagan Kolu*'nda musahiplik yoktur, genelde Bektaşilikte ise yaygın değildir.

Buna karşın Tahtacı Alevilerinde son derece önemlidir. Tahtacılarda musahiplikten sonra üç aşamanın daha bulunduğu görülür. Hz. Ali'nin yaşadığı *olgunluk* basamakları olarak algılanan ve yol'da "Dört Kapı" adıyla bilinen bu aşamalar şu şekilde sıralanır:

1.-Musahiplik: İkrar vermiş, evli canların yaşam boyu dayanışması olarak algılanır; Hz. Ali-Hz. Muhammet ile temsil edilir.

2.-Aşinalık: İki musahiplinin yarattığı dayanışma kurumu olarak yaşama geçer; Hakk'la dost olma olarak algılanır; söyleneceye göre Hz. Ali adına davranan, peygamber olduğunu söylediği için Kırklar Meclisi'ne alınmayan Hz. Muhammet'e yol gösteren ve O'nun Kırklar Toplantısı'na katılmasını sağlayan Veysel Karani'nin anısına Hz. Ali-Veysel Karani ile temsil edilir.

3.-Peşinelik: İki aşinanın yarattığı dayanışma kurumu; Mecusi bir Hristiyan iken Müslümanlığı seçen, sürekli gerçeği arayan ve en sonunda *Boz Atlı Hızır* olarak algıladığı Hz. Ali'yi bulan Selman-ı Farisi

[Selman-ı Pâk] anısına Hz. Ali-Selman-ı Farisi ile temsil edilir.

4.-Çiğindaşlık (çiğildaşlık, çığıldaşlık): İki peşinenin yarattığı dayanışma kurumu; Tanrı'nın müdahalesi dışında canlı cansız her oluşumu sağlayan kurucu nesnelerin en üst basamağında yer alan *toprakla* özdeşleşme olarak algılanır. Ulaşılması çok zor bir aşama olarak inanca taşınır; bu nedenle yalnızca Hz. Ali tarafından yaşandığına inanılır. Toprak-Hz. Ali özdeşleşmesi nedeniyle *Toprak-oğlu* anlamında Ebu Turabi adını alan Şah-ı Merdan Ali ile temsil edilir.

Musahip olma ya da musahiplik kurumu; Alevilikte ilk toplumsal dayanışma biçimidir. Bir taraftan Alevi toplu davranışını, uzantısında halkın toplu eylemini besleyen bir halka olarak yaşama geçerken diğer taraftan Alevi topluluk örgütlenmesini, ötesinde halkın toplumsal örgütlülüğünü yaratan ilk basamak olur.

Hız. Muhammet ile Hz. Ali'nin musahip olma kutsal söylencesi, Hz. Muhammed'in zâhir/şeriatçı kimliğinin yadsınması buna karşın bâtını kimliğinin olumlanması öyküsüdür. İnanç tanrısının dilinden, insan tanrıların belirleyiciliğinde yaratılan gayb âleminin öncelikli durumunun bildirilmesidir. Muhammet, özlenen bir kimliğe büründürülerek, şeriatçı inanç dünyası kaynakta çökertilir.

Hız. Muhammet ile Hz. Ali'nin musahip olmasını anlatan kutsal söylence, Kırklar söylencesinin bir devamı niteliğindedir. Miraç yolculuğu sırasında ve dönüşte Kırklar'ın kapısında kulak abdesti yoluyla *akılla/sözle* yıkanan Muhammet; Kırklar'ın meclisine katıldıktan sonra inançta aklın *nesnelleşmiş*, yani sıvı biçimi olan dolu ya da şerbetle bir kez daha yıkanır; bilgiyle iç yıkanmaya uğratılır. Bilgiyle yıkanmış olan Hz. Muhammet, toplumsal aklın temsilcileri olan Kırklar'a *biat* eder.

Belli bir yaşa gelen her Alevi, kendine bir musahip tutmakla yükümlüdür. Musahiplik için en uygun yaş, 18-20'dir. Bu yaşa gelen gencin fiziksel olgunluğa eriştiği ve kişiliğinin oturduğu kabul edilir. Ancak yine de sınırlanmış bir yaş basamağı yoktur; daha küçük ya da daha büyük yaşlarda musahip tutulabilmektedir.

Musahip olacak talipler öncelikle gerçekten talip olmalıdır; yani:

- a) Mürşidine, rehberine bağlı; olgun, söz dinler ve güvenilir olmalıdır;
- b) Yalandan dedikodudan uzak durmalıdır;

- c) Doğrudan ve doğruluktan ayrılmamalıdır;
- d) Dört Kapı ve onun koşullarını yerine getirmelidir;
- e) Toplum içinde dirlik ve birliği sağlamalıdır;
- f) Başkalarına kendini sevdirmelidir;
- g) Başkalarını sevmeli ve
- h) Sürekli bilmek ve öğrenmek isteği içinde bulunmalıdır.

Şimdi de musahip olacak taliplerde aranan koşulları sıralayalım:

- 1) Her iki musahip adayının ikrar vermiş olması gerekir.
- 2) Her iki musahip adayının evli olması gerekir.
- 3) Her iki musahip adayının yolun yasakladığı suçları işlememiş ve yol düşkünü olmamış olması gerekir.
- 4) Her iki musahip adayının aileleri arasında küskünlük, dargınlık, kan bağı ve iki göbek ötesine kadar evlilikle kurulan akrabalık bağının bulunmaması gerekir.

Musahip kardeşini kendi seçer ancak bu seçimde kimi ölçütler de vardır. Temelde üç ortak özellik aranır:

1) Dil ortaklığı; musahip olacakların aynı dili konuşuyor olmaları gerekir. Tersı durumda anlaşmaları olanaklı değildir. Çünkü Anadolu bir kültürler mozayığıdır ve pek çok dil konuşulmaktadır. Süreç içinde ve mazlumlar katında Türkçe ortak dil olarak öne çıkmış olmakla birilikte yine de “kültürlerin konuşma dili” önemini korumuştur. Bu bağlamda musahiplik, aynı dili konuşanları yumuşak bir örgütlenme içine sokmuş ve kültürlerin konuşma dillerinin günümüze ulaşması-na aracılık etmiştir.

2) Aile durumu, yaş ve düzey eşitliği; evlenmemiş biriyle evli birinin; genç biriyle yaşlı birinin; bilgiliyle cahilin; zalimle mazlumun; mürşitle müridin; inananla inanmayanın; pirden el almış biriyle pirsizin; sanat ehliyle sanat ehli olmayanın birbirini musahip tutması uygun değildir. Bu bağlamda musahiplik toplumun aile durumu, yaş ve düzey eşitliği bakımından denklik gösteren kesimlerini, karşılıklı sorumlulukların bağlayıcılığında ve yaşamı kucaklama, düşmana karşı duruş alma anlamlarında ortak bir tavır içine itmiştir.

3) Yaşama yeri birliği; musahip olanların aynı kentte, aynı köy ya da mahallede oturuyor olmaları gerekir. Sözgelimi bir asker ile bir çift-

çinin musahip olması uygun düşmez. Bu bağlamda musahiplik; dertleri, sevinçleri, duyguları bir olan insanları ortak bir dayanışma içine sokar.

Musahiplik inançta *iki kişinin ayrılmaz birliği* olarak algılanır. Bir musahip musahibiyle bir bakıma yaşam boyu sürecek bir *birlik* oluşur. Henüz musahip tutamamış olanlar ise kişiyi toplumsal davranışa iten *birlikten* mahrum demektir. Musahibi Hakk'a yürümüş olan musahiplik andı içerek yeniden musahip tutamayacağı için ömür boyu *yalnızdır*.

Musahiplik kurumu, toplumsal örgütlüleşmenin ilk halkası olduğu için; anlaşmalarına, birbirlerini anlamalarına zaaf getirmesi söz konusu olan durumlarda da uygun görülmemiştir. Çünkü andını bozmak durumunda kalanlar, inançta Muhammet-Ali yolundan ayrılmış kabul edilir. Bunların işleri bozuk, sonları karanlıktır; Dört Kapı'nın sürgünü, Kırk Makam'ın lanetlisidirler. Musahip olacak kişilerin baba, ana ve karılarının da bu durumu onaylamaları gerekir. Bu nedenle iki kişinin evlenmeden önce musahip olmaları doğru bulunmaz. İleride eşler arasında çıkacak bir anlaşmazlık, andın bozulmasına yol açabilir.

Alevilikte musahiplik önemi nedeniyle hem felsefi boyutta, hem düşünsel ve davranış boyutunda onurlandırılır, kutsanır. Kimi özdeyişlerle mistik bir örtü içinde bilince taşınır. Bu özdeyişlerin diliyle konuşursak; bir musahip musahibiyle düşkün olsa yine kendileri birbirini kaldırır. Musahibin düşkününü pir, rehber kaldıramaz. Musahibin dermanı musahiptir. Bir musahip musahibinin evine gidip söyleşeyim, danışayım dese adının başına on iyilik yazılır.

Görüldüğü gibi musahiplik:

- a) Ortaçağ koşullarında yapılanıp biçimlenmiş;
- b) değişim ve dönüşümlerle yaşanan anda anlamlı kılınmış;
- c) çağdaş dayanışma biçimlerini önceleyen;
- d) medeniyet öncesi toplumların dayanışma biçimlerini geçmişten günümüze taşıyan;
- e) resmi hukuka/etiğe/estetiğe ve bireysel/toplumsal yabancılaşmaya karşı duruşu harekete geçiren;
- f) çalışan/yaratan insanın gelecek düşünüyü sürekli canlı tutan, toplumsal bir olgudur/ kurumdur.

Musahiplik cemi bugün geçmişteki otantik uygulanişından hem kısa hem de bölge özelliklerinden kaynaklanan farklılıklarla uygulanmaktadır. Bunun da ötesinde kentlerde ve kimi bölgelerde tümüyle uygulamadan kalkmış durumdadır.

Biz bu başlık altında Buyruğu temel alan otantik, ancak ayrıntılarından arındırılmış bir musahiplik erkânı vereceğiz:

Birbiriyle musahip olmak isteyenler, anne ve babalarının razılığını aldıktan sonra, rehberle başvururlar. Rehber, başvuruyu değerlendirir; olumlu kaniya varırsa durumu mürşide bildirir. Mürşit, musahiplik erkânı için cem kurulmasına karar verir.

Musahiplik töreni için meydan aldığında; başta mürşit, onun alt yanına mürebbi, onun alt yanına ise rehber oturur. Rehberle bitişik durumda ve daire biçiminde önde gelen kişiler sıralanır. Onlardan biraz aralıklı olarak diğer canlar yaş sırasına göre otururlar. 12 hizmet sahipleri, görevlerine hazır beklerler.

Cem bu şekilde kurulduktan sonra rehber ayağa kalkar ve mürşide niyaz olur. Sonra avuç içleri yukarı gelecek şekilde secdeye kapanır ve cem erenlerine sevgi, saygı ve bağlılığın bir ifadesi olarak kendi elini öper. Ardından mürşidin ve mürebbinin elini öper; sonra cem erenlerine dönerek halka ile *cümlenizin niyazı* der; niyaz olur ve hal-kadaki yerini alır.

Musahip olacak canlar mürşit karşısında dâr'a durur. Mürşit öncelikle bunlara, musahip olmanın yükümlülüklerini ve koşullarını anlatır. Gerekli koşulları yerine getirip getirmediklerini; gerekli yükümlülükleri yerine getirmeyi kabul edip etmediklerini sorar. Musahip olacakların olumlu karşılık vermeleri durumunda pir, bir gülbank okur:

“-Bismişah, Allah... Allah... Yüzüm yerde, özüm dâr'da. Dâr-ı Mansur'da ellerim gani dergâhında. Erenlerden hak hayırlısı şey'en edirim. Allah... Eyvallah, hû dost!”

Bu gülbanktan sonra musahip olacak canlar yerlerine oturur. Bu canların musahip olmak için bu duadan sonra en az bir yıl -kimi kez bu süre daha kısa olabilir- beklemeleri gerekir.

Bu bir sınama süresidir. Musahip adayların, birbirlerini denemeleri ve musahipliği yürütüp yürütemeyeceklerine karar verebilmeleri için belirlenen bu tanıma süresine *sınama* ya da *kazanç* adı verilir. Eğer canlar anlaşılamayacak olursa sınama süresi içinde musahip olmaktan

vazgeçerler. Sınama ya da kazanç süresi olumlu geçerse, o canların musahipliği uygundur. Bu kez sûfilerin gündüzden boy abdesti almaları gerekir. Boy abdesti sırasında;

a) ellerin yıkanması, Tanrı'nın yasakladığı şeylere geçmişte el uzatıldı ise bu kirlenmeden elin arınması içindir;

b) ağıza alınan su, kötü şeyler söylenmişse onlardan ağızın arınması içindir;

c) buruna çekilen su, burunla alınan yasak kokulardan burunun arınması içindir;

d) yüze sürülen su, utanılacak işlerden yüzün arınması içindir.

Akşam olup cem birlendiğinde önce cem erenleri gelir; delil gülbangı okunur:

“Allah, Allah Allah... Hizmeti kabul ola. Muhammet muradı hasıl ola. Divan-ı dergâhta yüzü ak, özü pâk ola. Hizmetinle şefaât bulasın. şevkimiz Şah-ı Merdan şevki ola. Gerçeğin demine Hû!”

Daha sonra cemde bulunan herkes kenetlenip delile niyaz eder. Ardından kurban içeri alınır. Kurbanı dâr'a durur. Bu sırada koyunun, nişan getirinceye değin meydanda gezdirilmesi uygundur. Nişanla anlatılmak istenen; kurbanın silkinme, geviş getirme ya da esneme gibi bir şey yapmasıdır.

Bir süre beklenir; kurbanın nişan göstermesi üzerine kurban sahipleri, eşiğin sağına ve soluna niyaz eder; ardından hayır dualarını alırlar.

Sonra kurbanı kurbanın, sağ kulağını sağ gözüne kapatır. Ön sağ ayağını da sağ gözünün üzerine tutar. Bir süre ayaklarını mühürleyip Kible'ye doğru durur. Bu sırada mürşit ya da rehber, tekbir çeker. Tekbirden sonra kimi cem erenleri, kurbanın boynuzuna niyaza varırlar. Bu sırada kurbanı:

“Hayır himmet eyleyin!”, diyerek hizmet alır. Ardından, kurbanı tek birleyerek tığlar. Aşçı bacılar kapıdan girerek;

“Hayır himmet eyleyin” deyip kurbanı ocağa koyarlar. Hizmete başlamadan önce yardımcılarla niyazlaşır. Bu arada kuyucular da gelir; hizmetlerini alıp niyazlaşırlar; dâr'a durup hayırlılarını alırlar.

Rehber kurban sahipleriyle birlikte içeri girer. Musahip olacaklar bacılar ve rehber, beşi birlikte eşiğin sağına ve soluna niyaz ederler;

rehber sağ başta olmak üzere dâr'a dururlar. Rehberin elini öpen kurban sahipleri onun sol yanında ve döşek üzerinde dâr'a durmuşlardır. Arkalarında, eteklerine tutunmuş olarak eşleri gelir; ancak bacılar, yer değiştirmiş durumdadır. Rehber, musahip olacakların boyunlarına birer mendil ya da tülbent bağlar. İki mendilin ucunu sağ eliyle tutar; bu sırada musahip olacaklar pir karşısında, dâr'da ayaklarını mühürlemiş durumdadır. Rehber:

"Aşk olal", der.

Bunun üzerine beşi de meydanı niyaz eder ve yeniden dâr'a dururlar. Rehber:

"Hû tarikat erenleri!", deyince mürşit:

"Hû şeriat yolcusu! Nereden gelip nereye gidiyorsunuz?", der. Ardından rehber:

"Şeriatтан gelip tarikata gidiyoruz", diye yanıtlar.

Sonra beşi birlikte dâr'dan ayrılıp eşiğe varır ve geri dönerler. Rehber yeniden söze başlar:

"Hû tarikat erenleri!" Ardından mürşit:

"Hû tarikat yolcusu! Nereden gelip nereye gidiyorsunuz?", der. Rehber:

"Tarikattan gelip marifete gidiyoruz!", diye yanıtlar.

Bu kez yine beşi birden dâr'dan ayrılıp eşiğe varırlar ve geri dönüp dâr'a dururlar. Rehber:

"Hû marifet erenleri!", der. Bunu mürşidin:

"Hû marifet yolcusu! Nereden gelip nereye gidiyorsunuz!" sorusu izler. Rehber:

"Marifetten gelip sırrı hakikata gidiyoruz", der. Mürşit ise:

"Gidemezsiniz! Kış var, aşılmaz yüksek dağlar var, geçersiz ırmaklar var. Bu belleri aşamazsınız, bu selleri geçemezsiniz. Çok zor bir ortama gireceksiniz; çok büyük engeller var; bunlar demirden leblebidir yenilmez, ateşten gömlektir giyilmez. Gelme gelme! Gelirsen dönme! Gelenin malı gider, dönenin canı gider. Öl ama ikrar verme. Öl, ikrarından dönme! Hal böyledir; bu halleri ben size demiş ve duyurmuş olayım evladım", açıklamasını yapar. Bu kez rehber:

"Pirim cemaatin varlığına, Tanrı'nın birliğine inanarak Muhammet-Ali'nin yoluna, Hünkâr Hacı Bektaş Veli'nin katarına girerek, Muham-

met'e ümmet, Allah'a kul, Hüseyin'e talip olmak için adlarını andığımız kişilere inanarak, güvenerek geldik. Ölümümüz olur, dönüşümüz olmaz. Önünüzde başımız açık, ayağımız yalındır. Özümüz dâr'da, yüzümüz yerededir. Pirden ne gelirse 'Allah Allah eyvallah' dedik durduk dâr'ına. Boynumuz kıldan ince, yolumuz kılıçtan keskin. İnandık iman getirdik. Huzurunuzda birliğe yettik."

Rehberin sözünden sonra mürşit:

"-Eyvallah talip! ikrarın imanına yoldaş olsun! Hak, Şah-ı Merdan, tümümüzü doğru yoldan ayırmasın. Diz çökün!", der. Rehber:

"-Sana, Muhammet-Ali'nin yoluna girmek üzere bir çift kurban getirdim. İşte yularları", diye karşılık verir. Sonra mendillerin ucunu mürşide uzatır; mürşit musahiplere öğüt verir:

"-Evladım, siz musahip oldunuz. En başta musahip, musahipten evini ayırmayacak, mallarını ayırmayacak. Birbirinin evinde olanı, izinsiz alıp gidecek. Aranızda bir tartışma çıkması durumunda, Allah korusun, bu dargınlığı, temmuz sıcağında bir tülbent kuruyuncaya değin sürdürürseniz, derdinize derman bulunmaz.

Musahip musahibe demese beli,

Dünya ahirette egridir yolu.

Ona şefaet etmez Muhammet-Ali,

Söyleyen Muhammet, dinleyen Ali.

Musahip musahiplikten yolun ayıra,

Hak vura onun temelin devire,

Yedi cehennem narın ona buyura,

Söyleyen Muhammet, dinleyen Ali.

Talip olmak için sizden dört şey isterim. Önce şeriati bilmek gerekir. İkincisi tarikati bilmek gerek. Üçüncüsü marifetten bilgi sahibi olmak gerek. Dördüncü sırrı hakikat ehli olmak gerek. Bunlara layık olmak için ise yalan söylememek, haram yememek, zina yapmamak, dedikodu etmemek, elinle koymadığını almamak, gözünle görmediğini gördüm dememek gerek. Kimseyi incitmemek gerek. Bütün bu dediklerimi yapacaksınız. Büyüklere sayacaksınız. Küçükleri seveceksiniz. Yani sonuçta Ulu Tanrı'nın buyurduklarını tutup, yasak dediğini yasak, gerçek dedi-

ğini gerçek bileceksiniz. Tanrı'nın yolundan ayrılmayacaksınız. İştittiniz mi evlatlarım!"

Mürşidin öğüdüne musahipler karşılık verir:

"Eyvallah!" Bu kez mürşit:

"Ey talip, benim bu sözleri sana söylediğime bu cemaat şahit olsun mu? Vaktin imamı şahit olsun mu? Ay, Güneş şahit olsun mu? Yer, Gök şahit olsun mu? Ölünceye değin ikrarınızdan dönmeyeceğinize, elinizden geldiğince, gücünüzün yettiğince Allah'a kul, Muhammet'e ümmet, Ali'ye talip olacağınıza, Hüseyin'in yolundan ayrılmayacağınıza söz veriyor musunuz?" der. Musahipler:

"Eyvallah, pirim!", karşılığını verirler.

Daha sonra musahipler ve bacılarının üzerine bir çarşaf çekilir. Bu sırada rehber kenarda durur. Pir, İsm-i Azam duasını okur. Dua bitinceye değin çarşaf, dört kişinin üzerinde kalır, sonra kaldırılır. Ardından rehber sağ başta olmak üzere yan yana dizilip ayak mühürleyerek mürşit karşısında dâr'a dururlar. Mürşit şu gülbangı okur:

"Allah, Allah, Allah... Geldiğiniz yoldan, durduğunuz dâr'dan, çağırdığınız pirden, şefaât göresiniz! Cenab-ı Hak, Hünkâr Hacı Bektaş Veli Sultan ikrarınızda ber karar eyleye. Hünkâr Hacı Bektaş Veli Sultan Allah'a kul, Muhammet'e ümmet, Ali'ye talip eyleye. Bu yoldan, bu dâr'dan, bu pirden ayırmaya! Ceddi cemalim yaramaza, uğursuz, pirsiz dâş getirmeye! Şeytanın şerrinden, gafil gadadan, görünmez belâdan koruya! Cenabı Allah hayırlı evlat, hayırlı devlet, gökten hayırlı rahmet, yerden hayırlı bereket nasip eyleye! Dâr'ınız, ni yazınız kabul ola! Gerçeğin demine Hû".

Mürşidin gülbangından sonra musahipler secdeye varır. Bu sırada mürşit sorar:

"Ey talip, girdiğin Hak kapısı, durduğun Mansur Dâr'ı; ne gördün, ne istittin?" Rehber:

"İkrar, iman!", der. Mürşit:

"İkrarın imanına yoldaş olsun. Dâr'a gel doğru söyle! Dost gönlünü incitme. Doğrulun!", deyince musahipler başlarını secdeden kaldırır. Diz çökerler. Mürşit cemdeki topluma seslenir:

"Göz erenler gözü, nicesiniz? Bu sûfilerin dostu olan onların aybını, yanlışını söylesin!"

Mürşidin seslenmesi üzerine cem erenlerinden şikayetçi çıkarsa, muşahip olanların eşleri, gidip o sūfi ile niyazlaşırlar. Mürşit yeniden muşahip olan canlara döner:

“Önce özünüzü arayın, sonra Hakk’a yarayın! Kendi özünüzle nasılsınız?”, diye sorar. Bu sırada rehberin solundaki sūfi, rehberin elini öper; ardından dört can birbiriyle niyazlaşır. Mürşit sorar:

“İlk kapı şeriat, ikincisi tarikat, üçüncüsü marifet, sonra sırrı hakikat, Hak mı?” Rehber:

“-Eyvallah.” Mürşit:

“On iki Matem-i Muharrem Orucu, üç Hıdırellez, kırk sekiz perşembe, bunlar Hak, tutacaksınız! Yalan söylemeyeceksiniz! Dedikodu yapmayacaksınız! Elinizle koymadığınızı almayacaksınız! Gözünüzle görmediğinizi söylemeyeceksiniz! Hûl!”

Mürşidin sözlerinden sonra muşahip canlar, bacıları ile birlikte ayağa kalkarlar. Pir ve rehberden başlayarak cemdeki büyüklerin ellerinden, küçüklerin gözlerinden öperler. Cemde bulunanlarla konuştuktan sonra yeniden mürşidin önünde dâr’a dururlar. Mürşit, küçük bir dua ya da dâr gülbangını okur:

“Naz, niyaz, tecella, temenna Hak defterine kayıt olsun”, diyerek duayı bağlar. Bu sırada cemaat:

“Hû sūfiler! Menziliniz mübarek olsun! Cenabı Allah ikrarınızda ber karar eylesin!”, diye dilekte bulunur.

Ardından muşahip olacaklar, bacılar ve rehber, beşi birlikte erkâna girerler. Rehberin yanındaki sūfi, rehber ile yüzyüze yatar; diğerleri birinci sūfinin arkasına yatarlar. Parmaklar açık durumdadır. Mürşit, rehberin omuzlarından başlayarak parmaklarına kadar üç kez sıvazlar. Bu sırada:

“-Ya Allah, ya Muhammet, ya Ali!”, der. Rehber:

“-Tacı-ı devlet”, diyerek niyaz alır. Rehberin yanındaki sūfi ise rehberin omuzundan:

“-Selman-ı Pâk”, diye niyaz alırken, sol eli ile sağ dirseğini tutar. Hutbe-i Şerif okunur. Erlere ikişer, bacılara birer tarik vurulur; Daha sonra rehber:

“-Kalkınız, ya Allah!”, der. Bunun üzerine başlarını kaldırıp dâr’a dururlar. Arkada bulunan bacıyı çağırırlar; bacı gelir önce mürşidin dizlerini, sonra kuşağını ve elini öper. Bunu, beşine birden çekilen erkân gülbangı izler.

Musahip canlar yerlerine oturur. Ardından ferraş gelir:

“-Ya Allah, ya Muhammet, ya Ali!” diyerek sağ eliyle üç kez süpürgeyi çalıp dâr’a durur. Ve şu duayı okur:

“-Hüseyin-i Kerbelâ için gözlerim kan yaştır. Yüz bin lanet Yezit’in bağına taştır. Pirimiz Kırklar içinde Seyit Ferraş’tır. Ber Cemal Muhammet, Kemâl-i İmam Hasan, İmam Hüseyin, Ali ra bülende salavat!”

Ardından selman (ibrikçi) meydan alır; önce delilin dibine su damlattıktan sonra; ardından mürşit ve rehberin eline su döker; ferraşın ayağına su damlatır.

“-Hayır himmet eyleyin!”, diyerek onun sol yanına durur. İkisine bir gülbank okunur. Gülbankın sonunda:

“-Selman-ı Ferraş’ın, Selman-ı Pâk’ın hizmeti hazır olal Gerçeğin demine hû!”, denir.

Dâr’a duranlar birbiriyle niyazlaşır.

Et pişip ocaktan indiği zaman kurbanı gelip haber verir ve erkâna başlanır.

Cemde dört kapı sahibi tamam olmayınca, bu on iki erkân tümüyle yürümez: Her erkânda erkân gülbankı çekilir. Ve gülbank, “içeriden alınan, dışarıdan alınmaya” ya da “Nur ola, sır ola, gerçeğin demine Hû!”, diye bağlanır.

Bundan sonra ortaya ferraş, ardından da selman gelir. Aynı ayrı hizmetlerini yaparlar. Bunu sofracının sofrayı getirip ayaklarını mühürlemesi izler;

“-Evel Allah diyelim,

Kadim Allah diyelim

Gelen Ali sofrası

Yiyen gazilere Şah diyelim

Allah, eyvallah, Hû, destur Şah!”, der.

Sofrayı açar; tıglanan kurbanın eti bir leğen içinde getirilip ortaya konur. Cem erenlerine paylaşılır. Sofracı kurbanın kellesini ayırır: Dört kapısı tamam olmayan kelleden yiyemez.

Kurban sahiplerinin dördü birlikte mürşit sofrasına oturur. Mürşit ya da rehber:

“-Destur Şahl”, diyerek kurbandan bir lokma alır. Ardından kurban sahiplerine:

“-Kurbanınız kabul olsun”, der.

Daha sonra dördüne birden lokma verir. Ardından delilciye ve mürebbiye lokma verir. Bunu cem erenlerinin birbirine lokma sunması izler. Son lokma Kırklar aşkına yenerek sofraya bağlanır. Hayırlısı verilir.

“-Bismişah, Allah, Allah. Elhamdülillah, nimet-i devlet ziyade ola. Er, Hak bereketin vere. Bu gitti, yenisi gele. Nimet-i Celil, berakat-ı Halil ola. Artsın eksilmesin, taşsın dökülmesin! Bir nimet-i nur ola! Düşmanımız mekruh ola! Cömert lokma sahibi ve bil cümle Âl-i resul cümlemizin, yüzümüz ak, gönlümüz pâk, düşmanlarımız helâk ola! Er Hak Muhammet-Ali, On İki İmam, On Dört Masum Pâk, On Yedi Kemerbest zan gözcümüz ve bekçimiz ola! Didarından, katarından, dirilik ve birliğinden ayrı şaşırıp düşürmeye! Çağırdığımızda omuzumuzda ola. İmdadı resul ola. Üçler, Beşler, Yediler, Kırklar, Üç Yüz Altmış Altılar, Bin Birler’in hizmeti daim, nazarları üzerlerimizde hazır ve nazır ola! Kutb-ı âlem, Şah-ı ekrem, zat-ı tamam, hayat-ı müdamın desteği has-u am, pirimiz üstadımız, melce-i mülazımımız, Hünkâr Hacı Bektaş Veli efendimizin kerametleri, zâhiren ve bâtinen üzerimizde hazır ve nazır ola! Arafat’ta İmam Cafer sürüsüne kanşa, gerçeğin demine hû!”, diye bağlanır.

Sırasıyla önce ferraş, ardından selman gelir ve hizmetlerini görürler. Saki dışarıdan iki tas su getirir: Gelirken iki kez:

“-Hû cem erenleri, aşk ile meydana geliyorum!”, der. Ardından bir kez:

“-Hû cem erenleri, aşk ile meydana geldim!”, der ve dâr’a durur. El bağlamadan şu gülbankı okur:

“-Bismişah. Allah, Allah. Canı baştan geçmişiz biz Rum erenleri aşkına. Can gözüyle dem be dem Hakk’ı görenler aşkına! Kerbelâ-yi deşt-i gamda can verenler aşkına! Şol Yezit’in elinden susuz kalanlar aşkına! Sebil ederim canlar, Şah Hüseyin aşkına! Ber cemal, Muhammet kemal, İmam Hasan, İmam Hüseyin Ali ra bülende salavat. La feta il-lâ Ali la seyfe illâ Zülfikâr.”

Saki suyu gülbankı okunurken eller bağlanmaz ya da oğuşturulmaz. Gülbank bitince saki önce delilin dibine birkaç damla su döker. Ar-

dından suyu mürşit ya da rehberine verir. Daha sonra tüm cem erenlerine sunar. Tasta az miktarda su kalınca meydana gelir ve:

"-Himmet eylen!", diyerek kalan suyu içip dâr'a durur. Hizmetini alır. saki giderken:

"-Saki-i pâk, Selman-ı Pâk", denir.

Sonra baştan, candan, gönülden geçen Rum erenleri anılır. Daha sonra cem dağılma gülbangı okunur:

"-Oturan duran, koğusuz gaibetsiz evine varan, hazıran gaiban piran, Üçler, Beşler, Yediler, Kırklar, kerem-i evliya, Allah Allah, eyvallah. Cümle gerçeklerin demine hû", diye bağlanır.

Bacılar kalkar; birer birer mürşidin elini öper; ardından tüm cem erenleriyle niyazlaşırlar. Daha sonra mürebbi, delilci, gözcü ve cem erenleri kalkar; önce mürşidin elini öperler, sonra da birbirleriyle niyazlaşırlar.

Sonra mürebbinin bacısı yeni musahip olan bacıların önüne düşer ve onları on iki kapı-makam gezdiren; her hizmet sahibi bir kapı-makamı temsil eder. Bu arada gerekli uyarılarda bulunur.

Ertesi sabah musahipliler, birinin evinde toplanan mürşit ve cemaatın elini öperler. Mürşit, yeni musahip olanlara akşamki törende verilen öğütlerden ne anladıklarını sorar. Pekiştirmek için bir kez daha açıklar. Daha sonra dâr'a geçen yeni musahip canlara, on iki hizmetten hangilerini kabul edeceklerini sorar. Yeni musahip canlar istediklerini bildirir, Mürşit ve cem erenleri uygun görüyorsa;

"Allah eyvallah!", der.

Ardından dâr gülbangı okunur:

"-Bismişah. Hamdüllilah kim men oldum bende-i has huda. Can-ı dil-den aşk ile hem çeker Âl-i Abâ. Rah-ı zulmetten çıkıp doğru yola bastım kadem. Hab-ı gafletten uyandım can gözüm kıldım küşa. On iki İmam bendesiyem, men güruh-ı naciye. Yetmiş iki fırkadan oldum beri, dahi cûda. Mezhebim hak Caferidir gayrilerden el yudum. Pirim üstadım Hacı Bektaş Kutb-ul Evliya. Hak deyip bel bağladım, ikrar verip erenlere. Mürşidim oldu Muhammet, rehberimdir Murtaza! Ber Cemal-i Muhammet, kemal-i İmam Hasan ve İmam Hüseyin, Ali ra bülende salavat! Erenlerden haklı hayırlı hizmet, şey'en lillah, Allah, eyvallah!"

Dâr gülbangı bağlanınca cemde bulunan tüm erenler:

“-Mübarek olsun”, derler.

Bu canlar artık hizmetlerinin eridirler; eksiklikten kaçınıp güçleri yettiğince tam yapmaya çabalarlar; şefaata kazanmaya çalışırlar.

Musahiplik geçmişte Aleviliğin en büyük ve en saygın törenlerinden biriydi. Bu nedenle musahiplik törenine çocuklar, henüz yola girmemiş bekâr ve evliler, yabancılar hiçbir biçimde alınmazdı. Bir bütün olarak törenin kendisi ve ayrıntıları sır olarak kabul edilir ve gizlenirdi.

Topluluğu birbirine bağlayan, ortak sorumlulukların yaşama geçmesini sağlayan musahiplik kurumu, işte böylesi bir özveriyle yüzyılların içinden süzülüp geldi.

Bugün geleneksel eğitilme ve davranma koşullarından koparak yeni üretim ve yaşama koşullarına taşınan Aleviler için musahiplik kurumunu *düne* uygun biçimde yaşatma olanakları çok sınırlıdır. Ancak, musahiplik kurumunun tarihsel süreci içinde oynadığı önemli ve yaşamsal işlevi, çağdaş dayanışma biçimlerini örselemeden sembolik de olsa günümüze taşımak; bireysel/toplumsal yabancılaşmaya karşı Alevi inancının/felsefesinin yaşatıldığı bir kurum/olgu olarak yaşama geçirmek gerekir. (Esat Korkmaz; Alevilik Temel Eğitim Seti: 5 Musahip ve Musahiplik; İmajans; İstanbul- 2002; Sayfa:5-44 arası)

BÂTINI ALİ TASARIMI

Alevilik-Bektaşilikte Ali dendiğinde

*Eski Türk inancından gelen Gök Tanrı'nın bedenleşmesi bağla-
mında*

Hz. Ali'yi simgelediğine inanılan Güneş'i

ve

*Tanrı'nın sonuç üretmesi bağlamında,
tanrısal özün görünüşe taşınmasına aracılık eden güneş ışığını
bize yansıtan*

ve

Tanrı'nın velisinin bedenleşmesi olarak algılanan Ay'ı hatırlar.

Muhammet tasarımı da olduğu gibi Ali tasarımı da iki türlü-
dür:

- 1) Ortodoks tasarım ve
- 2) Bâtını tasarım.

Ortodoks tasarımda Ali, peygamberin damadı, İslam orduları-
nın başkomutanıdır. Yani, ortodoks tasarımdaki Muhammet kim-
liğinin *birinci derecedeki yardımcısıdır*.

Hak-Muhammet-Ali kutsal üçlemesi sonunda *doğanın sözcüsü*
Doğa Tanrı'ya ulaşılırken; *Hak-Muhammet-Ali* üçlemesi sonunda
bunun toplum katındaki karşılığı olan, *toplumun sözcüsü İnsan*
Tanrı'ya ulaşılır.

Ali tasarımı da zâhirden bâtına geçiş, Muhammet'in bâtını

tasarımında olduğu gibi bir düşüncede kabullenme değil, somutta uzun erimli bireysel/toplumsal bir *eğitimle* gerçekleşmiştir. Muhammet somutta hiçbir zaman bâtını bir kimlik edinmemiş olmakla birlikte bâtını kimliğe uyarlanabilen kimi davranışları *savunma* amacıyla yorumlanarak *özlemlere* göre giydirilmeye çalılmıştır.

Başlangıçta sadece Bedevi ülküsü ve Ali'nin birey değerleriyle beslenerek heterodoksi bir zemine çekilen Ali kimliği; İslam hükümlerinin kimilerinin yadsınması zemininde tasarımlanmaya başlamıştır. İzleyen tarihsel süreçte Arap ve Arap olmayan halkların, başında Muhammet ve Ali'nin bulunduğu İslam devletine karşı başlattığı *toplumsal muhalefet*, Ali'yi de *eğitir*. Köken Ali ortodoks zeminde kalırken, Anadolu bâtınılığın Ali'si, köken Ali'den uzaklaşarak halkların özlemlerine, dileklerine uygun biçimde giydirilip kuşatılarak toplumu kurtuluşa taşıyacak *sûfilerin sözcüsü* durumuna evrilir.¹ Artık O, rehberdir.²

Sûfi kimlik Alevilikte son derece önemli bir kimliktir; rehberdir. Rehber *aklın bedenleşmiş* kimliğidir. Bir yol öğretmeni olarak yol ehli cana hem *su abdesti* aldırır; ötesinde, vücut organlarının yüzey kirliliğinden arındırılmasının ötesinde o organlarla gerçekleştirilen kötü/olumsuz işlerden sıyrılmanın *ikrara bağlanmasını* da sağlar. Hem de kulak abdesti verir; yol ehli canı *bilgiyle yıkar*, onun bir akıl varlığı durumuna dönüşmesini sağlar.

Bâtını tasarımı Ali, sûfi kimlik hiyerarşisinde en üstte bulunan kimliktir. Sûfi, egemenin güdümünde toplumsal bir ideoloji durumuna dönüşen ortodoks dine, *bireysel dini*, yani *tasavvufu* seçerek başkaldıran, *sezgisel aklıyla* davranan tasavvufi kimliğin *bedenleşmiş* biçimidir.

Başlangıçta çevresinden ve toplumdan uzaklaşarak yalnızca

kendi iç kimliğini dinleyerek, yani kendisiyle hesaplaşarak gerçeği aramaya koyulan sûfi; izleyen süreçte kendi *kabının* sınırlarını aşarak *ilahi aşk* aracılığıyla özü yakalamaya girişir. Daha sonra felsefeyi kendini, çevresini ve dünyayı sorgulamada kullanmayı öğrenir. Tüm inanç yaratılarını *kendisinde ve kendi çevresindeki eşyada* somutlar. Aklının kılavuzluğunda kendine ve çevresine hükmeder; zaman içinde inanç varlıkları kendini yaratan kaynaklara yönelip onun *edilgen* bir parçası durumuna gelirken, sûfi kimlikli insan bir yorum ve yetenek varlığı olarak öne çıkar.

Alevi felsefesinde sır olarak algılanan ve Ali'ye bildirildiğine inanılan şey, inançta; Hakk'ın gayb durumuna getirdiği ancak halk'a *bildirmediği* giz ya da 'gizlerdir. Muhammet, Kırkların Cemi'ne katılmakla kendi zâhirinden yani *şeriat* ortamından sıyrılarak Ali Yandaşları tarafından temsil edilen bâtına yani *gerçekler dünyasına, halkın dünyasına* adım atmış olur. Daha doğrusu Alevi kimliği, şeriatçı inanca karşı *manifesto* niteliğindeki kutsal söylenceyi bilince çıkarırken son tektanrıci dinin *zâhiri temsilcisi*ni, özelemlerin güdücülüğünde bu söylencenin bir parçası durumuna getirir. Muhammet'e yönelik kutsama görüntüsü altında zâhiri direnci/şeriatçı tepkiyi *kaynakta kırma* isteğinin/dileğinin dışavurumundan başka bir şey değildir bu.

Bu kapsamda başvuru ve Hz. Muhammet'in yapıtı olarak algılanan *Kuran* ya da *Kuran ayetleri*, bir başvuru, bir *savunma* aracı olarak bilince çıkarılır. *Kulak abdesti* alınarak edinilen yeni kimliği olumlayan Muhammet düşüncesinin öne çıkarılması amaçlanır. Ve kesinlikle Alevi Bektaşî düşüncesinin/inancının yapılanıp biçimlenmesinden sonra geliştirilmiş bir *savunma yöntemi*dir.

Bir inanç yaratısından başlıyor gözükten *Hak-Muhammet-Ali* üçlemesi, insan halkasından yakalanarak bilince taşındığında; *insan tanrı*, hemen her şeyin yaratıcısı, kurucusu olarak öne çıkı-verir. Bu bağlamda eğitilen Muhammet, Ali ile *Musahip* yapılır; ilk *örgütlü davranış* içine sokulur. Çünkü musahiplik kurumu; Alevilikte ilk toplumsal dayanışma biçimidir. Bir taraftan Alevi toplu davranışını, uzantısında halkın toplu eylemini besleyen bir halka olarak yaşama geçerken diğer taraftan Alevi topluluk ör-gütlenmesini, uzantısında halkın toplumsal örgütlülüğünü yara-tan ilk basamak olur.

Muhammet ile Ali'nin musahip olma söylencesi, Muham-met'in *zâhir/şeriatçı* kimliğinin yadsınması, buna karşılık *bâtın* kimliğinin olumlanması öyküsüdür. İnanç tanrısının dilinden, in-san tanrıların belirleyiciliğinde yaratılan *gayb âleminin* öncelikli durumunun bildirilmesidir. Muhammet, özlenen bir kimliğe bü-ründürülerek *ortodoks inanç dünyası içeriden çökertilmek* istenir.

Alevi felsefesine göre insan bir *akıl varlığıdır*; görevi, *derin düşünmeyi* sağlamak, *gönül gözüyle* görmektir. Derin düşünmek, gönül gözüyle görmek; kişinin, içe kapanışıyla, kendini dinleme-si, kendini sorgulamasıyla, özcesi büyük âlemin(âlem-i ekber) kanıtı durumunda olan ve küçük âlem olarak algılanan kendini *gözlemlemesiyle* gerçekleşebilir.

Bunları yerine getirmekle kişi ruhunu, yani canını, yani bilin-cini *körleştiren*, içini *karartan*, kendini *mutsuzluğa, karanlığa* sü-rükleyen, dünyasal isteklerden sıyrılır, bunun kaynağı durumun-daki birey nefsinden beslenen *bilgisizlik, öfke, şehvet* vb. nedenle-rin ne olduğunu öğrenir. Bu tutkularını ortadan kaldırdınca *kurtu-luş yolunu* yakalamış olur. .

Alevi düşünce evreninde *varlıkla yokluk*, kişinin düşünme yetisinin yarattığı iki ayrı durumdur. Bu bağlamda *her nesne vardır*; ya da hiçbir nesne yoktur. Kişinin kendi içinde; düşünceden beslenen ve diyalektik bir süreçte türetilen inançlardan ve önermelerden kurulu bir evren vardır. Bu evren, *her nesnedir*; bu evrene göre *her nesne vardır*; gerçek olan da budur. Bu anlayış Platon'un *idea* öğretisinin değişik bir yorumundan başka bir şey değildir ve varoluşun *düşünmekle* bağlantılı olduğunu kanıtlar:

Öte yandan hiçbir nesne yoktur; çünkü, duyulardan çıkan yargılar yanımlara yol açar; görünen evrenin gerçek olduğu sanısını yaratır; oysa görünen evren gelip geçicidir; gerçek değildir; yani *yoktur*.

En güçlü etken *düşüncedir*; bütün *varlık-yokluk* onun içindedir; onunla tanımlanabilmektedir. Madde de bunun dışında değildir; düşünce gibi *çok ince bir ılık gücüdür*. Maddenin yoğun, değişmez bir varlık olduğu sanısı doğru değildir. Tam tersine madde bir *erk*, yani *enerji* yoğunlaşmasıdır; sürekli bir *akış* içindedir; öğelerle boşluğun bir *bileşimidir*; bu diyalektiğin soyutlaması olarak beliren *zamanla* ölçülen, *nesnel* bir süreçtir.

Duyularla donanmış durumda bulunan insan gövdesi de bir maddedir ve sürekli bir değişim içindedir. Değişim-dönüşümlerle sürekli *akan* sürecin bir *parçası* olduğu için, *akıp* gideni kavrama/anlama yetisi vardır. Bu nedenle *düşünme yetisi* en güvenilir kaynak durumundadır.

Sürekli bir hareket ve değişim süreci içinde bulunan insan için, değişmez kural, değişmez yasa vb. söz konusu olamaz; bu türden *dogmaları* kabul etmek insanı yanıltır; gelişmeyi, olgunlaşmayı önler.

Bütün bunlara karşın insan gövdesi sürekli değişen, ancak ye-

tersiz duyular ve dokulardan kurulu bir bütündür. Bu nedenle gövde kişiyi esenliğe ulaştıramaz. Gövde, Yeryüzü'ne, yani nesnel dünyaya *uyum* sağlamış, onunla bağlantılı, ilintili bir yapı sergiler.

Öte yandan, gövdeye dirilik kazandıran *ruh* da geçici ve değişken olan duyguların oluşturduğu bir *birikim*dir, bir *toplam*dır; bu anlamda *bilinç*tir, *candır*. Ruhu, bilinci, canı yaratan ve kişiliğin yoğunlaştığı *odak* olarak algılanan *ben* ise bu *toplamın*, *birikiiminin* bir ifade biçimidir.

Gerçekte ruh, bilinç ya da can; bir nesneden başka bir nesneye geçen *erktir*, *enerjidir*. Hakk'a yürüme, bu erkin, enerjinin bir gövdeden başka bir gövdeye *geçişidir*; bir nesnenin başka bir nesnedeki erki, enerjiyi *alıştır*.

İşte insan bu durumdan yararlanmalıdır: Büyük âlemin kanıtı durumunda olan küçük âlem olarak algılanan kendine yönelmek, küçük âlemi derin düşünme konusu yapmak yoluyla gövdenin erkini, enerjisini *yenileyebilir*. Bir madde olan gövdenin erki, enerjisi boşalmadan onu yeni bir erkle, enerjiyle, daha açık bir anlatımla bilinçle doldurarak, *diriliği* sürdürme olanağı yakalanabilir. Bunu başarabilmek için *Dört Kapı Kırk Makam* eğitiminin en üst aşamasına çıkmak, *ölmeden evvel ölmek* gerekir. Ölmeden evvel ölen, tanrının eksiksiz bedenleşmesi anlamında bir *İnsan Tanrı*'dır; daha açık bir anlatımla insanın tanrısı değil, doğrudan *insanın kendisidir*.

Sürekli bir erk, enerji akışından oluşan evrende, *karşıt güçler* egemendir. Bütün olaylar bu karşıt güçlerin ilişkilerine bağlıdır; bir olayın *başlangıcı*, öteki olayın *sonudur*.

Bu anlayış nedeniyle bir Alevi-Bektaşî, kendini düşünerek, düşünceye öncelik vererek, aklının sonuçlarına *koşarak* toplumu

ve evreni, *inanç alanının dışına taşır*; bir felsefe sorunu durumuna getirir; tanrıbilimin karşısına bâtını felsefeyi diker:

a) Akıldan inanca atlayıp akıllarını inançlarıyla kilitleyeceklerine; tersine inançtan akla atlayıp inançlarını akılla kutsarlar; aklının izin verdiği ölçüde kendi metafiziklerini beslerler.

b) Dünyalarının nesnel sınırlarını her gün biraz daha daraltacaklarına, ruhbanlık ve geleneksel topluluk örgütlenmesi zemininde devlete yamanacaklarına; tersine, metafizik aydınlanmanın sınırlarını zorlayarak, dünyalarının nesnel sınırlarını sürekli genişletirler. Emeğin çizdiği toplumsal alana çağdaş bir düşüncenin/tavrın taşıyıcısı olarak adımlarını atarlar; akıl ve toplum örgütlenmesi zemininde, devletin ve egemen yargının karşı kanallında ilerici toplumsal güçlerle buluşurlar.

Son söz bağlamında Senirkent kurucusu Şehamet Sultan evlatlarından Mehmet Turan Dede'nin görüşlerine baş vuralım:

-Aleviliğin içerisinde dinsel motifler de var. Ne dersiniz?, sorusuna Mehmet Turan Dede şu yanıtı veriyor;

“Elbette... Fakat o dinsel motifleri bazı konularda insanlara farklı sunar. Bir Hacı Bektaş'ın hiçbir zaman dualarında 'Allah'ın inayetiyle' gibi sözler görmüyoruz. Devamlı insanlar açısından yaklaşır. Kadın-erkek ayrımı olmaması gerektiğini söyler. Üçler, Beşler, Yediler, Kırklar himmeti var olsun derken bile yüksek yaratan olgusunu, yani acun erki olgusunu gündeme getirmiyor. Neden tek inanılacak şey Üçler-Üçler de insan-, Beşler-Beşler de insan-, Yediler-Yediler de insan-, Bunlar eren topluluğunun isimleri... Ben o şekilde algılıyorum.”

NOTLAR

¹ Şimdi İmam Cafer Buyruğuna kulak verelim:

“Sûfi; döşegi post, evi cennet, kardeşleri Müslüman, bacıları hûri, yediği cennet ürünü, içtiği cennet şarabı, giydiği hulle, yaktığı çerağ Tanrı'nın nurlu yüzü, söylediği Kuran kelâmı, alıp verdiği soluk Tanrı'nın binbir adı olan kimsedir.

Talip, pir, mürşit ve rehber ocağı, onun için kutsal Mekke'dir, Medine'dir. Onun evlerini tavaf, evlerinin eşiklerinin eşiklerine niyaz ettiğinde, bin bir kez hacı olur, gazi olur; büyük ve küçük günahlarından kurtulur, suçsuz duruma gelir. O zaman o sûfi halk içinde, gökteki meleklerle ve Cennet'teki hûrilere benzer; yıldızlar içinde Ay ve Güneş'e benzer; insanlar içinde enbiyalara, evliyalara, ulemalara ve seyyitlere benzer.

Bu sûfinin sırtından kisvesi, belinden kemeri, arkasından hırkası, elinden asası gitse ya da zalim eli, zalim dili değse mürşit nazarına geçip yalvarması, niyaz etmesi gerekir. Zamanı elverdiğinde pirine durumunu arzetmesi; mürüvvet dileyip pir-i pâk olması gerekir.

Sûfi, sular içinde abihayat'tır, zemzeme benzer; yiyecekler içinde bal ve helva, yemişler içinde elma ve incir, çiçekler içinde güldür, sürmeye benzer; kuşlar içinde tuti, bülbüle, kumruya benzer.

Ve Sûfi ilimde Tanrı kelâmıdır; yüzü Mushaf-ı Şerif'tir. Yedi çizgi, yedi fatihadır; nefesleri binbir addır; zülûfleri on ikidir; bedeni üç yüz altmış hurûftur; yüzündeki çizgiler, Kuran'ın sözleridir.

Bir sûfinin musahibi yoksa cesedi; mürşidi yoksa canı, dini; meşrebi yoksa ikranı; muhabbeti yoksa imanı; rehber nazarına varmazsa İslam'ı olmaz.

Sûfilerin didara bakışları Kuran okumak ve birbirine kavuşmaktır; vakti zamanı gelince âşık-maşuk olmaktır.

Tanrı on sekiz bin âlemde ve yetmiş iki millette sûfileri ve gûruh-i naci kullarını çok sever.

Bir sûfinin mürşit nazarına varmasında üç erkân vardır:

- 1) Mürşidin huzuruna eli boş varmamak;
- 2) Mürşidin huzuruna abdestsiz ve taharetsiz varmamak;
- 3) Mürşidin huzurunda şariat ehli varsa, ellerini bağlayıp nazarda

durmak; şeriat ehli gittikten sonra kalkıp nazara geçmek; mürşidin hayır duasını almak, onun dizlerine, ellerine niyaz etmek. Eğer mürşidin yanında tarikat ehli varsa, Mansur Dâr'ına geçmek. Mürşidin gülbangından sonra yere kapanarak şeytandan kurtulup âdeme secde etmek.

Ama sûfinin dört kapı, kırk makam ve on yedi erkânın gerektirdiği görevleri yerine getirmesi gerekir; mürşit tevhidine secde edip Tanrı katında müşahedeyle Hakk'a kavuşması ve kendi özünü tanıması gerekir.

Cahil kimseler bunları gördüğünde küfür kabul eder. Bir insandan küfür gitmedikçe, imanı tamam olmaz. Sûfinin mürşidine niyazı, zekâtur; saygısı oruçtur; tecella etmesi, hacca gitmektir; gazası, canı gönülden canını vermektir. Mürebbi ve rehberin yüzüne bakması, onun kıblesidir.

Bir sûfi bir sûfinin evine gitse ayaklarıyla işlediği günahlardan; elini öpse, eliyle işlediği günahlardan; içten, yürekten yüzüne baksa, gözleriyle işlediği günahlardan kurtulur. Bir sûfi bir sûfiyi sevse, gönlü ve kalbiyle işlediği günahlardan arınır. Bir sûfi bir sûfiye dünya yiyeceği yedirse Tanrı ona Cennet yiyeceği sunar. Bir sûfi bir sûfinin evine gitse yüz bin rahmet, yüz bin bereket, yüz bin iyilik-güzellik gelir. O sûfi, gelen sûfiye güleryüz gösterse, evinden yüz bin belâ-kaza uzaklaşır.

Bir gün Muhammet cuş edip İmam Hasan'ı ağzından, İmam Hüseyin'i ise boğazından öptü. O an Tanrı'nın buyruğuyla Cebrael, Cennet'ten dört şal getirdi. Birinci şalın rengi siyahtı; Hz. Muhammet'in yas tutması içindi. İkinci şalın rengi yeşildi; İmam Hasan'a ağı verilerek ağzından şehit edilmesi içindi. Üçüncü şalın rengi kırmızı idi; İmam Hüseyin'in Kerbelâ çölünde boğazından şehit edilmesi içindi. Dördüncü şalın rengi ak idi; iki cihanda yüzleri ak olan sûfiler içindi. Bir sûfi bir sûfiyle sohbet etse Tanrı, yer ve gök meleklerine, Cennet hûrilerine, Ay'a, Güneş'e ve yıldızlara;

"-Bu sohbet etmekte olan sûfi kullarımın zevklerine ve safalarına teması edin", der. Durum karşısında melekler, hûriler ve enbiyalar, Ay, Güneş ve yıldızlar tümü secde edip;

"-Birbirleriyle sohbet eden sûfi kullarının kadir ve kıymetini bize de ver", diyerek hallerini arzederler. O zaman ulu Tanrı;

"-Bu oturmuş birbirleriyle sohbet eden kişiler bana sığınmış, esenliğe

kavuşmuş kullarımdır. Başkaları taş, toprağa, ağaca secde ederken bunlar, beni görüp bana secde ederler. Oturmuş bunu konuşurlar. Her kim benimle durup oturmak dilerse, bu kullarımla dursun otursun. Onlarla durup oturan benimle durmuş oturmuş sayılır. Yedi deniz mürekkep, yedi kat gök kâğıt, bütün ağaçlar kalem, tüm insan ve cinler katip olsa bu sûfi ve naci kullarımın, bir zerrecik özelliğini bile yazıp bilemezler”, buyurur.

İşte sûfi/sûfilik böylesine saygın, böylesine değerlidir.

Bir sûfi haksız kazanç yoluyla malına mal katsa şeriata göre o sûfinin yüzüne kara sürülür; köyden köye, kentten kente gezdirilir. Tarikata göre başından tacı, sırtından hulleleri, elinden asası alınır. O Merdud sayılıp hiçbir zaman sûfiler arasına sokulmaz; marifet kapısında ve cemde kimseyle oturamaz; Hakk’a yürüdüğünde namazı kılınmaz. Hakikat kapısında ona secde ettirilmez. O sûfi peygamber bile olsa ona, ümmet olunmaz. Çünkü o rızasız lokma yemiştir.

Bir sûfi bir sûfinin gönlünü kırsa, onu incitse, onun gönlünü almadığı sürece o sûfiyi mürşit, üstat, pir ya da rehber, mürit kabul edemez. Ancak bunlar, dünya malına dayanamayıp böyle bir sûfiyi mürit kabul edecek olurlarsa o zaman cemaat onları kabul etmemesi gerekir. Pire karşı günah işlemiş bir sûfinin günahını pir bağışlarsa, o sûfiden pir günahı sorulmaz. Hasım durumunda olan iki sûfiden biri ya da her ikisi büyük günah işlerse, hiçbirinin günahı sorulmaz. Geçmişte kavgalı olan ancak birbirinden razılık getiren iki sûfinin ceme girmesine izin verilir; onlardan niyaz istenir.

Cemaate düşen sohbeti, pirin yalnız görmesi erkân değildir. Çünkü onda cemaatin hem şefaâtı, hem de hakkı vardır.

Bir sûfi birkaç kişiyle birlikte bir günah işlemesi durumunda pir karşısında tümünün birden yargılanması erkândandır; içlerinden biri tümünün yaptığını anlatır; diğerlerine soru yöneltmez. Birinin yüzü suyu hürmetine diğerinin de suçları bağışlanır.

Bir sûfi bir sûfiye yedi saat, yedi gün, yedi hafta, yedi ay, yedi yıl ya da yetmiş yıl için ikrarını verebilir. Ancak iki kişinin şeriatta ve tarikatta tanıklık, marifette aşinalık ve sırrı-ı hakikatta Hak tanıklığı yapması durumunda o sûfi, ikrarını geri alabilir. Mürşidin sır nefesi;

“-Ot kökünün üzerinde biter. Bir pınarın suyu, başka bir pınara akamaz”, biçimindedir. Bir sûfinin yüzü suyu hürmeti hakkı için bin günahattan vazgeçilir.

Her cuma günü ve cuma gecesi pir nazarına varıp Zülfıkâr altından geçmek, bir sûfinin boynuna farzdır.

Pir nazarına gelen sûfiyi yargılamadan nazardan mahrum göndermek erkân değildir.

Bir sûfi günahını da alıp pirin nazarına geçtiğinde pir;

“-Aşk olsun”, dedikten sonra;

“Erenler gönlüne göz, kalbine iman verdi. Kulak verdi işitesin, dil verdi söyleyesin diye. Geçtiğin Mansur Dâr'ı, gördüğün Hak didarı”, açıklamasını yapar. Bu durumda sûfi tüm sorunlarını pir önünde açıklar. Pir, sûfinin küçük-büyük günahlarını, onun başını-canını alarak iman verip temizler.

Günahının bedeli olarak bir sûfiyi evinden sürmek, malını almak, boynuna desti asmak, ayağını bastığı yere diken döşemek ve alnına şiş dayamak erkândır.

Çünkü Âdem atamız ve Havva anamız Cennet'te buğday yiyip günahkâr duruma düşünce başlarından taçları, sırtlarından hulleleri alınıp Cennet'ten kovuldular; tam üç yüz altmış altı yıl erenler nazarına çıkmadılar; Kerbelâ çölünde ayağına diken, alnına asa dayayıp üç gün üç gece ağladılar.

Yine Eyup Peygamber'in mallarını alıp onu on yedi yıl malsız bıraktılar; yedi yıl, yedi ay, yedi saat hastalık verip halktan ayırdılar; yine de tenine kurt bıraktı ve sürekli şükretti.

Bir sûfi bir sûfinin evine gittiğinde, ev sahibi konuk sûfiye erkân gösterirken;

“-Ben de senin evine geldiğimde sen de böyle erkân edesin”, diye düşünemez. Çünkü erkân Allah-Muhammet-Ali'nindir. Ancak verdiği lokmayı Allah-Muhammet-Ali aşkına veren ve bunu hiçbir zaman, hiçbir yerde söylemeyen kişi, gerçek sûfidir. Sûfinin yaptığı iyiliği, yedirdiği lokmayı dillendirmesi kesinlikle yasaktır; dillendiren kişi ikiyüzlüdür. Bu tür davranışlar Şeytan ve Yezit'ten kalmadır.

Ayrıca bir sûfi bir sûfiye borç lokma yediremez; yedirdiği lokmayı kesinlikle isteyemez. Böyle davranış piri, üstadı olmayan, gerçekte inanmamış kişilere özgüdür.

Şu beş durumda sûfilik etmek erkân değildir:

1) Soysuzlukla sûfilik etmek erkân değildir. Sûfilik sazla, sözle, cüm-

büşle, eğlenceyle olmuş olsaydı Çingeneler ve çalgıcılar sûfilîği kimseye bırakmazdı.

- 2) Kadınla, kızla, gelinle sûfilik etmek erkân değildir. Oyunla, halayla olmuş olsaydı çengiler sûfilîği kimseye bırakmazdı.
- 3) Hırsızlık ile sûfilik etmek erkân değildir. Böyle olmuş olsaydı hırsızlar, yankesiciler, cepçiler, eşkıyalar sûfilîği kimseye bırakmazdı.
- 4) Secdeyle, namazla sûfilik etmek erkân değildir. Böyle olmuş olsaydı zahitler ve ahitler sûfilîği kimseye bırakmazdı.
- 5) Toplanıp içki içip gülüp eğlenerek sûfilik etmek erkân değildir. Böyle olmuş olsaydı, ayyaşlar ve sarhoşlar sûfilîği kimseye bırakmazdı.

Sûfilik edep, haya, özellik, akıl, yakınlık, dostluk, inanç, icazet, iradet, hizmet, rıza, aşk, muhabbet ve erkân gerektirir. Üstat, mürebbi, musahip, aşına, kazanç, meşrep ve kerem ile olur. Başkalarını incitme, cefa, zulüm ve işkence ile olmaz. Mürşid-i kâmilin ve üstadın ayin-i erkânın, sır nefesi budur.

Sûfî odur ki pir, erkân yola girdikten sonra kuşku, bıkkınlık, istemezlik göstermeden, bir şüpheye düşmeden iradetine, aşkına ve muhabbetine her geçen gün daha fazla sarılarak ileri gidendir.

Sûfilik gençken yapılan yaşlılıkta terk edilen; evlenmeden önce yapıp evlenince bırakılan bir uğraş değildir. Böyle yapılan sûfilik görünüşte sûfiliktir, geçici sûfiliktir; böyle sûfilik yezitliktir. Bu durumdaki bir sûfî pir, mürşit, üstat, mürebbi ve musahipten dönmüş demektir; yani dönektir.

Bir sûfî mürebbisinin, mürşidinin ve halifesinin sır nefesini öldürürse, bunu simgeleyen çerağı söndürürse mürşidini, mürebbisini ya da halifesini de öldürmüş olur.

Sûfiye tarik çalmak, ondan kurban almak, ona sitem sürmek sürekli erkândır.

Bir sûfî yedi adım taharetsiz ve abdestsiz yürüyemez. Çünkü abdestsizlik merdutluk; taharetsizlik habisliktir. Eğer bu durumlar bir sûfide varsa; yedi derya, yedi ırmak ya da yedi çeşmede de yıkansa asla temizlenemez.

Bir sûfî; üstadından, pirinden, mürşidinden, mürebbisinden ya da halifesinden erkân isteyemez. Çünkü bunlar erkân sahibidirler; erkân sahibinden erkân istemek erkândan değildir. Yol açsalar kisvelerini

ve nefeslerini kendileri belirler. Zira evliyanın yolu enbiyanın; enbiyanın yolu Allah'ındır. Tanrı'nın yolu ise keskin kılıçtır. Bu yolun sağında Tanrı adına yapılan ant; solunda Tanrı'nın emri; önünde mürüvvet; ardında ise kerem vardır. Doğruluktan ayrılp yolun sağına gideni Tanrı adına içilen ant; soluna gideni Tanrı emri; önüne gideni mürüvvet; ardına gideni ise kerem tutar.

Bir sûfi bir sûfinin evine gitmesi durumunda eşliğine, mümin ve müslimine ve ocağına niyaz etmesi gerekir. Konuk olan sûfinin ev sahibi-ne-armağan ve hizmeti budur. Ev sahibi sûfinin konuk sûfiye;

“Bugün mürüvvetli mihmanımız ve izzetli mihmanımızsın, bizim evimizle bir ilgimiz kalmadı. O senindir.”, demesi erkândandır.

Bir sûfi, evliyanın menakıbı okunurken söz söylerse; Kuran okunurken konuşursa ve pir karşısında dillenirse, büyük günah işlemiş olur. Sûfiler mürşidine, mürebbisine nikâhlı gibidirler. Mürşidinden, mürebbisinden ya da halifesinden rızasız yedi adım bile atsalar nikâhları düşer. O sûfilerin nikâhını yenilemek erkândır. Nikâhını yenilemeden o sûfiyi kabul etmek yezitliktir.

Bir sûfi mürşidini, mürebbisini ya da halifesini zahit görse ve nikâhını yenilemek istemese o sûfiyi kabul etmek haramdır.

Bir sûfi üç gün rehber nazarına varmazsa itikadı düşer. Bir sûfi üzerine sohbet kararı alınması durumunda o sûfi iki saat gecikirse Şah-ı Merdan Murtaza Ali'nin sohbetinden; üç saat gecikirse mürşit nazarına varıp mürüvvet dilememesi durumunda Tanrı'nın rahmetinden çıkar. Eğer on iki saat gecikirse dört kapı kırk makam ve on yedi erkândan kovulmuş olur. O sûfiyi ayin-i erkândan geçirip yeniden inanan durumuna getirmek gerekir.

Dört kapının, kırk makamın ve on yedi erkânın üç üstatı vardır:

- 1) Mürşit
- 2) Mürebbi ve
- 3) Halife.

Bu üç kimliğin günahları tutsaktır; bunların reddettiği birini kabul etmek merdudluktur.

İki kimse bir araya gelse biri maldan, diğeri candan sûfilik edip erkân ile otursalar ikisinin de hayırları kabul değildir.

Bir sûfinin bir sûfiden yol araştırması erkândandır. Çünkü yüzyıllık

sûfi de olsa görmediği, bilmediği bir şey/yer vardır. Eğer bir sûfi şeriat evine girip musahip kazancı tutarsa o sûfinin mürşidine, mürebbisine erkân göstermesi gerekir. Onun da ötesinde kendi cesedinden musahip, muhabbet ve kazanç istemesi doğru olur.

Bir sûfinin pirin ayakkabısını giymesi, pirden önce yemeğe el uzatması, pirin seccadesine oturması, atına binmesi, kılıcını kuşanması, pir yaya giderken onun atlı gitmesi, piri yarı yolda bırakıp geri dönmesi suçtur. Bu suçlardan birini ya da birkaçını işleyen sûfi, tarik vuruşarak ya da kurban alınarak cezalandırılır. Böylece erkân yerine getirilmiş; ölü, diri kılınmış olur. Kötü işlerin bir daha yapılmaması için *hû* çekilir. Bunları inkâr eden inançsız olur, kâfir olur.

Bir sûfinin mutluluğu yakalayabilmesi için öncelikle özünü toprak etmesi gerekir. Özünü toprak etmek;

- 1) Yumuşak sözlü olmakla,
- 2) Özverili olmakla,
- 3) Geçmişten ders alıp soysuzluk etmemekle,
- 4) Tanrı buyruğuna uygun ibadet etmekle,
- 5) Kişi gönlü kırmamakla,
- 6) Tanrı sözünü dilinden, gönlünden düşürmemekle ve
- 7) Uysal olmakla olur.

İnsanı üç uzvu yoldan çıkarır, ona suç işletir. Bunlar; el, dil ve beldir. Bir sûfi bu üç tutkusunu bastırmak zorundadır. El, edep; dil haya; bel ise gönüldür.

Üç şey kişinin gönlünü aydınlatır. Bunlar; tarikat ilmi, marifet ilmi ve hakikat ilmidir. Bu ilimleri okuyan yüreğini arındırır. Bunları okumakla kişi sûfi olur; Muhammet-Ali'nin şefaatinde payını alır.

Üç kişi, kişiyi yoldan eder. Bunlar; kötü yoldaş, kötü komşu ve kötü eştir. Bu nedenle bu üç kişiyi seçerken insan, çok özveri göstermelidir.

Sûfi nurdân, sırdan ve erdemden payını almalıdır. Tanrı'nın hazinesi uludur. Bir insanın Tanrı ile buluşması olası değildir. İnsan Tanrı'ya kavuşmak dilerse farz olan şeyleri yerine getirmek durumundadır. Kişinin kendini bilmesi, Tanrısını bilmesi demektir. Kendi benliğinden habersiz kişi, doğru yolu bulamaz, doğru yolu seçemez. Kişi Tanrı'yı ancak inanç yoluyla kendi benliğinde bulur. Kendi benliğini bi-

len kişi ise marifetiyle doğru yolu seçer. Bir sũfi hiçbir zaman kanaat etmeyi, ilim okumayı, sadık olmayı ve sabrı elden bırakmamalıdır.” .(Esat Korkamaz; Yorumlu İmam Cafer Buyruğu; Anahtar Kitaplar; İstanbul- 2007; Sayfa: 59-69)

² İmam Cafer Buyruğunda rehber için şunlar söylenmektedir:

“-Talibe ışığa, aydınlığa giden yolu gösteren rehberdir. O, pirin yardımcı, pirin bulunmadığı yerde ve zamanda onun vekilidir.

Rehber, yol eridir. Ancak rehberlik, her kişinin yapacağı bir iş değildir. Rehber, şeriatın geręekleřmesini sağlayan, tarikatta olgunluk aşamasına ulaşan, cömertlik sahibi biri olmalıdır. Gönül kapısı açık, dili tatlı; sözü güçlü, yüreği Tanrı yaratıklarına sevgi dolu olmalıdır. Eli, dili, hali ve hareketleriyle kimseyi incitmemelidir. Yüce ahlaklı olmalı; eksik ahlaktan sakınmalıdır. Kendisini nasıl bilirse başkalarını da öyle bilmelidir.

Rehber, âlim olmalıdır. Âlim olmak, hakkı batıldan, batılı haktan; hayır şerden, şerri hayırdan; akı karadan, karayı aktan ayırmak demektir. Yaratıcı sezgisel bir akılla doğuyu görmek demektir.

Rehber, bilgisini, görgüsünü ve sevgisini derinleştirmeli; sürekli bir ilerleme/gelişme içinde olmalıdır. Ancak bunun geręekleřtirilmesi durumunda müritle rehber arasındaki saygınlık sürekli olur.

Rehber, müritleri seven olmalıdır. Bir olay çıktığında olayı yatıştıracak, suçlu ya da suçluları cezalandıracak O’dur. Âdil olmalı ki verdiği karar, halk katında geçerli ve sürekli olsun. Âdil karar, kişiyi mükemmelleştirir; mükemmel insan Âdil karar verir.

Bir pir rehber seçerken bu nitelikleri göz önünde bulundurmak durumundadır. Bu nedenle pir, görevini yerine getirmeyen rehberi hizmetten alır. Hizmet kime layık, ona verir.

Rehberin cünübu; meşrebin, gaybetin ve sırrın açığa vurulmasıdır.”(Esat Korkamaz; Yorumlu Cafer Buyruğu; Anahtar Kitaplar; İstanbul- 2007; Sayfa: 83-84)

KAYNAKÇA

- *Ahmed-i Yesevi, *Divan-ı Hikmet-Seçmeler-*; (Yayına Haz.: Kemal Eraslan); Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.
- *Akarsu Bedia, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*; TDK Yayınları, Ankara 1975.
- *Akpınar Turgut; *Türk Tarihinde İslamiyet*; İletişim Yayınları, İstanbul 1995.
- *Arberry, A. J.; *Tasavvuf-Müslüman Mistiklere Toplu Bakış*(Çev.: İbrahim Kapaklıkaya); Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2004.
- *Aristoteles; *Metafizik*(Çev. Ahmet Aslan); Sosyal Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1996.
- *Arsel İlhan, *Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına/Şeriat Devletinden Laik Cumhuriyete*, (2.Baskı) İstanbul 1993.
- *Atalay Besim, *Bektaşilik ve Edebiyatı*; Ant Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1991.
- *Aydın Erdoğan, *Nasıl Müslüman Olduk?* Başak Yayınları (7.Baskı), Ankara 1994.
- *Bal Hüseyin; *Alevi Bektaşi Köylerinde Toplumsal Kurumlar*; Ant Yayınları, İstanbul 1997.
- *Balivet Michel, *Şeyh Bedreddin-Tasavvuf ve İsyan-* (Çev.: Ela Güntekin); Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.
- *Bender Cemşid; *Kürt Uygarlığında Alevilik*; Kaynak Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1993.
- *Bilgin M. Sıraç, *Zarathustra* (Zerdüşt); Berfin, İstanbul 1995.
- *Birdoğan Nejat, *Anadolu Aleviliğinde Yol Ayrımı*; Mozaik Yayınları, İstanbul 1995.
- *Birdoğan Nejat, *Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik*; Hamburg Alevi Kültür Merkezi Yayınları, 1. Baskı, Hamburg 1990.
- *Birge John Kingsley, *Bektaşilik Tarihi*; Ant Yayınları, Türkçe 1. Baskı, İstanbul 1991.
- *Bozkurt Fuat, *Aleviliğin Toplumsal Boyutları*; Tekin Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul 1993.

- *Buhr Manfred- Kosing Alfred; *Felsefe Sözlüğü*(Çev: Veysel Ataman- İsmail Duman); Konuk Yayınları, 2.Baskı, İstanbul 1978.
- *Bulut Faik, *Eşitlikçi Dervişan Cumhuriyetleri ve Hasan Sabbah Gerçeği*; Berfin, İstanbul 2000.
- *Bulut Faik, *Allah Devletinde Demokrasi; Tümm zamanlar Yayıncılık* (2.Baskı), İstanbul 1993.
- * *Buyruk* (Hazırlayan: Fuat Bozkurt); Anadolu Matbaası (1.Baskı), İstanbul 1982.
- * Çağatay Neşet, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*; Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989.
- *Campbell, Joseph; *Doğu Mitolojisi*(Çev.: Kudret Emiroğlu); İmge Kitabevi, Ankara.
- *Çamuroğlu Reha; *Tarih, Heterodoksi ve Babailer*; Der Yayınları, İstanbul 1990.
- *Çoruhlu, Yaşar; *Türk Mitolojisinin Anahatları*; Kabaıcı Yayınevi, İstanbul 2002.
- *Çotuksöken Betül; *Felsefeyi Anlamak Felsefe İle Anlamak*; Kabaıcı Yayınları, 1.Baskı, İstanbul 1995.
- *Çotuksöken Betül, Babür Saffet, *Ortaçağ'da Felsefe*; Kabaıcı Yayınları, İstanbul 1993.
- *Çubukçu Agah İbrahim, *Türk Düşünce Tarihinde Felsefe Hareketleri*; Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.
- *Demir Baba *Vilayetnamesi* (Yayına Haz.: Bedri Noyan); Can Yayınları, İstanbul 1996.
- *Dierl Anton Josef, *Anadolu Aleviliği*; Ant Yayınları, Türkçe 1. Baskı, İstanbul 1991.
- *Dursun Turan, *Tabu Can Çekişiyor/Din Bu (I-II-III-IV)*; Kaynak Yayınları, İstanbul.
- *Dursun Turan; *Allah*; Kaynak Yayınları, İstanbul 1991.
- *Eliade Mircea, *Şamanizm* (Çev.: İsmet Birkan), İmge Kitabevi, 1. Baskı, İstanbul 1999.
- *Er Piri, *Geleneksel Anadolu Aleviliği*; Ervak yayınları, Ankara 1998.

- *Ergüven, Abdullah Rıza; *Evrenbilim ve Tanrı Kavramı*; Berfin Yayınları; İstanbul 2000.
- *Erhat, Azra; *Mitoloji Sözlüğü*; Remzi Kitabevi, İstanbul 2003.
- *Eröz Mehmet, *Eski Türk Dini ve Alevilik-Bektaşilik*; Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1992.
- *Erseven İlhan Cem, *Aleviler'de Semah*; Ant Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1990.
- *Eyuboğlu İsmet Zeki, *Bütün Yönleriyle Bektaşilik-Alevilik*; Yeni Çığır Kitabevi, 1. Baskı, İstanbul 1990.
- *Eyuboğlu İsmet Zeki, *Bütün Yönleriyle Tasavvuf, Tarikatlar ve Mezhepler Tarihi*; Der Yayınları, İstanbul 1990.
- *Eyuboğlu İsmet Zeki, *Şeyh Bedreddin Vâridât*; Der Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1991.
- *Eyuboğlu İsmet Zeki, *Anadolu Uygarlığı*; Der Yayınları, 2.Baskı, İstanbul 1991.
- *Eyuboğlu İsmet Zeki, *Alevilik-Sünnilik İslam Düşüncesi*; Der Yayınları, İstanbul 1989.
- *Eyuboğlu Sabahattin, *Yunus Emre*; Cem Yayınevi, İstanbul 1981.
- *Gökberk Macit, *Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk*; Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul 1997.
- *Gölpınarlı Abdülbaki; *Yunus Emre ve Tasavvuf*; Remzi Kitabevi, İstanbul 1961.
- *Gölpınarlı Abdülbaki; *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*; Der Yayınları, İstanbul 1987.
- *Gölpınarlı Abdülbaki; *100 Soruda Tasavvuf*; Gerçek Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 1985.
- *Gündüz, Şinasi; *Din ve İnanç Sözlüğü*; Vadi Yayınları, Ankara 1998.
- *Hacı Bektaş Veli, *Vilâyetname* (Menakıb-ı Hacı Bektaş Veli/Haz.: Esat Korkmaz); Ant Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1995.
- *Hallac-ı Mansur, *Tavasın* (Çev.: Yaşar Güvenç); Yaba Yayınları, İstanbul 1995.

- *Hallac-ı Mansur (Derleyen: Niyazi Öktem); Ant Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1994.
- *Hançerlioğlu Orhan, *Felsefe Ansiklopedisi* (7.cilt); Remzi Kitapevi, İstanbul 1976-1979.
- *Hançerlioğlu Orhan, *Toplumbilim Sözlüğü*; Remzi Kitapevi, İstanbul 1986.
- *Hançerlioğlu Orhan, *İslam İnançları Sözlüğü*; Remzi Kitapevi, 2.Baskı İstanbul 1994.
- *Hançerlioğlu Orhan, *Düşünce Tarihi*; Remzi Kitapevi, 6. Baskı, İstanbul 1995.
- *Hançerlioğlu Orhan, *Felsefe Sözlüğü*; Remzi Kitapevi, İstanbul 1977.
- *Hançerlioğlu Orhan, *İnanç Sözlüğü* (Dinler-Mezhepler-Tarikatlar-Efsaneler); Remzi Kitabevi, İstanbul 1975.
- *Hazreti Ali Divanı (Çev.: Vedat Atilla); Ant Yayınları, İstanbul 1990.
- *Horkheimer Max- Adorno W.Theodor; *Aydınlanmanın Diyalektiği-I* (Çev: Oğuz Özügül); Kabalcı Yayınları, İstanbul 1995.
- *İbni Haldun; *Mukaddime I* (Çeviren: Turan Dursun); Onur Yayınları; Ankara 1977.
- *İbni Haldun; *Mukaddime II* (Çeviren: Turan Dursun); Onur Yayınları; Ankara 1989.
- İmam Cafer Buyruğu*, İstanbul Merdivenköy Şahkulu Sultan Dergâhı Korumaya Onarma ve Yaşatma Derneği Yayını/3, (1.Baskı) İstanbul 1993.
- **İmam Cafer Buyruğu* (Hazırlayan: Adil Ali ATALAY); Can Yayınları (3.Baskı), İstanbul.
- *İnan Abdülkadir; *Tarihte ve Günümüzde Şamanizm*; Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1972.
- *Kaleli Lütfi, *İnanç Boyutuyla Alevilik Nedir? Ne Değildir?*; Can Yayınları, İstanbul 1995.
- *Kaygusuz İsmail, *Alevilikte Dâr-Dâr'ın Pirleri*; Alev Yayınları, İstanbul 1993.
- *Kaygusuz İsmail, *Alevilik İnanç, Kültür, Siyaset Tarihi ve Uluları*; Alev Yayınları, İstanbul 1995.

- *Kıvılcımlı Hikmet, *İlkel Sosyalizmden Kapitalizme*; Tarihsel Maddecilik Yayınları, İstanbul 1965.
- *Kırman, Mehmet Ali; *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*; Rağbet Yayınları, İstanbul 2004.
- *Korkmaz Esat, *Alevilik-Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar; Dördüncü Baskı; İstanbul 2005.
- *Korkmaz Esat, *Şeytan Tasarımları Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar, İstanbul 2006.
- *Korkmaz Esat, *Şamanizm Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar, İstanbul 2003.
- *Korkmaz Esat, *Zerdüştlük Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar, İstanbul 2004.
- *Korkmaz Esat, *Anadolu Aleviliği*; Berfin, İstanbul 2000.
- *Korkmaz Esat, *Alevilik Eğitimi Ders Notları*; Fransa Alevi Birlikleri Federasyonu (FUAF), Paris 2000.
- *Korkmaz Esat, *Dört Kapı Kırk Makam*; Şahkulu Sultan Külliyesi Mehmet Ali Hilmi Dede Baba Araştırma Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, 1.Baskı, İstanbul 1995.
- *Korkmaz Esat, *Kırklar Cemi*; Şahkulu Sultan Dergâhı Yayınları, İstanbul 1997.
- *Korkmaz Esat, *Alevi Felsefesi*; Pencere Yayınları, İstanbul 1997.
- *Korkmaz Esat, *Alevi Süreğinde/Bektaşî Yolunda Enel Hak*; Nefes Yayınları (1.Baskı) 1995.
- *Korkmaz Esat; *Yorumlu İmam Cafer Buyruğu*; Üçüncü Basım; Anahtar Kitaplar, İstanbul 2007.
- **Kumru Kenzül-Mesaip* (Yayına Haz. Adi Ali Atalay Vaktidolu); Can Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1992.
- **Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*(Hazırlayanlar: Prof. Dr. Ali Özek, Prof. Dr. Hayrettin Karaman, Doç. Dr. Ali Turgut, Doç. Dr. Mustafa Çağrıncı, Prof. Dr. İbrahim Kâfi Dönmez, Doç. Dr. Sadrettin Gümüş); Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 86/ Ankara.
- **Kuran-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*; Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları No: 86 Ankara.

- *Küçük Murat, *Cemaat-ı Tahtacıyan*; Nefes Yayınları, İstanbul 1995.
- **Makalat ve Müslümanlık* (Çeviri: Mehmet YAMAN); Ayyıldız Yayınları (1.Baskı), Ankara 1994.
- *Massignon Louis, *Hallac-ı Mansur* (Der.: Niyazi Öktem); Ant Yayınları, İstanbul 1994.
- *Mélïkoff Irène, *Uyur İdik Uyardılar*; Cem Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul 1993.
- *Metin İsmail, *Alevilerde Halk Mahkemeleri*; Alev Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 1994.
- **Nefes-Alevi-Bektaşî Kültürünün Sesi-*; (Sayı: 1-38; 1993-1996), İstanbul.
- *Noyan Bedri, *Bektaşîlik Alevilik Nedir?*; Sanat Kitabevi, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara 1987.
- *Ocak Ahmet Yaşar, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*; İletişim Yayınları, İstanbul 2000.
- *Ocak Ahmet Yaşar, *Babailer İsyanı-Aleviliğin Tarihsel Altyapısı-*; Dergâh Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1996.
- *Ocak Ahmet Yaşar, *Kalenderiler-XIV.-XVII. Yüzyıllar-*; Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.
- *Otyam Fikret; *Hû Dost*; Nefes Yayınları, 1.Baskı İstanbul 1995.
- *Oytan M. Tevfik, *Bektaşîliğin İçyüzü*; Maarif Kitaphanesi, C.: 1-2, 9. Baskı, İstanbul.
- *Ozankaya Özen; *Toplumbilim Terimleri Sözlüğü*; TDK Yayınları, Ankara 1975.
- *Ögel Bahattin; *Türk Mitolojisi* (Cilt: 1-2); Türk Tarih Kurumu, Ankara 1993.
- *Öz Baki, *Alevilik Nedir?*; Der Yayınları, İstanbul 1995.
- *Özkırmı Atilla, *Alevilik-Bektaşîlik*; Cem Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 1993.
- *Özmen, İsmail; *Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi*(5 Cilt); Saypa Yayın Dağıtım, Ankara 1995.
- **Pir Sultan Abdal-Kültür Sanat Dergisi-* (İki ayda bir yayınlanır); Pir Sultan Abdal Kültür Derneği Yayın Organı, Ankara.

- *Rodinson Maxime, *Hız Muhammet*(Çev: Atilla Tokatlı); Sosyal Yayınları, İstanbul 1994.
- *Roux, Jean-Paul; *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*(Çeviren: Lale Arslan); Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001.
- *Schimmel Annemarie; *Halifenin Rüyalar/ İslamda Rüya ve Rüya Tabiri*; Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005.
- *Schimmel Annemarie; *İslamın Mistik Boyutları*(Çeviren: Ergun Kocabıyık); Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001.
- *Schimmel Annemarie; *Sayıların Gizemi*(Çeviren: Mustafa Küpüşoğlu); Kabalcı Yayınevi, İkinci Baskı, İstanbul 2000.
- *Serçeşme Dergisi/ Ağustos 2004- Sayı:1- Aralık 2006- Sayı: 25/ İstanbul.
- *Sever Erol, *Yezidilik ve Yezidiliğin Kökeni*; Berfin, 2. Baskı, İstanbul 1993.
- *Şümer Faruk, *Oğuzlar/Türkmenler*; Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1992.
- *Tam Hüsnîye (Yayına Haz.: Adil Ali Atalay Vaktidolu); Can Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1992.
- *Tanilli Server, *İslam Çağımıza Yanıt Verebilir mi?*; Cem Yayınevi (6.Baskı), İstanbul 1995.
- *Tanilli Server, *Voltaire ve Aydınlanma*; Cem Yayınevi (1.Baskı), İstanbul.
- *Temren Belkıs, *Bektaşiliğin Eğitsel ve Kültürel Boyutu*; Bektaşî Kültür Derneği Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1998.
- * Temren Belkıs, *Tasavvuf Düşüncesinde Demokrasi*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları/1731 (1.Baskı) 1995.
- *Tori, *Yezidilik ve Yezidiler*; Berfin, İstanbul 2000.
- *Türkiye Tarihi-I-Osmanlı Devletine Kadar Türkler; Cem Yayınevi, İstanbul 1993.
- *Uludağ Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*; Marifet Yayınları, İstanbul 1991.
- *Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi Bildirileri; Ervak Yayınları, Ankara 2001.

- *Ulusoy Celalettin, *Hünkâr Hacı Bektaş Veli ve Alevi-Bektaşî Yolu*; Akademi Matbaası, 2. Baskı, Hacıbektaş 1986.
- *Uluçay Ömer, *Arap Aleviliği-Nusayrilik-*; Hakan Ofset, Adana 1996.
- *Ülken Hilmi Ziya, *İslam Felsefesi*; İstanbul 1983.
- **Virani Divanı ve Risalesi* (Buyruğu) (Der.: Adil Ali Atalay Vaktidolu); Can Yayınları, İstanbul 1998.
- *Werner, Helmut; *Ezoterik Sözlük*(Çevirenler: Bülent Atatanır, Murat Batmankaya, Derya Demirbaş, Uğur Önver); Omega Yayınları, İstanbul 2005.
- *Yaman Mehmet, *Erdebilli Şeyh Safî ve Buyruğu*; Ufuk Matbaası, İstanbul 1994.
- *Yetişen Rıza, *Tahtacı Aşiretleri (âdet, gelenek ve görenekler)*; Memleket Gazetecilik ve Matbaacılık Web Ofset Tesisleri, İzmir 1986.
- *Yetkin Çetin; *Türk Halk Hareketleri ve Devrimler*; Say Kitap Pazarlama, 3.Baskı, İstanbul 1984.
- *Yıldırım Cemal; *Bilim Felsefesi*; Remzi Kitapevi, 5.Baskı, İstanbul 1996.
- **Yol*; (Bilim, kültür, araştırma dergisi/iki ayda bir yayınlanır); Hüseyin Gazi derneği, Ankara.
- *Yörükoğlu R., *Okunacak En Büyük Kitap İnsandır*; Alev Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 1995.
- **Yüz Soruda Alevilik-Aleviliğin Temelleri-*; Hamburg Anadolu Alevileri Kültür Birliği (HAAK-BİR), Hamburg.
- *Zelyut Rıza, *Öz Kaynaklarına Göre Alevilik*; Yön Yayıncılık, 6. Baskı, İstanbul 1992.
- **Zerdüş, Avesta* (Çev. ve Yayına Haz.: Eshat Ayata); Kora Yayınları, İstanbul 1998.

SÖZLÜKÇE

A

ÂB Fars. a. Su.

ABA Ar. (*yünden döverek ya da bastırarak elde edilen, bir tür kalın, kaba kumaş*) a. 1) Dervişlerce dervişliğin simgesi kabul edilen ve elbise üzerine giyilen, abadan yapılmış yakasız, önü açık, uzun geniş kollu üstlük. 2) Dervişlik.

ABD Ar. a. İnsan-Tanrı-evren özdeşliğinde, Tanrı'nın insan biçiminde nesnelleşmesi olarak algılanan ve tanrısal bir görünüş niteliği taşıyan, "*Konuşan Tanrı*" durumundaki insan varlık.

ABDAL Ar. a. 1) Kendini Tanrı yoluna ada yarak dünya işleriyle ilgisini kesen kimse; Tanrı eri. 2) Dünyanın manevi düzenine yön vermeleri için Tanrı tarafından gönderildiğine inanılan, âlemler arasında dolaşabilen, konum ve durum değiştirebilen kimse. 3) Kimi derviş şairlerin adlarının başında ya da sonunda yer alan mahlas. 4) Abdallardan olan kimse.

ABDEST Fars. a. (*namaz için vücudun belli yerlerini yıkama*) 1)

Taharet-i sugra 2) Sözle yıkanma ve sözleşme yapma bağlamında yola giriş töreninde cana; nasıl bir insan olması gerektiği konusunda telkinler verilmesi ve öngörülen etik değerlere uygun davranacağına ilişkin söz alınması işlemi.

***Abdest erkânı**: 1) Nasip alma töreninin başında nasip alacak cana; gerçek anımayı sağlamak üzere kulak abdesti anlamında telkinler verilmesi ve her telkin için ayrı ayrı söz alınması için yapılan tören. 2) Ayin-i cem öncesinde, ikrar verecek olanların ya da üst üste üç yıldan fazla hizmet görmemiş, baş okutmamış durumda bulunanların hizmete gelişlerinde onların anınması için yapılan tören.

***Abdest vermek**: 1) Nasip alacak, ikrar verecek ya da üç yıldan fazla hizmet görmemiş, baş okutmamış canı, abdest erkânından geçirmek. 2) Hizmete gelenin kurbanını tıglamadan önce; suyla ıslatılan sağ elle ön sağ ve ön sol ayağının dizinden aşağıya sıvazlanması, yüzünün yıkanması, ardından sağ ve sol arka ayaklarının suyla ıslatılması, daha sonra kuyruğunu yukarıya kaldırarak altına elle su serpilmesi biçiminde uygulanan bir yöntemle kutsamak.

ABDİYET

ABDİYET Ar. a. 1) Hakk'a kul olduğu için başkasına kul olmayan Hz. Muhammet'in yüce makamı 2) İnsanoğlunun sahip olduğu manevi mertebelerin en yükseği.

ABIHAYAT Fars.+Ar. a. 1) Yaşam suyu, dirilik suyu, ölümsüzlük suyu. 2) Evrenin sırlarını bilme, kavrama gücü. 3) Uyarıcıdan alınan bilgi; gönül bilgisi.

ABIKEVSER Fars.+Ar. a. (*Bolluk suyu, mutluluk suyu, verimlilik kaynağı*) Geriye dönüş tapımıyla yaratılan ve zamanla özgün Alevi felsefesi/inancıyla çelişki oluşturacak biçimde kurgulanan; Cennet'te, Hz. Ali'nin kendini sevenlere, kendi yolundan gidenlere sunacağına inanılan şarap, içki.

ABİDLER a. İnsanı kâmil aşamalarından ilkinin temsil eden, şeriat kapısıyla özdeşleştirilen ve kökenlerinin hava olduğu kabul edilen, dört tür insandan ilk tür insanlar.

ADAK a. Bağlı bulunulan tekkeye, gelenekler gereğince, ortaklaşa yararlanım için yapılan bağış.

***Adak akçesi:** Bir Alevi-Bektaşî tarafından, herhangi bir dileği için dedeye, babaya ya da çelebiye verilen para.

***Adak kurbanı:** Kurban edilmek üzere adanan hayvanın tığlanması sırasında yapılan tören.

***Adak lokması:** Kurban edilmek üzere tığlanan hayvanın yenmek için hazırlanmış eti ya da bu amaçla bağışlanan herhangi bir yiyecek.

***Adak muhabbeti:** Bir Alevi-Bektaşinin, bir işinin olması ya da gerçekleşmesi için, gönülden koparak bir adakta bulunması durumunda yapılan tören.

***Adak orucu:** Bir hastalığın, bir sıkıntının giderilmesinde, tutulan oruç

ADALET Ar. a. Tanrı'nın âdil, kulun ise eylemlerinde özgür olması.

ADAM Ar. a. İnsan.

ADAP Ar. a. Yol, yöntem, sıra.

***Adap (ve) erkân:** Adab-ı tarikat.

***Adab-ı mürit:** Müridin uymak zorunda olduğu kurallar.

***Adab-ı nefis:** Kişinin nefisini terbiye etmek için uygulayacağı yollar, yöntemler.

***Adab-ı sohbet:** Sohbet katılanların uymak zorunda olduğu kurallar.

***Adab-ı şeyh:** Şeyh tarafından dikkate alınması gereken kurallar.

***Adab-ı tarikat:** Tarikat ehlinin gözettiği ve dikkate aldığı yol, yöntem, saygı sırası.

ÂDEM Ar. a. 1) Akl-ı külün görünüşü durumundaki Âdem-Adam. 2) Tanrı'nın yeryüzündeki halifesi olan ve bütün gerçekleri kendisinde topladığına inanılan kâmil insan.

***Âdem-i Âl-i Âbâ:** Peygamber soyu kendisinden yürüdüğü için, bu soyun başı olarak algılanan dördüncü imam Zeynelabidin.

***Âdem-i mana:** Her şeyin aslını ve gerçeğini bilen, mana âlemine vakıf insan; mana adamı, insan-ı kâmil.

ÂDEM-ADAM a. Tanrı'nın görünüş alanına çıktığı ilk insan biçimi olarak Hz. Âdem.

ÂGÂH Fars. s. Bir şeyin derin anlamlarına, sırtına ulaşmış olan, uyanık.

***Âgâh etmek:** Kendine getirmek, uyandırmak.

***Âgâh olmak:** Kendine gelmek, uyanmak.

AHAD Ar. a. Varlık birliği anlamında Tanrı.

AHADÎYET Ar. a. Tanrısallık makamının birliği, birlik.

AHBÂR Ar. a. Hz. Muhammet'in verdiği haberler.

AHD Ar. a. 1) Müridin tarikata girerken mürşide verdiği söz. 2) Zaman.

***Ahd-i karib:** Yakın zaman, yakın geçmiş, önceki zaman.

***Ahd-ü peyman:** Yemin, ant.

AHFÂ Ar. s. En gizli.

AHİRET Ar. a. 1) İnsanların öldükten sonra gittiklerine inanılan yer; öbür dünya 2) Doğayı ya da doğa parçalarını nesne kimliklerinden, insanı beden kimliklerinden "sı-

yırmak"la ulaşılan, doğa ve beden olmayan yer olarak algılanan, zâhiri "*kuran*" şeylerden oluşmasına karşın "*görünmeyen*" durumunda bulunan bâtın âlemi; öbür dünya.

***Ahret adamı:** Dünyayla ilgisini kesip, kendini ibadete veren kimse.

***Ahret akı:** Gayb âlemindeki şeyleri anlamayı sağlayan ve tarikat eğitiminden geçmiş kişinin zihninde belirten akıl; akl-ı maad.

AHÎT a. → AHD

AHKÂM Ar. a. Bâtın ve zâhirci ilişkin davranışların aldığı yargılar.

AHLÂM Ar. a. Nefsin, maddi âlemden ilişkisini bütünüyle kesmesiyle ulaşılan hayal aşamasında, nefse yansıyan misal âleminin görüntüleri toplamı.

AHRÂR Ar. a. Tutsak ya da köle olmayanlar, özgür olanlar.

AHVAL Ar. a. Gayb âleminden, tanrısal bir lütuf olarak gönüllere doğan ve insanı kendinden geçiren anlamlar.

AHYÂR Ar. a. Ermişlik (velâyet) aşamasına ulaşmış olanlar.

AKIL Ar. a. 1) Doğadaki şeyleri tanımayı, ne söyleyeceğini, nasıl yapacağını bilmeyi sağlayan insan yetisi. 2) Görünür dünyanın ötesindeki şeyleri anlamayı sağlayan; kalpten, gönülden kaynaklanan ve içe doğuş biçiminde

beliren sezgisel kavrayış. 3) Ya-
sa, içgüdü vb. biçimlerde beliren
doğadaki temel eğilim; doğanın
aklı. 4) Akıl-Tanrı, Tanrı.

*Akıl ıssı: Akıl sahibi.

*Akıl-ı evvel: Tüm diğer şeylerin
onun aracılığıyla yaratıldığı kabul
edilen ilk akıl; Tanrı'dan ilk belirme
aşaması.

*Akıl-ı küll: 1) Akıl-ı evvelden sonra
gelen ve akıl-ı evvele verilen bilgile-
rin görüntülerinin belirlediği aşama;
erenlerin, velilerin sahip olduğu sez-
gisel kavrayış anlamında evrensel
akıl. 2) Aklın son noktası olarak ta-
nımlanan aşk nurundan akıl.

*Akıl-ı maad: Görünür dünyanın
ötesindeki şeyleri anlamayı sağlayan
ve mistik terbiyeden geçirilmiş zi-
hinde beliren akıl; ahiret akli.

*Akıl-ı maas: Doğadaki şeyleri bil-
meyi sağlayan, aklın en düşük aş-
ması; varlığın akli.

ÂKIL Ar. s. Emaneti, doğruluğu,
iyi dostu ve sırrı koruyarak dün-
yayla ilgili arzuların tuzağına
düşmeyen.

AKTÂB Ar. a. 1) Kutuplar. 2) Ta-
rikat uluları.

ÂL Ar. a. Aralarında akrabalık ba-
ğlı bulunan topluluk; aile, hane-
dan, boy.

*Âl-i Âbâ: 1) Ali, Fatma, Hasan ve
Hüseyin'i içine alan Hz. Muham-
met'in yakınları. 2) Ehlibeyt.

ALÂKA Ar. a. Kulun Hakk'a gi-

den yola girmesini, bu yolda
ilerlemesini engelleyerek ruhun
yükselmesine ket vuran ve ele
takılmış kelepçe, ayağa bağlan-
mış zincir olarak algılanan mad-
di ve nefsi neden.

ÂLEM Ar. a. Tanrı dışındaki tüm
diğer mümkün ve yaratılmış var-
lıklar bütünü.

*Âlem-i asgar, âlem-i sügra: Son
amacını âlem-i ekberde bulan ve kü-
çük evren olarak algılanan insan.

*Âlem-i berzah: Bu dünya ile öbür
dünya arasında yer alan; ruhların göv-
desiz, ancak öz bilince sahip olarak
bir süre kaldığı geçici âlem; berzah.

*Âlem-i ceberut: Tarikat yolundaki
gelişimin şeriat aşaması olarak algıla-
nan ve Cebrail tarafından temsil edi-
len âlem; ceberut.

*Âlem-i ekber, âlem-i kübra: Son
amacını insanda bulan ve büyük ev-
ren olarak algılanan âlem.

*Âlem-i ervah: 1) Ruhlar âlemi. 2)
Hurûfilikte ebceet simgesi ruhlar dün-
yası.

*Âlem-i gayb: Gayb âlemi

*Âlem-i hayal: Âlem-i ervah ile
âlem-i şahadet arasında kalan âlem.

*Âlem-i kübra: Âlem-i ekber.

*Âlem-i lahut: Tarikat yolundaki
gelişimin marifet aşaması olarak al-
gılanan ve Azrail tarafından temsil
edilen âlem.

*Âlem-i mana: Gayb âlemi

*Âlem-i melekut: Tarikat yolunda-

ki gelişimin tarikat aşaması olarak algılanan ve Mikail tarafından temsil edilen âlem.

***Âlem-i misal:** Varlıkların gerçek öz ve biçimleriyle bulundukları âlem; misal.

***Âlem-i nasut:** Varlıkların madde biçimine girerek görünüş alanına çıktığı âlem; nasut.

***Âlem-i sügra:** Âlem-i asgar.

***Âlem-i şahadet, âlem-i şühud:** Duyularla algılanabilir, bilgiyle ulaşılabilir varlıklar âlemi.

ALÎ Ar. a. 1) Eski Türk inancından gelen Gök Tanrı'nın bedenleşmesi bağlamında Hz. Ali'yi simgelediğine inanılan Güneş. 2) Tanrı'nın sonuç üretmesi bağlamında, tanrısal özün görünüşe taşınmasına aracılık eden güneş ışığını bize yansıtan ve Tanrı'nın velisinin bedenleşmesi olarak algılanan Ay.

ÂLÎ Ar. s. Yüce, üstün, yüksek.

ÂLİM Ar. s. ve a. Bilge.

ALİYULLAH Ar. a. Tanrı Ali.

ALLAH Ar. a. 1) Doğanın aklının ve insanın aklının soyut biçimi; akıl üreten akıl anlamında soyut düşünce yumağı. 2) Hak.

***Allah-eyvallah:** Onay işareti ya da yemini

***Allah-Muhammet-Ali:** 1) Olgunluk ve kemâl mertebeleri bakımından Allah'a çok yakın olan ve Hz. Muham-

met'le Hz. Ali'yi birlikte anmanın gerekliliğini vurgulayan, ayrı ayrı görülmesi durumunda Hakikat'ın gerçek anlamına ulaşamayacağını anlatan üçleme. 2) Hak-Muhammet-Ali

***Allah'a yolculuk:** Tanrı'ya yolculuk

***Allah'ın arslanı:** Hz. Ali.

***Allah'ta yolculuk:** Tanrı'da yolculuk

***Allah'tan yolculuk:** Tanrı'dan yolculuk

AMAL Ar. a. Beden ve kalp yoluyla işlenen işler.

AMEL Ar. a. Tarikat gereği olarak yapılan iş, eylem.

ANASIR ***Anasır-ı erbaa:** Dört öge.

ANKA Ar. a. 1) Kafdağı'nda yaşadığına inanılan, yüzü insan yüzüne benzeyen, uzun boyunlu, renkli tüylü, süslü bir masal kuşu. 2) Zihinde biçimlenen varoluş. 3) Âlemin maddi varlığı.

***Anka-yı lâ-mekân:** Tanrı.

ANT a. İkrar.

***Ant içme:** İkrar verme

***Ant yeri:** Tahtı Muhammet'in ön sol tarafındaki yer; ikrar yeri.

APTES Fars. a. Taharet-i sugra

ARAF Ar. a. (Günahları ve sevapları birbirine denk olduğu için ne Cennet'e ne de Cehennem'e gidemeyenlerin bulunduğu yer) Hakk'ı, her şeyde bütün sıfatla-

ıyla belirir bir biçimde seyretme.

ARBEDE Ar. a. Bir duygunun, bir inanın etkisiyle aşırı ölçüde coşup kendinden geçen tarikat yolcusunun, yol erinin Hak ile girdiği tartışma.

ARİF Ar. a. Tanrı'nın; gönül bilgisi, duyarlığı, derinliği yoluyla kendisiyle bütünleşmesine izin verdiği ve bu yolla, kendi yüce varlığını görebilmesi lütfunu sağladığı, kendi özünü tatmanın zevkini verdiği, yüksek olgunluk aşamasına ulaşmış kişi.

***Arif olmak**: Yüksek olgunluk aşamasına ulaşmış bulunmak.

***Arif olup da vermemek**: Zekâtın yoksunluk olarak algılanan, bilgisini başkasına aktarmadığı için, kendisini olumsuzluklardan temizleme olanağını bulamayıp cahil kalmak.

***Arif-i billah**: Tanrı gizemine ulaşan, Tanrı katında iyi karşılanan yetkin kişi, ermiş.

ÂRİFAN Ar. a. Arifler, bilgi sahibi olanlar.

ÂRİFANE Ar.-Fars. be. Bilgili insanlara yaraşır, özgü biçimde.

ÂRİFE Ar. a. Bilgi ve irfan sahibi kadın.

ÂRİFİN Ar. a. Arifler, bilginler.

ARİFLER a. İnsan-ı kâmil aşamalarından üçüncüsünü temsil eden, marifet kapısıyla özdeşleştirilen ve kökenlerinin su olduğu kabul

edilen, dört tür insandan üçüncü tür insanlar.

ARSLAN a. 1) Allah'ın arslanı anlamında Hz. Ali'ye verilen lakap. 2) Asya tasarımlarında, iyilik-kötülük, aydınlık-karanlık, yiğitlik-korkaklık vb. karşıt kavram çiftlerinde olumlu yanı temsil ettiğine inanılan ve taht simgesi olarak algılanan hayvan. 3) Kimi Asya tasarımlarda, göksel kökenli kabul edilen ve kendisinden gelindiğine inanılan hayvan-ata. 4) Asya'nın kimi bölgelerinde, on iki hayvanlı Türk takviminde parsın yerine geçen, yıl simgesi hayvan.

ARŞ Ar. a. 1) Dokuzuncu ve en üst gök. 2) Hakk'ın isim ve sıfatlarının ortaya çıkma, belirme yeri.

***Arş-ı âlâ**, **arş-ı azam**, **arş-ı berin**, **arş-ı hudâ**: Göğün en yüksek katı; Tanrı katı.

***Arş-ı rahman**: Arş-ı âlâ.

***Arş-ullah**: İnsanın bir örneği kabul edilen mutlak varlık.

***Arşu'r-rahman**: Kâmil insanın kalbi.

***Arş ü fers**, **arş ü zemin**: Gök ve yer.

ASÂKİR ***Asâkir-i Hak**, **Asâkir-i Rahman**: Allah'ın ruhani kuvvetleri.

ÂSÂN Fars. s. ve be. Kolay.

ASGAR Ar. s. En küçük, çok küçük.

ASHÂB Ar. a. Hz. Muhammet'i görmüş, onunla konuşmuş, onun sohbetine katılmış olanlar; saha-be.

***Ashâb-ı Ali:** Âl-i Âbâ

***Ashâb-ı sır:** Gayblara katılan ermişler.

***Ashâb-ı Suffe:** Kırklar.

***Ashâb-ı şariat:** Şariat yolunu tutanlar.

***Ashâb-ı tarikat:** Tarikat yolunu tutanlar.

ASIL ***Asl-ı âlem:** Kâmil insan.

ÂSMÂN Fars. a. Âsumân.

ÂSUMÂN ***Âsumân-ı gayb:** Gayb seması.

AŞ a. Aşure

ÂŞİK Ar. a. 1) Tanrısal varlığın gizmine bağlanarak kendini Tanrı'da, Tanrı'yı kendinde görme aşamasına yükselmiş yetkin kişi. 2) Bektaşilik tarikatında, Bektaşiliğin kıyısında duran, Alevi-Bektaşî ilke ve âdetlerine belirli bir sadakat duyan, ancak nasip almanın durumunda bulunan kimse.

***Âşık baba:** Zâkir.

***Âşık-Maşuk:** Âşığın, tanrısal özde ölmezliğin sırrına ulaşması durumunda beliren, sevenle sevilenin birliğini anlatmak için kullanılır.

***Âşık meşrep talip:** Üzüntüsünün, sıkıntısının artmasına koşut olarak zevki de artan ve imanı çoğalan talip.

ÂŞIKLIK a. 1) Âşık olma durumu;

Âşık yol erinin niteliği. 2) Bektaşilikte, istekli ancak nasip almanın canın geçirdiği çıraklık dönemi, makamı.

AŞİNA Fars. a. 1) Aynı tarikata, yola bağlı iki kişinin birbiriyle can arkadaşı olmaları durumu. 2) Benliğinden uzaklaşarak Hakk'a yaklaşan salikin, Hakk'ın dostu, tanışı olması durumu.

***Aşına bulmak:** Aynı tarikata, yola bağlı iki kişi birbirini can arkadaşı seçmek.

***Aşına olmak:** 1) Aynı tarikata, yola bağlı iki kişi birbiriyle can arkadaşı olmak. 2) Yol eri can benliğinden uzaklaşarak Hakk'a yaklaşmak, Hakk'ın dostu, tanışı olmak.

AŞİNALIK a. Aşına olma durumu, aşına canın görevi, makamı.

AŞK Ar. a. 1) Tanrısal varlığı, içten gelen bir eğilimle sevmek. 2) Tanrısal sevginin insanı bütünüyle egemenliği altına almasıyla belirgin; sevenin sevileni kendini yoketmesi, sevenin yok yalnızca sevilenin var olması, sevenle sevilenin bir olması durumunu sağlayan sevginin son aşaması.

***Aşk badesi:** İçene saz çalıp şiir söyleme yeteneği ve becerisi kazandırdığına inanılan içki.

***Aşk olsun (ola):** "Ödülünüz ilahi aşk olsun (ola)" anlamında temenni belirten bir selamlaşma sözü.

AŞKULLAH

***Aşk olsun buyurun canlar:** Lokmadan önce babanın ya da dedenin söylediği “Ödölünüz ilahi aşk olsun, lokmalarınızı yiyebilirsiniz” anlamında izin sözü.

***Aşka ermek:** 1) Tanrısal varlığı, içten gelen bir eğilimle sevmek. 2) Seven, sevilende kendini yoketmek.

***Aşk-ı fazl-ü Hak:** Fazilet ve doğruluk aşkı, sevgisi.

***Aşk-ı hakiki:** İlahi aşk.

***Aşk-ı manevi:** Tanrı aşkı.

***Aşk-ı mecazi:** İnsanın insanı ya da diğer yaratıkları sevmesi.

***Aşkı niyaz olsun:** “*Aşk dilemek*” anlamında bir selamlaşma sözü.

***Aşkın cemal olsun:** “*Aşk olsun*” sözüne yanıt olarak verilen bir selamlaşma sözü.

AŞKULLAH Ar. a. Tanrı aşkı, Tanrı sevgisi.

AŞURA Ar. a. Aşure.

AŞURE Ar. a. 1) Muharrem ayının onuncu günü. 2) Muharrem ayının on birinci günü akşamı bakla, nohut, fasulye, incir, üzüm, kestane, fındık, fıstık, şeker vb. 12 çeşit gıda ile pişirilen ve on ikinci günü matem orucu bitiminde yenen bir çeşit tatlı

***Aşure aşı:** Aşure

***Aşure bitiş gülbankı (tercümanı):** Aşure yendikten sonra mürşit tarafından okunan gülbank.

***Aşure erkânı:** Aşure pişirimi sırasında uygulanan tören

***Aşure gülbankı:** Aşure pişirimi sırasında, kazan başına davet edilen mürşit tarafından okunan gülbank.

***Aşure günü:** Muharrem ayının on ikisinde, Kerbelâ şehitlerini ve Ehlibeyt soyunu anmak için yapılan gün.

***Aşure töreni:** Aşure günü, Kerbelâ olayının çeşitli yönlerini canlandırmak için yapılan ve “*muharrem yas töreni*” adıyla da anılan tiatral tören.

ATA a. 1) Hakk’a yürümüş olan can. 2) Gök.

ATEŞ Fars. a.1) Alevilik-Bektaşilikte; önsüz-sonsuz olarak algılanan ve varlık türlerinin oluşumuna katılan dört kurucu öğeden biri. 2) Alevilik-Bektaşilikte, Tanrı’nın düşünme eylemine başlamasıyla dönüşüm ürünü olarak görünüşe taşınan somutluk. 3) Zerdüştlükte; yaşama çeki düzen veren, onu güçlendiren, ruhun temizlenmesini sağlayan tanrısal güç.

AY a. 1) Dokuz gök sıralamasında yer alan, en alt gök katı. Altay mitolojisinde, en yüce göktanrısı olarak algılanan Güneş tarafından yaratıldığına inanılan, geceleri O’nun ruhu olduğu kabul edilen ışığı yeryüzüne yansıtan, dişil ya da eril olarak kimliklendirilmiş gök-sel tanrı. 3) Ali.

AYAK MÜHÜRLEMEK f. Mür-

şit katında dururken, sağ ayak başparmağını sol ayak başparmağı üzerine koymak.

***Ayakları mühürlü olmak:** Mürşide saygı için ayaklarını mühürlemek.

ÂYAN ***Âyan-ı ilmiye:**Yüksek bilim aşaması.

***Âyan-ı sâbite:** Varlık türlerinin var olmadan önce, Tann'ının bilgisindeki değişmez sureti.

AYDINLIK ***Aydınlığı sevmek:** Nura muhabbet

AYİN Fars. a. Tarikat ehlinin kendi aralarında belli kurallara göre düzenledikleri tören.

***Ayin-i cem:** Cem

***Ayin-i kebir:** En fazla önem verilen ayin.

***Ayin-i niyaz:** Niyaz ayini.

ÂYİNE Fars. a. 1) İnsanın gönlü. 2) Tann'ı güzelliğiyle yansıtan görünür varoluş evreni. 3) Tanrı'nın en yüksek yansıması olan insan-ı kâmil.

AZAM Ar. s. Çok büyük, ulu.

AZRAİL Ar. a. Tarikat yolundaki gelişimin marifet aşaması olarak algılanan âlem-i lahutu temsil ettiğine inanılan melek.

B

BA Ar. a. İlk aklın ve varlık türlerinin belirmesine araç olan ilk kâmil insanın simgesi.

BÂB Fars. a. 1) Baba, ata. 2) Şeyh, önder.

BÂB Ar. a. 1) Eşik. 2) Şiiliğin ilk zamanlarında, en yüksek aşamadaki imamın müridi.

BACI a. Tarikata bağlı kadınlardan her biri.

BÂDE Fars. a. 1) İçki, şarap. 2) Tanrısal sevgi, tanrısal coşku, ilahi aşk.

BAHÇE a. Tarikat yolcusunun gönlünün marifete açılmış durumu.

BAHAR Fars. a. Doğanın doğum günleri.

BAKIR a. İmam Muhammet'in unvanı.

BAL a. 1) İlahi Hakikat'ın sembolü. 2) Mürşidin (uyarıcının) aradığı İlahi Hakikat. 3) Mürşidin (uyarıcının) verdiği bilgi.

BANK Fars. a. Gülbank.

***Bank çekmek:** Gülbank çekmek.

***Bank-ı Muhammedi:** Gülbank-ı Muhammedi.

BASİRET Ar. a. Nesnelerin arkasında yatan temel gerçeği gören gönül gücü; ruhsal görüş.

BAST Ar. a. Umut derecesine yükselen salikte oluşan ferahlama durumu.

BÂTİN Ar. a. Duyu organlarıyla algılanan nesnel varlık alanı değil, içe kapanıp düşünmeyle kavranılan, görünmeyen gerçek varlık alanı.

BÂTİNÎ

***Bâtın anlam:** İç anlam, özsel anlam.

***Bâtın bilgisi:** Marifet bilgisi.

***Bâtın göz:** Gönül gözü.

***Bâtın ilmi:** İç bilgisi.

BÂTİNÎ Ar. s. ve a. 1) Bâtıniliği benimsemiş olan (kimse, topluluk). 2) s. Bâtınla ilgili, bâtına ilişkin olan.

***Bâtini hükümler:** Kalbin, gönlün fiillerine ve amellerine ilişkin dini ve ilahi hükümler.

BÂTİNİLİK a. Kuran'ın bâtini (içsel) yorumuna dayanan, ayet ve hadislerin bâtını bilen, zâhirine (dışsal olan) uyma gereğinin ortadan kalktığına inanan dinsel-siyasal akımların genel adı.

BÂTİNÎYE Ar. a. Bâtınlık.

BATN Ar. a. 1) Karın. 2) Nesil, kuşak, soy.

BEDEN Ar. a. 1) Yol ehli canın, iç işleyişi bakımından ele alınan maddesel yanı. 2) Aşka karşıt olarak algılanan nefsin ten durumundaki varlığı.

BEKA Ar. a. Geçici evrenin karşıtı olan ölümsüz varlık alanı. 2) İnsana özgü bütün niteliklerden ve ilişkilerden sıyrılarak tanrısal özde sürekli olarak kalma.

***Beka billah:** Tanrısal özde ölümsüz olma durumu.

***Beka bulmak:** İnsana özgü bütün

niteliklerden ve ilişkilerden sıyrılarak tanrısal özde sürekli olarak kalmak

***Beka makamları:** Beka durumuna ulaşmak için geçilmesi gereken aşamalar.

BEKÂR Ar. s. ve a. Mücerret.

BEKÂRLIK a. Mücerretlik.

BEL (İnsan vücudunda, göğüsle karın arasında kalan bölüm) a. Sonu kötülüğe varacak bir düşünceyi simgeleyen sembol.

***Beline sahip olma:** Marifet kapısının birinci makamında tanımlanan, nefesine sahip olma, zina yapmama anlamında, gayrimeşru ilişkilerden uzak durma anlayışının güdücülüğünde cinsel organların, zina aracı olmaktan çıkarılıp herkesin eşiyle sevgiliyle birlikte yaşamasının güzelliklerini yaratma aracı haline dönüşmesi.

BEN a. 1) Bilinç, ruh. (ANSİKL.) 2) Nefs.

***Ben makamı:** Nefs aşaması.

BEND Fars. a. Bir kimseyi tanrısal varlığa bağlayan eğilim, sevgi.

***Bend etmek:** Bu eğilim ve sevgi bir kimseyi tanrısal varlığa bağlamak.

BENDE Fars. a. Aşkla tanrısal varlığa, onun bir görünümü durumunda olan güzele bağlanmış kimse.

***Bende-i Âl-i Âbâ:** Âl-i Âbâ kulu.

BENLİK a. 1) “Ben”in geçici isteklere aldanma durumu. 2) Büyüklük savında bulunarak, tanrısal varlık karşısında bağımsız bir tavır takınmak durumu.

***Benlikten arınmak**: Nefsini terbiye etmek, nefis temizlemek, mürşitte erimek

BERZAH Ar. Âlem-i berzah.

BEŞ a. Ehlibeyt’i oluşturan Hz. Muhammet, Hz. Ali, Hz. Fatma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’i temsil eden kutsal sayı.

***Beş âlem (evren)**: Beş ayrı görünür olma durumunu simgeleyen varlık evrenleri.

BEŞLER a. Ehlibeyt.

BEYTULLAH Ar. a. Tanrı’nın evi olarak algılanan insan-ı kâmilin gönlü, kalbi.

BEZİRGÂN Fars. a. Arif, mürşit.

BEZM ***Bezm-i cem**: Cem meclisi.

***Bezm-i elest**: Ruhlar meclisi.

BİAT Ar. a. Bir isteklinin (talip), biat töreniyle bir uyarıcıya (mürşit) teslim olması.

***Biat etmek**: Biat töreniyle bir istekli (talip), bir uyarıcıya (mürşit) teslim olmak

BİDAT Ar. a. Hz. Muhammet döneminde örneği olmayan ve sonradan ortaya çıkan yenilik.

BİLGE s ve a. 1) Bilgisi, deneyimi, yargılama gücüyle belirgin, öğütlerine değer verilen bilgili kişinin

niteliğini üzerinde taşıyan (kimse). 2) Doğüstü olayları anlama yetisi bulunan (kimse).

BİLGELİK a. 1) Bilgili kişinin niteliği. 2) Doğüstü olayları anlama yetisi.

***Bilgelik öğretisi**: Anadolu Aleviliğinde olduğu gibi bilgiler tarafından oluşturulan öğretisi, kuram.

BİLGİ a. 1) Okuma, araştırma, gözlem ve deney sonucunda elde edilen ya da öğrenilen şeylerin bütünü. 2) Akıl yürütme sonucunda elde edilen düşünsel ürün. 3) Tasavvufi boyutta; bilinmesi gerekli olanların önceden hazırlanmış olarak var bulunduğu inananların toplamı.

BİLİM a. İrfan.

***Bilim öğrenmek**: İrfan sahibi olmak

***Bilim şehri**: Aydınlanma zemininde; kendini ve Tanrı’yı bulmayı sağlayan bâtını bilgi alanı.

BİLMEK f. Gönül bilgisinin aydınlığında ve sezgisel aklın kılavuzluğunda bâtının ayrımlarına varmak.

BİR a. Vahdetin sembolü olan Tanrı.

BİRLENMEK f. İkilikten kurtulup birliğe ulaşmak.

BİRLİK a. Vahdet.

***Birlik dirlik**: “Hakk’la bir olma”, anlamında kullanılır.

***Birlik dolusu**: Vahdet şarabı

BİSMİŞAH

***Birliğe ulaşmak (varmak):** Hakk'la Hak olmak.

BİSMİŞAH Ar. + Fars. a. "*Ali'nin adıyla*" anlamında bismillah yerine kullanılan besmele.

BURAK Ar. a. 1) Hz. Muhammet'in Mirac'a çıkarken bindiği at. 2) Ruhu Hakk'a götüren aşk.

BURHAN Ar. a. Delil, ispat, kanıt.

BÛY Fars. a. Güzel koku.

***Bûy-i cennet:** Cennet kokusu.

BÜDELÂ Ar. a. Yediler.

BÛT Fars. (büt, *put*) a. 1) Nefs. 2) Masiva. 3) İnsan-ı kâmil.

C

CAFERÎ Ar. (ca'feri < *İslamın Şia kolundan altıncı İmam Ebu Abdullah Cafer bin Muhammet el-Bâkır es Sadık'ın [699-766] adından*) s. ve a. Caferiliği benimsemiş olan (kimse, topluluk).

CAFERİLİK a. Altıncı imam Cafer Sadık'ın kurduğu, imamlara inanma ve imam sevgisine dayanan Ehlibeyt mezhebi.

CAFERİYE Ar. a. Caferilik.

CAM Fars. a. 1) Tanrı'nın zatının belirmesini simgeleyen işaret. 2) Gönül, kalp.

CÂMÎA Ar. a. Hz. Ali'nin yazdığı kabul edilen, gayb âleminde bilgiler veren kitap.

CAN Fars. a. 1) Nasip almış kimse.

2) Tarikat, yol insanların birbirine hitap ederken kullandıkları söz.

3) Ruh. 4) Dost, arkadaş, sevgili. 4) Göksel kökenli olarak algılanan ve görünmeyen nesnelliliğin bir parçası olarak doğanın yapısına giren değişim-dönüşüm enerjisi; doğanın canı, doğanın aklı. 5) Gizil nesnellik durumundaki tanrısal özün bir parçası olarak insanın yapısına giren iyilik, aydınlık gücü; insanın canı, insanın aklı.

***Can evi:** İnsanın iç evreni anlamında gönül.

***Can-ı canan:** Canların canı anlamında Tanrı.

CANAN Fars. a. Tanrı.

CÂR Fars. a. Cârû.

***Câr duası:** Cârû duası.

CARCI a. Ferraş.

CARCILIK a. Ferraşlık.

CÂRÛ Fars. a. Cemdeki on iki hizmet sahibi sıralamasında yer alan ferraşın kullandığı süpürge.

***Cârû duası:** Ferraş hizmetini yerine getirdikten sonra dede tarafından okunan dua.

CÂRÛB Fars. a. Cârû.

CÂRÛBKEŞ Fars. a. Ferraş.

CAVİDAN Fars. s. Ebedi, sonsuz, ölümsüz.

CEBERUT Ar. a. Beş âlem sırala-

masında kesin varlık alanı; tanrısal âlem durumunda olan lahut'u izleyen, bütün varlıkların Tanrı bilgisinde toplandığı ikinci varlık alanı; tanrısal erkin simgesi olarak algılanan 'gök katı.

CEBRAİL Ar. a. 1) Hz. Muhammet'in içgüdüsel zekâsı, sezgisel aklı. 2) Tarikat yolundaki gelişimin şeriat aşaması olarak algılanan âlem-i ceberutu temsil ettiğine inanılan melek.

CEFR Ar. a. Hz. Ali ya da İmam Cafer Sadık'ın yazdığı kabul edilen, harflere sayısal değerler yükleyerek gelecekte haber verme konusunu işleyen kitap.

CEHENNEM Ar. a. Tamu.

CELAL Ar. a. Tanrı'nın sertlik, öfke ve saygınlık anlamlarını içeren sıfatlarının tümüne birden verilen ad.

CELVET Ar. a. Tarikat yolcusunun, Tanrı'nın sıfatlarıyla bezenmiş olarak yalnızlıktan çıkıp Tanrı varlığında yok olması durumu.

CEM Ar. a. Alevilerin-Bektaşilerin cemaatla birlikte yaptığı, ibadet olarak algılanan kutsal tören.

CEMAAT Ar. a. Tarikattan, yoldan insanların oluşturduğu topluluk.

CEMÂD Ar. a. Cansız varlık.

CEMÂDAT Ar. a. Cansız varlıklar.

CEMÂDÎ Fars. s. Ruhu olmayan, cansız.

CEMÂL Ar. a. Tanrı'nın sevdiği, bağış, cömertlik, ululuk ve hoşnutluluğunu içeren sıfatlarının tümüne verilen ad.

***Cemâle kavuşmak**: Hakk'a yürümek.

***Cemâlin nur olsun**: Aleviler-Bektaşiler arasında kullanılan bir selamlaşma sözü.

CEMALULLAH Ar. a. Tanrısal güzellik.

CENAP Ar. a. Tanrı'yı ve yüce kişileri ululama sözü.

CENK Fars. a. Maddi ve manevi sıkıntılarla Hakk'ın kulumu sınaması.

CENNET Ar. a. Uçmak.

CEVHER Ar. a. Varlığın kendinden olan ve gerçekleşmesi için bir başka varlığa gereksinme duymayan varlık; mutlak varlık.

***Cevher-i evvel**: Hz. Muhammet'in ruhu.

CEVR Ar. a. Tarikat ehlinin, yol ehlinin ruhen yükselmesine engel olan şey.

CEZBE Ar. a. Tanrısal bir duyusun etkisiyle kendinden geçme durumu.

***Cezbeye kapılmak (tutulmak)**: Tanrısal bir duyusun etkisiyle aşırı ölçüde coşkulanıp kendinden geçmek.

CİFE Ar. a. l) Leş. 2) İğrenç şey, pislik.

CİFR Ar. a. Cefr.

CİHAT Ar. a. Tarikat ehlinin, yol ehlinin nefsinin egemenliği altına alması için vermiş olduğu savaşım.

***Cihad-ı asgar** (*Küçük savaş*): Düşmana karşı cepheye verilen savaş.

***Cihad-ı ekber** (*Büyük savaş*): Nefse karşı verilen savaş.

CİHAZ Ar. ***Cihaz-ı tarikat**: Tarikat ehli, yol ehli tarafından kullanılan ve tekkelerde, dergâhlarda bulundurulmuş her türden eşya.

CİN Ar. a. Dinsel inanca göre, duyularla algılanamayan ve göze görünmeyen manevi varlık.

CUŞ Fars. a. Hak âşığının Tanrı güzelliği karşısında kendinden geçerek, her nesnede Tanrı'yı, Tanrı'da her nesneyi görmesi durumu.

CÜNUN Ar. a. Tanrı aşkının üstün gelmesi sonucu Hak âşığının, dış dünyayla ilgisini kesmesi durumu.

CÜZİ Ar. s. Az, azıcık, çok az

Ç

ÇÂR Fars. a. Dört unsuru simgeleyen sayı.

***Çâr anasır, çâr unsur**: Su, toprak, hava ve ateşten oluşan dört unsur.

***Çâr darp** (*dört vuruş*): Tıraş erkânında; saç, sakal, kaş, bıyık gibi başta-yüzde çıkan kıl örtüsünün tümünün kesilmesi işlemi.

ÇÂRDEH Fars. ***Çârdeh-i Masum-ı Pâk**: On Dört Masum-ı Pâk.

ÇEHAR Fars. a. Çâr.

ÇERAĞ Fars. a. Tanrı'nın ışık biçiminde görünüşe taşınması, Hz. Muhammet'in Tanrı'dan gelen ilk ışık olması, Hz. Ali ve soyunun bu ışığın sürekli taşıyıcısı durumunda bulunması anısına, ruhun aydınlanmasının bir sembolü olarak algılanan ve cem törenlerinde kullanılan kandil, lamba, mum ya da çıra.

ÇERAĞCI a. Cemdeki on iki hizmet sıralamasında yer alan çerağ uyandırma hizmetinin sahibi olarak algılanan; çerağları yakıp meydana aydınlatmakla görevli kimse.

ÇERAĞCILIK a. Çerağcı olmanın gereklerini yerine getirme; çerağcının işi.

ÇİĞ s. Henüz terbiye edilip hazırlanmamış ve Hakk'ın deneyimsel bilgisini edinememiş canı belirtmek için kullanılır.

ÇİĞİNDAS a. (Omuzdaş) Yol arkadaşısı.

ÇİHAR Fars. a. Çâr.

ÇİLE Fars. a. Dervişlerin, manevi yetkinliğe ulaşmak için kendile-

rini kimi şeylerden yoksun yaşamaya zorladıkları içe kapanış dönemi.

***Çile çekmek, çile çıkarmak, çile doldurmak:** Bir derviş manevi yetkinliğe kavuşmak için kimi şeylerden mahrum olarak çileevinde yaşamak.

***Çile damı:** Çileevi.

***Çileye girmek, çileye oturmak:** Bir derviş, manevi yetkinliğe kavuşmak için çileevine kapanmak.

ÇİLEEVİ a. Dervişlerin çile doldurdukları hücre biçiminde tekke bölümü ya da bağımsız yapı.

ÇİLEHANE Fars. a. Çileevi.

ÇİLEKEŞ Fars. a. Çile çekmekte olan, çileye girmiş, çileye oturmuş bulunan derviş.

ÇİLENİŞİN Fars. a. Çileevinde çileye oturan derviş.

D

DAR ***Dar-ı beka** (ebediyet yurdu): Geçici evrenin karşısı olarak algılanan, ölümsüz varlık alanı; ruhlar âlemi.

***Dar-ı dünya, dar-ı fena** (geçici yurt): Gelip geçici olarak algılanan, tannısal gizlerin görünüş alanı; madde âlemi.

DÂR Fars. a. 1) Hallac-ı Mansur'un asıldığı direk anlamında darağacı. 2) Tarikatla, yolla ilgili törenlerin yapıldığı meydan

ya da meydan odasının orta yeri; Dâr-ı Mansur.

***Dâr'a çekmek:** Üyelerini tekke; dergâh büyüklerinin oluşturduğu cem mahkemesi (halk mahkemesi), suç işleyen, hatalı görülen tarikat, yol üyesini, meydan ya da meydan odasının orta yerine çağırarak sorgulamak, yargılamak, gerekirse durumuna uygun ceza vermek.

***Dâr'a durmak** (çekilmek, çıkmak, gelmek, kalkmak): Cemaatin ve dedenin ya da babanın önünde, canını yol uğruna vermeye hazır olduğunu bildirmek için, niyaz ederek meydanın ya da meydan odasının ortasına gelerek, ayaklar mühürlenmiş, kollar göğüste çapraz, baş öne eğik durmak.

***Dâr-ı Fatma:** Dâr-ı Hüseyin.

***Dâr-ı Fazlı:** Yüzüstü yere kapanma duruşuyla temsil edilen; Fazlullah Hurufi gibi, yol uğruna başı boyundan kestirmeyi göze alma.

***Dâr-ı Hüseyin:** Ayak mühürleme duruşuyla temsil edilen; İmam Hüseyin ya da Hz. Fatma gibi, yol uğruna canını vermeye hazır olma.

***Dâr-ı Mansur:** 1) Dâr. 2) Asılma duruşuyla temsil edilen; darağacında asılarak öldürülen Hallac-ı Mansur gibi, yol uğruna ölümü göze alma, asılmaya hazır olma.

***Dâr-ı Nesimi:** Diz üstü duruşuyla temsil edilen; Nesimi gibi, yol uğruna yüzülmeye hazır olma.

DECCAL Ar. a. (Kıyametten az önce ortaya çıkacağına ve Hz. İsa tarafından öldürüleceğine inanılan yalancı Mesih) Bâtın gözüyle değil, zâhir gözüyle baktığına inanılan ve bu kapsamda şaşı olarak algılanan Ebubekir.

DELİL Ar. a. 1) Yol gösterici; mürşit. 2) Tekkelerde, dergâhlarda, törenlerin yapıldığı meydandaki çerağları uyandırmakta kullanılan balmumlu fitil; bir tür küçük çerağ. 3) Çerağ.

***Delili dinlendirmek:** Çerağı dinlendirmek, çerağı sır etmek.

DELİLCİ a. Çerağcı.

DELİLCİLİK a. Çerağcılık.

DEM Fars. a. 1) Kâmil insanın bilgisi ve öğretme gücü olarak tasarımlanan; mistik sunumda ise kâmil insanın söz, ses ve soluğunda var olduğuna inanılan ruhani güç, tanrısal etki ya da bu biçimde inanca taşınan esin. 2) Bu gücün, bu etkinin belirttiği an, zaman. 3) Şarap, içki, dolu.

***Dem tutmak:** Kâmil insanda var olduğuna inanılan tanrısal gücün belirme zamanı olarak algılanan; "*Şah*", "*Ya Şah*", "*Hü*", "*Ali'm*", "*Haydar Haydar*" vb. çağırma sözcüklerini, tek ya da toplu olarak söylemek.

***Dem-i hizmet:** Tarikata, yola girenin kendisine verilen görevi, güler yüz ve gönül açıklığı ile yapması.

***Dem-i Hünkâr, Dem-i Pir:** Gö-

nüllere feyiz veren, gönülleri diriltten, insanı tanrısal varlık alanına çeken bir manevi güçle yüklü Pir'in sözü, sesi, soluğu.

DEME a. Nefes.

DEMLİ s. 1) Mürşidin sözü, sesi ve soluğuyla vecd durumuna gelmiş olan. 2) Sıvı akıl olarak algılanan doluyu içerek akılla yıkanmış olmanın coşkusuyla esirmiş olan.

***Demli olmak:** 1) Mürşidin sözü, sesi ve soluğuyla vecd durumuna gelmiş olmak. 2) Sıvı akıl olarak algılanan doluyu içerek akılla yıkanmış olmanın coşkusuyla esirmiş olmak.

DERGÂH Far. a. 1) Mürşit ve dervişlerin, tarikat, yol törenlerini uyguladıkları yapı, tekke. 2) Alevi-Bektaşî felsefesinin, inancının ve öğretisinin öğretildiği okul.

DERVİŞ Fars. a. Kendini tarikat yoluna, yola adanmış, derece sıralamasında muhipten sonra gelen Alevi-Bektaşî.

DERVİŞAN Fars. a. Dervişler.

DERVİŞANE Fars. s. 1) Dervişlere yaraşır olan. 2) be. Dervişlere yaraşır biçimde.

DERVİŞLİK a. 1) Tarikat yolunda, yolda derviş olmanın gereklerini yerine getirme. 2) Derece sıralamasında muhiplikten sonra gelen ve dervişlerce temsil edilen aşama.

***Dervişlik erkânı:** Muhiplik aşamasını tamamlayan tarikat yolcusu-

na, yol ehline derviş unvanı verilmesi sırasında yapılan tören.

DERYA Fars. a. İnsan-ı kâmil.

DEST Fars. a. El.

***Dest ve dâmen tutmak:** El etek tutmak.

***Dest vermek:** El vermek, yardımlaşmak

***Dest-i velâyet:** Tarikatta, yolda velilik aşamasına çıkmış olan ulunun eli; velilik eli.

DESTUR Fars. a. 1) Bir tarikat yolcusunun, yol erinin baba, dede gibi bir tarikat, yol yetkilisine karşı, "İzin verir misiniz?" anlamında kullandığı söz. 2) Dervişler arasında, "İzin verin, yol verin" anlamında kullanılan bir söz. 3) Alevi-Bektaşî halk şairlerinin, ayinlerde, meclislerde ezgiyle okudukları, koşma biçiminde bir tür nefes.

***Destur almak:** Bir tarikat yolcusu, yol eri, bir tarikat yetkilisinden, yol ehlinde izin almak.

***Destur erenler:** Dervişler arasında, "İzin verin erenler, yol verin erenler" anlamında kullanılan bir söz.

***Destur istemek:** Bir tarikat yolcusu, yol eri, bir tarikat yetkilisinden, yol ehlinde izin istemek.

***Destur vermek:** Bir tarikat yetkilisi, yol ehli, bir tarikat yolcusuna, yol erine bir hizmeti yerine getirmesi için izin vermek.

DEV Fars. a. İnanç alanında cin ta-

sanımı kapsamında yer alan, çok uzun ve çok iri, çok güçlü ve çok korkunç mitolojik varlık.

DEVHA ***Dev-hat-üz-zeheb** (*büyük altın ağaç*): "Hz. Ali'yi mübarek, kutlu kulma, kutsama" anlamında kullanılır.

DEVLET Ar. a. Mutluluk, talih, olgunluk.

DEVİRİ Ar. s. Devirle ilgili, devire ilişkin olan.

***Devri âsân olsun:** Gerekli olgunluk aşamalarına ulaşmadan, yani çocuk yaşta ya da erken Hakk'a yürüyen birinin ardından, "göçtükten sonra ruhunun dolaşacağı aşamalarda kolaylık bulsun; devrini, dönüşünü tamamlasın" anlamında kullanılan esenleme sözü.

DEYİŞ a. Alevi-Bektaşî edebiyatında, tarikat, yol inancını ve tarikat, yol ilkelerini dile getiren, bu kapsamda güncel yaşamı betimleyen, serbest konulu şiir.

DİŞ a. Zâhir.

***Dış anlam:** Zâhir anlam.

DİDAR Fars. a. 1) (Yüz, çehre) Tanrısal güzelliğin görünür duruma geldiği güzelin, sevgilinin yüzü; Tanrı'nın yüzü. 2) (Görme) Tanrısal güzelliğin görünür duruma geldiği güzelin, sevgilinin yüzünü görme; Tanrı'nın yüzünü görme.

***Didara ermek:** Didarı görmek

***Didarı görmek:** Tanrı'yı görmek, Tanrı'ya ulaşmak

***Didara kavuşmak:** Hakk'a yürümek, göçmek

***Didara varmak:** Didarı görmek.

***Didar-ı Hak:** Hakk'ın yüzü.

***Didar-ı yâr:** Sevgilinin yüzü, Tanrı'nın yüzü.

DİL Fars. a. Tanrı'nın evi anlamında gönül.

***Dil ehli:** Gönül dilinden anlayan kimse; gönül adamı, gönül insanı.

DİL a. Hz. Ali'nin Zülfikâr'ını simgeleyen vücut organı.

***Dil bağı:** Alevi-Bektaşî ahlakının üç temel ilkesinden biri olan diline sahip olmayı simgelemek üzere, tığbente atılan üç düğümden biri.

***Diline sahip olma:** "*Diline sahip olma*" kalıp sözü Alevilikte; yalan söylememe, sözle insanları birbirine düşürmeme, kov ve gıybetle bulunmama anlamında Alevi açıklığını, bu yolla dili, dedikodu yapma, fitne ve fesada katılma aracı olmaktan çıkıp doğruyu söyleme, söz güzelliğini yaratma aracı haline dönüştürmeyi anlatmak için kullanılır.

***Dilini bağlı tut:** Ahiliğin ilkeleri sıralamasında yer alan, kendine egemen olmayı, duyguların, tutkuların tutsağı olmamayı simgeleyen ilke.

DİLDAR Fars. a. Tanrı.

DİN Ar. a. (İnsanın kutsal olanla ilişkisini betimleyen inanış ve dogmalar bütünü) 1) Tarikat, yol makamında beliren inanç. 2) Aşk, sevgi.

***Din-i hakiki:** Bâtını felsefî din anlamında hakiki din, gerçek din.

***Din-i mecazi:** Zâhiri din anlamında, biçimsel din, geçici din.

DİNÎ Ar. s. (Dinle ilgili olan) 1) Tarikat, yol makamında beliren inanca ilişkin olan. 2) Aşkla, sevgiyle ilgili olan.

***Dini emirler:** Bâtını bilmeyen cahillerin görevleri.

DİVAN Fars. a. Yüce bir varlığın huzuru, katı.

DİVANE Fars. (divane, *deli*) a. Âşık.

DOKUZ a. Tanrı'nın, dokuz sudur (oluşum, varoluş ya da varlığa geliş) kademesindeki dokuz varoluş biçimini simgeleyen kutsal sayı.

***Dokuz akıl:** Akl-ı evvelden türeyen ikinci sudur (oluşum) kademesi.

***Dokuz gök (ata, felek):** Dokuz ruhtan türeyen dördüncü sudur (oluşum) kademesi.

***Dokuz ruh:** Dokuz akıldan türeyen üçüncü sudur (oluşum) kademesi.

DOLAŞAN ÖLÜ a. Tutkularının, duygularının tutsağı olmuş, olgunlaşmamış ham kimse.

DOLU a. 1) İçki doldurulmuş kadeh; içki. 2) Arif.

***Dolu üçleme:** Tann-Doğa-İnsan ve Hak-Muhammet-Ali adına/anısına üç kez üç yudum dolu içme; bu yolla do-

ğasal ve toplumsal diyalektiğin aynı-
na varma.

DON a. (Elbise, giysi) 1) Tarikat, yol ulularının, keramet göstererek büründükleri görünüş. 2) Hakk'a yürüyen, ancak yok olmayıp başka bir yere taşınan tarikat, yol ulusunun yeni ruh zarfı.

***Don değiştirmek:** 1) Bir tarikat, yol ulusu, keramet göstererek yeni bir görünüşe bürünmek. 2) Hakk'a yürüyen tarikat, yol ulusu, yok olmayıp başka bir yere taşınarak ruhu-
na yeni bir zarf kazanmak.

DOST Fars. a. Gerçek sevgili anlamında Tanrı.

***Dost divanı:** Tanrı huzuru

DÖNGÜ a. 1) Esin kaynağını doğadan alan ve tektanrıci dinler öncesi mitolojileirin ortak konusu durumunda bulunan, yaşamın sürekli olarak yinelandığı inancı. 2) Varoluş çevrimi.

DÖRT a. Hz. Muhammet'in ev halkından damadı Hz. Ali, kızı Hz. Fatma ve torunları Hz. Hasan'la Hz. Hüseyin'i simgeleyen kutsal sayı.

***Dört anasır:** Dört öge

***Dört anne (ana):** Dört öge.

***Dört can:** "Dört can bir beden" olarak algılanan, Hz. Muhammet'in ev halkından Hz. Ali, Hz. Fatma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin

***Dört cihet (yön):** Doğu, batı, güney ve kuzey

***Dört göz:** Görmeye dayalı iki baş gözü ve sezmeye dayalı iki gönül gözünden oluşan görme/sezme organı.

***Dört ilke:** Dört öge

***Dört inanç:** Alevilik-Bektaşiliğin özünü oluşturan ve dört kapıya dayanan ibadet, niyaz, adak ve vuslat

***Dört kapı:** Tarikat yolunda, yolda tarikat yolcusunun, yol erinin Tanrı'ya ulaşmada yükselmek ve derinleşmek durumunda olduğu dört aşamayı simgeleyen şeriat kapısı, tarikat kapısı, marifet kapısı ve hakikat kapısı.

***Dört kapı kırk makam:** Hacı Bektaş Veli tarafından geliştirilen dört ana aşama ve kırk alt aşamadan oluşan eğitim öğretisi.

***Dört kapı öğretisi:** Tanrı'ya ulaşmada ya da bu görüntü ardında ham ervahlıktan kâmil insan durumuna dönüşmede, dört kapı görüşünü temel alan öğretisi

***Dört kapı selamı:** İkrar verme töreninde, talibin, tığbentinden yedilerek müşşide teslimi götürülmesi sırasında; her adımda ayaklar mühür-lenip, kapıları temsil eden insanların adları anılarak verilen selam.

***Dört kapı töreni:** Ayin-i cemin kolları sıralamasında yer alan bir tören.

DÖŞEK

***Dört kitap:** Zebur, Tevrat, İncil ve Kuran

***Dört melek:** Cebrail, Mikail, İsrail ve Azrail

***Dört nesne:** Dört öge

***Dört nitelik:** Bir varlık ortamında bulunan dört ayrı nitelik.

***Dört öge:** Önsüz-sonsuz olarak algılanan ve varlık türlerini oluşturan, her biri bir kapı insanının kökeni durumunda bulunan toprak, hava, ateş ve su.

***Dört öge öğretisi:** Dört öge görüşünü temel alan öğreti

***Dört peygamber:** Davut, Musa, İsa ve Muhammet

***Dört sevgili:** Dört rakamıyla temsil edilen, Ehlibeyt'ten Hz. Ali, Hz. Fatma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin

***Dört taban:** Cansızlar âlemi, canlılar âlemi, bitkiler âlemi ve hayvanlar âlemi.

***Dört tat (su):** Acı, ekşi, tatlı ve tuzlu.

***Dört tür insan:** Her birinin kökeni dört öğeden birine dayanan ve yine her biri bir kapıyla temsil edilen a-bitler, zahitler, arifler ve muhipler.

***Dört unsur:** Dört öge

***Dört vuruş:** Çâr darp.

DÖŞEK a. Post.

DÜLDÜL Ar. a. Hz. Muhammet'in Hz. Ali'ye armağan ettiği kır donlu at.

DÜNYA Ar. a. İnsanı Tanrı'dan uzaklaştıran ve gaflete düşüren her şey ya da şeylerin tümü.

DÜR ***Dürr-i yetim** (*sedefinden tek olarak çıkan iri inci*): 1) Hz. Muhammet 2) İnsan-ı kâmil.

DÜŞKÜN a. Yol terbiyesine aykırı davranan suçlu kimse.

***Düşkün edilmek:** Suçlu duruma düşen tarikat yolcusuna, yol erine düşkün meydanı açarak ceza verilmek.

***Düşkün görme:** Suçlu duruma düşen tarikat yolcusuna, yol erine düşkün meydanı açılarak ceza verilme.

***Düşkün kaldırılmak:** Düşkünün düşkünlük durumunu, düşkün meydanı açarak sona erdirmek

***Düşkün meydanı:** Düşkün edilmek ya da düşkün kaldırılmak için yapılan toplantı, tören.

***Düşküne çıkarmak:** Düşkün edilmek

DÜŞKÜNLÜK a. Düşkün olma durumu.

***Düşkünlük dâr'ı:** Düşkün edilme sırasında uygulanan sorgulama.

***Düşkünlük erkânı:** Düşkün edilme ya da düşkün kaldırma sırasında yapılan tören.

***Düşkünlük meydanı:** Düşkün meydanı

DÜVAZ Fars. a. Düvazdeh.

***Düvaz imam:** Düvazdeh imam.

DÜVAZDEH Fars. a. Alevi-Bektaşî edebiyatında On İki İmam

için söylenmiş nefeslere verilen ad.

***Dûvazdeh imam:** On İki İmam.

DÛZAH Fars. a. Dünya zevklerine düşkün olanların toplu durumda bulunduklarına inanılan yer.

E

EBCET Ar. a. Arap alfabesini oluşturan harflerin sayısal karşılıklarını akılda kolayca tutabilmek için oluşturulmuş sekiz sözcükten ilki.

***Ebcet hesabı:** Tarih düşürmede kullanılan ve Arap harflerinin sayısal değerlerine dayanan bir hesap sistemi

EBU *Ebu Tûrab: Toprağın babası anlamında Hz. Ali.

***Ebul Hasan:** Hasan'ın babası anlamında Hz. Ali'ye verilen unvan.

***Ebul Hüseyin:** Hüseyin'in babası anlamında Hz. Ali'ye verilen unvan.

***Ebû-l beşer:** İnsanların babası anlamında Hz. Âdem.

***Ebû-l-enbiya:** Peygamberlerin babası anlamında Hz. İbrahim.

ECEL Ar. a. 1) Ölüm zamanı; yaşamın sonu. 2) Duyguların, tutkuların tutsağı olma, geçici isteklere kapılma anlamında insan olmanın sonu; dolaşan ölü durumuna geçme zamanı.

EDEP Ar. a. Marifet kapısının birinci makamında tanımlanan;

Eline, diline, beline sahip olarak kötü hal ve hareketlerden uzak durma durumu.

***Edep, erkân!:** Canları tarikat, yol adabına, davet için mürşit tarafından söylenen uyarı sözü.

***Edep sahibi olmak:** Eline, beline, diline sahip olarak kötü hal ve hareketlerden uzak durmak.

EDEPLİ s. (Terbiyeli, nazik, kibar) Eline-diline-beline sahip olan.

EDEPSİZ s. (Utanmaz, hayasız) Eline-diline-beline sahip olmayan.

EDNÂ Ar. s. 1) Pek aşağı, çok kötü, çok alçak, bayağı. 2) Pek az.

EDVAR Ar. a. Devirler, zamanlar, yüzyıllar, çağlar.

***Edvar-ı vücut (varlık dönemleri):** Varlığın, varoluş çemberinde kendisi için olanaklı olan seyrini tamamlayarak aslına geri dönmesi.

EFDAL Ar. s. En üstün, en faziletli.

EFDÂL Ar. a. 1) İyilikler, ihsanlar. 2) Erdemler, üstün nitelikler.

EFLAK Ar. a. 1) Felekler, gökler. 2) Talihler, kaderler, bahtlar.

EFRAT Ar. a. Belli aşamaları yaşayarak olağanüstü nitelikler kazanmış, Tanrı tarafından kimi kutsal hizmetlerde görevlendirildiklerine inanılan, bâtını kimlikli gayb erenleri.

EHL Ar. a. Tarikat, yol kuralları-na, ilkelerine uyan, yolu bilen kimse.

*Ehl-i âbâ: Hz. Muhammet ve aile-si.

*Ehl-i Ali: Hz. Ali Yandaşları.

*Ehl-i bâtin: Tanrısal sırta ermiş olanlar.

*Ehl-i bidat: Kutsal kitapla peygamber sözlerini yeni yorumlarla değiştirdiklerini ileri sürenler; yeni yorumlarda bulunanlar.

*Ehl-i cehl: Cahiller, bilgisizler.

*Ehl-i dil: Gönül dilinden anlayanlar; gönül adamları.

*Ehl-i Hak: 1) Marifet sahipleri; arifler. 2) Hz. Ali'ye bağlılık temelinde Sultan İshak tarafından kurulmuş olan ve Batı İran'da temel bulan bir Alevilik tasarımı.

*Ehl-i hal: Halden anlayanlar; hal adamları.

*Ehl-i kitap: Yahudiler ve Hristiyanlar.

*Ehl-i sünnet: Hz. Muhammet ile ashâbının izledikleri yolu benimseyenler.

*Ehl-i Şia: Ehl-i Ali.

*Ehl-i tarik: Tarikata giren, mürşide bağlanan kimse; derviş.

*Ehl-i tarikat: Tarikat ehli.

*Ehl-i tasavvuf: Tasavvuf ehli.

*Ehl-i tevhid: Tanrı'yı her türlü nitelikten yoksun olarak tasarımıyan, Tanrı'ya nitelik yüklemenin birçok

Tanrı'nın varlığını kabul etmek anlamına geldiğini ileri süren ve genel olarak "Tanrı'nın birliğine inananlar" olarak anlaşılan Mutezilecilere verilen ad.

*Ehl-i zâhir: Köktendinciler.

*Ehl-ül-kitap: Ehl-i kitap.

*Ehl-ül-lâh: Hak dostları, ermişler.

*Ehl-ül-sünnet: Ehl-i sünnet.

*Ehl-ül-tevhid: Ehl-i tevhid.

EHLİBEYT Ar. a. Hz. Muhammet'in; damadı Hz. Ali, kızı Hz. Fatma ve torunları Hz. Hasan'la Hz. Hüseyin'den oluşan ailesi.

*Ehlibeyt İslamlığı: Heterodoks İslamlık.

*Ehlibeyt muhabbeti: Alevilik-Bektaşilikte, gençleri gelecekteki yollarına hazırlamak için düzenlenen küçük törenlere verilen ad.

EJDERHA Fars. a. Kanatları ve kuyruğu yılan biçiminde, ağzından alevler püskürten, arslan pençeli, söylence, masal hayvanı.

EKBER Ar. s. En büyük, çok büyük.

EKREM Ar. s. Eli açık, yüce gönüllü, cömert.

*Ekrem-ül-ekrem (Ekremlerin ekreml): Tanrı.

EL a. Tanrısal gücü simgeleyen tutma, dokunma organı.

*El almak: Bir mürşide bağlanmak; derviş olmak

***El ele, el Hakk'a:** Dedeye, babaya biat etme yoluyla Hz. Muhammet ve Tann'ya biat etmiş olma.

***El-etek sahibi olmak:** Bir mürşide bağlanarak nasip almış olmak.

***El-etek tutmak:** Nasip alma töreninde, bir eli mürşidin elinde, diğeri eteğinde olarak bağlılık yemini etmek.

***El-göğüs dudak yapmak:** Hz. Ali'ye bağlılığın bir kanıtı olarak, O'nun adı geçtiğinde toparlanıp eli göğse ve dudaklara götürerek selam vermek

***El öpmek:** Bağlılık ifadesi olarak, mürşidin sağ elinin içini öpmek.

***El tutmak:** El almak

***El vermek:** Tarikat yolunda belli deneyimlerden geçen birine durumuna uygun yetki vermek

***Elin tek, dilin pek, belin berk tut:** Alevi-Bektaşî etiğinin temelini oluşturan el, dil ve cinsel ilişki ile ilgili üç yasak.

***Eline, diline, beline, işine, aşına ve eşine sahip olmak:** Edepli olmak, edepli yaşamak.

***Eline sahip olma:** Hırsızlık yapmama, kan akıtmama anlamında, Alevi-Bektaşî banşçılığının ve cana saygısının bir simgesi durumundadır; bu yolla bir Alevi-Bektaşî eli, suç işleme aracı olmaktan çıkıp güzellikleri yaratma aracı haline dönüştürmüştür.

ELEST Ar. a. Tanrı'nın insan ruhlarını yarattığı zaman; insanların yaratılışının başlangıcı.

***Elest bezmi:** Elest Meclisi.

***Elest Meclisi:** Tann'nın ruhları toplayarak; "*Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*" diye sorduğu ve müminlerin "*Ever*", kâfirlerin "*-Hayır*" yanıtını verdiği toplantı ya da toplantının yapıldığı yer, yapı.

***Elest şarabı:** Mutlak güzelliğin anlık görünüşüyle vecd durumuna geçmenin anısına, tarikat yolunda, yolda içsel bir yaşam deneyimini tatmak için içilen şarap

ELESTÜ *Elestü bi-rabbiküm: Tann'nın ruhları toplayarak sorduğu, "*Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*" sorusu.

***Elestü mihrabı:** Meydanda, gönüllerin yöneldiği Tann nuru.

ELİF Ar. a. Ebcet hesabıyla sayı değerinin bir olmasından esinlenerek Tann'nın tekliğinin ve birliğinin bir simgesi olarak algılanan Arap alfabesinin ilk harfi.

ELİFİ Ar. s. Elif gibi olan. ~

***Elifi taç:** Hacı Bektaş eliyle Anadolu'ya geldiği kabul edilen, dört dilimli, dikizi çizgisi elif harfini simgeleyen, uzun çuha başlık.

EMİR Ar. a. 1) Geleneksel Müslüman toplumunda kimi askeri, sivil ya da dinsel görevler için kullanılan yöneticilik unvanı. **2)** Hz. Muhammet'in soyundan gelen kimse.

***Emir âlemi:** Hakk'ın tecellisiyle çokluk durumunda beliren âlem

***Emir-i maruf (Emr-i maruf):** Yaramaz işlerden sakınma.

***Emir-i Nahl:** Hz. Ali'nin lakabı.

***Emir-ül Merdan:** Mertlerin şahı anlamında Hz. Ali.

***Emir-ül Müminin:** Müminlerin şahı anlamında Hz. Ali'nin lakabı, unvanı.

***Emir-ül Nabî:** Hurma ağaçlarını koruyan emir anlamında Hz. Ali.

ENBİYA Ar. a. Peygamberler, yalvaçlar.

***Enbiya-yı kibar:** Büyük peygamberler.

ENELHAK Ar. ünl. Hallac-ı Mansur'un, kendini aşarak Tanrı'ya ulaştığını ve Tanrı'nın kendinde tecelli ettiğini göstermek için söylediği, "*-Ben Tanrı'yım*", anlamındaki ünlü sözü.

ENGÜR Fars. a. Üzüm.

ENSÂR Ar. a. Hz. Muhammet'e yardım eden ve İslamiyetin yayılmasında yararlık gösteren kimse-ler.

ENSÂRÎ Ar. s. ve a. Ensârdan olan (kimse, topluluk).

ENVAR Ar. a. Nurlar, ışıklar, parlaklıklar, aydınlıklar.

ER a. 1) Edep ve erkâna saygılı, nefsine boyun eğmeyen kimse. 2) Gönül bilgisiyle donanmış, yücelme aşamalarından geçerek gerçekliğe ulaşmış tarikat, yol üyesi.

ERBAA Ar. s. Dört.

ERBAİN Ar. a. Tarikata giren dervişlerin nefsi ezmek, bencilliği kırmak için doldurdıkları kırk günlük çile.

***Erbain çıkarmak:** Bir derviş, kendini eğitmek için, kırk gün toplumdan uzak hücrede yaşamak; çile çıkarmak.

***Erbain-i aşura:** Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilişinin kırkinci gününe rastlayan, kameri takvimin ikinci ayı sefer ayının yirminci günü.

ERBAP ***Erbab-ı zâhîr:** Evreni dış yüzüyle, görünüşüyle değerlendirenler, şeriatçılar.

EREN a. (Ulaşan, varan) Benliğinin geçici tutkularını yenerek olgunluk aşamasına varan, ermiş olan tarikat üyesi, yol eri kimse.

ERENLER a. 1) Gerçekliğe ulaşan, olgunluk aşamasına varan ve Tanrı'nın dostluğunu kazandığına inanılan tarikat üyeleri, yol erleri. 2) ünl. Dervişler arasında kullanılan seslenme sözü.

***Erenler abdesti:** Bilgiyle yıkanma, yıkanarak bilgilenme ya da bilgiyle yıkama yıkayarak bilgilendirme anlamında kulak abdesti.

***Erenler cemî:** Cem.

***Erenler demi:** Ceme katılanların uyguladığı erkân ve muhabbet.

***Erenler hakkı:** Konuk ya da yoksullar için ayrılan yemek.

*Erenler meclisi: Cem.

*Erenler meydanı: Meydan.

*Erenler nefesi: Alevilerin-Bektaşilerin inanç ve düşüncelerini dile getiren şiir, deyiş.

*Erenler önünde baş eğmek: Bilim olarak algılanan postun bâtin yanının bir koşulu olarak erenlere kendini teslim etmek.

*Erenlerim: Dervişler arasında "sen" yerine kullanılan bir hitap sözü.

ERENLİK a. Eren olma durumu; eren olan kimsenin niteliği.

ERKÂN Ar. a.) Ruhsal aşama bakımından üstün durumda bulunan tarikat yolcuları, yol erleri; tarikat, yol ileri gelenleri. 2) Tarikat, yol ulularının koyduğu ve tarikatın, yolun yasası durumunda olan ilkeler, kurallar ve törenler bütünü; er-kân-ı tarikat.

*Erkân çalmak: Düşkün kaldırılması sırasında dede, düşkünün sırtına alacadeğnekle "Allah-Muhammet-Ali" aşkına otuz üçer kez sembolik olarak vurmak.

*Erkân değneği hakkı: Düşkün kaldırılması sırasında, günahlarından arınması için alacadeğnekle sembolik olarak dövülen düşkünden, bu vuruşların bedeli olarak alınan para vb.

*Erkân istemek: Düşkün kaldırılması dileğiyle düşkün meydanı açılmasını mürşitten dilemek.

*Erkân meydanı: Meydan

*Erkân sahibi: Tarikat, yol erkânını özümsemiş olma.

*Erkân sürmek: Meydan açıp tören yapmak

*Erkân-ı erbaa: Dört direk

*Erkân-ı fahire: Yol.

*Erkân-ı meşayih: Mürşitler erkânı.

*Erkân-ı tarikat: Tarikata ilişkin davranış kuralları; erkân.

ERKÂNNAME Ar. +Fars. a. Tarikat, yol uluları tarafından konulan ve tarikatın, yolun yasası niteliğinde olan ilkeleri, davranışları, kuralları vb. içeren yapıt.

ERLİK a. Er olma durumu, er olan tarikat üyesinin, yol erinin niteliği.

*Erlik makamı: Er olanların ulaştığı aşama.

ERMİŞ a. Tanrı'ya yakın, Tanrı'yla dost olduğuna, kendisinde olağanüstü manevi bir güç bulunduğuna inanılan kimse; evliya, veli.

ERMİŞLİK a. Ermiş olma durumu; ermiş olan kimsenin niteliği; evliyalık, velilik.

ERVAH Ar. a. Ruhlar.

*Ervah-ı abidin: Dindarların ruhu.

*Ervah-ı arifin: Ermişlerin ruhu.

*Ervah-ı cinni: Cinlerin ruhu.

*Ervah-ı enbiya: Peygamberlerin ruhu.

*Ervah-ı evliya: Evliyaların ruhu.

*Ervah-ı hayvanat: Hayvanların ruhu.

*Ervah-ı kâfirin: İnanmayanların ruhu.

*Ervah-ı müminin: İnananların ruhu.

*Ervah-ı nebatat: Bitkilerin ruhu.

*Ervah-ı şeytani: Şeytanların ruhu.

*Ervah-ı tabayi: Doğal elementlerin ruhu.

ESEDULLAH Ar. a. Allah'ın aslanı olarak algılanan ve bu biçimiyle inanca taşınan, tapım kimliği durumundaki Hz. Ali.

*Esedullah-ül Galip: Tanrı'nın üstün aslanı anlamında Hz. Ali.

ESKİ s. (Geçmişte kalan) *Eskiye tövbe kılmak: Geçmişte yapılmış hataları bir daha yapmama ya söz vermek.

*Eskiye terk cahile ölüm; arife ise doğumdur: Eskiye terkederek yeni-den doğmak anlamında "ölmeden evvel ölmek" tasavvufunu canlı tutan ve eğitimi, eğitilmenin önemini vurgula-yan Alevi-Bektaşî özdeyişi.

ESLAH Ar. s. Temiz ve dürüst olan.

ESMA Ar. a. Adlar.

*Esmâ-yı hüsnâ: Tanrı'nın adları.

EŞİK a. Hz. Muhammet'in, "*Ben ilim şehriyim, Ali onun kapısıdır*" hadisinden esinlenerek Hz. Ali'yi temsil ettiğine inanılan ve yola girişin bir sembolü olarak algılanan, meydanın giriş kapısının iç kısmı.

*Eşik ısı: Düşkünün, evine sığındığı kimse

*Eşik öpmek: Tarikat, yol ışık ve bilgisine ulaşmış olmanın anısına, bir alçakgönüllülük ve teslimiyet ifadesi olarak, eşğin önünde sol diz üzerine çökerek elleri eşige koyup her bir eli bir kez öpmek.

*Eşiğe baş koymak: Eşik öperek tarikata, yola bağlanmak.

*Eşiğe yüz sürmek: Eşik öpmek.

*Eşiği aşmak: Eşiği öperek meydana girmek

ETVAR Ar. a. Tavırlar, davranışlar, hareketler.

*Etvar-ı seba: Tarikat yolcusunun, yol erinin ruhsal arınmaya ulaşmak için geçmek zorunda olduğu yedi aşama.

EVLAT Ar. a. Dört sevgili.

EVLİYA Ar. a. Ruhsal arınma aşamalarından geçerek Tanrı'ya yaklaşan, O'nun sevgi ve dostluğunu kazananlar; ermişler, erenler.

*Evliyaların ruhu: Ervah-ı evliya.

EVRAT Ar. a. Kuran'dan seçilmiş ve sık sık okunması gelenek olmuş dualar.

*Evrat çekmek: Kuran'dan seçilmiş duaları okumak.

EVTÂD Ar. a. Gayb erenleri sıralamasının üçüncü aşamasında bulunan ve Tanrı'nın bunlar aracılığıyla dünyayı kontrol ettiğine inanılan dört büyük veli; dört evtâd.

EYVALLAH Ar. a. 1) Edilen bir sözü, yapılan bir işi, gösterilen bir tavrı olumlama, onaylama, benimseme. 2) Razi olma, itaat etme. 3) Teslim olma, bağlanma.

EZEL Ar. a. Tanrı'nın başlangıcı olmaması durumu.

EZELİ Ar. s. ve a. Ezeliye mezhebinden olan (kimse, topluluk).

F

FAKR Ar. a. Tanrı'da bireysel bilincin yokolmasının bir görünümü olarak algılanan, her şeyi Tanrı karşısında yok sayma durumu.

***Fakr olmak**: Her şeyi Tanrı karşısında yok saymak.

***Fakr yolu**: Kişinin malını mülkünü, niteliklerini ve etkinliklerini Tanrı yolunda yok sayması yolu.

***Fakrimiz fahrımızdır**: "*Yoksulluğumuz övüncümüzdür*" anlamında kullanılır.

***Fakr u fahr**: "*Yoksulluk benim onurumdur, övüncümdür*" anlamında kullanılır.

***Fakr u fena**: Kişinin, kendi benliğini Tanrı'nın varlığında yoketmesi.

***Fakr u manevi**: Kişinin kendini mutlak surette Hakk'a muhtaç bilmesi.

FANİ Ar. s. Tanrı özünün dışı

vurması olarak algılanan, varlıkların kalıcı olmadığını, bir gölge gibi gelip geçici olduğunu belirtmek için kullanılır.

FANİLİK a. Evrenin geçici olama durumu.

FARK Ar. a. Birliği çoklukta ve çokluğu birlikte düşünme

FARZ Ar. a. Pire, mürşide hizmet.

FATMA a. Hz. Ali'nin eşi.

***Fatma Ana**: Hz. Fatma.

***Fatma Ana dâr'ı**: Dârı Hüseyin.

***Fatma Ana eli**: Hz. Ali'nin eşi Fatma'nın elini simgeleyen, taşıyanı her türlü kötülükten koruduğuna inanılan el biçimli muska.

***Fatma Ana kuşağı**: Gökkuşağı.

***Fatmat-ül Kübra**: "*Ulu Fatma*" anlamında Hz. Fatma.

FAZİLET Ar. a. İnsanda, iyilik etmeye yönelik sürekli ve değişmez eğilim.

FAZL Ar. a. 1) Hurufiliğin kurucu piri Fazlullah Hurufî [1339-1394]. 2) Herhangi bir nedene bağlı olmadan ve herhangi bir karşılık gözetmeden yapılan iyilik için kullanılır.

***Fazl-ı Dâr-ı**: Dâr-ı Fazlî.

***Fazl-ı Hak, fazl-ü Hak**: Tanrı'nın yardımı, bağıışı.

FEHİM Ar. a. Tanrı'nın sözünü

anlama ve bunun gereğini yerine getirme.

***Fehim kublesı:** Çerağ tahtı.

FELEK Ar. a. Gökyüzü.

***Felek-i azam:** En üst gök; dokuzuncu gök.

FENA Ar. a. Tanrı ya da tarikat yolcusunun, duygularından ve iradesinden sıynılarak benliğini Tanrı'nın varlığında yok etmesi.

***Fena bulmak:** Kendi özünde kendini yokederek pirin manevi kişiliğinde yok olmak; bu yolla tanrısal varlığın özüne dalarak kendinden geçmek.

***Fena diyarı:** Dünya

***Fena makamları:** Bu dünyaya özgü geçici aşamalar.

***Fena fi'l ehadlyet:** Tanrı ya da tarikat yolcusunun, gerçek varlık katına ulaşması.

***Fena fi'l pir:** Tanrı ya da tarikat yolcusunun, bütün varlığını pirin manevi kişiliğinde yok etmesi.

***Fena fi'l vücut:** Varlıkta, bütün duygularından sıyrılarak yokluğun sınırına ulaşma; tanrısal varlığın özüne dalarak kendinden geçme.

***Fena-i mutlak:** Tanrı ya da tarikat yolcusunun, bütün varlığından sıynılarak kendi özünde yok olması.

***Fena'il-fena:** Olgunluğun en

yüksek aşaması olarak algılanan; Tanrı ya da tarikat yolcusunun, derin bir içe kapanış ve sınırsız bir coşkuyla kendini tanrısal özde bulmak için yokluğun ötesine geçmesi durumu.

FENAFİLLAH Ar. a. Tanrı ya da tarikat yolcusunun, kendi varlığını Tanrı varlığında yok etmesi; Tanrı yolunda kendi varlığından geçmesi.

FERAH Ar. a. Tanrı'ya yakın olma durumunun yarattığı manevi haz.

FERAİZ Ar. a. Farzlar.

FERRAŞ Ar. a. İmam Hüseyin adına kurulan ve cemdeki on iki hizmet sıralamasında yer alan temizlik işlerini yürüten görevli.

FERRAŞLIK a. Ferraş olmanın gereklerini yerine getirme; ferraşın işi, görevi.

FETÂ Ar. a. Sufi savaşı.

FETİH Ar. a. 1) Tanrı ya da tarikat yolcusuna görünen ve onu bu yolda yüce aşamalara taşıyan kemâl halleri. 2) Bâtınlığın beş inanç sıralamasında yer alan ve beş tözden biri olarak algılanan; varlık biçimlerinin belirmesine mekân olan mutlak boşluk.

***Feth-i karib:** Kula açılan ve onu nefsin derecelerine taşıyan kalp makamı.

***Feth-i kudret:** Tarikat, yol sevgisini yayarak gönülleri aç-

ma; ruhları ışıklandırma ve Ali sevgisini çoğaltma.

***Feth-i mutlak:** Zat-ı ahadiyetin tecellisi.

***Feth-i mübin:** Kula açılan velâyet makamı.

FETTAH Ar. a. İmam Naki'nin unvanı.

FEVÂİD Ar. a. 1) Ruhun, olgunlaşması için idrak ettiği şeyler. 2) Hakk'ın tarikat, yol ehline, anlayışları artsın diye ihsan ettiği lütuflar.

FEYİZ Ar. a. 1) Sudur ya da ışık kuramına göre, evrenin aşama aşama Tanrı'dan çıkışı, belirişi. 2) Tanrı'nın kutsaması olarak algılanan ve kişide ruhsal bir olgunluk yaratan manevi deneyim.

***Feyiz almak:** Pirin, mürşidin bilgisiyle aydınlanmak

***Feyz-i akdes:** Tanrı'nın, insanın oluşması ve gelişmesi için yarattığı her şey.

***Feyz-i mukaddes:** Bilinmek isteyen Tanrı'nın aşkla yarattığı insan

FIRKA Ar. a. Bir mezhep içinde aynı inanç ve kanıları paylaşanların oluşturduğu grup.

***Fırka-i Naciye:** Caferi mezhebi içinde, Bektaşilik yoluyla İlahi Hakk'ın sırlarına erişebilecekleri inancında ve kanısında olan Bektaşilerin, kendileri için kullandıkları ad.

FİLLAH Ar. a. Allah'ın varlığı içinde.

FUKARA Ar. a. Fakr yolunu seçenler, yol üyeleri; dervişler.

G

GAFLET Ar. a. Nefsin arzularına tutsaklık.

***Gaflete düşmek:** Nefsin arzularına tutsak düşmek

***Gafletten uyanmak:** Nefsin arzularına direnmek

GALEBE Ar. a. Tanrısal öze ilişkin bir halin, salığı etki ve egemenliği altına alıp, onu düşüncemey, edebe uyamaz, karşılaştığı şeyleri birbirinden ayıramaz duruma sokması.

GALEYAN Ar. a. Tarikat yolunda, yolda coşma, taşma.

GANI Ar. s. Bir gereksinme, istek duymayan.

***Ganisiyim:** Bir öneri karşısında istekli olmadığını belirtmek için "gereksinmem yok" anlamında söylenir.

GARİP Ar. a. Tanrısal âleme geçişte bir basamak olarak algılanan bu dünyada yaşayan kimse.

GARK Ar. a. Fakr makamından geçerek cem mertebesinde kaybolma; neşe ve coşku içinde kendinden geçme.

GAVS Ar. s. ve a. Tarikat yolunda, yolda hakikat ve marifete ermiş arifler için kullanılır.

GAYB Ar. a. Hakk'ın kendisinden değil, kulundan gizlediği şey.

***Gayb âleml:** Duyularla tanınip algılanabilen âlemin ötesinde bulunduğu inanılan âlem.

***Gayb bilimi:** Bâtına ilişkin bilim; ilm-i bâtın.

***Gayb erenleri:** Halk içinde bulunmalarına karşın, tannsal gizleme ulaşıkları için kendilerini halktan gizleyebilen arifler.

***Gayb-ı izafî:** Peygamberlerle hakikat ve marifete ermiş ariflerin algılayabildiği âlem.

***Gayb-ı mutlak:** Tann'dan başka kimsenin bilmediğine inanılan, duyularla ulaşılamayan, akıl ve bilgiyle kavranamayan, yalnızca aşkın gerçekleri olarak algılanan salt görünmezlik âlemi; tannsal evren.

GAYBET Ar. a. 1) Tanrı'da yok olma yolunda bir aşama olarak algılanan, Hakk'tan gelen doğuşlar ve feyizler nedeniyle çevreden ve kendi fizik varlığından soyutlanma biçiminde beliren, her şeyden habersiz olma durumu. 2) Tanrı ya da tarikat yolunda tannsal gizleme ulaşmış ermişler için, halk içinde bulunmalarına karşın halka görünmemeleri durumu; kaybolma, gizlenme.

***Gaybet dönemi:** Gaybet durumunun sürdüğü zaman dilimi.

***Gaybete girmek:** Kaybolmak, gizlenmek.

***Gaybet-i kübra:** Büyük gizlenme, büyük gizleniş.

***Gaybet-i sugra:** Küçük gizlenme, küçük gizleniş.

GAYRET Ar. a. 1) Âşığın Tanrı'yı kıskanması. 2) Ruhun sırmını, kalbin bâtını hallerini gizli tutma, dışarıya sızdırılmasını kıskanma çabası.

GAZA Ar. a. Dünyasal eğilimleri temsil ettiğine inanılan ve bu anlamda düşman kabul edilen nefse karşı mücadele etme.

***Gaza eylemek:** Nefse karşı mücadele etmek

***Gaza-yı ekber:** En büyük savaş anlamında nefisle yapılan mücadele.

GAZÎ Ar. a. 1) Nefisle girdiği mücadelede kötülükleri, olumsuzlukları öldürmüş, yani ölmeden evvel ölmüş yol, tarikat eri. 2) Horasan'dan yetişip gelen, tarikat yolunda Anadolu insanına manevi rehberlik eden derviş; Horasan ereni.

GECE a. Karanlık olarak algılanan cehalet.

***Gece nurundan akul:** Aklın evrimi aşamaları sıralamasında yer alan, aklın en alt evresi.

GELENEK a. (Kuşaktan kuşağa aktarılan, yazılı olmamasına karşın yaptırım gücü olan her türlü töre ve davranış biçimi) Hak'la

Hak olmuş kâmil insanlar tarafından halka ulaştırılan, birey ve toplum etkinliğinin her alanına uygulanabilen bâtını kökenli gerçekler ya da ilkeler bütünü.

GELME *Gelme gelme, dönme dönme: Yola girişte kişiye vazgeçme hakkını kullanabilmesi için en son söylenen, bir kez girilince verilen sözden dönülemeyeceğini vurgulayan telkin özdeyişi.

GENC Fars. A. Kulluk makamı.

GERÇEK a. 1) Hakikat. 2) Zâhir.

GIYBET Ar. a. Birinin ardından onun saygınlığını, değerini, toplum içindeki yerini sarsacak söz söyleme, bu yolla araya geçimsizlik sokma.

*Gıybet etmek: Arkadan konuşmak, dedikodu yapmak, bu yolla araya geçimsizlik sokmak.

GÖÇMEK f. Hakk'a yürümek.

GÖK a. Dokuz ruhtan türeyen dokuz gök sıralamasında yer alan her bir oluşum kademesi; gök katı.

GÖNÜL a. 1) İnsanın marifete erişme gücü. 2) "Tanrı evi" anlamında, Tanrı'nın tecelli ettiği, görünüş alanına çıktığı ve Tanrı'yla ilgili bilgilerin geldiği yer; insanın, Tanrı yoluna açılan kapısı olarak algılanan ve bu anlamda kutsal sayılan iç varlığı.

*Gönül adamı: Derviş

*Gönül almak: 1) Darılan, kınlanan

birini söz ya da davranışla memnun etmek. 2) Birisiyle sevgi temelinde iletişime girerek onu kendine bağlamak, çekmek, onunla gönüldeşlik ilişkileri kurmak.

*Gönül altında kalmak: Bir kimse-nin gücenmesine, incinmesine yol açmak, onu kırmak.

*Gönül bilgisi: İrfan

*Gönül ek gönül biçersin: "İyilik et, iyilik gör" anlamında Alevi insanseverliğini dışa vuran etik özdeyiş.

*Gönül etmek: Yardım etmek, yardımcı olmak.

*Gönül gözü: Zâhiri fotoğraflayan ten gözüne karşıt olarak algılanan, görünmeyen âlemi bâtını bilince taşıyan sezgisel akıl.

*Gönül ibadeti: 1) Akıl yürütmelerle gönül bilgisi dediğimiz irfanı artırma çabası içinde olma; bu çabayı sonuçlandırmak için davranışa girme. 2) Tanrı'yı evinde, yani gönülden mihman etme ve O'nunla söyleşme.

*Gönül kalmak: 1) Bir istek yerine gelmemek, bir özlem giderilememek. 2) Özlem duymak ya da âşık olmak, sevmek. 3) Darılmak, kınılmak, incinmek.

*Gönül kıblesi: Meydan

*Gönül koymak: Darılmak, kınılmak, incinmek

*Gönül lokması: 1) Gönül bilgisi. 2) Adak, armağan.

***Gönül öldüren:** Büyüklük taslayıp gönül kıran, insanı gücendiren kimse için kullanılır.

***Gönül sezgisi:** Sezgisel akılla yapılan geleceğe yönelik kestirim.

***Gönül yıkma, gönül yap:** "*Kötülük yapma, iyilik et*" anlamında Alevi-Bektaşî etiğini dışa vuran özdeyiş.

***Gönül yolculuğu:** Seyrû süluk.

***Gönülde tecelli etmek:** 1) Bâtın bilgi gönülde birikmek. 2) Tanrı gönülde mihman edilmek.

***Gönüle uğramak:** Bir kimseyi kırıp incittikten sonra, onun bir bedeli olarak istenmeyen üzücü bir olayla karşı karşıya gelmek.

GÖRGÜ a. Görgüden geçmekle kazanılan deneyim.

***Görgü ayini:** Görgü cemi

***Görgü cemi:** İkrar tazelemek, bu yolla tövbe etmek, ruhsal açıdan temizlenmek için yapılan cem.

***Görgü dâr'ı:** Görgü cemi

***Görgü erkânı:** Görgü cemi

***Görgü kurbanı:** Görgü cemi

***Görgü töreni:** Görgü cemi

***Görgüden geçmek:** Görgü cemine katılıp ikrar tazeleyerek ruhsal açıdan temizlenmek

***Görgüsü yapılmak:** Görgüden geçmek

***Görgüye çıkmak:** Görgüden geçmek.

GÖRMEK f. Bâtını düşünceye taşımak, bânının ne olduğunu anlamak.

***Görmediğini söyleme, gördüğünü ört:** "*Kötülük yapma, iyilik et*" anlamında Alevi-Bektaşî etiğini dışa vuran özdeyiş.

GÖRÜLEN a. Görgü ceminden geçmiş olan kimse.

GÖRÜLME a. Görgüden geçme.

***Görülmeye talip olma:** Görgüden geçmeyi isteme.

GÖRÜLMÜŞ a. Görgüden geçmiş kimse.

***Görülmüş olmak:** Görgüden geçmiş bulunmak.

GÖRÜNÜR s. Zâhir olan.

***Görünür evren:** Zâhir âlem; duyu organlarıyla algılanabilir, nesne ve beden kimliklerinden oluşan her şey.

GÖZ a. 1) Zâhiri görmeyi sağlayan alıcı organ; bu anlamda ten gözü. 2) Bâtını görmeyi sağlayan "alıcı organ" olarak algılanan gönül bilgisi, irfan; bu anlamda gönül gözü.

***Gözünü bağlı tut:** Ahiliğin ilkeleri sıralamasında yer alan, başkalarının işine karışmamayı, her olup biteni görmemeyi simgeleyen üçüncü ilke.

GÖZCÜ a. Ali soyundan Abdülkerim adına kurulan ve cemdeki on iki hizmet sıralamasında yer alan, meydanda düzeni sağlama işini yürüten görevli.

***Gözcü postu:** Kimi bölgelerde on iki post sıralamasında gösterilen Şeyh Karaca Ahmet Sultan makamı.

GÖZCÜLÜK a. Gözcü olmanın gereklerini yerine getirme; gözcünün işi, görevi.

GULÂM Ar. a. "Tüyü, bıyığı çıkmamış delikanlı, genç" anlamında On İkinci İmam Muhammet Mehdi'nin lakabı.

GUSÛL Ar. a. 1) Ayin ve törenlere girmeden önce kirlilik olarak algılanan durumlardan arınmak için yapılan yıkanma. 2) Ahdi yenileme.

GÜYENDE Fars. a. Zâkir.

GÜLBANK Fars. a. Tarikat, yol törenlerinde, yüksek sesle okunan özel dua, yakarış.

***Gülbank çekmek:** Gülbank okumak

***Gülbank-ı Muhammedi:** Ezan.

GÜLBENK Fars. a. Gülbank.

***Gülbenk çekmek:** Gülbank çekmek.

GÜLDESTE Fars. a. 1) Alevilik-Bektaşilikte kutsal kabul edilen edebiyat ürünlerini derleyen yapıt, antoloji. 2) Hz. Ali'nin Hakk'a yürüyeceği sırada eline aldığı bir deste gül.

GÜNAH Fars. (günah) a. Nefsin tutsağı olup gönül yoluyla hakikate ulaşamama.

***Günah-ı kebir:** Büyük günah, büyük suç.

***Günah-ı sagir:** Küçük günah, küçük suç.

***Günah-ı şeytaniye:** En büyük günah, en büyük suç.

GÜNDÜZ a. Aydınlık olarak algılanan ve hakikate ulaşmayı sağlayan bilgi ışığı.

***Gündüz şevk ile dünya işine, gece aşk ile ahiret işine:** Çalışkanlığı, ve emeğe saygıyı simgeleyen Alevi-Bektaşî özdeyişi.

GÜNEŞ a. 1) Dokuz gök sırlamasında yer alan gök katı. 2) Ali.

GÜRUH Fars. a. Cemaat.

***Güruh-i naci:** Tarikat yolunda, yolda Tanrı katına ererek kurtulmuş olan topluluk.

GÜVENDE Fars. a. Zâkir.

GÜVERCİN a. 1) Günahsız insanların, ermişlerin ruhu olduğuna inanılan kutsal kuş. 2) Hızır'ın ya da ermişlerin, insanların karşısına çıkarken büründükleri don.

GÜZELLİK ***Güzelliğin görülme-yen eğilimi:** Bâtını mistik sunumda, yasa olarak beliren, soyut-somut bütün varlıkların uymak durumunda bulunduğu temel eğilim.

H

HABBE Ar. a. 1) On İki İmam türbelerini ziyaret edenler tarafından, haydarinin ön kenarlarına

yukarıdan aşağıya doğru takılan, fındık içi iriliğinde değerli taş.
2) On İki İmam'la Hz. Muhammet ve Hz Fatma'yı temsil eden on dörtlü kristal Bektaşî tespihi.

HAC Ar. a. 1) İmam'ı ziyaret edip hizmetinde bulunma. 2) Tanrı makamı, kâbe olarak algılanan insanın kalbini kazanmak için gönül ziyareti yapma. 3) Hakk'a ermek için yapılan gönül yolculuğu; seyr-ü süluk yolculuğu. 4) Pirin, mürşidin yüzünü görme. 5) Kutsal yeri ya da yerleri ziyaret etme.

***Hac-cı ekber:** Büyük hac.

HACE Fars. a. İmam, mürşit.

HÂCİP ***Hâcib-i Hak (Hakk'ın kapıcısı):** Hak ile halk arasında aracı durumunda bulunan insan-ı kâmil.

HAD Ar. a. Tanrı'nın sonsuzluğu ve sınırsızlığı karşısında, kulların zaman ve mekân bakımından sınırlılığı; tarikat yolcusuyla, yol eriyile Tanrı'sı arasındaki çizgi.

HADES Ar. a. Abdest ve gusül abdestinin tazelenmesini gerektiren durum.

***Hades-i asgar (küçük kirlenme):** Büyük ve küçük aptes bozma, vücuttan kan, irin vb. akması durumunda oluşan kirlenme.

***Hades-i ekber (büyük kirlenme):** Cünüplük, aybaşı ve loğusalık durumlarında oluşan kirlenme.

HÂDÎ Ar. a. Doğruluğu bulan,

doğru yola yönelten anlamında,
11. İmam Hasan'ül Askeri ve
12. İmam Mehdi'ye verilen unvan.

HADİM Ar. a. Derviş olmayan, ancak dervişlere hizmet eden ve bunu bir ibadet olarak algılayan hizmet eri.

***Hadim-ül fukara:** Yoksullara hizmetçi olan, hizmet eden derviş.

HADİMLİK a. Hadim olmanın gereklerini yerine getirme.

HADİS Ar. a. Hz. Muhammet'in söz, davranış ve kişiliğine ilişkin olarak kendisinden ya da sahâbeden aktarılan bilgi, söz.

HÂDİS Ar. s. (Tanrı'nın dışındaki bütün varlıklar için) Sonradan varlığa gelen, görünüşe taşınan.

***Hâdis-i kadım:** Melek, şeytan ve cinin ruhsal durumlarının karşılığı olarak algılanan ve ilk yaratılan evren.

HAFİZA Ar. a. Beyni simgeleyen başı destekleyen dört kuvvet sıralamasında yer alan ve kişinin aklı küle ermesini sağlayan güç.

HAK Ar. a. Yokluktaki, hiçlikteki "Mutlak Tanrı"nın, "güzelliğin görülmeye olan eğilimi" sonucu "dönüşüme" uğramasıyla beliren ve kendi ayırımında olan gizli tanrı.

***Hak âşığı:** Ozan, derviş

***Hak çerağı:** Hakk'ın görünüşe taşınmış ışığı.

***Hak divanı:** Tanrı huzuru

***Hak erenler:** Tarikat yolunda, yolda belli aşamalara yükselen gerçek erenler.

***Hak kapısı:** Tanrı'ya ulaşma aşaması olarak algılanan dört kapıdan her biri.

***Hak-Muhammet-Ali:** İnsantanrıcılık anlayışı üzerine yapılan ve toplumsal diyalogun dışı vurumu olarak beliren ölçme.

***Hak-Muhammet-Ali divanı:** Tanrı huzuru

***Hak teslimi yapılmak:** Rızalık alınarak dâr'a duran can aklanmak

***Hak ül-yakîn:** Tarikat yolcusunun, yol erinin Tanrı'da yok olduğunda elde ettiği gerçek bilgi.

***Hak vere:** "Yok" anlamında söylenir.

***Hak yolu:** Tanrı yolu.

***Hakk'a çağrılmak:** Hak meydanı olarak algılanan cemine çağrılmak.

***Hakk'a geçmek:** Hakk'a yürümek

***Hakk'a yürümek:** Ölmek

***Hakk'a yürüyüş erkânı:** Tarikat yolcusunun, yol erinin Hakk'a yürümesi durumunda, belirlenen gün ve zamanda yapılan tören.

***Hakk'ı görmek:** Hakk'ın yüzüne ulaşmak

***Hakk'ın sureti:** İnsan-ı kâmil.

***Hakk'ın yüzüne ulaşmak:** Bir insan, Tanrı'nın yüzü olarak algılanan kendi yüzünü bulmak, bilmek

***Hakk'la Hak olmak:** İkilikten kurtulup, birliğe ulaşmak.

***Hakk'ta Hak olmak:** Hakk'la Hak olmak

***Hakk'tan halka inme (dönme):** Seyr anillah.

HAK Ar. a. Bir maldan, yiyecekten ya da paradan bir kimse için ayrılan pay.

***Hak üleştirme:** 1.) Nevruz'da ruhların esenliği için sofradaki yemek ve içeceklerin bir kısmını dağıtma. 2) Kutsal günlerde, çocukları sevin-dirmek için kuruyemiş dağıtma.

HÂK Fars. a. Bir ermişin, evliyanın gömülü olduğu, sırlandığı yer, türbe.

HAKİKAT Ar. a. 1) Dört Kapı öğretisine göre, insan-ı kâmil aşamaları sıralamasında son sırada yer alan ve muhiplerle özdeşleştirilen; Hakk'ı görme, tanrısal âlemin gücü içinde erime evresi; hakikat kapısı. 2) Hakk'ın tarikat yolcusundan, yol erinden özelliklerini alarak yerine kendi özelliklerini koymasıyla elde edilen şey. 3) Düşünceyle nesnenin uygunluğu; mistik sunumla nesnel sunumun uygunluğu. 4) Varlığın özü, canı, ruhu.

***Hakikat abdesti:** Bilgiyle yıkanma; kulak abdesti alma ya da verme.

***Hakikat âlemi:** Bâtın âlem.

***Hakikat bilgisi:** Bâtına, tarikata, yola ilişkin bilgi.

***Hakikat ehli:** Tarikat yolcusu, yol eri

***Hakikat kapısı:** Hakikat

***Hakikat kavmi:** Muhipler.

***Hakikat sırrı:** Yol bilgisi.

***Hakikat yolu:** Bâtın yolu.

***Hakikate ermek:** Gerçekleri bilincine çıkarmış olmak, bâtin âlemin ayrılmında olmak.

***Hakikat-i Muhammediye:** İlk insandan başlayarak varlık alanına çıkan Hz. Muhammet'in nuru, tanrısal özü.

***Hakikatler:** Yüce ve manevi öğretiler.

***Hakikat ül-Hakayık:** Her şeyin kendisinden geldiğine inanılan gerçek birlik, Tanrı.

HAKİKÎ Ar. s. Tanrısal varlık alanıyla ilgili, tanrısal özelliklere ilişkin olan.

***Hakikî aşk:** Tarikat yolcusunu, yol erini olgunluğa, ölümsüzlüğe ulaştırdığına inanılan; kendini Tanrı'ya verme, Tanrı'dan başka bir varlığı sevmeme, görmeme, gönlünü O'nunla dolup taşırma durumu; gerçek aşk.

HAKİM Ar. a. Arif.

***Hakim-i Mutlak:** Tanrı.

HAKKULLAH Ar. a. Dedelere, geçimlerini sağlamak için yapılan yardım.

HAL Ar. a. 1) Tarikat yolcusunun, yol erinin kendi iradesine bağlı çabalarıyla elde edebileceği ma-

kamlardan öte bir Tanrı vergisi olarak algılanan ve kalbe, gönüle doğan feyz. 2) Bu durumla belirgin ve tarikat yolcusunu, yol erini olgunluğa, ölümsüzlüğe ulaştıran aşama. 3) Tanrı'nın nesnel alanda yansımaları anlamına gelen evreni gözlemleyerek ulaşılan, derin coşku durumu.

***Hal bilgisi:** İç bilgisi.

***Hal ehli:** Kalbine, gönlüne tanrısal feyz doğan yetişmiş kimse; yol eri.

***Hal gelmek:** Kalbe, gönle tanrısal feyz gelmek.

***Hal ile eğitim:** Kitaplardan değil canlıdan, mürşitten eğitim alma.

***Hal öğrenmek:** Kâmil insandan eğitim almak.

***Hal ve mahal:** Durum ve yer.

HALİFE Ar. a. 1) Hz. Muhammet'in Hakk'a yürümesinden sonra O'nun vekili olarak Müslümanların imamlığını yapan kimse. 2) Kendini tarikat yoluna vermiş, derece sıralamasında babadan sonra gelen ve mürşidin, pirin yerine geçme yetkisi olan Alevi-Bektaşî.

HALİFELİK a. 1) Tarikat yolunda halife olmanın gereklerini yerine getirme durumu; halifenin görevi. 2) Derece sıralamasında babalıktan sonra gelen ve halifelerce temsil edilen aşama.

HALİM Ar. (halim) s. Bir Alevinin-Bektaşinin özelliklerinden biri olarak algılanan "yumuşak huylu"

nitelemesini belirtmek için kullanılır.

HALİS Ar. (halis) s. "*Saf, arı, katıksız, temiz*" anlamlarında İmam Hasan ül Askeri'nin lakabı.

HALKA Ar. a. Tanımlanamaz gerçek olarak betimlenen Hakk'ın, sürekli bir yenilenme, sürekli bir hareket içinde olan yaratımı.

***Halka namazı**: Cemevinde daire oluşturacak biçimde bir düzen olarak yapılan ve halka niyazı olarak algılanan ibadet.

HALLAC-I MANSUR *Hallac-ı Mansur dâr'ı: Dâr.

HALVET Ar. a. Tarikat yolcusunun, yol erinin, müşşidın ona-yıyla tek başına çileevine çekilerek Tann'yla baş başa olduğunun bilincine varması; içe kapanıp derin düşünceye dalarak Tann'yla manen konuşması.

***Halvete çekilmek, halvete varmak**: Çileye oturmak.

HALVETHANE Ar. +Fars. a. Çileevi.

HAM Ar. s. Tarikata, yola yeni girmiş ve henüz olgunlaşmamış, pişmemiş olan.

***Ham ervah**: Ruhsal açıdan henüz olgunlaşmamış, pişmemiş tarikat yolcusu, yol eri; zahit.

HAMAL Ar. a. Tann'yı gönlünde taşıyan ve O'nunla konuşan yol eri.

HAMALLIK a. Tann'yı gönlünde taşıma, Tann'yı kendi evinde mihman etme, O'nunla söyleşme durumu.

HAMLİK a. Ham olma durumu; ham kimsenin niteliği.

HAMMÂR Ar. a. Mürşit.

HAMSE Ar. a. Beş.

***Hamse-i Âl-i Âbâ divanı**: Aleviliğe kabul töreninde, karı-koca, iki talip ve rehberden oluşan beşlinin, dedenin huzurunda yaptıkları niyaz etme duruşuna verilen ad.

HANEDAN Fars. a. Aynı soydan gelen ulu kişiler zinciri.

***Hanedan-ı Ehlibeyt**: Ehlibeyt soyundan gelen ulu kişiler.

HÂRIK Ar. s. Yakan.

***Hârik ül-Kuran**: Kuran'ı yakan anlamında Halife Osman'a verilen unvan.

HARİCİ Ar. s. ve a. Hariciliği benimsemiş olan (kimse, topluluk).

HARİCİLİK a. Hz. Ali ile Muaviye arasındaki anlaşmazlığın giderilmesinde hakemlik yöntemine karşı çıkarak Ali' den ayrılan ve her iki tarafa da muhalefet eden ayrılıkçıların, "*Hüküm yalnız Allah'ındır*" ayeti kapsamında "*imamın yanılmazlığı*" Şii inancını yadsıyarak kurdukları mezhep.

HARİCİYE Ar. a. Haricilik.

HAS Ar. s. Gönül bilgisi yoluyla gerçeğe ulaşan, içi aydınlanmış olan.

***Hasu'l-havas:** Gönül bilgisi yoluyla gerçeğe ulaşan, içi aydınlanmış kimseler.

HASTA Fârs. a. Tarikat yolunda, yolda geri kalmış kimse.

HAŞYET Ar. a. Tarikat yolcusunun, yol erinin, işlemiş olduğu günahlar nedeniyle ileride başına gelecekleri düşünerek gönlünde hissettiği acı ve üzüntü.

***Haşyet-ul-lah:** Tanrı korkusu.

HAT ***Hatt-ı istiva:** İnsanın yer aldığı makam olarak algılanan; bâtınla zâhir arasında çekildiği kabul edilen düşünsel çizgi.

HATAYÎ a. Alevi-Bektaşî geleneğinde usta ve kutsal sayılan ozanlar sıralamasında yer alan Şah İsmail'in şiirlerinde kullandığı mahlas.

HATEM Ar. a. Tarikat yolcusunun, yol erinin, bütün makamları yaşayarak sona ermesi durumu.

***Hatem-i enbiya:** Hz. Muhammet anlamında son peygamber.

***Hatem-i plr:** Hacı Bektaş Veli anlamında son pir.

***Hatem-ün nübüvvet:** Peygamberlik işareti.

HATİM Ar. a. "*Sona erdiren, bitiren, mühürleyen*" anlamlarında 12.

İmam Muhammet Mehdi'ye verilen lakap.

HAVA Ar. a. Işık ya da Sudur öğretisine göre, önsüz-sonsuz olarak algılanan ve varlık türlerinin oluşumuna katılan dört öğeden biri.

HAVALET Ar. a. Tarikat, yol yetkilisinden izin alma, izin isteme.

HAVÂRİC Ar. a. Hariciler.

HAVAS Ar. a. Gönül bilgisi yoluyla gerçeğe ulaşanlar, içi aydınlanmış olanlar.

***Havassu'l has:** Hasu'l-havas.

HAVÂS Ar. a. Duygular, duygular.

***Havâs-ı hamse:** Beş duyu.

***Havâs-ı hamse-i bâtına:** İçteki beş duyu; hisse-i müşterek (ortak duyu), hayal (imgelem), vehm (korku), hafıza (bellekte tutma) ve mutasarrıf (edinim).

***Havâs-ı hamse-i zâhire:** Dıştaki beş duyu; görme, işitme, tatma, koklama ve dokunma duyuları.

HAVF Ar. a. 1) Tanrı'dan korkarak suç sayılan eylemlerden, günahattan sakınma, kötülükten, eğrilikten kaçınma. 2) Tarikat yolcusunun, yol erinin tarikat yolunda, yolda, belli bir aşamaya yükselirken duyduğu endişe, ikircik.

***Havf-ul-lah:** Tanrı korkusu.

HAVVA ***Havva-ı mana:** Tüm can olarak algılanan nefis-i kül.

HAY Ar. a. Diri, canlı ve önsüz-sonsuz anlamında Tanrı olarak algılanan doğanın özü.

***Hayy-ı Layemut**: Önsüz-sonsuz doğanın canı anlamında Tanrı.

***Hayy-ı Muntazar**: Sağ olup gelmesi beklenen İmam Mehdi.

HAYÂ Ar. a. Yakışksız davranışlardan, uygunsuz işlerden kaçınma; kınanma endişesiyle bir şeyi yapmaktan ya da yapmamaktan sıkılma.

***Hayâ etmek**: Kötü davranışların kalpte, gönülde oluşmasına engel olmak

HAYAL Ar. a. Tanrı dışındaki her şey.

HAYAT Ar. a. 1) Tarikat yolcusunu, yol erini, dünya nimetlerinden ve nefsin arzularından koparan ilahi tecelli. 2) Tarikat yolcusunda, yol erinde, ilahi nurun tecelli edip nefsin ölmesiyle başlayan gönül yaşamı; Hak ile yaşama olgusu.

HAYDAR Ar. a. Cesur, yürekli anlamında Hz. Ali'nin lakabı.

***Haydar-ı Kerrar**: Tekrar tekrar saldıran anlamında Hz. Ali nitelemesi.

HAYIRLI a. Mürşit/dede tarafından kimi hizmet aşamalarında okunan dua.

***Hayırlı almak**: Bir hizmet yerine getirmek için mürşidin/dedenin duasını almak.

***Hayırlı vermek**: Mürşit/dede dua etmek

HAZERAT ***Hazerat-ı hamse**: Varlıkların, Tanrı'dan doğmalarından, doğup taşmalarından başlayarak, insan-ı kâmil durumuna gelinceye değin geçirdikleri beş aşama, beş görünürlü olma hali.

HAZRET Ar. a. 1) Hakk'ın huzuru. 2) Aşama, makam, mertebe. 3) Din ve tarikat/yol ulularının adları önüne Farsça tamlama kuralınca getirilen san.

***Hazret-i ahadiyet**: Tann'nın mutlak varlığı.

***Hazret-i esmaiye**: Hazret-i vahadiyetten sonra gelen ve onun mazharı durumunda olan mertebe.

***Hazret-i gayb-ı mutlak**: Hazerat-ı hamse sıralamasında ilk sırada yer alan, henüz Tann'nın ad ve sıfatlarının tecelli etmediği varlık alanı.

***Hazret-i vahadiyet**: Hazret-i ahadiyetten sonra gelen ve onun mazharı durumunda olan mertebe.

HELALLEŞME a. 1) Cem törenine katılacak olan canların, aralarında var olan küskünlük, kırılganlık, dargınlık ve alacaklı hakkı durumunun ortadan kaldırılması. 2) Hakk'a yürüyen canın dâr ceminde, bu candan incinmiş olanların bu durumunun ortadan kaldırılması.

HELALLEŞMEK f. 1) Ceme katılacak olan canlar helalleşme

sağlamak. 2) Hakk'a yürüyen canla, geride kalanlar arasında helalleşme sağlamak.

HELALLİK a. Helalleşme sağla-
yarak elde edilen sonuç; ceme
katılacak olan canlar arasında ya
da Hakk'a yürüyen canla geride
kalan canlar arasında dargınlık,
kırgınlık, küslük, alacaklı hakkı,
vb.nin ortadan kaldırılması du-
rumu.

HEMHAL Fars. +Ar. s. Aynı ya
da benzer durumda olan.

***Hemhal olmak**: Biriyle aynı du-
rumda olmak; onun sıkıntılarını,
dertlerini paylaşmak.

HEYBET Ar. a. Tanrı'nın celal sı-
fatı ile kendi yüceliğini, ululu-
ğunu, enginliğini gösterecek ve
buna dayalı bir korku yaratacak
biçimde insanın gönlünde tecelli
etmesi, görünmesi.

HEYULA Ar. a. Zihinde düşünü-
len asıl biçim; kendisinde suret-
lerin görüldüğü şey, bâtın.

HIRKA Ar. a. Pir emaneti olarak
algılanan ve tarikata girenlere
ya da tarikat yolunda belli aş-
malara varanlara özel törenle
giydirilen, önu açık, düğmesiz,
yakasız, kollu, geniş ve topukla-
ra kadar uzanan bir giysi.

***Hırka altında sultan**: Nefislerini
baskı altına alan kimseler anlamında
dervişleri nitelemek için kullanılır.

***Hırka altından dünyayı seyret-**

denler: Olup bitenden habersizmiş
gibi görünmekle birlikte, her şeyi
neden ve sonuçlarıyla bilen derviş-
ler.

***Hırka giymek**: Bir derviş, hırka ku-
şanarak aşamasını yükseltmek, bu yol-
la aşamasının gereği görevler için ica-
zet, yetki almak.

***Hırka-i fakr ü fena**: Yoksulluk ve
yokluk hırkası.

***Hırka-i iradet**: Tarikat, yol için ge-
rekli çabalan gösteren müride giydiri-
len hırka.

***Hırka-i teberrük**: Yeni bir kimli-
ğe bürünme anlamında tarikata, yola
yeni girenlere giydirilen hırka.

***Hırkaya bürünmek**: Hırka giy-
mek.

HIRKAPÜŞ Ar. +Fars. a. Derviş.

HIZIR a. Peygamber, bilge ya da
veli kabul edilen, kurtarıcı kut-
sal kişi.

HİCAP Ar. a. Tarikat yolcusunun,
yol erinin, tanrısal gizemlere ulaş-
masını engelleyen her türlü dün-
yevi varlık, ilişki.

HİCRET Ar. a. Tarikat yolcusu-
nun, yol erinin nefsinden sıyrıl-
arak gönüle, gönülden sırta, sır-
dan ruha, ruhtan Hakk'a, Hakk'-
tan halka geç etmesi.

HİDAYET Ar. a. Hak yoluna gir-
me, tarikata, yolu benimseme.

***Hidayet kapısı**: Doğruluk yolu
olarak algılanan tarikat, yol.

***Hidayete ermek:** Doğru yolu bulmak; tarikatı, yolu benimsemek

HİKMET Ar. a. Hakk'a uygun düşen söz.

HİMMET Ar. a. 1) Olgunlaşmak için gönlün Hakk'a yönelmesi. 2) Ermişlerin, varlık ve olayların doğal düzenini ve işleyişini etkileme, dilediklerini yerine getirme gücü.

***Himmet etmek:** Yardım etmek; emek vermek.

HİTAP Ar. a. Herhangi bir manevi varlığın, tarikat yolcusunun, yol erinin içine doğan sesi, dürtüsü, belirtisi.

***Hıtab-ı elest:** Tanrı'nın "*Elest Meclisi*"ne seslenmesi.

HİZMET Ar. a. Müridin, nefsini arındırmak ve Tanrı yolunda ilerlemek için bir müridin yönetiminde belirli görevleri yerine getirmesi, tarikat adab ve erkânına ilişkin eğitim alması.

***Hizmet duası:** Hizmet verilirken ya da hizmet tamamlandıktan sonra mürit tarafından verilen hayırlı.

***Hizmet erkânı:** Hizmet görme erkânı.

***Hizmet erleri:** Cemdeki on iki hizmetin sahipleri.

***Hizmet görme erkânı:** Bir hizmetin yerine getirilmesi sırasında yapılan tören.

***Hizmet görmek:** Bir hizmeti yerine getirmek.

***Hizmet sahibi:** Cemdeki on iki hizmetin her birinin sorumlusu.

***Hizmetleri mühürlemek:** Hizmetleri yerine getirmiş olmak.

HÛ Ar. a. Tanrı anlamında zikir sözcüğü.

***Hû çekmek (demek):** Tanrı'nın adını anmak.

***Hû-keşan:** "*Hû*" çekenler anlamında, eskiden yeniçeri ortalarında bulunan Bektaşî dervişlere verilen ad.

HULK Ar. a. Huy.

HULLE Ar. a. Cennet giysisi.

***Hulle donu:** Keramet gösteren ermişin ruhunun büründüğü zarf.

***Hulle-i Âdem:** Âdem Peygamber'in giysisi; incir yaprağı.

HULUL Ar. a. Tanrı'nın insan biçiminde görünüş alanına çıkması; Tanrı'nın maddesel ve bedensel kuluyla birleşmesi, birleşerek cisimleşmesi.

***Hulul etmek:** Tanrı, bir kulunda cisimleşmek

***Hulul-ül mutlak:** Vahdet-i vücud.

HUMHANE Fars. a. 1) Tanrı âşığının kalbi. 2) Tekke.

HUTÛT Ar. a. İnsan yüzünde bulunan, gökleri ve yeri temsil ettiğine inanılan çizgiler.

***Hutût-ı ebiye:** Hurufiliğe göre, insanın yüzünde bulunan ve doğuştan gelen, gökleri temsil ettiğine inanılan yedi çizgi.

***Hutût-ı ümmiye:** Hurufiliğe göre, insanın yüzünde bulunan ve sonradan oluşan, yeri temsil ettiğine inanılan yedi çizgi.

HÜCCET Ar. a. 1) İnsanı hakikata ulaştıracak olan delil. 2) Yadsınması olanaksız kesin kanıt anlamında İmam Muhanımet Mehdi'nin lakabı.

***Hüccet-ul-lah (Tanrı'nın delili):** Hakk'ın halk üzerindeki delili anlamında insan-ı kâmil.

***Hüccet-ül-islam:** İmam Gazali.

HÜDA Fars. a. Tanrı.

HÜDA Ar. a. Doğru yolu gösterme, doğru yola gitme.

HÜMA Fars. a. Anka.

HÜNKÂR Fars. a. Kutsal evliya, veli anlamında Hacı Bektaş Veli'ye verilen unvan.

HÜSEYİN ***Hüseyin ağıtı:** Kerbelâ'yı konu edinen Alevi müziği.

HÜSEYİNİ Ar. s. ve a. İmam Hüseyin'in yolunu benimsemiş olan (kimse, topluluk).

***Hüseyinî taç:** Kubbesi on iki dilimli, alt bölümü dört parçalı derviş başlığı.

HÜSN Ar. a. Kemâl.

***Hüsn-i hulk:** Huy güzelliği.

***Hüsn-i mutlak:** İlahi kemâl, mutlak kemâl.

HÜSNA Ar. s. En güzel, çok güzel.

HÜZÜN Ar. a. Tanrı'dan uzak olmanın duyduğu acı.

I

IHTIRMA a. Çar darp işlemi için bir müridi mürşit önünde çöktürme; uygun oturuşa geçirme.

IS a. Bir şeyi elinde bulunduran kimse; sahip.

İŞİK Ar. a. Derviş.

İŞİK a. 1) Tanrısal özün görünüşe taşınmış biçimi. 2) Akl-ı külün eksiksiz ve kusursuz olarak tanımlanan somut görünümü.

İ

İBADET Ar. a. Niyaz.

***İbadet etmek:** Niyaz etmek

***İbadet meydanı:** Meydan

İBRET Ar. a. Her şeyde Tanrı'nın bir hikmeti olduğunu anlama.

***İbret almak:** Her şeyde Tanrı'nın bir hikmeti olduğunu anlamak

İBRİKTAR Ar.-Fars. a. Hz. Ali soyundan Selman adına kurulan ve cemdeki on iki hizmet sıralamasında yer alan temizlik için ibrikle su dökme işini yürüten görevli.

İBRİKTARLIK a. İbriktar olmanın gereklerini yerine getirme; ibriktarın işi, görevi.

İCAZET Ar. a. 1) İzin. 2) Dedelik, babalık ya da rehberlik yapacak olanlara mürşit tarafından verilen belge.

***İcazet almak:** 1) Bir yere gitmek,

bir işi yapmak ya da bir görevi yerine getirmek için tekke, dergâh yetkilisinden izin almak. 2) Bir hizmete giren ya da bir hizmet aşamasını tamamlayan tarikat yolcusu, yol eri, özel bir tören ve giyim-kuşamla ilgili hizmet için yetki almak. 3) Dedelik, babalık ya da rehberlik yapacak olan derviş, mürşitten belge almak.

***İcazet tercümanı:** Bir yerden ayrılrken okunan tercüman

***İcazet vermek:** 1) Tekke, dergâh yetkilisi, bir yere gitmek, bir işi yapmak ya da bir görevi yerine getirmek için birine izin vermek. 2) Bir hizmet aşamasını tamamlayan ya da bir hizmete giren tarikat yolcusuna, yol erine, özel tören ve giyim-kuşamla ilgili hizmet için yetki vermek. 3) Mürşit, dedelik, babalık ya da rehberlik yapacak olan dervişe belge vermek.

İCAZETNAME Ar.+Fars. a. Mürşit tarafından dedelik, babalık ya da rehberlik yapacak olanlara verilen izin belgesi.

İÇ a. Bâtın.

***İç kurbanı:** Görgü cemine ya da görgü ceminde tığlanan kurbana verilen ad.

***İçe kapanmak:** İnzivaya çekilmek.

İÇERİ s. Bâtınla ilgili olan.

***İçeri kurbanı:** Görgü cemine ya da bu cemde tığlanan kurbana verilen ad.

***İçeri semahı:** Yaşlılar tarafından bir ibadet havası içinde dönülen; olgunluğu, pişmişliği simgeleyen bir semah.

İÇREK s. Bâtınla ilgili, bâtına ilişkin olan.

İÇREKÇİ s. ve a. İçrekçiliği benimsemiş olan (kimse, topluluk).

İÇREKÇİLİK a. Asıl dinsel gerçeklerin, anlayabileceği yetekte ve bilgide olanlara bildirilebileceği temeli üzerine yapılan; dinsel dogmalarla çelişen ve onları yadsıyan görüş.

İHLAS Ar. a.1) Yalansız, riyasız sevmek. 2) Özün söze, sözün öze uyması durumu; özünü arındırma, ikiyüzlü olmama. 3) Tutum ve davranışlarda Tanrı'nın rızasını gözetme.

İHSAN Ar. a. 1) İyilik etme. 2) Bağışta bulunma, bağışlama. 3) Bağışlanan şey, bahşiş.

İHTAR Ar. a. Düşkün olana verilen uyarma cezası.

İHTİLAM Ar. a. Sırt, ehil olmayan birine verme konusunda acele etme; yol sırrını yabancılara verme.

İHVAN Ar. a. Tarikat, yol üyeleri; canlar.

İHYA Ar. a. Tarikat yolunda, yolda, gönülleri diriltme, gönülleri gönül bilgisiyle doldurma.

***İhya gecesi:** Tekkelerde, dergâhlarda ayınlerin yapıldığı gece

İKRAR Ar. a. Tarikata, yola girmek için verilen söz.

***İkrar alma töreni:** İkrar cemi.

***İkrar almak:** Mürşit ya da dede, tarikata, yola giren canın verdiği sözü, yaptığı açıklamayı dinlemek.

***İkrar ayini:** İkrar cemi

***İkrar-bend:** Alevi olmamasına karşın, Hz. Ali ve On İki İmam sevgisini içinde duyan, söz vererek, içini dökerek Hacı Bektaş Veli yoluna bağlanan kimse.

***İkrar-bend olmak:** Alevi olmamasına karşın, söz vererek, içini dökerek tarikat yoluna bağlanmak.

***İkrar bozmak:** İkrardan dönmek

***İkrar cemi:** Yola girmek için düzenlenen büyük tören; yola giriş töreni. (ANSİKL.)

***İkrar etmek:** Söz vererek, içini dökerek tarikat yoluna girmek.

***İkrar kırmak:** İkrardan dönmek

***İkrar kurbanı:** İkrar cemi

***İkrar tazelemek:** Görgüden geçerek ruhsal açıdan temizlenmiş olmak

***İkrar töreni:** İkrar cemi

***İkrar verme erkânı:** İkrar cemi.

***İkrar vermek:** Tarikata, yola girmek için söz vermek; tarikata, yola girdikten sonra yolun bütün kurallarına uyacağını üstlenmek.

***İkrara bağlamak:** İkrar almak

***İkrara çağırma:** İkrarı alınacak canı, ikrar cemine davet etmek.

***İkrardan dönmek:** Tarikata, yola girerken verdiği sözden vazgeçmek; ikrarını inkâr etmek; ikrarından dönerek en büyük suçu işlemek.

***İkrarı alınmak:** İkrar ettirilerek yola kabul edilmek.

***İkrar-ı iman:** Talibin iradesinin, mürşidin rızasında yok olması.

***İkrarı kırmak:** İkrardan dönmek

İLAHÎ Ar. a. Din ve tarikat konularında, ezgiyle söylenen bir şiir türü.

İLAHÎ Ar. s. 1) Tanrı'yla ilgili, Tanrı'ya özgü olan, tanrısal. 2) ünl. "Tanrım" anlamında hitap sözü olarak kullanılır.

***İlahi aşk:** İnsanı, varoluş çevriminde; yabancılaşmadan uzaklaştırarak tanrısal olana yaklaştıran zorunlu eğilim; tanrısal aşk, cana aşk.

***İlahi gerçek:** Görülenlerin ötesinde, görülenleri kuran öğelerle kurulmuş olan ve görünmeyen bâtin gerçektir; tanrısal gerçek.

***İlahi hakikat:** Tanrı

***İlahi ışık:** Tanrısal özün, kendi kabından dışarı fışkırması, görünüşe taşınması biçiminde algılanan, Tanrı'yı temsil ettiğine inanılan ışık

***İlahi nur:** İlahi ışık

***İlahi tecelli:** Kulun gönlünde, kalbinde tanrısal sırların belirmesi

***İlahi vahdet:** Tanrısal birlik

İLBAS ***İlbas-ı hırka:** Tarikatta, yolda, aşamasını tamamlayan

dervişe, aşamasını yükseltmek için özel bir törenle hırka giydirme.

İLHAM Ar. a. Kulun kendi isteği, gücü ve çalışmasına bağlı olmaksızın, doğrudan Tanrı vergisi olarak kalbe atılan, gönüle doğan anlam, sizgi, bilgi.

İLİM Ar. a. Tarikat yolcusunun, yol erinin, gönül yoluyla önce kendini, sonra kendi özünde Tanrı'yı bulması.

***İlim şehri:** Tanrısal sırlar âlemi.

***İlimden gidilmeyen yolun sonu karanlıktır:** Aklın önde ve belirleyici, inancın arkada ve kutsayıcı işlevini belirten; Anadolu Aleviliğinin bir aydınlanma yolu olduğunu öne çıkaran Hacı Bektaş Veli'nin ünlü özdeyişi.

***İlm el yakin:** İlm-i yakın.

***İlm-i âlâ:** En yüce bilim.

***İlm-i bâtın:** Sezgiye dayalı bilim.

***İlm-i esma:** Tanrı'nın adlarını ve sıfatlarını inceleyen bilim.

***İlm-i ezeli:** Önsüz olanda var olduğu kabul edilen bilim.

***İlm-i ledün:** Tanrı'nın sırlarına ilişkin bilim.

***İlm-i nahvî:** Harf bilimi.

***İlm-i yakin:** Kesin bilgi.

***İlm-i zâhîr:** Canlı-cansız, görünen her şeye ilişkin bilim.

***İlm ü amel:** Bilim ve iş.

İLLALLAH Ar. a. Allah'tan başka.

İMAM Ar. (imam) a. 1) Hz. Muhammet' ten sonra onun vekilliğini üstlenen halifelere verilen ad. 2) Hz. Ali ile soyundan gelen on bir kişiden her birine verilen san.

***İmam Cafer Buyruğu:** İmam Cafer Sadık[699-765] tarafından yazıldığı kabul edilen, dini-felsefi yapıt.

***İmam Hüseyin aşî:** Aşure

***İmam-ı Zaman:** Belli bir sürenin değil, bütün zamanların imamı anlamında 12.İmamı Muhammet Mehdi [870-878].

İMAMET Ar. a. İmamlık.

İMAMEYN Ar. a. Ermişlerin oluşturduğu rical ül-gayb sıralamasında, üstten ikinci basamakta bulunan iki imam.

İMAMÎ Ar. s. ve a. Caferi.

İMAMÎYE Ar. a. Caferilik.

İMAMLİK a. İmam olma durumu; imam olmanın gereklerini yerine getirme; imamın görevi.

İMAN Ar. a. Gönül yoluyla ulaşılan Hakk'a ilişkin anlam, sezgi, bilgi.

***İman etme:** Dört Kapı Kırk Makam öğretisinde, "Mürşit önünde, yolun bütün kurallarına uyacağına söz verme; bu inancını ikrara bağlama" anlamına gelen şeriat kapısının birinci makamı.

***İman-ı şahadet:** Allah-Muhammet-Ali birliğine inanıp bunu dille açıklama, gönülle hissetme.

İMBİSAT Ar. a. Tarikat yolcusunun, yol erinin, tanrısal tecelliler ve lütuflar nedeniyle sevinç ve rahatlama haline girmesi.

İMTİHAN Ar. a. Hakk'ın kulunu denemek, sınamak için, onu olumsuz bir durumla karşı karşıya bırakması.

İNÂBE Ar. a. 1) Görünür günahlardan öte, iç kusurlardan da arınıp Tanrı'ya yönelme; halktan Hakk'a kaçma. 2) Bir mürşidin müridi olma; bir mürşide bağlanma. 3) Manevi bir hizmette bulunmak için bir mürşitten izin isteme.

***İnâbe almak:** Tarikata, yola girmek için mürşidin onayını elde etmek; derviş olmak.

***İnâbe vermek:** Mürşit, tarikata, yola girecek olana dervişlik payesi vermek; derviş etmek.

İNÂBELİ a. Mürşitten onay alarak tarikata, yola girmiş kimse.

İNANÇ a. 1) Bir kimsenin ya da bir şeyin var olduğuna, bir öğretinin, bir savın doğruluğuna inanma olgusu. 2) Din, felsefe ve siyaset konusunda benimsenmiş kanı; inanılan şey.

İNAYET Ar. a. Hakk'ın kulunu kayırması.

İNSAN Ar. a. Tanrı donunda görü-

nüşe taşınmış olarak algılanan, Tanrı'nın diliyle konuşan, Tanrı'nın ve büyük âlemin kanıtı durumunda bulunan İnsan Tanrı.

***İnsan-ı kâmil:**) Derece derece yükselerek Hakk'a ulaşan eksiksiz insan; olgun insan; yetkin insan. 2) Bu insanla temsil edilen en olgun insanlık aşaması.

***İnsanın cemali, sözünün güzelliğidir:** *"Doğru düşünmek, doğru konuşmak"* insanda asıl kimliktir anlamında öne çıkarılan Alevi-Bektaşî özdeyişi.

***İnsanları seveni sevmek:** *"Tanrı'nın eksiksiz görünüşe taşınan biçimi olarak algılandığı için insanı sevmek Tanrı'yı, tüm varlıkları sevmek demektir"* anlamında Alevi-Bektaşî özdeyişi.

İNTİBAH Ar. a. Hakk'ın, kulu harekete geçirmesi, zorlaması.

İNZİVA Ar. a. Tanrı düşüncesini daha içten ve derinden yaşayabilmek için, günah işleme ortamından uzak, ayrı yaşama.

***İnzivaya çekilmek:** Günah ortamı olarak algılanan toplum yaşamından koparak tek başına yaşamak

İRÂDE Ar. a. 1) Hakk'ın çağrısına olumlu yanıt vermeyi gerektiren gönül sevgisi. 2) Nefsin isteklerine yüz çevirip Hakk'ın rızasına yönelme.

***İrade-i cüziye:** İnsan iradesi.

***İrade-i külliye:** Tanrı iradesi.

İRASET Ar. a. Verilen bir sözü, içten gelen bir istekle yerine getirme; sözünde durma, sözünün eri olma.

***İradet getirmek:** Verdiği sözü, içten gelen bir istekle yerine getirmek; sözünde durmak, sözünün eri olmak.

İRFAN Ar. a. 1) Evrenin sırlarını bilme, kavrama gücü. 2) Uyarıcıdan (mürşit) alınan bilgi. 3) Gönül yoluyla edinilen bilgi.

İRŞAT Ar. a. 1) Mürşidin, tarikata, yola girecek istekliye gerekli bilgileri vererek onu aydınlatması, ona gidilecek yolu, uygulanacak yöntemi, sürdürülecek görevleri öğretmesi. 2) Mürşidin tarikat yolcusuna, yol erine, Tanrı yolunda önderlik etmesi.

***İrşat etmek:** 1) Mürşit, tarikata, yola girecek bir istekliyi uyarmak, eğitmek. 2) Mürşit, Tanrı yolunda bir tarikat yolcusuna, yol erine önderlik etmek.

***İrşat makamı:** 1) Horasan postu) 2) Horasan çerağı.

İSİM ***İsm-i azam:** "En büyük ad" anlamında insan.

***İsm-i Celal:** "En yüce ad" anlamında Tanrı.

İSNAAŞERİYE Ar. a. Caferilik.

İSPAT Ar. a. Tarikat yolcusunun, yol erinin, kötü eylem ve davranışlarını yokederek yerine iyilerini koyması.

***İspat-ı mahz (kesin kanıtla-ma):** Kavramların görünüşteki anlamlarından sıyrılıp derinliğine inerek "sadece Tanrı vardır" deme; Tanrı varlığının özünü anlama.

İSRAFİL Ar. a. Tarikat yolundaki, yoldaki gelişimin hakikat aşaması olarak algılanan âlem-i nasutu temsil ettiğine inanılan melek.

İSTEKLİ a. Talip.

İSTİDRAC Ar. a. Hakk'ın makbul kulu olduğu savında olan inançsız ya da günahkâr bir kişide görülen olağanüstü durum.

İSTİVA Ar. a. 1) Tanrı'nın görünüş alanına çıkmasından başka bir şey olmayan görünen geçici evrenle görünmeyen Tanrı özünün eşitliği, özdeşliği. 2) Kendi varlığında tanrısal olanı gören, en yüksek olgunluk aşaması; istiva makamı 3) Bu aşamaya ulaşmış ermiş kişi.

İŞRAK Ar. a. Ruhun eğitilmesi ve olgunlaştırılmasıyla kazanılan iç aydınlığıyla gayb âleminde gizli olanın kavranılması; sezgi yoluyla bilgi edinilmesi

İŞRAKİ Ar. s. ve a. İşrakiliği benimsemiş olan (kimse, topluluk).

İŞRAKİLİK a. XII. yy'da, Şehabeddin Sühreverdi tarafından kurulan, gerçeğe us yoluyla de-

İŞTİRAK

ğil, sezgi yoluyla varılabileceği savında olan gizemsel öğreti.

İŞTİRAK *İştirak kurbanı: Kimi yörelerde Abdal Musa Kurbanı'na verilen ad.

İZAFİ *İzafî âlem: Gayb-ı izafî.

İZNİKÇİ a. Cemdeki on iki hizmet sıralamasında yer alan cemevin temizliği işini yürüten görevli.

İZZET Ar. a. Gönül bilgisiyle donanarak kazanılan ruh yüceliği, gönül olgunluğu ya da gönül bilgisiyle donatıldığında elde edilen durum.

K

KAB *Kabe kavseyn (iki mızrak uzunluğunda): Hakk'a ulaşmayı engelleyen bir ölçü olarak algılanan Tanrı'yla insan arasındaki uzaklık.

KÂBE Ar. a. İnsanın gönlü; gönül.

KÂBETULLAH Ar. a. Kâbe.

KABUL *Kabul töreni: Nasip töreni.

KABZ Ar. a. Bast halinde bulunan tarikat yolcusu, yol eri, edebe aykırı bir hal ve harekette bulunduğu bunun manevi cezası olarak kalbe gelen sıkıntı durumu.

*Kabz ü bast (açılıp kapanma, daralıp genişleme): Tarikat yolcusunun, yol erinin kabz durumundan

bast durumuna ya da bast durumundan kabz durumuna geçmesi.

KADEM Ar. a. Uğur.

*Kadem (kademler) getirmek: Uğur getirmek, uğurlu gelmek.

KADİM Ar. (kadim) s. Eski, ezeli.

KADİR Ar. s. "Her şeye gücü yeten" anlamında Tanrı'nın sıfatı.

*Kadir-i mutlak: Tanrı.

KAFES Ar. a. İnsanın bedeni; vücut.

KAİM Ar. (kaim) a. Önsüzden-sonsuza akan varlığın canı ya da akli anlamında Tanrı.

*Kaim-i Muntazar: İnançta, sağ olup her an ortaya çıkması beklenen İmam Mehdi için kullanılır.

*Kaim'ül zaman: Her zaman varlığını koruyan, bâtını bilen anlamında imamlar için kullanılır.

KALIP Ar. (kaleb ya da kalib, dış görünüş, biçim) a. Vücut, beden, gövde.

*Kalıbı değiştirmek (dinlendirmek): Hakk'a yürümek

KAMBER Ar. a. Yolculuk sırasında, dedelerin günlük işlerini gören kimse.

KÂMİL Ar. s. Olgunluk aşamasına ulaşmış olan, üstün bir aşamada bulunan, olgun.

*Kâmlî insan: İnsan-ı kâmil

*Kâmil insan öğretisi: Dört Kapı Kırk Makam

*Kâmil toplum: Anadolu Alevileri-

nin, felsefelerine, öğretilerine ve yaşama biçimlerine uygun olarak toplumu kurtuluşa taşımak için tasarlandı; devletin, sınıfların, özel mülkiyetin ve paranın olmamasıyla belirgin, herkesin yeteneğine göre üretime katkıda bulunduğu, gereksinimine göre toplumsal üretimden pay aldığı kusursuz toplum; Alevi ütopyası.

KÂMİLE Ar. s. Olgunluk aşamasına ulaşmış olan, üstün bir aşamada bulunan, olgun.

KÂMİLLİK a. Kâmil olma durumu; olgunluk.

KAP a. (Çukur nesne) Yol erinin bilgi dağıcısı.

***Kabına göre almak:** Bilgi donanımına koşut algılama, anlama içinde bulunmak.

***Kabını genişletmek:** Kesintisiz bir akıl yürütme eylemine girerek bilgi dağıcılığını sürekli artırmak.

KAPI a. 1) Gönül kıblesi olarak algılanan meydanın girişi. 2) Bir makam olarak algılanan belli yükselme aşaması. 3) Sazda, seslerin çıkmasını sağlayan ve inançta, teknedeki bilimin bozulmasını, yitip gitmesini önleyen göğüs.

***Kapı eşiği:** Eşik

***Kapını açık tut:** Ahiliğin ilkeleri sıralamasında yer alan ve konukseverliği simgeleyen dördüncü ilke.

KASEM Ar. a. Yemin, ant ya da yemin etme, ant içmek.

***Kasem etmek:** Yemin etmek, ant içmek

KATAR Ar. a. Arka arkaya dizilerek dizi oluşturma.

***Katar olmak:** Arka arkaya dizilerek dizi oluşturmak.

KAVSEYN Ar. a. Kabe kavseyn.

KAYLULE Ar. a. 1) Vahdet-i vücut anlayışına göre, Tanrı'nın evrende, evrensel varlıklar biçiminde belirişi. 2) Uyuyormuş görüntüsü altında, gönlün tanrısal gizlere açılması yoluyla varlıkta başkalığın ve çokluğun ortadan kalkması durumu.

KEBAİR Ar. a. Büyük günahlar.

KEBİR Ar. s. Büyük, ulu, yüce

KEBİRE Ar. s. Büyük, ulu, yüce.

KEBİRE Ar. a. Adam öldürme, zina gibi büyük suç; büyük günah.

KEFEN Ar. a. Aleviliğe kabul töreninde, ikinci doğuşu, yeniden doğuşu simgelemek üzere taliplere giydirilen beyaz bezden sade giysi.

***Kefen giymek:** Aleviliğe kabul töreninde bir talip, ikinci doğuşu, yeniden doğuşu simgelemek üzere beyaz bezden sade giysiye bürünmek

KEFENPUŞ Ar. + Fars. s. Kefen giymiş, kefenli.

KELAM Ar. a. 1) Söz. 2) Konuşma.

KELAMÎ

***Kelam Hakk'tır:** Verilen sözden geri dönüş olmaz anlamında Alevi-Bektaşî kararlılığını dile getiren öz-deyiş.

KELAMÎ Ar. s. 1) Sözle ilgili. 2) Kuran'la ilgili.

***Kelami bilimler:** Söze dayanan bilimler; nazari bilimler.

KELAMULLAH Ar. a. 1) Tanrı sözü. 2) Kuran.

KELİME Ar. a. Tanrı sözü.

***Kelime-i şahadet:** Aleviliğin-Bektaşîliğin koşullarından biri olan; "*Eşhedü en lâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abdühü ve resülühü, Ali'yyün veliyullah*" cümlesi.

***Kelime-i tayyibe:** Gönül alıcı söz, güzel söz.

***Kelime-i tevhit:** "*Lâ ilâhe illallah; Muhammedün resülullah, Ali'y-yün veliyullah*" cümlesi.

KEMAL Ar. a. 1) Nefsin isteklerinden, dünya nimetlerinden sıyrılma, arınma durumu. 2) Tarikat yolunda, yolda aşama aşama yücelme hali.

***Kemal aşaması:** Hakikat bilgisine ulaşma makamı.

***Kemal hali:** Yolda, kemal aşamasına ulaşmış kimsenin durumu.

***Kemal sahibi:** Kemal aşamasına ulaşmış yol eri.

***Kemale ermek:** 1) Nefsin isteklerinden, dünya nimetlerinden sıyrılmak, arınmak. 2) Tarikat yolunda,

yolda aşama aşama yücelmek. 3) Kemal aşamasına ulaşmak.

KEMALAT Ar. a. Bâtını bilgiyi bütünüyle edinmiş olanların yetkinlik durumları; arınma, yücelme halleri.

***Kemalat sahibi:** Dört Kapı Kırk Makam öğretisinin kapı ve makamlarını tamamlamış yol eri; olgun, yetkin insan.

KENDİ a. Bir kimsenin öz varlığı.

KENZ Ar. a. Tanrısal gizler dünyası.

***Kenz-i mahfî (gizli hazine):** Tanrının, evrenin yaratılmasından önceki gerçekliği; Tanrı'nın ilk durumu; bilinmeyen ilk neden.

KERAMET Ar. a. 1) Peygamberlik savıyla bir ilgisi olmaksızın velilerde ve ermişlerde görüldüğüne inanılan olağanüstü durum. 2) Bu durumda olan velilerin, ermişlerin gerçekleştirdiklerine inanılan olağanüstü eylem.

KERBELA ***Kerbelâ ayini:** Kerbelâ cemi.

***Kerbelâ cemi:** Muharrem ayının onikinci günü akşamı Kerbelâ şehitleri anısına tutulan cem için kullanılır.

***Kerbelâ meydanı:** Alevi meydanı sıralamasında yer alan, Kerbelâ olayını anma töreni.

***Kerbelâ olayı:** Hz. Muhammet'in kızı Fatma'yla Halife Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin ve yandaşlarının;

Emevi halifesi Yezit (1) 'in askerleri tarafından Kerbelâ'da öldürülmeleri [680].

***Kerbelâ orucu:** Matem orucu.

***Kerbelâ Tekkesi:** Hacıbektaş'taki Pir Dergâhı'na bağlı dört tekke sıralamasında yer alan ve halife makamı olarak algılanan Irak/Kerbelâ'da bulunan tekke.

KEREM Ar. a. Bağış, yardım.

***Kerem etmek:** Bağışta, yardımda bulunmak

***Kerem-i Ali, kerem-i evliya:** Hz. Ali'den, evliyalardan yardım istemek için söylenen dilek sözü.

KERİM Ar. s. 1) Kerem sahibi olan. 2) Kutsal, ulu.

KERRAR Ar. s. Savaş sırasında, geri çekildikten sonra yeniden saldırıya geçen.

KESRET Ar. a. Gerçek varlıklar alanı olarak algılanan bu dünyada; şeylerin, Tanrı'nın dışında ve O'ndan ayrı olarak bilinen, görünen çokluk yönü.

***Kesrette vahdet:** Çok gibi görünen özünde "bir" olduğunu anlatır.

KEŞİF Ar. a. Tarikat yolunda, yolda; gizli, örtük ve perdelenmiş durumda bulunan tanrısal gerçeği açığa çıkarma

KEŞKÛL Fars. a. Gezgini dervişlerin kullandığı, genellikle hindistancevizi kabuğundan yapılan, iki ucundan geçen zincirle

omuzda ya da kolda taşınan yemek kabı.

KEVN Ar. a. 1) Sonradan oluşma, meydana gelme. 2) Var olma, varlık. 3) Dünya.

***Kevn-i kesif:** Maddesel varlıklar.

***Kevn-i latif:** Ruhsal varlıklar.

***Kevn-ü fesâd:** Yaratılma ve yokolma.

***Kevn-ü mekân:** Tanrısal özün görünüşe taşınmasıyla oluşmuş nesnel evren.

KEVNEYN Ar. a. Madde âlemi ile ruh âlemi.

KEVSER Ar. a. 1) Cennette bulunduğu inanılan ırmak ya da havuz. 2) Bu ırmak ya da havuzun suyunu simgeleyen ve ayin-i cemde içilen şerbet. 3) Tarikat yolunda, yolda, tanrısal vergi ile kazanılan hakikat bilgisi.

KIBLE Ar. a. İnsanın yöneldiği, tanrısal gerçeklere ulaştığı, "Tanrının Evi" anlamında gönül.

KIRK a. Kırklar'ı, kırk makamı simgeleyen sayı.

***Kırk abdal:** Kırklar.

***Kırk makam:** Dört Kapı öğretisine göre, kâmil insan olma sürecinde, yol erinin geçmek zorunda olduğu manevi aşamalar olarak algılanan dört kapıya bağlı kırk altı aşama.

***Kırk ocak:** Hacı Bektaş Veli'nin el verip yurdun çeşitli bölgelerine gönderdiği dedelerin oluşturduğu,

KIRKLAR

sayısının kırk olduğu kabul edilen ocaklar.

***Kırk şamdan:** Kırkbudak.

KIRKLAR a. Gayb erenleri ululuk/ermişlik sıralamasında yer alan, kim oldukları tam olarak bilinmeyen, ancak varlıklarına ve kutsallıklarına inanılan kırk kişilik evliya, ermiş topluluğu.

***Kırklar bezmi:** Kırklar cemi.

***Kırklar cemi:** 1) Tanrı'nın, varlık âlemi içinde tecellisinde tek bir vücut olarak algılanan Kırklar'ın, Hz. Ali' nin başkanlığında yaptığı toplantı. 2) Bu toplantının devamı durumundaki cem.

***Kırklar dansı:** 1) Kırklar'ın kırklar ceminde, bir özüm tanesi suyuyla kendilerinden geçerek yaptıkları dans. 2) Bu dansın devamı durumundaki semah.

***Kırklar makamı:** Kırklar'ın, gayb erenleri ululuk/ermişlik sıralamasında bulundukları aşama.

***Kırklar meclisi:** Kırklar cemi.

***Kırklar meydanı:** 1) Kırklar'ın, kırklar cemini yaptığı yer. 2) Bu yeri temsil ettiğine inanılan meydan.

***Kırklar semahı:** Kaynağını kırklar dansından alan ve cem töreninin zorunlu semahlar sıralamasında ilk sırada bulunan bir semah.

***Kırklar şerbeti:** 1) Kırklar ceminde içilen özüm suyu. 2) Bunun bir devamı olarak algılanan ve cemde içilen şerbet, içki.

***Kırkların dansı:** Kırklar dansı.

KISMET Ar. a. Tanrı'nın tarikat yolcusuna, yol erine uygun gördüğü şey, nasip.

KISSA Ar. a. Tarikat, yol ulularının tarihi kişiliği ve efsaneleşmiş yaşamları kapsamında, On İki İmam yandaşlarıyla karşıtları arasındaki mücadeleyi anlatan, destansı halk hikayesi.

***Kissadan hisse almak (çıkar-mak):** Bir hikayeden, bir olaydan ders almak (çıkarmak) .

KIYAM Ar. a. Tarikat, yol kural-larını yerine getirmek için harekete geçme.

***Kıyam etmek:** Tarikat, yol kural-larını yerine getirmek için harekete geçmek.

KIYAMET Ar. a. 1) Öldükten sonra geçici olarak yüce ya da bayağı bir yaşam sürmek üzere dirilme (kıyamet-i sugra) 2) Hakk'a yürü-dükten sonra tanrısal âlemde kalbin, gönlün sonsuz olarak diri kalması biçiminde yeni bir yaşama kavuşma (kıyamet-i vusta). 3) Fenafillah aşamasına erdikten sonra bekâ billah makamunda gerçek bir yaşama başlama (kıyamet-i kübra).

***Kıyamet-i kübra:** Büyük kıyamet.

***Kıyamet-i sugra:** Küçük kıyamet.

***Kıyamet-i vusta:** Orta kıyamet.

KİBAR Ar. a. Büyükler, ulular.

***Kibar-ı sahabe:** Hz. Muhammet'in yüce, ulu arkadaşları.

KİBİR Ar. a. Büyükleme ve gururla dışa vuran nefsin tutsağı olma durumu.

***Kibir sarhoşluğu:** Kendisinden başkasını yanlış yolda ya da suçlu görme durumu.

KİSVE Ar. a. Belli aşamaya gelmiş yol evladını derviş yapmak için, yol uluları tarafından giydirilen özel giysi.

***Kisve giydirmek:** Belli aşamaya gelmiş yol evladına, dervişlik erkânıyla bu aşamanın özel giysisini giydirerek onu derviş yapmak.

***Kisve giymek:** Derviş olmak

KİTAP ***Kitab-ı natik:** Konuşan kitap olarak algılanan insan.

KUDDİSE Ar. ünl. Kutlu olsun, kutsansın.

***Kuddise sırruhu:** Sırrı kutlu olsun, sırrı kutsansın.

KULAK a. Başta bulunan yedi delik sıralamasında yer alan ve içeriden dışarıya açılan iki delikten her biri.

***Kulak abdesti:** Yolda edindiği bilgiyi bir başkasına aktararak onu bilgiyle yıkama ya da donanımlı birinden bilgi alarak bilgiyle yıkanma.

***Kulak abdesti almak:** Daha donanımlı olandan aldığı bilgiyle yıkanmak

***Kulak abdesti vermek:** Bilgisini

bir başkasına aktararak onu bilgiyle yıkamak

***Kulaktan beslenmek:** Muhabbetle, sohbetle, konuşarak, dinleyerek bilgilenmek

***Kulaktan kulağa terbiye:** Kişiden kişiye; babadan oğula; mürşitten talibe bilgi aktarma; bu yolla eğitme/ eğitime.

KULLUK a. Kul olma durumu, kulun niteliği.

***Kulluk makamı:** Müritlik, dervişlik aşaması

KULÛB Ar. a. Kalpler, gönüller.

KURAN Ar. a. Hz. Muhammet'in gönlüne yansıyan, gönlünde tecelli eden bilgilerin onun sezgisel aklı tarafından yorumlanması, yorumlanıp açıklanması.

***Kuran okumak:** Kâmil insanın konuşmasını dinlemek

***Kuran-ı natik (konuşan Kuran, konuşan kitap):** 1) Genelde insan ya da kâmil insan 2) Özelde insan-ı kâmil olan Hz. Ali.

***Kuran-ı samit (sessiz Kuran, sessiz kitap):** 1) Genelde her türden yazılı kitap 2) Özelde yazılı Kuran.

KURB Ar. a. Tarikat yolunda, yolda Tanrı yolcusunun, gönlünü Tanrı dışındaki her şeyden arındırarak tanrısal nitelikler kazanması ve bu yolda Tanrı'ya yakınlaşması.

***Kurb-ı feraiz:** Tarikat yolcusunun,

KURBAN

yol ehlinin tüm varlığıyla yokolması ve yalnızca Hakk'ın ortada kalması.

***Kurb-ı Hûda, kurb-ı mevla:** Tanrıya yakınlık.

***Kurb-ı nevafile:** Tarikat yolcusunun, yol ehlinin insani sıfatlarının yokolması ve buna koşut olarak ilahi sıfatlarının ortaya çıkması.

KURBAN Ar. a. 1) Tarikat, yol erkânında gösterilen durumlarda, Hakk'a yürümeden Hakk'a kavuşmanın anısına, lokma edilip yenmek için tığlanan belli özelliklere sahip hayvan. 2) Hak yoluna kendi canından geçen, başını yola adayan tarikat yolcusu, yol ehli. 3) Tarikat yolunda, yolda bir engel olarak beliren ve feda edilmesi gereken, tığlanan hayvanla simgelenen nefis. 4) Tarikat erkânından olan ayin, tören, toplantı.

***Kurban edilmek:** İkrar verdirilme.

***Kurban lokması:** Cemde tığlanıp pişirilen hayvanın eti.

***Kurban olmak:** Nasip almak, ikrar vermek, el almak

***Kurban tekbirmek:** Tığlanacak olan hayvanı kutsamak.

***Kurban tığlama erkânı:** Kurban tığlanması sırasında güdülen yol, yöntem.

***Kurban tığlamak:** Tarikat, yol erkânı uyarınca kurban kesmek.

KURBANCI a. Sofracı.

***Kurbancı postu:** Meydandaki on iki post sıralamasında yer alan Hz. İbrahim makamı.

KURBANCILIK a. Sofracılık.

KUŞ a. 1) Ruhun bedenleşmiş biçimi. 2) Söylence ulularının gerektiğinde büründükleri temel don.

KUTBEYN Ar. a. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin.

KUTUP Ar. a. Tanrı'nın yeryüzündeki vekili olduğuna, Tanrı adına tasarrufta bulunduğu inanılan ve âlemin ruhu olarak algılanan en büyük veli.

***Kutb-i âlem:** Âlemin en büyük velisi.

***Kutb-i rîsalet:** Hz. Muhammet.

***Kutb-ül-aktab (kutupların kutbu):** Ermişlerin en büyüğü.

***Kutb-ül-arifin:** Ariflerin en büyüğü.

***Kutb-ül-ekber:** En ulu ermiş.

***Kutup öğretisi:** Kâmil insanın yüceltilmesi, bir bütün olarak doğanın insan donunda kimliklendirilmesi, doğanın bilincinin, aklının Tanrı, bu bilinci taşıyan insanın Tanrı'nın vekili olarak algılanması temeline dayanan öğretisi.

KUYUCU a. 1) Kurban artığının ve kurban kemiklerinin gömülmesi hizmetini yerine getiren kimse. 2) Kimi bölgelerde sakaya verilen ad.

KÜBRA Ar. s. Daha büyük, en büyük.

KÜFÜR Ar. a. Gerçek iman olarak algılanan, çokluğun birlikte gizli olması durumuna inanmama.

KÜL Ar. a. Bütün sıfatları kendisinde toplayan ilahi birlik.

KÜN Ar. ünl. 1) Zâhiri anlamda; Tanrı'nın evreni yaratmak için verdiği "ol" anlamındaki buyruk. 2) Bâtını anlamda; Tanrı'nın kendi güzelliğini seyretmesi ve bu yolla görünmeyenin görünüşe taşınması için kendine verdiği buyruk.

***Kün fe-yekûn (ol [der]olur):** 1) Zâhiri anlamda; Tanrı'nın "ol" buyruğuyla evrendeki her şeyin oluşması. 2) Bâtını anlamda; Tanrı'nın kendini seyretmesi ve dönüşüme uğraması yoluyla görünmeyenin görünüşe taşınması.

KÜNTÜ KENZ a. Tanrı'nın ilk durumu anlamında gizli hazine.

L

LÂ ***Lâ feta illâ** Ali: "*Ali'den başka yiğit yoktur*" anlamında Hz. Ali'yi ululama özdeyişi.

***Lâ seyfe illâ Zülfikâr:** "*Zülfikâr gibi kılıç yoktur*" anlamında Hz. Ali'nin savaş aracını kutsama özdeyişi.

LAHUT Ar. a. Beş evren sıralanmasında ilk sırada yer alan, en

yüksek varlık alanı; kesin varlık alanı, tanrısal evren; lahut âlemi.

***Lahut âlemi:** Lahut.

LAHUTÎ Ar. s. Lahutla ilgili olan; tanrısal.

LAMEKÂN Ar. s. 1) Nesne kimliksiz, beden kimliksiz olarak algılanan; mekân ve zamanın dışında kalan Tanrı'nın durumunu belirtmek için kullanılır. 2) İlâhi Hakk'a erişen, bu nedenle mekân ve zaman gereksinimi ortadan kalkan insan-ı kâmilin durumunu tanımlamak için kullanılır.

LAMELÎF Ar. s. Dolambaçlı, çapraşık olan.

LEDÜN Ar. a. Tanrı katı, Tanrı yanı.

***Ledün bilimi:** Gayb bilimi.

LEDÜNNÎ Ar. s. Tanrısal, ilâhi olan.

LEDÜNNİYAT Ar. a. Tanrısal bilgi ve sırlar.

LETAİF Ar. a. Gönül yoluyla sezilen ve sözle anlatılamayan tanrısal âleme ilişkin anlamlar, işaretler.

LEVH ***Levh-i mahfuz:** Tanrısal evrende bulunduğu inanılan; insanın, genel olarak evrenin kaderinin yazılı olduğu kaynak, kitap.

LEVVAME Ar. s. Çekiştirici, paylayıcı olan.

LEYL Ar. a. Gece.

LOKMA Ar. a. Kanlı ya da kansız kurban olarak algılanan özelde tekke yemeği, genelde her türden yemek.

***Lokma ayini (erkânı):** Hakk'a yürüyen için, yürüyüşünün üçüncü, yedinci, kırkinci günlerinden birinde ya da bu günlerde olmazsa kırkinci gününe kadar olan herhangi bir günde kurban tığlanarak yapılan özel tören.

***Lokma cemi:** Adak kurbanının tığlanarak lokma edilmesi töreni.

***Lokma etmek (görmek):** Yemek yemek

LOKMACI a. Kimi yörelerde kurbançıya verilen ad.

M

MA Ar. a. Su.

MAAD Ar. a. Çıkılan kutsal kaynağa, Hakk'a yürümeden ulaşma.

MAALLAH Ar. be. Allah ile Allah ile birlikte.

MAHBES Ar. a. Ruhun, geçici bir süre tanrısal evrenden uzak kaldığı yer olarak algılanan insan gövdesi.

MAKAM Ar. a. 1) Tarikat yolcusunun, yol erinin ruhsal bakımından ulaştığı olgunluk aşaması. 2) Post.

***Makam sahibi olma:** Tarikat kapısının dokuzuncu makamında açıklanan; yol erinin, ruhsal açıdan belli

bir olgunluk aşamasına ulaşması zorunluğu.

***Makam-ı insaniye:** 1) Bâtın ile zâhîrin ortasından çekildiği düşünülen ve "ara kesit" olarak algılanan çizgi. 2) Bu çizginin oluşturduğu insanlık aşaması.

***Makam-ı mahmuda:** Büyük şefaat makamı.

MAKAS ***Makas alma:** Tarikat kapısının sekizinci makamında açıklanan; tanrısal ahlaka uymayan sünnet dışındaki yenilikleri terketme; birey-toplum katında ahlak dışılıktan uzaklaşma.

MAKSUT Ar. s. 1) İstek duyulan, arzu edilen. 2) a. İstek, arzu.

MAKULAT Ar. a. Akla dayanan, akılla kavranan şeyler.

***Makulat âlemi:** Duyularla algılanamayan, yalnızca akılla düşünülebilen evren.

MANA Ar. a. Hakikat, sır, marifet.

***Mana adamı:** Gayb ereni.

***Mana âlemi:** Gayb âlemi.

MANEVÎ Ar. s. Ruha, zekaya, düşünceye ilişkin olan.

***Manevi aşama:** Ruhsal aşama.

MARİFET Ar. a. Dört Kapı öğretisine göre, insan-ı kâmil aşamaları sıralamasında üçüncü sırada yer alan ve ariflerle özdeşleştirilen; gönül yolunda en yüce düzeye ulaşma, tanrısal sırlara erme evresi; marifet kapısı.

***Marifet bilgisi:** Marifete eren tarikat yolcusunun, yol erinin gönül sezgisi yoluyla elde ettiği duyular üstü bilgi.

***Marifet kapısı:** Marifet

***Marifet kavmi:** Arifler.

MASİVA Ar. a. Tanrı'dan başka her şey; dünya ve dünyayla ilgili her şey.

***Masiva çamuru:** Bu dünyaya ilişkin olumsuzluklar, yanlışlar.

***Masiva ehli:** Yaratıkların ve olayların Tanrı'nın gücüyle meydana geldiğinin bilincine varamayıp dünya ve dünyayla ilgili şeylere gönül verenler.

MASUM Ar. s. ve a. 1) Yanılığdan ve günah işlemekten bağışlanmış olan (kimse) . 2) İmam.

MAŞUK Ar. a. Tanrı.

MATEM Ar. a. Hicret'in 61.yılıının 10 Muharrem Cuma günü [18 Ekim 680 M] Hz. Ali'nin küçük oğlu, Hz. Muhammet'in torunu Hz. Hüseyin ve yandaşlarının Kerbela'da şehit edilmesinden duyulan derin üzüntü, acı.

***Matem ayı:** Kamer aylarından muharrem ayı

***Matem bayramı:** Kerbelâ olayı anısına düzenlenen yas töreni.

***Matem orucu:** 1-12 Muharrem günleri; Kerbelâ'da şehit edilenlerin anısına su içmeyerek, eğlencelerden uzak durarak tutulan yas orucu.

MAZHAR Ar. s. 1) (Bir şeye, bir duruma ulaşmış olan) Gönül

sezgisiyle tanrısal sırlara ermiş, erişmiş olan. 2) a. (Bir şeyin ortaya çıktığı, görüldüğü yer) Tanrısal özelliklerin en güzel görüntüye büründüğü varlık anlamında insan. 3) İlâhi sırların tecelli ettiği yer anlamında insanın gönlü.

***Mazhar olmak:** Tarikat yolunda, yolda tanrısal sırlara ermek, erişmek

***Mazhar-ı sır-ı Ali:** Hz. Ali sırrına ermek; Hz. Ali sırrını gönülde duymak.

MEBDE Ar. a. Tarikat yolcusunun, yol erinin, Tanrı gerçeğine ulaşmak için başlattığı manevi yolculuğun başlangıç noktası.

MECAZÎ Ar. s. Geçici olan.

***Mecazi aşk:** Evrende görünen geçici bir varlığa bağlanma; zâhire bağlanma.

MEHDÎ Ar. a. Şiilikte, kıyametten önce dünyada adaleti, dirlik ve düzenliği sağlamak için gizlendiği gayb âleminde kurtarıcı olarak ortaya çıkacağına inanılan 11. İmam Hasan Askerinin oğlu 12. İmam Muhammet.

***Mehdi-i Muntazar:** Beklenen Mehdi.

MEKÂN Ar. a. 1) Varlıkların görünüş alanı. 2) Kemâl ehlinin makamı olarak algılanan, Tanrı katındaki menzillerin en yükseği olan menzil.

MELAMET Ar. a. 1) Kınayanların

kınamasından çekinmeden doğru yolda, Hak yolunda yürüme. 2) Herhangi bir tarikat ya da tarikat-grubunu simgeleyen özel giysi, gelenek ve tören tanımayan, kurumsallaşmaya karşı olan tasavvuf anlayışı.

MELEK Ar. a. (Dinsel inanca göre, Tanrı ile insan arasında aracılık yaptığına inanılan manevi varlık) Tanrı olarak algılanan doğanın aklıyla onunla bütünleşmek isteyen insanın aklı arasında yer alan ve doğanın aklının soyut kutsal kimliği biçiminde beliren göksel güç.

***Melek-l Mukarrep (Tanrı'ya yakın melek):** 1) Tanrı'nın aklı olarak algılanan ve Cebrail'le simgelenen, soyut toplumsal akıl. 2) İnsanın aklı olarak algılanan ve Cebrail'le simgelenen insanın aklı.

***Melek-ül-Mevt (Ölüm meleği):** 1) Doğa yasalarının kaçınılmazlığı olarak algılanan ve Azrail ile simgelenen, her şeyin bir gün yeni bir şey yaratmak üzere yok olacağı gerçeği. 2) Toplumsal yasaların kaçınılmazlığı olarak algılanan ve Azrail'le simgelenen, herkesin bir gün öleceği gerçeği.

MELEKÛT Ar. a. Tanrısal evrenden sonra gelen üçüncü varlık alanı; ruhlar ve melekler evreni; melekût âlemi.

MENAKIB Ar. a. Ermişlerin des-

tansı yaşamını, yaptıkları olağanüstü işleri ve gösterdikleri kerametleri anlatan kısa öyküler.

***Menakıb-el esrar Behçetel ahrar:** Buyruk.

***Menakıb ül-arifin:** Mevlana ve Mevlana düşüncesi çerçevesinde Orta Anadolu tarihini anlatan yapıt.

***Menakıb ül-esrar Behçet ül ahrar:** Buyruk.

***Menakıb ül-Kudsiye:** Babailer isyanını başlatan Horasanlı Baba İlyas'ın yaşamını, düşüncelerini ve mücadelesini anlatan yapıt.

MENAKIBNAME Ar.+Fars. a. Ermişlerin destansı yaşamını, yaptıkları olağanüstü işleri ve gösterdikleri kerametleri anlatan kısa öyküleri bir araya toplayan yapıt.

MENAZİL Ar. a. Tanrı'ya doğru manevi yolculuğa çıkan tarikat yolcusunun, yol erinin, geçmek zorunda olduğu manevi duraklar.

MENKABE Ar. a. Menkıbe.

MENKIBE Ar. a. Ermişlerin destansı yaşamını, yaptıkları olağanüstü işleri ve gösterdikleri kerametleri anlatan kısa öykü.

MENZİL Ar. a. Tanrı yolundaki tarikat yolcusunun, yol erinin, hakikata ulaşmak için geçmek durumunda bulunduğu manevi durak.

***Menzil almak:** Hakikata ulaşma yolundaki tarikat yolcusu, yol eri alt manevi duraklardan üst manevi duraklara doğru yol almak.

***Menzile ulaşmak:** Tarikat yolcusu, yol eri, insanın yetişmesinde son durak olarak algılanan ve "Enela Hak" özdeyişiyle dış vurulan son manevi durağa varmak.

MERDAN Fars. a. Erenler, erler, veliler.

***Merdan-ı Hüda:** Hak erenler.

MERDUD Ar. s. ve a. Hak dergâhından kovulan, yoldan düşen bir kimseyi ya da bu kimsenin durumunu belirtmek için kullanılır.

MERSİYE Ar. a. Alevi-Bektaşî edebiyatında Kerbela şehitlerinin acısını, Ehlibeyt sevgisini işleyen, hece ya da aruz ölçüsünde yazılmış şiir.

MERT Fars. a. Er, eren, veli.

***Merd-i Hüda:** Ermiş kişi, eren; Tanrı adamı.

***Merd-i kâmil:** Olgun, yetkin, kusursuz insan.

***Merd-i Merdan:** Yiğitler yiğidi; bu anlamda Hz. Ali.

***Merd-i Meydan:** Savaş alanlarının yiğidi anlamında Hz. Ali.

***Merd-i mutlak:** olgun, yetkin, kusursuz insan; bu anlamda insan-ı kâmil.

MERTEBE Ar. a. Tanrı yolundaki tarikat yolcusunun, yol erinin ulaştığı, erdiği aşama.

***Mertabe-i insan-ı kâmil:** Olgun ve kusursuz insanlık aşaması.

***Mertebe ve makam yoktur, dos-**

tun gönlünden başka: Tanrı'nın evi ve akıl toplamı olarak algılanan gönlün, ulaşılması gereken asıl meretebe, makam olduğunu öne çıkaran Alevi-Bektaşî özdeyişi.

MERTLİK a. Mert olma durumu; mert kimseye özgü nitelik.

MERVE Ar. a. Allah'ın nişanı olarak bilinen bu tepeden esinlenilerek aynı anlamda algılanan Hz. Ali'ye verilen ad.

MEST Fars. s. İlahi Hakk'ın özünden tadıp kendinden geçmiş olanların durumunu belirtmek için kullanılır.

***Mest olmak:** İlahi Hakk'ın özünden tadarak kendinden geçmek

***Mest-i cam-ı Hak:** Tanrı'nın kadehi, Hakk'ın kadehi.

MEŞAYİH Ar. a. Şeyhler.

MEŞİHAT Ar. a. Mürşitlik, post-nişanlık.

MEŞREP Ar. a. 1) (Su içilecek yer, kaynak) Manevi açıdan Tanrı'ya ulaşma yolu olarak algılanan tarikat, yol ya da tarikat, yol bilgisi. 2) (Yaradılış, huy, karakter) Tarikat yolunda, yolda Tanrı yolcusunun yaşam tarzı, duyuşu, tutumu, davranış biçimi.

***Meşreb-i Hüseyin:** Hz. Hüseyin'in yolu, anlayışı.

MEVALİD ***Mevalid-i selase:** 1) Cansız varlıklar, bitkiler ve hayvanlar. 2) Bu üç varlık türünü incelen bilim;doğa bilimi.

MEVCUT Ar. a. Görünme-yen-den görünüşe taşınmış olarak algılanan canlı ve cansız nesnelerin tümü.

***Mevcud-u Azam:** Nesne kimliksiz ve beden kimliksiz olarak algılanan, doğmayan ve ölmeyecek olan büyük varlık; bu anlamda Tanrı.

MEVLA Ar. a. 1) Tanrı. 2) Velayeti olan kimse, veli.

MEVT Ar. a. "Ölmeden evvel ölme" anlamında algılanan nefsin isteklerini köreltme; nefsi öldürme, nefsi öldürerek "eline-beline-diline" sahip olma; bu biçimde yaşama.

***Mevt-l tabii:** Hakk'a yürüme.

MEY Farsa. a. Tanrı.

MEYDAN Ar. a. Dergâhlarda, tekkelerde, cemevlerinde ya da herhangi bir evde, cemin yapıldığı geniş oda; meydan odası.

***Meydan açmak:** Tarikat, yol erkânı gereği cem yapmak.

***Meydan چراغی:** Horasan چراغی.

***Meydan eri:** Ceme katılan canlardan her biri.

***Meydan eşigine baş koymak:** 1) Eşik öperek tarikata, yola bağlanmak. 2) Düşkünlük durumunun kaldırılması için meydan açılması halinde; düşkün olanın, eşik öperek kendini meydan erlerinin kolektif yargılamasına teslim etmek ve bu yolla dedenin/babanın barışıklık sağlamasını dilemek.

***Meydan görmek:** İkrar vermiş olmak.

***Meydan mahkemesi:** Cem mahkemesi

***Meydan ocağı:** Ocak

***Meydan odası:** Meydan

***Meydan piri:** Dâr piri

***Meydan rehberi:** Dedenin/babanın yöneteceği törenin hazırlık işlerine bakan ve törenin yöntemine uygun biçimde gerçekleşmesini sağlama hizmetini yerine getiren kimse.

***Meydan sırrı:** Meydandaki cem töreni sırasında gerçekleştirilen her davranışın simgelediği gerçek

***Meydan taşı:** Meydanda, giriş kapısının solunda yer alan ve Kolu Açık Hacim Sultan adına kurulan, suçluya ceza makamını temsil eden taş.

***Meydana niyaz etmek:** Bir aşama olarak algılanan ve tarikat yolunda, yolda ceme katılanları temsil eden meydana, bir dileğinin gerçekleşmesi için yakarmak.

***Meydan-ı erenler:** Meydan erleri.

***Meydan-ı muhabbet:** Muhabbet meydanı

MEYDANCI a. 1) Çerağcı. 2) Kimi bölgelerde, cemdeki on iki hizmet sıralamasında gösterilen meydanı törene hazırlama ve çerağları uyandırma hizmetini gören kimse.

***Meydancı baba:** Meydanı yöneten baba

***Meydancı postu:** Meydandaki on iki post sıralamasında yer alan Sarı İsmail Sultan makamı.

MEYDANCILIK a. 1) Çerağcılık.

2) Meydancı olmanın gereklerini yerine getirme; meydancının işi, görevi.

MEYHANE Fars. a. 1) "İrşat alınan yer" anlamında dergâh, tekke. 2) "Tanrı'nın evi" anlamında insanın gönlü.

MEZHEP Ar. a. Bir din içindeki anlayış farklılıklarından doğan kollardan her biri.

MİHMAN Fars. a. 1) Konuk, misafir. 2) Bu geçici dünyada bir süre konakladıktan sonra tanrısal evrene geçecek olan insan. 3) Düşüncede görünüşe taşınarak kendi evi olarak algılanan gönüle yerleştirilen Tanrı.

***Mihman-ı Ali:** Tanrı misafiri anlamında Ali misafiri.

MİKÂİL Ar. a. Tarikat yolundaki, yoldaki gelişimin tarikat aşaması olarak algılanan âlem-i melekudu temsil ettiğine inanılan melek.

MİRAC Ar. a. 1) (Hz. Muhammet'in bedeniyle göklere yükselerek Tanrı katına çıkması ya da Hz. Muhammet'in birinci göğe yükselirken bindiği doğaüstü varlık) Hz. Muhammet'in, kendi aklıyla (Cebrail) bâtının ayırımına varması; bâtının ayırımına varacak biçimde bir "*düşünsel yolculuğa*"

çıkması ve mürşit aşamasına ulaşması; kendi aklının sonuçlarına koşacak biçimde seyahat etmesi; Muhammet miracı. 2) Bir sufi, yetmişmiş olmanın, harn ervahlıktan kâmil insan durumuna gelmenin kanıtı anlamında bir "iç yolculuk" yaparak "*Enel Hak*" noktasına çıkması; sufi miracı. 3) Hak yüzünü görme anlamında algılanan ikrar verme, nasip alma; talip miracı. 4) Görgüden geçerek ikrar tazeleme, ruhsal açıdan temizlenme; talip miracı. 5) Bir talip eğitim sürecine girerek eğitilmesine koşut bir makamdan diğer makama yükselmek; talip miracı.

***Miracın kutlu' olsun:** 1) İkrar vererek, nasip alarak Alevi olana, tören bittikten sonra söylenen kutlulama sözü. 2) Görgüden geçerek ikrar tazeleme, ruhsal açıdan temizlenen talibe, tören bittikten sonra söylenen kutlulama sözü.

MİRACLAMA a. 1) Hz. Muhammed'in miraç yolculuğunu ve dönüşünde Kırklar Meclisi'ne katılışını anlatan mistik anlatı. 2) Bu anlatı sırasında dönülen semah; miraçlama semahı. 3) Miraçname.

MİSAL Ar. a. Beş evren sıralamasında son sırada yer alan; bütün varlıkların, biçimleri ve özleriyle en olgun nitelikte bulundukları evren; misal âlemi.

MİSKİN

MİSKİN Ar. a. Kendisine hiçbir varlık tanımayan derviş.

MİSKİNLİK a. Miskin olma durumu; miskin dervişin özelliği.

MUHABBET Ar. a. 1) Tanrı'ya, tarikat, yol ulularına ya da tarikat yolunda, yolda yapılan bir işe, eyleme karşı gönülde uyanan sevgi, bağlılık. 2) Bir şikayetin, sorunun tartışılıp değerlendirilmesi, bir sonuca bağlanması için yapılan cem töreni; muhabbet meydana. 3) Gençleri görgü ayinine hazırlamak için yapılan cem töreni; muhabbet meydana. 4) Adak muhabbeti

***Muhabbet dâr'ı**: Muhabbet

***Muhabbet meclisi**: Muhabbete katılanların oluşturduğu topluluk

***Muhabbet meydana**: Muhabbet

***Muhabbet meydana açmak**: 1. Bir şikayetin, sorunun tartışılıp değerlendirilmesi, bir sonuca bağlanması için cem tutmak. 2. Gençleri görgü ayinine hazırlamak için cem tutmak.

***Muhabbet odası**: Meydan

***Muhabbet sahibi olmak**: Dört Kapı Kırk Makam öğretisinin dokuzuncu makamında açıklanan; 1. Tanrı'ya, tarikat ulularına ya da tarikat yolunda yapılan bir işe, eyleme gönülden sevgi ve bağlılık duyma. 2. Bir şikayetin, sorunun tartışılıp değerlendirilmesi, bir sonuca bağlanması için muhabbet meydana açma

***Muhabbet-i Ehlibeyt**: Hz. Muhammet soyuna sevgi ve bağlılık.

MUHADARA Ar. a. Kalbin, gönülün Hakk'ın huzurunda olması durumu.

***Muhadara-ilm el-yakin**: Doğrudan akla dayanarak, Tanrı hakkında kesin bilgi sahibi olma.

MUHADDES Ar. s. Kendilerine ilham gelen velileri tanımlamak için kullanılır.

MUHARREM Ar. a. Kameri ayların birincisi; muharrem ayı.

***Muharrem ayini**: Aşure töreni

***Muharrem kurbanı**: Aşure töreni

***Muharrem matemi**: Matem

***Muharrem orucu**: Matem orucu

***Muharrem yas töreni**: Aşure töreni

MUHASEBE Ar. a. Tarikat yolcusunun, yol erinin, kendi kendini eleştirmesi, kendisiyle hesaplaşması.

MUHİBBAN Ar.-Fars. a. Muhipler.

MUHİBBANE Ar.-Fars. be. Muhibe yaraşır biçimde.

MUHİBBE Ar. a. Kadın muhip.

MUHİP Ar. a. 1) Tarikata, yola girmiş, ancak ikrar verip derviş olamamış kimse. 2) Târikata, yola girmemiş, ancak tarikata, yola karşı ilgi duyan, sevgi besleyen kimse.

***Muhip meşrep talip:** Bilgili olmasına karşın henüz Hakk'ın muhabbetini farkedemeyen talip.

MUHIPLİK a. 1) Tarikat yolunda, yolda muhip olmanın gereklerini yerine getirme; muhibin görevi. 2) Derece sıralamasında dervişlikten önce gelen ve muhiplerce temsil edilen aşama.

MUKABELE Ar. a. Mürşidin gözetiminde dervişlerin bir araya gelerek zikir yapmaları; mukabele ayini.

***Mukabele günü:** Dergâhta ayin yapılan gün.

MUKADDEM Ar. s. Önce gelen, önceki.

***Mukaddem-ül-mütefekkirin:** "Düşünenlerin öncüsü" anlamında Hacı Bektaş Veli'yi tanımlamak için kullanılır.

MUKALLİT ***Mukallit meşrep talip:** Tarikat yolunu, yolu kolay aşılır sanarak heves eden kimse.

MUM Fars. a. Çerağ.

***Mum-pervane:** Âşık-maşuk

MURAKABE Ar. a. Tarikat yolcusunun, yol erinin, kendi iç dünyasına yönelerek kalbinde, gönlünde Tanrı'ya bakması; derin düşünceye dalarak kendini Tanrı üzerinde yoğunlaştırması.

***Murakabeye varmak:** Derin düşünceye dalarak kendini Tanrı üzerinde yoğunlaştırmak.

MURTAZA Ar. a. Hz. Ali'nin lakabı.

MUSAHİP Ar. a. İkrar verecek, nasip alacak erkek ve kadının (karıkoca) seçtiği kefil anlamında eş; yol arkadaşı, yol kardeşi.

***Musahip ayini:** Musahiplik cemi

***Musahip evi:** Kimi bölgelerde cemine verilen ad.

***Musahip ikrarı vermek:** Musahiplik ceminde ikrar vererek musahipli olmak

***Musahip kapısı:** Tarikat kapısının aşamaları sıralamasında yer alan, rehber kapısını izleyen ve kardeşlik, arkadaşlık menzili olarak algılanan aşama.

***Musahip kavline girme:** Alevi meydanı

***Musahip kurbanı:** Musahiplik cemi

***Musahip olmak:** Musahiplik ceminden geçerek biriyle yol kardeşi, yol arkadaşı olmak.

***Musahip tutmak:** Musahiplik ceminden geçerek yol arkadaşı, yol kardeşi seçmek.

MUSAHIPLİ s. Musahiplik ceminden geçerek yol arkadaşını, yol kardeşini seçmiş olan.

***Musahipli olmak:** Musahiplik ceminden geçmiş olmak.

***Musahipli olmamak:** Musahiplik ceminden geçmemiş olmak.

MUSAHIPLİK a. Musahip olmanın gereklerini yerine getirme; musahibin görevi.

***Musahiplik cemi:** Musahip olma töreni.

***Musahiplik dâr'ı:** Musahiplik cemi

***Musahiplik erkânı:** Musahiplik cemi

MUSHAF Ar. a. Halife Osman döneminde, ayetlerde dil birliğini sağlamak amacıyla çıkarılan elyazması Kuran; Mushaf-ı Osman, Osman Kuranı.

***Mushaf-ı Fatma:** Onikiimamcılara göre, Hz. Muhammet'in Hakk'a yürümesinden sonra kızı Fatma'yla damadı Hz. Ali'ye bir melek aracılığıyla gönderildiğine inanılan ve yeni vahiylerden oluşan kutsal kitap.

***Mushaf-ı ilahi:** "Tanrı'nın kitabı" anlamında insan ya da insanın yüzü.

***Mushaf-ı Osman:** Kuran.

***Mushaf-ı Reş:** "*Kara Kitap*" olarak anılan Yezidilerin kutsal kitabı.

MUTASAVVIF Ar. a. Tasavvuf düşünce ve yaşamını benimsemiş olan kimse.

MUTLAK Ar. a. Önsüz-sonsuz olarak algılanan özlük.

***Mutlak adem:** Zulmet olarak algılanan, olmayan ve olması olanaklı bulunmayan adem.

***Mutlak birlik:** Tanrısal birlik

***Mutlak güzellik:** Tanrısal güzellik

***Mutlak hakikatler makamı:** Salt gerçeklikler aşaması

***Mutlak varlık:** Tanrı.

***Mutlak yokluk:** Madde ve eşyanın, hareket soyutlaması olarak zamanın var olmasından önceki hiçlik durumu.

***Mutlak Zaman:** Önsüz-sonsuz olarak algılanan zaman anlamında Tanrı

MUTMAİN Ar. s. Gönlü kanmış, inanmış olan.

MÜCERRET Ar. s. ve a. Bektaşiliğin babagan kolundan, hiç evlenmemiş ve mücerretlik ikrarı vererek evlenmemeye söz vermiş derviş, baba için kullanılır.

MÜCERRETLİK a. 1) Mücerret olma durumu; mücerret olmanın gereklerini yerine getirme. 2) Bektaşiliğin babagan kolunda, mücerretlik ikrarı verilerek ulaşılan ve mücerret dervişlerle temsil edilen aşama.

***Mücerretlik andı,** mücerretlik ayini: Mücerretlik ikrarı.

***Mücerretlik ikrarı:** Bektaşiliğin babagan kolunda, aşamasını tamamlayan derviş, yapılan bir törenle, hiç evlenmemeye, kendini tarikata, Hz. Ali yoluna adamaya söz verme.

MÜCTEBA Ar. a. İmam Hasan'ın lakabı.

MÜÇTEHİT Ar. a. Dinsel kaynaklardan yararlanarak hüküm çıkarılan fıkah bilgisi.

MÜHÜR Fars. (mühr) a. Namaz mührü

MÜKÂŞEFE Ar. a. 1) Sezgiye dayanan bilgi yolu. 2) Bu yolla tanrısal sırların hakikat ehline görünmesi hali. 3) Tanrı sırlarını sevgi ve bağlılık yoluyla elde etme yöntemi.

***Mükâşefe-ayn el-yakin:** Açıklama ve bilim yoluyla bilme.

MÜLHİME Ar. s. İçine doğduran, iç duyum yaratan, ilham veren.

MÜLHİT Ar. s. Tanrı tanımaz, dinsiz, inançsız.

MÜLK Ar. a. Maddî âlem.

MÜNACAT Ar. a. 1) Tanrı'ya yakarma, tarikat, yol ulularını övme, onlara bağlılığını bildirme. 2) Bu konuları işleyen şiir ya da düzyazı.

MÜNAFİK Ar. s. ve a. İnanmamasına karşın inanır gibi görünen, içi dışı bir olmayan, ikiyüzlülükle ara bozan kimseler için kullanılır.

MÜNKİR Ar. s. ve a. İkrardan dönen kimse için kullanılır.

MÜREBBÎ Ar. a. Mürşit.

***Mürebbiye düşmek:** Yol ehli insanların uyması gereken farzları sıralamasında yer alan ve "Hak kazanında pişmek" anlamına gelen farz.

MÜRĞ Fars. a. Ruh.

MÜRİT Ar. a. Tarikata, yola giren, bir mürşide, pire bağlanan kimse, derviş.

***Mürit olmak:** Tarikata, yola girip bir mürşide, pire bağlanmak.

***Mürid-i mecaz:** Uyumu bozmayan ancak kendi muhakemesini de yapan mürit.

***Mürid-i mutlak:** Mutlak itaat eden, dinleyen mürit.

***Mürid-i mürtet:** Kimsenin ayıbını görmeyen mürit.

MÜRİTLİK a. Mürit olma durumu; mürit olmanın gereklerini yerine getirme.

MÜRŞİT Ara. Müritlerine kurtuluş yolunu ve tanrısal sırların çözümünü gösteren, dervişleri yöneten ve yönlendiren, sözü yasa niteliği taşıyan, üstün aşamalı tarikat, yol ulusu.

***Mürşit evi:** Dergâh

***Mürşit kapısı:** İnanca göre tarikat kapısının kendi içindeki kapılar sıralamasında yer alan son kapı.

***Mürşit postu:** Ahmed-i Muhtar postu

***Mürşid-i Azam:** Hz. Muhammet.

***Mürşitte erimek:** Benlikten arınmak, nefis temizlemek

***Mürşitten doğmak:** Nasip alarak yaşarken yeniden dirilmek

MÜRŞİTLİK a. 1) Mürşit olma durumu; mürşit olmanın gereklerini yerine getirme. 2) Derece sıralamasında, ulaşılan en üst aşama.

MÜRÜVVET Ar. a. Büyüklük, ululuk, bağışlama.

MÜSAMERE

***Mürüvvet dilemek:** Suç işlemiş biri, meydana dâr'a durup kendisi için mürüvvet meydanı açılmasını dilemek.

***Mürüvvet meydanı:** Suçlunun topluma geri dönebilmesi için küçük suçlarda kırk gün sonra, büyük suçlarda verilen cezanın bitimini izleyen günlerde yapılan tören.

***Mürüvvet taşı:** Meydan taşı

MÜSAMERE Ar. a. 1) Tanrı ile insan ruhu arasında yapıldığına inanılan gizli görüşme. 2) Tanrı'nın gayb âleminde ariflere hitabı, seslenmesi.

MÜŞAHEDE Ar. a. Tanrısal sırları ve tecellileri seyretme, bu yolla tanrısal âlemi görme.

***Müşahede-Hakk ül-yakın:** Tanrı vergisi olan bir esinle aracısız bilme.

MÜŞRİK Ar. s. ve a. Birden fazla Tanrı olduğuna inanan, Tanrı'ya ortak koşan kimseler için kullanılır.

MÜŞTERİ a. Dokuz gök sıralamasında yer alan gök katı.

***Müşteri feleki:** Bâtınilikte, Tanrı'nın doğalaşması olarak beliren akıl evreleri sıralamasında yer alan ve "*Müşteri yıldızının göğü*" anlamında algılanan dördüncü akıl.

N

NAAT Ar. a. Hz. Muhammet'i öv-

mek, ona yalvarıp şefaathet ve bağışlama dilemek için yazılmış şiir; naat-ı nebi.

***Naat-ı Ali:** Hz. Ali için yazılmış övgü şiiri.

***Naat-ı nebi:** Naat.

NACİ Ar. s. Esenliğe ermiş, kurtulmuş.

***Nacilerin pişuvası:** Esenliğe ermiş, kurtulmuş olanların önderi.

NACİYE Ar. s. Esenliğe ermiş, kurtulmuş.

NACİYULLAH Ar. a. Tufandan kurtulan, esenliğe eren anlamında Nuh.

NADAN Farss. Bilgisiz, cahil.

***Nadan olmak:** Bilgisiz, cahil kalmak

NÂDİ ***Nâdi Ali:** "*Ali'ye seslenme*", "*Ali'yi yardıma çağırma*" anlamında sabah ve akşamları ya da törenlerde okunan bir dua.

NAİP Ar. a. Birinin yerine bakan kimse, vekil.

NAİPLİK a. Naip olma durumu; naip olmanın gereklerini yerine getirme.

NAKİB Ar. a. Bir tekkede, dergâhta müşide yardım eden, onun buyruğu üzerine yerine geçen, onun adına iş gören derviş ya da dede.

***Nakib postu:** Meydandaki on iki post sıralamasında yer alan Kaygusuz Sultan makamı.

***Nakib ül-eşraf:** Şerifler ve seyitle-

rin işlerine bakmak üzere aralarından hükümet tarafından atanan görevli.

NAMAZ Fars. a. 1) Her an Tanrı'yı gönlünde taşıma; bu yolla sürekli namazda olma. 2) Bir tarikat ulusuna, büyüğüne ya da tarikatta bir makamı temsil eden şeye, yere ve bunlar aracılığıyla Tanrı'ya yakarma, yalvarma; niyaz. 3) Cemevi'nde halka oluşturacak biçimde bir düzen alarak ve Tanrı'nın yansıması olarak algılanan didara (yüze, birbirinin yüzüne) dönerek, kendini Tanrı'ya teslim etme; halka namazı.

***Namaz mührü:** Kerbela toprağın-dan pireslenerek yapılmış olan, namaz kılınırken secde edilen yere konulan yuvarlak, dört ya da on iki köşeli plak.

***Namaz-ı tâat:** Ali yolunun, yolun gereklerini yerine getirme.

NAMUS Ar. a. Tanrı'ya yakın olan melekler.

***Namus-ı Ekber:** Cebail.

NASİHAT *Nasihat sahibi olma: Tarikat kapısının dokuzuncu makamında tanımlanan; yol kurallarını, ilkelerini ve törenlerini anlatacak denli bilgili olma durumu.

NASİP Ar. a. Kendini bilmenin bir karşılığı olarak algılanan ve mürşitten, yoldan insana aktarılan şey.

***Nasip alma:** İkrar vererek tarikata,

yola girme, bir mürşide bağlanma; ikrar verme, el alma.

***Nasip almak:** İkrar vermek, el almak

***Nasip meydanı:** Eş meydanı

***Nasip töreni:** Nasip alma sırasında yapılan tören.

***Nasip töreninde ölmek:** Nasip alarak nefsini öldürmek; nefsini öldürerek "temiz" olarak yeniden doğmak.

***Nasip, verilene karşı alınandır:** *"Nasip bedelsiz değildir; kendini bilenin bir ödülüdür"* anlamında eğitimin önemini öne çıkaran özdeyiş.

***Nasip vermek:** El vermek

NASUT Ar. a. Beş evren sıralamasında dördüncü sırada yer alan; Tanrı bilgisinde toplanan varlıkların madde biçimine girerek görünüş alanına çıktığı evren; nasut âlemi.

NATİK Ar. s. 1) Söz söyleyen, konuşan. 2) Düşünce öne süren, düşünen, anlayan. 3) Bir şeyi ifade eden, gösteren, bildiren.

NAZ Fars. a. Tanrı'ya yaklaşmanın ileri bir aşaması olarak algılanan; gönlün Tanrı sevgisiyle dolup taşması sonucu aşırı bir coşkuya kapılıp söylenmemesi gereken sözleri söyleme.

***Naz ehli:** Hakk'a nazı geçen, Hakk'a karşı nazlanan veli

NAZAR Ar. a.1) Mürşidin, kendini

tarikata, yola veren cana derin bakışı. 2) İnsan gözünden Tanrı'nın baktığı inancı.

***Nazar etmek:** 1) Mürşit, kendini tarikata, yola veren cana derin bakmak. 2) Tanrı, insan gözünden bakmak.

***Nazar sahibi olmak:** Ermişlere, özgü olarak algılanan; içe bakış yoluyla sezgisini harekete geçirip gerçeğin ayrımına varmış olmak.

***Nazarım:** Alevilerin-Bektaşilerin birbirine "siz" yerine, "*görüştü benim gibi olan*" anlamında kullandıkları bir seslenme sözlü.

NEBİ Ar. a. Peygamber,

NECAT Ar. a. Hacı Bektaş Veli yoluna bağlanma, O'nun yolunda yürüme.

***Necat bulmak:** Hacı Bektaş Veli yoluna bağlanmak.

NECEDAT Ar. a. Haricilik yolunda Necede bin Âmir el-Hanefî el -Haricî'nin imamlığını kabul edenlere verilen ad.

NEFES Ar. a. 1) Alevi-Bektaşî şairlerin; törenlerde, meclislerde ezgiyle okunan, tarikat, yol inançları ve bu inançlarla ilgili olayların anlatıldığı koşma biçimindeki şiirlerine verilen ad. 2) Bu şiirler üzerine bestelenen ve ezgi yalınlığı bakımından halk türkülerine yaklaşan ilahi. 3) Mürşidin, gönülleri ferahlandıran manevi gücü. 4) Cemlerde, kutsal olarak algılanan

insan benliğine, kişiliğine yönelik sözlerle verilen ad.

***Nefes defteri:** Cönk defteri

***Nefes etmek:** Mürşit, manevi gücü ile gönülleri ferahlandırmak.

***Nefes evladı:** 1) Babagan kolu inancına göre; Hacı Bektaş Veli'nin burun kanıyla gebe kalan Kadıncık Ana'dan doğan çocuk. 2) Yol evladı

NEFİS Ar. a. 1) Bir varlığın, kendisinden ayrı bir varlık olarak algılanan manevi gücü; ruh. 2) Bir insanın içindeki yıkıcı arzular ve kötü duyguların tümü.

***Nefis temizlemek:** Benlikten arınmak

***Nefs-al-Küllî:** Tüm evreni kuşatan, bütün varlık türlerini kapsayan nefis; tanrısal nefis.

***Nefs aşaması:** Tarikat yolcusunun, yol erinin ruhsal arınmaya etmek için geçmek zorunda olduğu aşamalar sıralamasında yer alan ve duygu egemenliği ile belirgin olan "*ben makamı*".

***Nefsi kırmak:** Nefsin isteklerinden sıyrılmak, arınmak

***Nefs-i küll:** 1) Akl-ı külden doğan evrensel ruh. 2) Havva.

***Nefs-i Rahmani:** Nefs-al-Küllî.

***Nefsine ağır geleni kimseye tatbik etme:** "*Kendin için olumsuz olanı başkasına yönelme, başkasının yapmasını isteme*" anlamlarında etik ağırlıklı Alevi-Bektaşî özdeyişi.

NEFSİYE Ar. a. Hz. Ali'nin oğlu

Hasan'ın soyundan Abdullah oğlu Muhammet'in ölmediğine ve Mehdi olarak geleceğine inanan İmamilik kolu.

NEHC *Nehc ül-Belaga: Hz. Ali'nin hutbe ve mektuplarının toplandığı yapıt.

NESİMİ *Nesimi Dâr'ı: Dâr-ı Nesimi

NEVRUZ Fars. a. 1) İlkbaharın başlangıcı sayılan, güneşin balık burcundan çıkıp koç burcuna girdiği, inançta Hz. Muhammet'in peygamberliğini ilan ettiği, Hz. Ali'nin doğduğu ve evlendiği gün olarak algılanan, eski İran takvimine göre yılın ilk günü [21 Mart]. 2) Bugünde yapılan bayram, kutlama, tören; nevrüz bayramı, nevrüz erkânı, nevrüz kurbanı, nevrüz töreni.

NEVRUZİYE Fars.-Ar. a. Nevruz konusunu işleyen şiir.

NEZİR Ar. a. 1) Adak. 2) Uğur olsun, bereket olsun diye mürşide verilen armağan.

NİDA Ar. a. Hakk'ın kulunu korkutmak ve uyarmak ya da müjdelemek ve şerefliendirmek için seslenmesi.

NİKÂH Ar. a. 1) Şeriat kapısının V. makamında açıklanan; bir canın tarikata, yola kabul edilmesi; ikrar vererek tarikata, yola girmesi. 2) Bu sırada yapılan tören; ikrar töreni. 3) Tarikatta, yolda şeytan ola-

rak algılanan nefse uymama.

***Nikâh kılmak**: 1) İkrar vererek tarikata, yola girmek. 2) Tarikatta, yolda şeytan olarak algılanan nefse uymamak. 3) Evlilik dışı ilişkilerde bulunmamak. 4) Yakın akraba ile evlilik yapmamak.

NİMET Ar. a. Tarikat kapısının IX. makamında tanımlanan; makam, cemiyet, nasihat ve muhabbet sahibi olan kimsenin sağladığı olanak, sunduğu iyilik, lütuf.

***Nimet dağıtmak**: Makam, cemiyet, nasihat ve muhabbet sahibi olarak iyilik sunmak, yarar üretmek.

NİYAZ Fars. a. 1) Tarikat, yol ulusuna, büyüğüne ya da tarikatta, yolda bir makamı temsil eden şeye, yere ve bunlar aracılığıyla Tann'ya yalvarma, yakarma biçiminde uygulanan bir ibadet; niyaz ayini, niyaz töreni. 2) Birbirine gösterilen sevgi duygusu; saygı, hürmet. 3) Dilekte bulunma; dileme, rica. 4) Sunulan armağan para.

***Niyaz almak**: Niyaz edenin saygı, hürmet sunusunu kabul etmek

***Niyaz duruşu**: Peymançe.

***Niyaz duruşunu almak**: Peymançeye geçmek

***Niyaz etmek**: 1) Yalvarmak, yakarmak. 2) Saygı sunmak, hürmet etmek. 3) Dilekte bulunmak; dilemek, rica etmek.

***Niyaz penceresi**: Türbelerde, ya-

tırlara yakarmak, dilekte bulunmak için dışarıdan bakılan küçük pencere.

***Niyaz perdesi:** Sazda, ara nağmeleri bulmaya yarayan "fa" ve "sol" seslerine verilen ad.

***Niyaz taşı:** Meydan taşı

***Niyaz vermek:** Yalvarmak, yakarmak.

NİYAZCI a. Kimi bölgelerde sofracıya verilen ad.

NUKABA Ar. a. 1) Bir tekkede, dergâhta mürşide yardım eden, onun buyruğu üzerine yerine geçen, onun adına iş gören derviş ya da dedelere verilen ad. 2) Gayb erenleri hiyerarşisinde yer alan, gavsı bağlı ermiş kişilere verilen ad.

NUR Ar. a. 1) Evrende görünür duruma gelen varlıklarda beliren ve bir ışık, aydınlık, parlaklık biçiminde algılanan tanrısal öz, ilahi belirti; bu anlamda, hareket içindeki doğanın görünümü 2) Hareketin varoluş biçimi; sonsuz nesne ya da beden kimliklerinden arındırılmış doğanın kendisi. 3) Hareket halindeki doğanın varoluş biçimi ya da hareket halindeki doğanın kendisi olarak algılanan doğanın akli, doğanın canı, doğanın ruhu. 4) Hareket halindeki beynin varoluş biçimi ya da hareket halindeki beynin kendisi olarak algılanan

insanın akli, insanın canı, insanın ruhu.

***Nur zinciri:** Bâtını zeminde "*nesnel soy zinciri*"nin dışında "*gönül soy zinciri*" olarak algılanan ve Hz. Ali' den başlayıp Hacı Bektaş Veli'ye değin uzanan soy zinciri.

***Nura muhabbet:** 1) Kızılbaşlığın ilkeleri sıralamasında yer alan ve Tanrı olarak algılanan ışığı sevmek ilkesi; Tanrı'yı sevmek. 2) Tapım kültürü olarak On İki İmam'ı sevmek.

***Nur-ı daim:** Çerağ-ı Ali

***Nur-ı ilahi:** Her şeyin başlangıcı olarak algılanan Tanrı ışığı.

***Nur-ı Muhammet:** Tanrı'dan ilk yaratılan ve yaratılan her şeyin kaynağı durumunda olan ışık.

***Nur-ı Nebi:** Nur-ı Muhammet.

***Nur-ı velâyet:** Velilik aşamasına ulaşmış ululânın ışığı.

***Nurların nuru:** Nurun nuru

***Nurun âlâ olsun:** "*Daha iyi, daha güzel olsun*" anlamında söylenen bir selamlaşma sözü.

***Nurun nur:** 1) İnsanın oluşmasıyla maddenin çok özel bir biçimi olarak doğasal süreçte yerini alan beynin ürünü olan ve ışığın ışığı olarak algılanan insanın akli, ötesinde toplumun akli. 2) İnsanın aklının ya da toplumsal aklın mistik sunumundan başka bir şey olmayan tanrısal ışık.

***Nur'ül envar:** Nurun nuru.

NUTUK Ar. a. Cemlerde, muhabbet

sofralarında, aşktan, cemalden, didardan, sakiden, badeden, yoldan-erkândan söz eden ve müzik eşliğinde okunan bestelenmemiş manzum şiirlere verilen ad.

NÜBÜVVET Ar. a. Peygamberlik, nebilik.

NÜCEBA Ar. a. Kırklar.

O

OCAK a. 1) Tekke. 2) Ehlibeyt soyu. 3) Dedenin bağlı olduğu soy. 4) Dedelik. 5) Fatma ocağı

OD Esk. Tr. a. Ateş.

ON ***On altı inanç**: Tarikata girmek isteyenin bilmek, inanmak durumunda olduğu, Tanrı yoluna gönülden bağlanmanın koşulları olarak algılanan on altı görüş.

***On Dört Masum (Masum-u) Pâk**: Her türlü yanlıgıdan ve günah işlemekten bağışlanmış olan Hz. Muhammet, kızı Hz. Fatma ve On İki İmam'a verilen ad.

***On iki alâmet**: Yolun, tarikatın belirtileri olarak algılanan on iki işaret.

***On iki burç**: İnsan biçiminin göklere yansıması olarak algılanan Zodyak'ın on iki yayı.

***On iki dilimli taç**: Hüseyini taç

***On iki ev**: Büyük tekkelerde, dergâhlarda, hizmetlerin yürütüldüğü, başlarında bir baba bulunan bağımsız yapı birimlerinin tümüne verilen ad.

***On iki farz**: Yapılması, yerine getirilmesi, uyulması zorunlu on iki buyruk.

***On iki hizmet**: Hz. Ali soyundan gelenlere bağlanan ve cemde yürütülen hizmetler.

***On iki hizmet sahibi**: Cemde yürütülen hizmetlerin sorumlusu durumunda bulunanlar.

***On İki İmam (İmamlar)**: Hz. Muhammet'ten sonra halife olarak tanınan Hz. Ali'yle O'nun soyundan gelen on iki imam.

***On İki İmamlar semahı**: Urfa yöresinde, On İki İmamlar anısına dönülen özgün bir semah.

***On iki işlek**: Bir bütün olarak "yola" bağlanma olarak algılanan "secde"de, yerine getirilmesi gereken ilkeler.

***On iki kapı**: İnsan gövdesinde bulunan ve insanın içine açılan kapılar olarak algılanan iki göz, iki burun deliği, iki kulak, bir ağız, iki meme, bir göbek bağı ve iki dışkı yeri olmak üzere toplam on iki delik.

***On İki Koyun**: On İki İmam.

***On iki kurban**: Alevilikte "on iki kurban", "On İki Koyun" olarak algılanan On İki İmam sayısınca tıglanan hayvan.

***On iki post**: Tarikatta belli bir görev aşamasını gösteren on iki makam.

***On iki taam**: Aşure yapımına katılan; buğday, un, su, incir, elma, ar-

ONİKİİMAMCI

mut, ayva, üzüm, nohut, fasulye, ceviz, badem, çekirdek, fıstık, fındık. karanfil, zencefil, şeker ve pekmez vb. gıdalardan en az on ikisi.

*On iki terkli taç: Hüseyini taç

*On İkiler: On İki İmamlar.

*On sekiz bin âlem: Arapların son sayı olan "bin"le anlatmaları sonucu "on sekiz bin âlem" olarak söylenen; Tanrı'nın farklı görünür durumlarını temsil eden on sekiz evren.

*On Yedi Kemerbest: Hz Ali'nin kemer kuşattığı, Ehlibeyt'le birlikte savaşmış ve çoğu şehit düşmüş on yedi savaşçı.

ONİKİİMAMCI a. Caferi

ONİKİİMAMCILIK a. Caferilik

Ö

ÖDÜL a. Gönüle doğan tanrısal esin.

ÖLME a. Hakk'a yürüme

ÖLMEK f. Hakk'a yürümek

ÖLMEK f. Hakk'a yürümeden kendini bilerek canlı ve cansız doğanın sözcüsü olmak; bu yolla canlı ve cansız doğada ölümsüzleşmek.

*Ölmeden evvel ölmek: Tarikat yolunda bütün tutkulardan, aşırı isteklerden, dünyaya bağlı geçici dileklerden, eğilimlerden kurtulmak, özünü gerçeğe adanmak.

*Ölmezden ölmek: Ölmeden evvel ölmek

ÖLÜ a. Ruhun bedenden ayrılmasıyla cansız kalan gövde.

ÖLÜM a. Hakk'a yürüme

ÖVGÜ a. Naat.

ÖZ a. Bir kimsenin benliği, manevi varlığı.

*Özünü dâr'a çekmek: Kusurlu olduğu kanısına varan bir talip, dedenin, babanın kendisini dâr'a çekmesine fırsat vermeden kendiliğinden dâr'a durmak.

*Özünü fakir görme: Tarikat kapısının onuncu makamında açıklanan; Tanrı uğruna dünya varlığından vazgeçme, benin geçici isteklerine aldanmama, büyüklük taslayarak tanrısal varlık karşısında bağımsız bir tavır takınmama durumu.

ÖZÜR Ar. a. Bir hatanın, bir kusurun bağışlanmasını gerektiren neden

*Özür okumak: Dedeye, niyaz ettikten sonra dâr'a durup aklanmasını dilemek

P

PALHENG Fars. a. Kemer üzerine takılan, On İki İmam'ı simgeleyen on iki köşeli taş; palheng taşı.

PENÇ Fars. a. Pençe-i Âl-i Âbâ'yı simgeleyen sayı.

*Penç ertân: Alevilik-Bektaşilikte, cemate kabul edilen, yola giren adayın kabıldığı cem erkânı, sorgulama erkânı,

ikrar verme-musahip tutma erkânı, koldan kopma erkânı ve dâr'dan indirme erkânı adlarıyla anılan beş tören.

PENÇE Fars. a. El.

***Pençe-i Âl-i Âbâ:** 1) Bir elin beş parmağıyla simgelenen Hz. Muhammet, Hz. Ali, Hz. Fatma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'den oluşan Ehlîbeyt. 2) Bu adların, sağ elin başparmağından başlamak üzere sırayla yazıldığı levha.

PEND Fars. a. Öğüt, nasihat.

***Pend etmek:** Öğüt vermek, nasihat vermek.

PERDE Fars. a. Tanrı ile nesnel varlık dünyasını birbirinden ayıran engel; kulu Hakk'ından ayıran engel.

PERENDE Fars. a. Derviş.

PERENDELİK a. Dervişlik.

PERHİZ Fars. a. 1) Kimi zevk, haz ve tat veren şeylerden kendini mahrum etme, alıkoyma. 2) Marifet kapısının üçüncü makamında tanımlanan: Hiçbir şeyde aşırı olmama, aşırıya kaçmama; ulaşılan manevi aşamanın verdiği sarhoşluktan korunma, bu hazzı yanlış anlayıp kendini yitirmeme; mahrem olan şeylerden kaçınma, uzak durma durumu.

PERHİZLİ s. Perhiz yapan; marifet kapısının üçüncü makamında tanımlanan perhizin gereklerine uyan.

PERVANE Fars. a. 1) Semah. 2) Semahçı.

***Pervane dönmek:** Semah dönmek
PERVANELİK a. Semahçılık.

PERVAZCI a. Kimi Alevi boylarında semahçıya verilen ad.

PEŞİNE a. Tahtacı Alevilerinde, dayanışma içine giren iki aşınadan her biri.

PEŞİNELİK a. İki aşınanın yarattığı dayanışma kurumu.

PEYK Fars. a. Cemdeki on iki hizmet sıralamasında yer alan, cem yapılacağı haberini komşulara, cemaata ulaştırma görevini yerine getiren, bölgelere göre başka adlar da alabilen kimse.

PEYMAN Fars. a. Yemin, ant.

PEYMANÇE Fars. a. Mürşit karşısında; ayaklar mühürlenmiş, kollar göğüste çapraz, baş öne eğik biçimde gerçekleştirilen yalvarma yakarma duruşu; niyaz duruşu.

***Peymançe durmak:** Dâr'a durmak

***Peymançe yeri:** Dâr.

***Peymançeye geçmek:** Dâr'da niyaz duruşu almak.

PEYMANE Fars. a. "Tanrı'nın Evi" olarak algılanan insanın gönlü.

PİNHAN Fars. s. Gizli, örtülü.

PİR Fars. (pir, yaşlı, ihtiyar) a. 1) Tarikatın, yolun kurucusu, yayıcısı, önderi olan ve **tarıkata**, yolda en yüksek aşamada bulunan kimse. 2) Bu anlamda Hacı Bektaş Veli.

***Pir postu:** Horasan postu

***Pir-i evvel:** 1) Tarikatın, yolun ku-

PİRLİK

rucusu; ilk pir. 2) Bu anlamda Hacı Bektaş Veli.

***Pir-i mugan:** Mürşit.

***Pir-i tarikat:** 1) Yolun kurucusu, büyüğü. 2) Bu anlamda Hacı Bektaş Veli.

PİRLİK a. 1) Pir olmanın gereklerini yerine getirme. 2) Pir tarafından temsil edilen tarikatın, yolun en yüksek aşaması.

POST Far. (pust, tüylü hayvan derisi) a. Tarikat yolunda, yolda bir aşamayı, bir makamı simgeleyen ve seccade olarak algılanan, pirin, dedenin ya da babanın oturduğu tabaklanmış tüylü deri.

***Post dedesi:** Mürşit

***Post duası:** Ceme başlarken mürşit postunun serilmesinden sonra okunan gülbank

***Post ehli:** Post sahibi olanlar.

***Post hizmeti:** 1) Pirlilik 2) Dedelik 3) Babalık

***Posta oturmak (geçmek):** Postun simgelediği aşamaya, makama ulaşmak; bu aşamanın, makamın gereklerini yerine getirmeye hak kazanmak; post sahibi olmak.

POSTNİŞİN Fars. a. Bir tekkede, dergâhta postta oturan en üst yetkili.

R

RAB Ar. a. Tanrı.

RABBANİYUN Ar. a. Dünyadan

ilgilerini keserek Tanrı'nın iradesine teslim olmuş tarikat yolları.

RABİT Ar. a. 1) Kendini tarikat yoluna, yola hasretme. 2) Bâtınlığın dereceleri sıralamasında yer alan ve zâhirden kurtuluş ya da bâtına giriş olarak algılanan, tarikata, yola alınma.

RAH Fars. a. Tarikat.

RAH Ar. a. Mürşidin nefesi.

RAHMAN Ar. a. "Kullarını esirgeyen" anlamında Tanrı'nın adlarından biri.

RAHMANİ Ar. s. Tanrı'dan gelen, Tanrı'ya ilişkin olan, tanrısal.

***Rahmani sultan:** "Tanrı'nın Evi" olarak algılanan insan gönlündeki akıl.

RAHMANİYUN Ar. a. Tanrısal sırlara erdiklerine, gayb âleminde haber getirdiklerine inanılan kimseler.

RAHREVAN Fars. a. Ham ervahlıktan kurtulup kâmil insan olmak için yola giren, Dört Kapı Kırk Makam eğitimini alarak üç terkten geçip seyr-i süluk yolculuğuyla kendini "Enel Hak" noktasına taşımak isteyen yol eri.

***Rahrevan-ı tarikat:** Tarikat yolcusu, yol eri, derviş.

RAM Fars. a. 1) Tarikat yolcusunun, yol erinin, tüm varlık ve benliğiyle Tanrı'ya bağlanıp O'nun dışındaki her şeyden sıyrılması, annması. 2) Müridin mürşidine tüm

gönlüyle, kalbiyle bağlanması; ona beslenme kaynağı olarak bel bağlaması.

REFREF Ar. a. Hz. Muhammet'in Mirac'a çıkarken bindiğine inanılan ve dört binekten sonuncusu olan doğaüstü varlık.

REHBER Fars. a. Cemdeki on iki hizmet sıralamasında yer alan, dedenin, babanın yöneteceği törenleri hazırlama, yola girecek canlara yolu öğretme görevini yerine getiren kimse.

***Rehber bacı:** Musahiplik töreninde, kefenler giydirildikten sonra karı-koca iki talipten kadına yol abdesti aldırın ve ona bilmesi gerekenleri bir kez daha hatırlatan kadın rehber.

***Rehber dede:** Musahiplik töreninde, kefenler giydirildikten sonra karı-koca iki talipten erkeğe yol abdesti aldırın ve ona bilmesi gerekenleri bir kez daha hatırlatan erkek rehber.

***Rehber kapısı:** Yolda, tarikatta öğretim yolunu açan kapılar sıralamasında yer alan ilk kapı.

***Rehber postu:** Ali postu

***Rehber sahibi olmak:** Hak yolunda kılavuz edinmek

REHBERLİK a. Rehber olmanın gereklerini yerine getirme; rehberin işi, görevi.

REVAN Fars. s. 1) Giden, yürüyen. 2) a. Ruh, can.

***Revan-ı pak:** Temiz ruh, temiz, pak can.

RIDVAN Ar. a. Razi olma, kabul etme, hoşnutluk.

RIDVAN Ar. a. Cennet' in izdüşümünün kimliklendirilmiş biçimi olarak algılanan Hz. Ali'nin, kendisini güden ve kapıcı, bekçi, muhafız olarak tanımlanan aklı.

RIZA Ar. a. 1) Tanrı'dan gelen her şeyi gönül hoşluğuyla karşılama. 2) Tanrı'nın hoşnutluğunu, onayını kazanma; tanrısal hoşnutluk, tanrısal onay. 3) Kişinin kendisi ile barışması olarak algılanan; pir, mürşit önünde başı secdede iken kendi özüyle hesaplaşması, kendisiyle yüzleşmesi 4) Kişinin toplumla barışması olarak algılanan; eline-beline-diline sahip olması durumu 5) Kişinin yolla hoşnutluk kurması olarak algılanan; kendi özgür iradesiyle davranması durumu

***Rıza kapısı:** Tarikat, yol.

***Rıza lokması:** Cem töreni sırasında pişirilen kurbandan ya da kurban tığlanmayan cemlerde evlerden getirilen ekmek, çörek vb.'nin doğranıp karıştırılmasıyla elde edilen yiyecekten yenen ve manevi birliği, toplumsal dayanışmayı simgeleyen lokma.

RIZALAŞMA a. Aynı gece yola alınan çiftler için, bir yıl sonra dede köye geldiğinde yapılan yeni bir cemle dâr'a çekme durumu.

RİBAT Ar. a. 1) Tüm ölümlüler

için geçici bir konaklama yeri olarak algılanan dünya. 2) Ruh için geçici bir zarf olarak algılanan insan bedeni.

RİCAL *Rical ül-gayb: Gayb erenleri

RİNDAN Fars. a. Gönül adamları, dervişler.

*Rindan-ı Hüda: Hak erenler

RİNDANE Fars. s. 1) Gönül adamına, dervişe özgü, yaşar olan. 2) be. Gönül adamına, dervişe özgü, yaşar biçimde.

RİNT Fars. a. Görünüşe önem vermeyen, dünya işlerine sırt çevirmiş olan, hiçbir şeyi umursamadan Tanrı'ya ulaşmaya çalışan; insanın özünde, "*Konuşan Tanrı*" olduğuna inanan gönül adamı, derviş.

RİYAZET Ar. a. Tarikat yolcusunun, yol erinin, Tanrı dışındaki bütün varlıklardan ilgisini keserek iradesini, kendisinde Tanrı bilgisini geliştirecek eylemlere vermesi; dünya zevklerinden kaçınarak gerçekleştirilen ruhsal eğitim.

*Riyazet-i dünyeviye: Dünya zevkleri.

RUBUBİYET Ar. a. Tanrı'ya ait olan şey.

RUH Ar. a. 1) Evrenin içinden geldiğine inanılan; hareket eden doğanın kendisi olarak önsüz-sonsuz bir enerji biçiminde algılanan, eyleme yönelerek doğa ya da doğa

parçaları kimliğinde görünüşe taşınan ve onlara dirilik, devinim kazandıran tanrısal öz. 2) İnsanın içinden geldiğine inanılan; hareket eden beynin kendisi olarak önsüz-sonsuz bir enerji biçiminde algılanan, eyleme yönelerek beden kimliğinde görünüşe taşınan ve ona dirilik, devinim kazandıran tanrısal öz.

*Ruh göçü: Tanrısal öz olarak algılanan ruhun, geçici bir süre için kaldığı zarfından ayrılarak, yine geçici bir süre için kalacağı yeni bir bedene, varlığa geçmesi.

*Ruh kuşu: Kafes olarak algılanan gövdede bulunan insan ruhu

*Ruh zarfı: Ruhun geçici konaklama yeri olarak algılanan insan bedeni, görünür varlık.

*Ruh-i revan: Tanrısal öze dönecek olgunluk aşamasına yükselmiş ruh.

*Ruh-i revanı şad olsun: Bir insan Hakk'a yürüdüğünde, "yürüyen ruhu sevin sin, rahat, huzur bulsun" anlamında söylenir.

*Ruhlar âlemi: Âlem-i ervah

*Ruhlar meclisi: Bezm-i elest

*Ruhu naci: Doğru yolu bulmuş, cennetlik kimse, can.

RUHSAL s. Ruhla ilgili, ruha ilişkin olan.

*Ruhsal aşama: Tarikat yolcunun, yol erinin ruhsal anıtmaya ermek için geçmek zorunda olduğu aşamalar sıralamasında yer alan, tanrısal

gerçeklikleri anlamayla belirgin ruh makamı.

***Ruhsal vahdet:** Beden ve nesne kimliklerinden arındırılmış; “önsüz-sonsuz” hareket, enerji olarak algılanan ve “doğa olmayan doğa” biçiminde tanımlanan soyut birlik; görünüşe taşınanın içinde bulunan ya da görünüşe taşınmamış olan tanrısal birlik.

RUHANÎ Ar. s. Ruhla ilgili, ruha ilişkin olan.

RUHANİLİK a. Ruhani olma durumu.

RUHANİYET Ar. a. 1) Ruhtan ibaret olma durumu. 2) İnanışa göre, Hakk’a yürümüş kutsal kişinin sürüp gitmekte olan manevi gücü.

RUHSALLIK s. Ruhsal olma durumu.

RUHSAT Ar. a. İzin, mücadele.

***Ruhsat vermek:** İzin vermek, mücadele etmek.

RUY Fars. a. Yüz, çehre.

RÛBUBİYET Ar. a. 1) Sahiplik, efendilik. 2) Tanrılık.

RÛTBE Ar. a. Tarikat yolcusunun, yol erinin, ruhsal arınmaya ermek için geçmek zorunda olduğu her bir ana ya da alt aşama.

RÛYET Ar. a. Tanrı’yı, tanrısal tecellileri görme, seyretme.

S

SAÂLİK Ar. a. Kalenderler, derişler.

SABIK Ar. a. 1) Bâtînilikte, varlığı oluşturan tözler sıralamasında ilk sırada yer alan; Hakk’ın dönüşüme uğramasıyla beliren ve evrensel akıl olarak algılanan ilke. 2) Her şeyden önce var olan anlamında eyleme geçmiş ve akıl durumuna dönüşmüş Tanrı.

SABIR Ar. a. Bir olgunluk belirtisi, bir aşama olarak algılanan, Tanrı’dan başka kimseye yakınmama durumu.

***Sabır gösterme:** Marifet kapısının dördüncü makamında açıklanan; a) Bir olgunluk belirtisi, bir aşama olarak algılanan, Tanrı’dan başka kimseye yakınmama, b) Kutsal gerçeğe giderken aceleci olmama, taşkınlık yapmama, ölçüyü elden bırakmama, c) Mürşidin verdiği kadarıyla yetinme, nefesine uyup mürşidinden taşıyamayacağı/kaldıramayacağı isteklerde bulunmama durumu.

SABÎT *Sabit kadem eylemek: İkrarında durmak, sözünden dönmemek.

SAÇ *Saçını giderme: Tarikat kapısının üçüncü makamında açıklanan; cinsiyet farklarının ortadan kaldırılması bağlamında kadının dişiliğinin ve erkeğin kişiliği’nin yokedilmesi olarak algılanan sembolik “*çâr darp*” erkânından geçme.

SADAKA

SADAKA Ar. a. Tanrı hoşnutluğu için yapılan yardım, bağış.

SADAT Ar. a. 1) Seyitler, ulular. 2) Hz. Muhammet'in sülalesinden olanlar.

SADIK Ar. s. Yola bağlı olan, bağlılığını sürdüren.

SADR *Sadr makamı: Gönül aşaması

SAFA *Safa nazar: 1) Mürşidin, yol evladına, yol erine olgunlaştırıcı, onun gönülünü açıcı bakışı, ilgisi. 2) Yol evladının, yol erinin, evrendeki her nesneye "birlik" gözüyle bakması.

SAFER Ar. a. Kameri takvimin ikinci ayı; sefer ayı.

SAFERAN Ar. a. Muharrem ve sefer ayları.

SAFİYULLAH Ar. a. Tanrı'nın insan donunda ilk biçimlenişi olarak algılanan Âdem.

SAGÂİR Ar. a. Küçük günahlar, küçük suçlar için kullanılır.

SAGAR Fars. a. Tanrısal bilgi ve nurla aydınlanan, bu nedenle "*Tanrı'nın Evi*" olarak algılanan insanın gönlü.

SAGİRE Ar. a. Küçük günah.

SAĞ *Sağ (yol) yoldaşı: Ahiliğe girmek isteyen kişiye nefes vermesi, uğur getirmesi için özel bir törenle seçtirilen, yol gösterici simgesel kimse.

SAHABE Ar. a. Hz. Muhammet'i görmüş, O'nun konuşmalarını dinlemiş, O'nunla konuşmuş olanlar.

SAHABİ Ar. a. Sahabe topluluğundan kimse.

SAHABİYE Ar. a. Hz. Muhammet'i görmüş, O'nun konuşmalarını dinlemiş, O'nunla konuşmuş olan kadın.

SAHAVET Ar. a. El açıklığı, cömertlik.

SAHB Ar. a. Hz. Muhammet'i görmüş, O'nun konuşmalarını dinlemiş, O'nunla konuşmuş olanlar.

SAKA Ar. a. Cemdeki on iki hizmet sıralamasında yer alan, su dağıtma, su ile kutsama görevini yerine getiren kimse.

*Saka suyu: Sembolik olarak içirilerek bilgiyle yıkanma anlamında iç abdesti aldırılan su.

SAKAL *Sakal-bıyık çalınmak: Bir ceza olarak sakal-bıyık kesilmek

SAKALIK a. Saka olmanın gereklerini yerine getirme; sakanın işi, görevi.

SAKÎ Ar. a. 1) Bütün feyz ve sevginin kaynağı anlamında Tanrı. 2) Cennet'te, kutsal ırmağın suyunu dağıtan, canlara sevgi ve birlik içkisini sunan kimse anlamında Hz. Ali. 3) Tanrı'nın sevgisini ve nurunu saçan kimse anlamında Pir-i Tarikat [Hacı Bektaş Veli] ya da insan-ı kâmil. 4) Kimi bölgelerde, cemdeki on iki hizmet sıralamasına giren; şerbet, dem dağıtma; şerbet, dem şişelerini ve kadehlerini te-

mizleme görevini yerine getiren kimse.

***Saki-i Kevser:** Hz. Ali.

SAKİLİK a. Saki olmanın gereklerini yerine getirme; sakinin işi, görevi.

SALAT Ar. a. 1) Dua 2) Namaz

SALAVAT Ar. a. Hz. Muhammet'le On İki İmamlar'a okunan, Allah'ın rahmet ve selamının onların üzerine olması dileğini dile getiren dualara verilen ad.

***Salavat getirmek (vermek):** Hz. Muhammet'le On İki İmamlar'a dua okumak.

SALAVATNAME Ar.+Fars. a. On İki İmamlar'ın adları anılarak okunan, Allah'ın rahmet ve selamının onların üzerine olması dileğini dile getiren dua.

SALİK Ar. a. Tarikat yolcusu, yol eri.

SALİKÂN Fars. a. Tarikat yolcuları, yol erleri.

SALİKÎN Ar. a. Tarikat yolcuları, yol erleri.

SAMÎT Ar. s. 1) susan, konuşmayan, sessiz 2) a. İmam.

SAMT Ar. a. Müridin, günah kabul edilen sözler söyleyebileceği kaygısıyla sessiz kalması, susması.)

SANEM Ar. a. Tanrısal güzellikleri yansıtan varlık.

SAVM Ar. a. Oruç.

SAZENDE Fars. a. Zâkir.

SECCADE Ar. a. Post 2) Tarikat kapısının VIII. makamında açıklanan; her zaman ve her yerde Tanrı tecellilerinin huzurunda olduğunu bilme. 3) Aynı kapının aynı makamında açıklanan; tanrısal tecelli olarak algılanan şeye, insana büyük bir saygı ve sevgi besleme; Tanrı sevgisini tecellisine aktararak aynı sevgiyi onda yaşama, bulma.

***Seccadeye geçmek:** Posta oturmak
SECCADENİŞİN Ar.+Fars. a. Postnişin

SECDE Ar. a. Ayinlerde ya da namazda, makama ya da makamı temsil eden şeye, kimliğe saygı için yere kapanma, eğilme ya da bu davranışla gerçekleştirilen durum.

***Secde etmek:** Secde davranışıyla bir makamı ya da o makamı temsil eden şeyi, kimliği kutsamak.

***Secde taşı:** Namaz mührü

***Secdeye kapanmak (varmak):** Ayinlerde ya da namazda, makama ya da makamı temsil eden şeye, kimliğe saygı için yere kapanmak ya da eğilmek.

SEKİZ a. Sekiz cenneti; sekiz cennetin sekiz kapısını ya da sekiz adını simgeleyen sayı.

***Sekiz cennet (uçmak):** Gövdeden ayrılan ruhların, canın ölümsüzlüğe kavuştuğu, sekiz mutluluk ülkesi.

SELAMNAME Ar.+Fars. a. 1) Âl-i Âbâ'ı, On İki İmam'ı ve Pir-i Tarikat'ı öven şiir. 2) Muharrem ayini, aşure ve matem törenlerinde, mersiye den önce okunan dua.

SELMANÎ Ar. a. Niyaz kabul eden gezginci derviş.

SEMAH Ar. a. Cemdeki on iki hizmet sıralamasında yer alan, cem ve muhabbet toplantılarında müzik eşliğinde yapılan kut-sal dans.

***Semah dâr'ına durmak:** Cema-atın ve dedenin önünde semah dön-meye hazır olduğunu bildirmek için, niyaz ederek meydanın ortasına ge-lip, ayaklar mühürlenmiş, kollar gö-ğüste çapraz, baş öne eğik durmak.

***Semah dönmek:** Semah adı veri-len kutsal dansı gerçekleştirmek.

***Semah nefesi:** Semah dönülürken belli bir ezgiyle okunan nefes

***Semaha durmak:** Semah dönmek

SEN *Seni sana teslim ettik: Yolda, eğitilerek akıl varlığı anlamında öz-gürleştirilen canın, artık dışardan bir yol göstericiye gereksinmesi kal-madığını dışa vuran özdeyiş.

SERBEST *Serbest ruh: İki ruh inancında; "*soluk ruhu*", "*yaşam ruhu*" olarak algılanan "*be-den ruhu*"na karşıt, insanın vü-cudundan her zaman çıkabilen ve gezip dolaştıktan sonra geri-ye dönebilen "*gölge ruh*" ola-rak da adlandırılan ruh

SERÇEŞME Fars. a. 1) Suyun ba-şı, kaynak, pınar. 2) Yolun asıl kaynağı, yolun en ulu piri anla-mında Hacı Bektaş Veli.

SERVER Fars. a. Baş, önder, ulu.

SESSİZ *Sessiz Kuran: Kuran-ı Sa-mit

SEYAHAT Ar. a. 1) Tarikat yolcu-sunun, yol erinin Hak dostlarını görmek ve ilahi kudretin görü-nümlerinden ibret almak için uzak yerlere yolculuk etmesi, geziye çıkması. 2) Gönlün, kal-bin, ruhlar ve melekler evreni olarak algılanan melekût âlemi-ne, gaybı tanımak ve tanrısal feyz almak için yolculuk etmesi. 3) Tarikat, yol adap ve erkânına aykırı davranarak düşkün duru-muna düşene, suçunun gerektir-mesi durumunda verilen, geçici ya da sürekli sürgün cezası.

***Seyahat vermek:** Düşkün durumu-na düşene, suçunun gerektirmesi du-rumunda geçici ya da sürekli sürgün cezası vermek

SEYİR Ar. a. Kâmil insan olma-nın kanıtı anlamında; Tanrı'ya, Tanrı'yla ve Tanrı'dan yapılan yolculuk.

***Seyr anıllah (Allah'tan yolcu-luk):** Seyrû süluk aşamaları sırala-masında dördüncü sırada yer alan ve Tanrı'dan halka dönme olarak algi-lanan makam.

***Seyr fillah (Allah'ta yolculuk):**

Seyrû süluk aşamaları sıralamasında ikinci sırada yer alan, Tanrı'ya ulaşan tarikat yolcusunun, yol erinin Tanrı niteliklerini kazanma süreci olarak algılanan makam.

***Seyr illallah (Allah'a yolculuk):** Seyrû süluk aşamaları sıralamasında ilk sırada yer alan, beşeri isteklerden sıyrılarak tannısal iradeye teslim olma olarak algılanan makam.

***Seyr maallah (Allah'la birlikte yolculuk):** Seyrû süluk aşamaları sıralamasında üçüncü sırada yer alan, ikiliğin ortadan kalkması ve her şeyin tannısal olması olarak algılanan makam.

***Seyr-i nüzul:** Kavs-i nüsul

***Seyr-i uruc:** Kavs-i uruc

***Seyrû süluk:** Tanrı yolundaki tarikat yolcusunun, yol erinin, seyr illallah, seyr fillah, seyr maallah ve seyr anillah makamlarını geçerek Tanrı'ya varmak ve Tanrı'dan halka dönmek için yaptığı manevi yolculuk.

***Seyrû süluk çilesi:** Seyrû süluk yolculuğuna hazır duruma gelmiş canın, bu durumunun kanıtlanması bağlamında yalnız başına kalarak kendini dinlemesi biçiminde gerçekleştirilen çile.

***Seyrû süluk görmek:** Tarikat yolcusu, yol eri, seyrû süluk yolculuğuna başlayıp manevi olarak yok olmak; *"doğa olan"*dan *"doğa olmayan"*a geçmek.

***Seyrû süluk yolculuğu:** Seyrû süluk

luk'una başlamak ve onu tamamlamak için yapılan manevi yolculuk.

***Seyrû süluku tamamlamak:** Tarikat yolcusu, yol eri seyrû süluk yolculuğunu tamamlayarak Tanrı'dan halka dönmek.

SEYİDAN Ar. a. Hz. Muhammet'in iki torunu; Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin.

SEYİDE Ar. a. Hz Muhammet soyundan gelen kadın.

SEYİT Ar. s. ve a. Seyitler soyundan olan (kimse, topluluk) .

***Seyitler:** Hz. Muhammet soyundan olanlar.

SEYİTLİK a. Seyit olma durumu; seytit olmanın gereklerini yerine getirme.

SEYRAN Ar. a. Gezme, gezinti.

***Seyran etmek:** Gezmek

***Seyrana çıkmak:** Gezintiye çıkmak.

SEYYAH Ar. a. 1) Bir derviş ya da cana bir haberin ulaştırılması, o derviş ya da canın ziyaret edilmesi için verilen görev. 2) Bu görevi yerine getiren kimse. 3) Seyahat.

***Seyyah çıkarmak:** 1) Bir derviş ya da cana bir haber ulaştırmak, o derviş ya da canı ziyaret etmek için görev vermek. 2) Bu görevi yerine getirecek kimseyi belirleyerek hizmete başlatmak. 3) Seyahat vermek

***Seyyah derviş:** Gezgin derviş

***Seyyah vermek:** Seyahat vermek

SEYYAHİN Ar. a. Düşüncesi-ni/inancını yaymak için sürekli gezip dolaşan dervişler.

SIBTEYN Ar. a. Hz. Muhammet'in iki torunu; Hz. Hasan'la Hz. Hüseyin.

***Sıbteyn-i Mülkerremeyn:** Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin.

SIDK Ar. a. 1) Tarikata, yola candan bağlanma. 2) Yalandan başka bir şeyin insanı kurtaramayacağı hallerde bile doğruluktan ayrılmama, hak olanı söyleme. 3) Kişinin inancında şüphe, halinde leke, davranışlarında kusur olmaması; özün söze, davranışa uyması durumu.

SIFAT Ar. (sıfat < vâsf, bir kimse-nin ya da şeyin taşıdığı hal) a. Nitelik.

SIR Ar. a. 1) Hakk'ın gayb durumuna getirdiği, ancak halka bil-dirmediği şey. 2) "*Tanrı Evi*" olarak tanımlanan insan gönlün-de tecelli eden ve ancak nefsin isteklerinden sıyrılıp içe kapa-nışla, derin düşünceye dalmakla öğrenilen tanrısal gerçek.

***Sır dili:** Yol insanının, kalabalık içinde başka bir yol insanına kendini ya da bir şeyi anlatırken kullandığı ve yalnızca kendilerinin anladığı simge /sembol dili.

***Sır etmek:** 1) Duyulması istenme-yen bir düşünce ya da olayı sakla-

mak, gizlemek. 2) Dem içmek. 3) Çerağ dinlendirmek.

***Sır olmak:** Hakk'a yürümek

***Sır örtüsü:** Tanrısal gerçeğe ulaş-mada var olan ya da ortaya çıkan engel; akla aşkın olmayan ancak du-yulara aşkın olan, akıl yürütmeyince aşılamayacak durumda bulunan şey.

***Sır saklama:** Yol, tarikat bilgisini dışarıya açmama.

***Sır-ra ulaşmak (ermek):** Aşk-nefs çatışması içine giren yol erinin, aşkın egemen olmasıyla tanrısallıkla bütün-leşmek.

***Sırr-ı esma:** Tanrı adları gizi.

***Sırr-ı Hak:** Hakk'tan başkasının bilmediği sır.

***Sırr-ı hakikat:** Hakikat kapısıyla simgelenen, tanrısallığa erme durumu; Tanrı'nın insanı gömlek edip üzerine giymesi ya da insanın Tanrı'yı özüne alması.

***Sırr-ı hakikat makamı:** Hakikat kapısıyla simgelenen, insan-ı kâmil aşaması.

***Sırr-ı halk:** Hakk'la kulu arasında olan sır.

***Sırr-ı ilahi:** Tanrısal sır.

***Sırr-ı kader:** Tanrı yazgısı.

***Sırr-ı kevneyn:** İki dünyanın ger-çek sırrı.

***Sırr-ı mutlak:** Gizliler gizlisi anla-mında Tanrı.

***Sırr-ı rububiyet:** Evrenin her ya-nında var olan, insanlarca bilinip çö-zülemeyen tanrısal sır.

***Sırr-ı sır:** Sırr-ı Hak.

***Sırrı sır edene aşk olsun:** Saklanması gereken yol bilgisini saklayan kutsansın, anlamında kendini savunma güdüsünü dışa vuran özdeyiş.

***Sırrı sır etmek:** Yolda elde ettiği sırrı ehil olmayandan sakınmak.

***Sırr-ı tarikat:** Bektaşî sırrı

***Sırr-ı tecelliyat:** Tanrı'nın evrendeki ve insan gönlündeki tecellileri ile ilgili sırlar.

SIRAT Ar. a. Tanrısal gerçekleri arama yolu, gönül yolu.

SIRLAMA a. Sırlamak işi.

SIRLAMAK f. 1) Hakk'a yürüyenî törenle toprağa gömmek, toprağa vermek. 2) Sır etmek

SIVAD Ar. a. Görünüşe taşınan Tanrı'nın, bu taşınışa aracılık eden varlıklarda gizli olarak bulunuşu, var oluşu.

SIVAZLAMA a. Mürşidin, talibin sırtı üzerinde elini okşar gibi gezdirerek onu kutsaması.

SİDRE *Sidre-i müntheha, sidret-ül müntheha: Göğün yedinci katında olduğuna inanılan ve miraç yolculuğu sırasında Cebrail tarafından Hz. Muhammet'e gösterilen ağaç.

SİMURG Fars. a. Anka.

SİTEM Fars. a. Mürüvvet dileyen düşkünden; uygun görülmesi durumunda, suçtan mağdur olanların zararını ödemek için tazminat olarak alınan para.

***Sitem görmek:** Sitem cezasına çarptırılmış olmak.

***Sitem sürülmek:** Sitem cezası verilerek

***Sitem vurmak (urmak):** Mürüvvet dileyen düşküne sitem cezası kesmek.

SİTEMLİ s. Sitem cezasına çarptırılmış olan.

***Sitemli olmak:** Sitem cezasına çarptırılmış olmak.

SİYADET Ar. a. Hz. Muhammet soyundan gelme.

***Siyadet beratı:** Hz. Muhammet soyundan geldikleri savında olanlara, durumlarını kanıtlamaları halinde verilen belge.

SOFİ Ar. a. Sûfî

***Sofî süreği:** Sûfî süreği

SOFİLİK a. Sûfilik.

SOFİYAN Fars. a. Sûfiyan.

SOFİYANE Ar.-Fars. s. ve be. Sufiyane.

SOFRA Fars. a. Bilgiyle, bilimle yıkanma yeri anlamında kulaktan beslenme mekanı, eğitim mekanı.

***Sofra bağlama duası:** Lokma yenildikten sonra mürşit tarafından okunan dua.

***Sofra gülbankı:** Sofracı ve ferraşın hizmetlerini görmesinden sonra sakanın getirdiği suya mürşidin okuduğu gülbank.

***Sofra süreği:** Alevi meydanı

SOFRACI

***Sofra tercümanı:** Sofranın açılışında okunan tercüman

***Sofranı açık tut:** Ahiliğin ilkeleri sıralamasında yer alan, elaçıklığını ve yardımlaşmayı simgeleyen ikinci ilke.

SOFRACI a. Cemdeki on iki hizmet sıralamasında yer alan, sofrayı kurma, kaldırma görevini yerine getiren kimse.

SOHBET Ar. a. Muhabbet.

***Sohbet meydanı:** Muhabbet meydanı

SOL *Sol yol kardeşi: Ahilikte, örgüte girmek isteyen kişiye, tinsel bakımdan öncülük etmesi, yardımına koşması ya da yol göstermesi için özel bir törenle seçtirilen simgesel kişi.

***Sol yoldaşı:** Sol yol kardeşi.

SOYUNMAK f. 1) Tarikata, yola girerek derviş olmak. **2)** Bir dergâha, mürşide bağlanmak. **3)** Nasip almaya gelmek. **4)** Dünyasal isteklerle, nefsin istekleriyle ilgisini kesmek.

SU a. Varoluş çevrimine göre, ön-süz-sonsuz olarak algılanan ve varlık türlerini oluşturan dört öğeden biri.

***Su orucu:** Matem orucu

SUÇLAMA a. Cemde, bir can diğer bir candan hakkı olduğunu, bunu ödemesi gerektiğini bildirme.

***Suçlama daveti:** Cemde, dâr'a duran canın, kendisinden hakkı olanların ortaya çıkması için yaptığı çağrı.

SUDUR Ar. a. Varoluş çevrimi

SUFFE *Suffe ehli: Medine'de, Hz. Muhammet döneminde, onun tarafından yaptırılan mescitte barındırılan Müslümanlar.

***Suffe-i Safa:** Kırklar Meclisi'nin toplandığı yer.

SÜFÎ Ar. s. ve a. Tasavvuf felsefesine bağlı (kime, topluluk) .

***Sûfî tarikatı:** Tasavvuf felsefesini benimsemiş olan tarikat.

SÜFİLİK a. Tasavvuf.

SÜFİYAN Fars. a. Tasavvuf felsefesiyle uğraşanlar, sûfiler.

SUFİYANE Ar.-Fars. s. 1) Sûfiye özgü, yaraşır olan. **2)** be. Sûfiye özgü, yaraşır biçimde.

SÜFİYE Ar. a. Tasavvuf felsefesine inananlar topluluğu.

SÜFİYUN Ar. a. Tasavvufla uğraşanlar, sûfiler.

SÜFİZM a. Tasavvuf.

SUGRA Ar. s. Daha küçük, en küçük.

SUHUF Ar. a. Kitaplı peygamberlerin dışında, diğer peygamberlere gelen kutsal buyruklar.

SURET Ar. (suret, biçim, görünüş, kılık) a. 1) Tanrı'nın, dış dünyada ya da insan gönlünde tecellisi. **2)** Hakk'ın sureti anlamında insan-ı kâmil. **3)** Don.

*Suret değiştirmek: Don değiştirmek

*Suretten surete girmek: Dondan dona girmek

SÜFERA *Süfera-yı erbaa: Gaybat-i sugra döneminde, 12. İmam Mehdi'nin elçiliğini yapan dört kimse.

SÜLUK Ar. a. Tarikata, yola girmek.

*Süluk etmek: Tarikata, yola girmek.

*Süluk görmek: Tarikata, yola girmiş olmak.

*Süluk yoldaşı: İkrar kardeşi

SÜNNİ Ar. s. ve a. Sünniliği benimsemiş olan (kimse, topluluk).

SÜNNİLİK a. Sünnet temelinde; Tanrı'nın birliğine inanma, namaz, oruç, hac ve zekat ilkeleri üzerine kurulu ehl-i sünnet mezhebi.

SÜREK a. Kimi bölgelerde Köy Alevilerinin ikrar ayinine verdikleri ad.

*Süreke Bektaşileri: Kimi bölgelerde, Kızılbaş Bektaşilere verilen ad.

Ş

ŞAH Fars. a. l) Manevi dünyanın, batını bilgi dünyasının sultanı anlamında Hz. Ali'ye, diğer imamlara ve kimi tarikat, yol ulularına verilen ad, unvan. 2) Hem bu dünyanın, hem öbür

dünyanın sultanı anlamında Hz. Muhammet'e verilen ad, unvan. 3) Bütün evrenin eşsiz ve ortak-sız yöneticisi anlamında Tanrı'ya verilen ad.

*Şah-ı Kerbelâ: Kerbela şahı anlamında Hz. Hüseyin.

*Şah-ı Kevneyn: İki dünyanın şahı anlamında Hz. Muhammet.

*Şah-ı Merdan: Yiğitlerin şahı anlamında Hz. Ali.

*Şah-ı Şehidan: Şehitlerin şahı anlamında Hz. Hüseyin.

*Şah-ı Velâyet: Velilerin şahı anlamında Hz. Ali.

*Şah-ı Zülfikâr: Kılıç şahı anlamında Hz. Ali.

ŞAHADET *Şahadet günü: Hz Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edildiği gün.

*Şahadet orucu: 12 Muharrem'de Zeynelabidin anısına tutulan bir günlük oruç.

ŞED *Şedd-i şah: Hz. Ali kuşağı olarak algılanan şed, kemer.

ŞEFKAT Ar. a. Şeriat kapısının sekizinci makamında açıklanan; bütün yaratılmışları kardeş bilme duygusu.

ŞEHİT Ar. a. Nefsindeki kötülükleri yoketmek için girdiği savaşa ölen Alevi-Bektaşî.

*Şehid-i Kerbelâ: Hz. Hüseyin.

ŞEKİL Ar. a. Zahir.

*Şekil eleğinde takılı kalmak:

ŞERİAT

"Zâhirden bâtına geçememek, görünüşün, biçimin ötesinde ne olup bittiğinin ayırımına varamamak" anlamında Alevi-Bektaşî özdeyişi.

***Şekilden manaya geçmek:** Zâhirden bâtına atlamak; bâtının ayırımına varmak, bilincine ulaşmak, görünenin ötesindeki anlamla bütünleşmek.

ŞERİAT Ar. a. Dört kapı öğretisine göre, insan-ı kâmil aşamaları sıralamasında ilk sırada yer alan ve abidlerle özdeşleştirilen; insanın yol kurallarına uyma ve yol ulularına saygı yoluyla kendini eğitmesi evresi; şeriat kapısı.

***Şeriat bilgisi:** Yol kurallarına, yol ulularına ilişkin bilgi.

***Şeriat evi:** Nasip alıp yola girecek canın, tören yapılmadan önce hazırlandığı, yani yol kurallarını yeniden gözden geçirdiği, abdest alarak kefen giydiği yapı bölümü, yer.

***Şeriat kapısı:** Şeriat

***Şeriat kavmi:** Abidler.

ŞERİF Ar. a. Hz. Muhammet'in torunu, İmam Ali'nin oğlu Hz. Hasan soyundan gelenlere verilen unvan.

ŞERİFLİK a. Şerif olma durumu.

ŞEVK Ar. a. Tarikat kapısının onuncu makamında açıklanan; İnsan gönlünün Tanrı sevgisinden, tanrısal tecellilerden kaynaklanan coşkusu.

***Şevke ermek:** Tanrı sevgisinden,

tanrısal tecellilerden kaynaklanan coşkuyu duymak

ŞEYH Ar. a. Pir, mürşit.

ŞEYHLİK a. Pirlilik, mürşitlik.

ŞEYTAN Ar. a. 1) Tanrı'ya başkaldıran meleklerin, kötü ruhların başı olduğuna inanılan varlık. 2) Nefis.

ŞEYTANÎ Ar. s. Şeytanla ilgili, şeytana ilişkin olan.

***Şeytani sultan:** *"Tanrı Evi"* olarak algılanan insan gönlündeki nefis

ŞİA Ar. a. 1) Hz. Ali'nin yandaşları; Şia-i Ali. 2) Şiilik.

***Şia-i Ali:** Şia

***Şia-i İmamlye:** Caferilik.

Şİİ Ar. s. ve a. Şiiliği benimsemiş olan (kimse, topluluk).

ŞİİLİK a. Hz. Muhammet'ten sonra Ali bin Ebu Talip'in vasiyet yoluyla halife atandığına inanan Ali Yandaşlarının (Şia-i Ali) oluşturduğu, ehli sünnet dışı heterodoks dinsel/inançsal-siyasal hareket.

ŞÜHUD Ar. a. Var olma, görünür durumda olma.

***Şühud âlemi:** Âlem-i şühud

T

TAALLUK Ar. a. Nefsin dünyaya bağlılığı, dünyaya ilgisi.

TAAYYÜN Ar. a. Varlık türlerinin, ilk varlık olan Tanrı'nın özünden

doğarak görünüş alanına çıkması, görünür duruma gelmesi.

***Taayyün etmek:** Varlık türleri, Tanrı'nın özünden doğarak görünüş alanına çıkmak.

TAAYYÜNAT Ar. a. İçinde yaşadığımız duyu evreniyle bu evrenin içindeki bütün varlık türleri; duyu organıyla algılanabilir nesnel varlık alanı.

TAÇ Ar. a. Dervişlerin başlarına giydikleri başlık.

***Tac-ı devlet:** Ruhsal yüceliği, ululuğu, mutluluğu simgeleyen tacı tanımlamak için kullanılır.

***Taç glymek:** Derviş olmak

***Taç kapı:** Bektaşî dergâhlarında giriş kapısı.

TAÇLAMA DÜVAZI a. Tevhitte, kutsal olarak algılanan tarikat, yol ulularının adlarının anıldığı, kıta aralarında cemaatin "*Lâ ilâhe illâllah/İllâllah Şah illâllah*" diyerek vecd ve huşu içinde dalgalandığı düvaz.

TAFDİL ***Tafdili** Ali: Hz. Ali'yi üstün tutma.

TAHAKKUK Ar. a. Alevilik-Bektaşilikte, eğitimin aşamaları sıralamasında yer alan ve "olma" olarak algılanan evre.

TAHARET Ar. a. Aptes yaptıktan sonra yapılan temizlik.

***Taharet-i sugra:** Kimi ibadetlerin yerine getirilebilmesi için gereken ve

el, ağız, burun, yüz, kol, ayak yıkama, başa ve enseye ıslak el gezdirmeye, kulağı temizleme biçiminde gerçekleştirilen küçük temizlenme; aptes.

TAHKİK Ar. a. 1) Tarikat yolcusunun, yol erinin, her türlü dinsel uygulamanın özündeki gerçeği, Hakk'ın görünümünden başka bir şey olmayan âlem-i şuhudu seyrederek kavraması. 2) Bu kavramayla belirgin aşama; tahkik aşaması.

TAKİYE Ar. a. Alevilere-Bektaşîlere yönelik kırım ve baskılara karşı bir savunma biçimi olarak doğan ve zamanla yol kuralı durumuna gelen; tarikat, yol kuralarını ve bilgisini Sünnilere açmama, kendini gizleme kuralı.

***Takiye sahibi olmak:** Dışarıya sızdırılmaması gereken ve sır olarak algılanan yol bilgisini edinmiş olmak.

TAKLİT Ar. a. 1) Göreneğe göre davrandığı için dinsel uygulamaların özündeki gerçeği, âlem-i şuhudun Hakk'ın görünümünden başka bir şey olmadığını algılayamama. 2) Bu algılayamayla belirgin aşama; taklit aşaması.

TAKLİTÇİ a. Olmadığı gibi görünen, ikiyüzlü kimseye yol-tarikat dilinde verilen ad.

TAKVA Ar. a. Toplumdan uzaklaşarak içe kapanma yoluyla kendini düşünmeye/inanca verme.

TALİM

***Takva sahibi:** Zahit

TALİM Ar. a. 1) Bâtınilikte, imanın söz, davranış, onay ve kabullenmeleri. 2) Bâtınilikte, imanın verdiği eğitim ve eğitime dayalı alıştırtma.

TALİP Ar. a. 1) Tarikata, yola girmek isteyen, Bektaşî/Alevî olmak isteyen kimse. 2) Bu amaçla ikrar ayinine alınan kimse.

***Talip çerağları:** Çerağ tahtının basamaklarına konan ve On İki İmam'ı simgeleyen on iki mum.

***Talip ikrarı vermek:** İkrar ayininden geçerek yola girmek.

TALİPLİK a. Talip olma durumu; talip olmanın gereklerini yerine getirme.

TAMU a. Cehennem.

TANRI a. 1) Kendiliğinden var olan, varlığı kendisinden başka bir varlığı gerektirmeyen, önsüz-sonsuz olarak algılanan, her şeyin yaratıcısı durumundaki güç. [1] 2) Canlı ve cansız doğayı güden doğa yasalarının kimliklendirilmesi biçiminde algılanan doğanın canı, doğanın aklı, doğanın yeteneği.

***Tanrı dergâhı:** Tanrı akatı.

***Tanrı-doğa-insan:** Doğasal diyalektiğin dışı vurumu olarak algılanan; aktif ilke durumundaki akl-ı küll ile pasif ilke durumundaki nefis-i küll arasındaki çatışmadan doğduğunu, sonuçta insanın evrenin kanıtı anlamında belirlediği-

ni, zıtların birliği anlamında üçünün "bir", birinin "üç" olduğunu savlayan ünlü üçleme.

***Tanrı dostu:** Tanrı'nın sevgili kulu; ermiş, eren, er.

***Tanrı emanetleri:** El, ayak, göz, kulak, dil, burun gibi vücut organları.

***Tanrı halifesi:** Tanrı'nın eksiksiz görünüşe taşınmış biçimi olarak algılanan insan.

***Tanrı-Muhammet-Ali:** Hak-Muhammet-Ali

***Tanrı sözü:** Kelamullah.

***Tanrı yolu:** Manevî yükselmeye, yücelmeye insanı Tanrı'ya ulaştıran yol olarak algılanan tarikat yolu.

***Tanrı'da yolculuk:** Seyr fillah

***Tanrı'dan yolculuk:** Seyr anillah

***Tanrı'nın aslanı:** Hz. Ali

***Tanrı'nın evli:** 1) Genel olarak insan gönlü, kalbi. 2) Özel olarak kâmil insanın gönlü, kalbi.

***Tanrı'nın kalemi:** Yetkin insan; bu anlamda insan-ı kâmil.

***Tanrı'ya yolculuk:** Seyr illallah

***Tanrı'yı "yol"da bulmak:** Aldığı yol eğitimiyle Tanrı'yı keşfetmek, O'nun ayrımına, farkına varmak.

***Tanrı'yla birlikte yolculuk:** Seyr maallah

TARİK Ar. a. Tutulan yol, izlenen yöntem.

***Tarik-i Ahmed-i Muhtar:** Hz. Muhammet yolu.

***Tarik-i âliye:** Mürşidin manevi yönetimindeki inanç birliği anlamında yüce yol.

***Tarik-i müstakim:** Mürşidin manevi yönetimindeki inanç birliği anlamında doğru yol.

***Tarik-i naci:** Doğru yolu bulmuş, kurtulmuş kimse, topluluk.

***Tarik-i naciye sırrı:** Bektaşî sırrı

***Tarik-i nazenin:** 1) Pirin manevi yönetimindeki inanç birliği anlamında Hacı Bektaş Veli yolu; Bektaşîlik. 2) Pirin manevi yönetimindeki inanç birliği anlamında Balım Sultan yolu; Bektaşîliğin Babagan Kolu.

***Tarik-i necat:** Tarikat yolu anlamında kurtuluş yolu.

TÂRİK Ar. s. Bırakan, vazgeçen.

***Târik-i dünya:** “*Dünya işlerinden elini eteğini çekme*” anlamında dervişin nitelikleri sıralamasında yer alan ilk özellik.

***Târik-i masiva:** Dünyayla ilgili şeylerden kendini arındırma.

***Târik-i riya:** “*İkiyüzlülüğü terketme*” anlamında dervişin nitelikleri sıralamasında yer alan ikinci özellik.

***Târik-i şek:** “*Şek ve şüpheyi terketme*” anlamında dervişin nitelikleri sıralamasında yer alan beşinci özellik.

***Târik-i tasfiye:** Öğrenme süreci olarak algılanan, “*Tanrı’dan gayri olanı*” tasfiye ederek arınma.

***Târik-i vesvese:** “*Vesveseyi terket-*

me” anlamında dervişin nitelikleri sıralamasında yer alan üçüncü özellik.

***Târik-i yûlmn:** “*Debdebeyi terketme*” anlamında dervişin nitelikleri sıralamasında yer alan dördüncü özellik.

TARİKAT Ar.) a. 1) Bir pirin, mürşidin Hakk’a ulaşmak için İslam dinini yorumlayarak oluşturduğu, kendine özgü kuralları, ilkeleri ve törenleri bulunan inanç yolu, gönül yolu, manevi yol. 2) Bu anlamda Bektaşîlik. 3) Dört kapı öğretisine göre, insan-ı kâmil aşamaları sıralamasında ikinci sırada yer alan ve zahitlerle özdeşleştirilen; Bektaşîliğin kurallarını, ilkelerini ve törenlerini öğrenme, Hak yolunu bulma evresi; tarikat kapısı.

***Tarikat aptesti:** Taharet-i sugra

***Tarikat bilgisi:** 1) Bir inanç kurumu olarak tarikata ilişkin her türden bilgi. 2) Tarikat kapısına eren yol erinin edindiği, tarikatın kurallarına, ilkelerine ve törenlerine ilişkin bilgi.

***Tarikat ehli:** Derviş

***Tarikat kapısı:** Tarikat

***Tarikat kavmi:** Zahitler.

***Tarikat makamı:** 1) Tarikat yolcusunun tarikat yolunda geçmek durumunda olduğu manevi aşamalardan her biri. 2) Post.

***Tarikat piri:** Tarikatın kurucusu ya da kurucularından olan ulu kişi, mürşit.

TARİKÇİ

***Tarikat yolcusu:** Tarikat yoluyla Hakk'a ulaşmaya çalışan can.

***Tarikat yolu:** Tann'ya ulaşmayı sağlayan gönül yolu, manevi yol.

***Tarikat-ı âliye:** Tann'ya ulaşan yüce yol.

***Tarikat-ı naci (naciye):** Tarikat inancında doğru yolu bulmuş, kurtulmuş can/canlar.

TARİKÇİ Ar.-Tr. a. Kimi bölgelerde, cemdeki on iki hizmet sıralamasında ilk sırada gösterilen; tarikatın/yolun kurallarını, törelerini, ilkelerini öğretme ve uygulama görevini yerine getiren kimse.

TARİKÇİLİK a. Tarikçi olmanın gereklerini yerine getirme; tarikçinin görevi.

TASAVVUF Ar. a. Tanrı-evren-insan ilişkisini bir bütünlük içinde gören ve insanın tanrısal erdemlerle donanmasını, gönlün Tanrı sevgisine bağlanmasını amaçlayan dinsel-felsefi düşünce.

TASAVVUFİ Ar. s. Tasavvuf ile ilgili, tasavvufa ilişkin olan.

TAVK ***Tav-k-ı haydari:** Haydarilerin, Hz. Ali'nin kulu-kölesi olduklarının bir simgesi olarak boyunlarına taktıkları demirden halka.

TAY ***Tayy-ı mekân (mekân aşma):** Ermişlerin temel özelliği olarak beliren, birkaç yerde aynı anda görünme.

***Tayy-ı mekân erbabı:** Ermişler.

***Tayy-ı zaman (zaman aşma):** Ermişlerin temel özelliği olarak beliren zaman içinde "yatay" ve "dikey" gezinme.

***Tayy-ı zaman erbabı:** Ermişler.

TEBERRA Ar. a. Alevilik-Bektâşiliğin temel ilkelerinden biri durumunda bulunan; Ehlibeyt'e, Ehlibeyt soyundan gelenlere ve bunları sevenlere düşmanlık gösterenleri, fenalık edenleri sevmeme, bunları sevenleri de sevmeyip onlardan uzak durma; ilk üç halifeye, onlara saygı gösterenlere sevgisizlik, tikslenme ve nefret duyma ilkesi.

TECELLA Ar. a. Mürşide görünme, onu yürekte, gönlünde duyma.

***Tecella eylemek:** Mürşide görünmek, onu yürekte, gönlünde duymak.

TECELLİ Ar.) a. 1) Tanrısal niteliklerin nesnel varlıklarda görünüş alanına çıkması; Tanrı'nın nesnelerde görünmesi, nesnelere yansması. 2) Tanrı nurunun, Tanrı'nın evi olarak algılanan gönüllerde belirmesi, sezilir duruma gelmesi.

***Tecelli neşesi:** Tanrısal görünüşün bilincine varma.

***Tecelli-i celal:** Tann'nın bela, yıkım, hastalık gibi durumlarda gücünü ve ululuğunu göstermesi.

***Tecelli-i cemal:** Tann'nın iyilik ve

inayetinin, nimet ve güzelliklerinin varlığı yansıması.

***Tecelli-i esma:** Tanrısal adların etkisinin müminin kalbinde, gönlünde anlaşılması.

***Tecelli-i sıfat:** Kulun tanrısal niteliklere bürünmesi.

***Tecelli-i şuhud:** Tanrı'nın bir ışık gibi varlığını açık olarak duyurması.

***Tecelli-i zati:** Tanrı'nın hiçbir niteliğe bürünmeden ermiş kulunun gönlünde belirmesi.

TECELLİGÂH Ar.-Fars. a. 1) Tanrı'nın varlığının belirttiği, ilahi gücün görüldüğü yer. 2) Bu anlamda insan gönlü.

TECELLİYAT Ar. a. Tecelliler.

***Tecelliyat-ı ilahiy:** Dünyadaki tüm nesnel varlıklar.

TEFEKKÜR Ar. a. Tarikat yolcusunun, yol erinin içe kapanarak gönlündeki ve evrendeki tanrısal tecelliler üzerinde düşünceye dalması; tanrısal olan kendi özünü düşünme konusu yapması.

TEFERRÜC Ar. a. Manevi olgunluğa ulaşan tarikat yolcunun, yol erinin ruhunun, tanrısal görüntüleri gözlemlemek için gayb âleminde seyahat etmesi.

TEFSİR Ar. a. Zâhir karşılığı olarak algılanan ve kişiye şeriat aşamasının ötesinde bir şey kazandırmayan, Kuran'ın biçime bağlı kalınarak açıklanması, yorumlanması işi.

TEKBİR Ar. a. Kimi tarikat, yol törenlerinde ve kurban tıglanırken, özel bir ezgiyle okunan Allah'ı, Muhammet'i, Ali'yi ve piri ululama duası; tekbir duası.

***Tekbir getirmek:** Tekbir duası okumak

TEKBİRLEMEK f. 1) Tekbir duası okumak. 2) Tekbir duası okuyarak bir şeyi kutsamak.

TEKKE Ar. a. Mürşit ve müritlerin içinde yaşadıkları, ibadet ettikleri ve tarikat, yol törenlerini düzenledikleri, nefsin terbiye edildiği, ruhsal olgunlaşmanın sağlandığı, cemaatin dinsel ve toplumsal yönden eğitildiği bir makam olarak algılanan yer, yapı ya da yapılar topluluğu.

TEKKENİŞİN Ar.+Fars. a. Bir tekkede postta oturan en üst yetkili.

TELKİN Ar. a. 1) Müride, mürşidin verdiği öğüt. 2) Tevhidin dereceleri sıralamasında yer alan, şeriat kapısından tarikat kapısına girme aşaması.

***Telkin töreni:** İkrar ayini

TEMAŞA Fars. a. Yüksek olgunluk aşamasına ulaşmış tarikat yolcusunun, yol erinin, derin düşünceye dalarak, gerçeklik evrenini kendi içinde gözlemlemesi, gönlünde tanrısal görüntüleri seyretmesi.

TEMENNİ Ar. a. 1) Tanrı'dan di-

TEMİZLENME

lekte bulunma. 2) Mürşitten belli bir konuda yetki isteme ya da bir hizmetin yapılabilmesi için ondan onay bekleme.

TEMİZLENME a. 1) Tanrı'dan gayri olandan arınma, arınarak "çokluk" içinde "tekliği"nin ayırımına varma. 2) İmam Ali yoluna bağlanarak tüm diğer mezhep ve tarikatların görüşlerinden sıyrılma, arınma.

TEMKİN Ar. a. 1) Kendini Tanrı yoluna adayan tarikat yolcusunun, yol erinin bu yolda inançlı ve kararlı olması. 2) Tarikat yolcusunun, yol erinin masivaya yüz çevirmesi.

TEN Fars. a. Kişi kimliğinde görünüşe taşınan tanrısal özün ruh zarfı.

***Ten gözünü kapatıp can gözünü açmak:** Biyolojik yapımızın görme organı olan gözlerimizle algılamamızı yetersiz görüp gönül bilgisinin gücüyle düşüncede görmeye başlamak.

***Ten kablesi:** Meydan taşı

TENASÜH Ar. a. Ruh göçü

TENASÜHİ Ar. s. 1) Ruh göçü ile ilgili, ruh göçüne ilişkin olan. 2) Ruh göçüne inanan.

TENASÜHİYE Ar. a. Ruh göçüne dayalı dinsel anlayış.

TENASÜHİYÜN Ar. a. Ruh göçüne inananlar.

TENNURE Ar. a. Dervişlerin giydiği, teni nurlandırdığına inanılan, ince kumaştan yapılmış, düz yakalı, kollu, önü yukarıdan aşağıya açık, geniş, uzun etekli bir giysi.

TERCÜMAN Ar. a. 1) Belli bir hizmete başlarken okunan, kısa ve çoğu Türkçe, nesir ya da manzum biçiminde düzenlenmiş, Alevilik-Bektaşilik inancını, düşüncesini öz olarak veren dua. 2) Anadolu Alevilerinde, eti parçalanmadan doğrudan doğruya karakazanda haşlanan kurban. 3) Sitem.

***Tercüman kurbanı:** Görgü cemi

***Tercüman lokması:** Parçalanmadan doğrudan doğruya karakazanda haşlanan kurban eti.

TERK Fars. (terk) a. Tarikat ehlinin başlığında bulunan kabarık dilimlerden her biri.

TERK Ar. a. 1) Tarikata, yola bağlanarak tutkulardan, geçici isteklerden sıyrılma. 2) Tutkularından arınarak, geçici isteklerinden sıyrılarak kendi özünü, varlık hakkını bilme.

***Terk-i dünya:** Üç terk sıralamasında ilk sırada yer alan, geçici olarak algılanan dünyaya, dünya nimetlerine bağlanmama aşaması.

***Terk-i kelam:** Sözden uzaklaşarak içten, gönülden konuşmaya dönme, yönelme.

***Terk-i taam:** Dünya nimetlerinden uzaklaşma, yaşamak için gerekli gıdalara dönme, yönelme.

***Terk-i terk:** Üç terk sıralamasında son sırada yer alan, geçici olarak algılanan ve terkedilen bu dünyanın ötesinde ahiretin de terkedilmesiyle ulaşılan, kişinin özünde Tanrı ışığından başka bir varlığın bulunmaması aşaması.

***Terk-i ukba:** Üç terk sıralamasında ikinci sırada yer alan, bu dünya gibi geçici olarak algılanan ahirete, Cennet'in vereceği mutluluğa bağlanmama aşaması.

TESBİH Ar. a. Tanrı'yı, eksiklik ve kötülük bildiren niteliklerden uzak tutma; O'nun şanını yüceltme.

***Tesbih etmek:** Tanrı'yı kutsayan, ululayan sözleri yinelemek.

TESKİN Ar. a. Buyruk'taki makamlar sıralamasında yer alan ve olgunluğun kanıtı olarak algılanan, tutkularına kapılmış, ölçüyü kaçırmış birini yatıştırmaya çalışma, yatıştırma.

TESLİM Ar. a. Mürşide kendini verme, onun buyruğu altına girme.

***Teslim olmak:** Mürşide kendini vermek, onun buyruğu altına girmek.

***Teslim-i rıza:** Kendi rızasıyla teslim olma.

TEVBİH Ar. a. Düşkün duruma düşene verilen en küçük ceza.

TEVECCÜH Ar. a. Tarikat yolcusunun, yol erinin Tanrı'ya ya da kutsal olarak algılanan bir makama, bu makamı simgeleyen nesneye, kişiye yönelmesi.

TEVEKKÜL Ar. a. Buyruk'taki makamlar sıralamasında yer alan ve olgunlaşmanın ileri bir aşaması olarak algılanan, benlik duygusundan sıyrılarak Tanrı'ya bağlanma, bütün işlerini Tanrı'ya bırakma.

***Tevekkül etmek:** Benlik duygusundan sıyrılarak Tanrı'ya bağlanmak, bütün işlerini Tanrı'ya bırakmak

TEVELLA Ar. a. Alevilik-Bektaşiliğin temel ilkesi durumunda olan Ehlibeyt ve Ehlibeyt soyundan gelenleri sevmek, onları sevenleri de sevmek.

***Tevella etmek:** Ehlibeyt ve Ehlibeyt soyundan gelenleri sevmek, onları sevenleri de sevmek.

***Tevella ve teberra etmek:** Ehlibeyt ve Ehlibeyt soyundan gelenleri sevmek, onları sevenleri de sevmek; Ehlibeyt'e ve Ehlibeyt soyundan gelenlere ve bunları sevenlere düşmanlık gösterenleri sevmemek, bunları sevenleri de sevmemek.

TEVHÎT Ar. a. 1) Bütün varlık türlerinin Tanrı'da bir olduğuna inanma; Tanrı'dan başka varlık tanımama; Tanrı'nın birliği. 2) Alevilik-Bektaşilik törenlerinin

temel kurallarından biri durumunda olan; Tanrı'nın birliğini, Ali' nin Tanrı'nın velisi olduğunu vurgulayan ve cemlerde müzik eşliğinde söylenen şiir.

***Tevhit çekmek:** Cem sırasında değişik bölümlerde cemaat, tempo tutarak tevhidi okumak ve tempoya uyarak vecd ve huşu içinde sağa-sola sallanmak.

***Tevhit semahı:** Cem töreninde dönülmesi zorunlu semahlar sıralamasında yer alan bir semah.

TEVİL Ar. a. Kuran'ın manevi yönünü anlamak için yapılan yorumlama; ayet cümlelerini dış görünüşlerinden kurtararak aslına çevirme; Tanrı bildirimlerinin zâhirini bâtınına çevirme işi.

TEZKİYE Ar. a. Cenaze gömülme üzere dışarı çıkarılmadan; en kıdemli müşdidin, törende hazır bulunan cemaata Hakk'a yürüyeni "*Nasıl bilirsiniz?*" diye sorması, onların da "*İyi biliriz*" demesi yoluyla Hakk'a yürüyeni temize çıkarma.

***Tezkiye edilmek:** Hakk'a yürüyenin iyi bir insan olduğu söylenmek; bu yolla Hakk'a yürüyeni temize çıkarmak.

***Tezkiye töreni:** Hakk'a yürüyenin tezkiye edilmesi sırasında yapılan tören.

***Tezkiye-i nefis etmek:** Baş okutmak

TIĞBENT Fars. a. İkrar ayininde, müşdit tarafından üç düğüm atılarak nasip alan canın beline yöntemine uygun biçimde bağlanan, o gün tığlanan kurbanın yününden örülmüş kuşak.

TIĞLAMAK f. Bir hayvanı, kurbanı kesmek.

TIĞLANMAK f. Bir hayvan, kurban kesilmek.

TIRAŞ *Tıraş erkânı: Çar darp

TÖVBE Ar. a. 1) Kötü ve günah işlerden vazgeçerek Hakk'a yönelme. 2) Dünyasal tutkulardan, nefsin isteklerinden sıyrılma, sıyrılarak tarikata, yola yönelme. 3) Masivadan Hakk'a dönme, yönelme.

***Tövbenin tövbesi olmaz:** Bilincinde olarak yapılmaması gereken bir şeyi yapan bilerek kötülük eder; bu nedenle böylelerinin pişmanlığına hoşgörü gösterilemez, algısını dışı vuran Alevi-Bektaşî özdeyişi.

TUBA Ar. a. İnsan.

TURNA a. Hz. Ali ile ilişki içinde olduğuna inanılan ve bu nedenle kutsal kabul edilen kuş.

TÜRAB *Türab olma: Hakikat kapısının on makam sıralamasında yer alan, herkesin ayak toprağı anlamında alçakgönüllü olma.

U

UBUDİYET Ar. a. Kulun, kişisel

isteklerinden öte Cennet umudu ve Cehennem korkusundan da sıyrılarak, tüm varlığıyla kendini Tanrı yoluna vermesi.

UÇMAK a. Cennet.

UKBA Ar. a. Öbür dünya, ahiret.

ULU s. ve a. Tarikat yolunda, yol-
da yüksek olgunluk derecesine ulaşmış, çok üstün niteliklere ve büyük erdemlere sahip, yüce insan için kullanılır.

ULUHİYET Ar. a. 1) Tanrı olma, Tanrılık. 2) Tanrılık sıfatı.

***Uluhiyet-i Ali**: Hz. Ali'nin Tanrı'lığı, tanrısalılığı.

ULULUK a. Ulu olma durumu; ulu kimseye özgü nitelik; büyüklük, yücelik.

ULVÎ Ar. s. 1) Yüce, yüksek. 2) İlahi.

***Ulvi âlem**: 1) Ceberut âlemi 2) Melekut âlemi

ULVÎYE Ars. 1) Yüce, yüksek. 2) İlahi.

URUC Ar. a. Yukarı çıkma, yükselme.

UTANMA a. Marifet kapısının 5. makamında açıklanan; yakışık-sız davranışlardan, uygunsuz iş-lerden kaçınma ya da kınanma, ayıplanma endişesiyle bir şeyi yapmaktan ya da yapmamaktan sıkılma durumu.

UYANDIRMAK f. 1) Çerağları yakmak. 2) Ocağı tutuşturmak;

tutuşturup alevlendirmek. 3) Bir kimseyi düşünce bakımından anlayışlı duruma getirmek. 4) Bir kimseye doğru, yolu göstermek; nasip vermek, el vermek.

UYANMAK f. 1) Çerağlar yanmak. 2) Ocak tutuşmak. 3) Bir kimse doğru yolu bulmak; nasip almak, el almak.

UYARICI a. Mürşit.

UYARMAK f. 1) Çerağları yakmak. 2) Ocağı tutuşturmak. 3) Bir kimseye doğru yolu göstermek; nasip vermek, el vermek.

UYKU a. 1) Dalgınlığa düşerek tanrısal gerçekleri anlayamaz duruma gelme. 2) İçe kapanarak, düşünceye dalarak çevreyle bağlantısını kesme.

UYURLAR a. Yatırlar, ölümler.

UZLET Ar. a. Tanrı'yla baş başa kalmak için yararsız kalabalıktan ayrı yaşama.

Ü

ÜÇ a. 1) "*Hak-Muhammet-Ali*" üçlemesini simgeleyen sayı. 2) Ale-vi-Bektaşî terbiyesinin temelini oluşturan "*eline-beline-diline*" sözcüklerini simgeleyen sayı. 3) "*Mürîr-rehber-mürşit*" üçlemesini simgeleyen sayı. 4) Varoluş çevrimine göre dört unsurdan oluşan mevalid-i selaseyi (üç âlem) simgeleyen satı.

ÜÇLEME

***Üç sünnet:** Buyruk'ta sıralanan ve Alevilerin-Bektaşilerin uyması gereken üç davranış

***Üç yüz altmış menzil:** Tarikat yolunda, yolda, olgunluk aşamalarının simgeleri olarak algılanan, Güneş'in Dünya çevresinde (eskiden Dünya'nın Güneş çevresinde değil, Güneş'in Dünya çevresinde döndüğüne inanılırdı) dolanırken geçtiği kabul edilen üç yüz altmış durak.

ÜÇLEME a. 1) Alevilik-Bektaşilikte; doğatanrıçılık temelinde yapılanıp biçimlenen ve doğasal diyalektiğin dışı vurumu olarak algılanan, "*üçü bir, biri üç*" inancının taşıyıcısı olan "*Tanrı-doğa-insan*". 2) Alevilik-Bektaşilikte; insantarıncılık temelinde yapılanıp biçimlenen ve toplumsal diyalektiğin dışı vurumu olarak algılanan, "*üçü bir, biri üç*" inancının taşıyıcısı olan "*Hak-Muhammet-Ali*". 3) "*Tanrı-doğa-insan*" ve "*Hak-Muhammet-Ali*" anısına tarikat, yol adap ve erkânında bir şeyi üç kez yapma. 4) Hristiyanlıkta teslis.

ÜÇLER a. 1) Hak-Muhammet-Ali. 2) Muhammet-Ali-Fatma. 3) Ali-Hasan-Hüseyin. 4) Gayb erenlerinden bir kutup ve iki imamdan oluşan üç ulu ermiş.

ÜNS Ar. a. Tanrı vergisi olan hallerden biri olarak algılanan, Tanrı katında bulunmak ve tanrısal güzelliği duymakla mutluluğa erişme.

ÜSTAT Fars. a. 1) Pir. 2) Mürşit.

V

VAHDET Ar. a. 1) Tanrı'ya yakın olma, Tanrı'yla bir olma. 2) Tanrı'yla baş başa kalmak için uyku durumuna geçme, bir başına, yalnız kalma. 3) Tanrı-doğa-insan üçlüsünden oluşan birlik; bu anlamda Tanrı. 4) Hak-Muhammet-Ali üçlüsünden oluşan birlik; bu anlamda Tanrı.

***Vahdet sırrı:** Tanrı sırrı, tanrısal sır.

***Vahdet şarabı:** Kendi varlığından geçerek tanrısal olana yönelmenin bir aracı olarak algılanan şarap.

***Vahdet-i İlahi:** Tanrısal birlik.

***Vahdet-i mevcut:** Varolanların birliğini, varolan olduğu için bir var edenin bulunduğunu, varolanların varlığının Tanrı'nın varlığını kanıtladığını savunan tasavvuf anlayışı ve felsefesi.

***Vahdet-i vücut:** Varlığın birliğini, var edenle var edilenin bir olduğunu, var edenin varlığı nedeniyle varlıkların varlaştığını savunan tasavvuf anlayışı ya da felsefesi.

VAHİD Ar. a. İnsan-Tanrı-evren ya da Hak-Muhammet-Ali üçlüsünün birliği anlamında Tanrı.

VAHİDİYET Ar. a. Tanrı'nın tekliği.

VAHİY Ar. a. 1) Bir düşünce ya da buyruğun Tanrı tarafından Peygamber'e ilham edilmesi. 2) Pey-

gamber'e ilham edilen tanrısal ke-
lam ve haber.

VÂKİF Ar. s. 1) İki makam ara-
sında kalan. 2) Ölümsüzlük aş-
masına ulaşarak geçici varlıklar-
dan sıyrılan; tanrısal olanda yok
olan.

***Vâkîf-ı esrar**: Tanrısal sırları bi-
len, tanrısal sırların anlamını kavra-
mış olan kimse için kullanılır.

***Vâkîf-ı hal**: Tanrısal görüşlerin
sırlarını anlayan, bu görüşler kar-
şısında kendinden geçen kimse için
kullanılır.

VAKÎT Ar. a. Tanrısal esinle ol-
gunluk aşamasına ulaşıldığında
kazanılan; belli bir dönemle sı-
nırlı olmama, belli bir sürenin
değil tüm zamanın içinde (anda,
geçmişte ve gelecekte) var olma
durumu.

VARİDAT Ar. (varidat, akla ge-
len, içe doğan düşünce) a.
Hakk'tan kulun gönlüne, kalbi-
ne gelen anlamlar; içte beliren
tanrısal haller.

VARLIK a. Görünüş alanına çık-
mış Tanrı.

***Varlık birliği**: Vahdet-i vücüt

***Varlık dairesi**: Varoluş çemberi

***Varlık dönemleri**: Edvar-ı vücüt

***Varolanların birliği**: Vahdet-i
mevcut

VAROLUŞ a. Eyleme geçen Tan-
rı'dan "ışık" donunda fışkıran,

taşan özün maddi ya da manevi
varlıklar durumunda var olması
hali.

***Varoluş çemberi**: Tanrı'dan fışkı-
ran, taşan özün akl-ı evvelden âlem-
i şühuda inerken çizdiği düşünülen
kavs-i nüzul ile âlem-i şühuddan
çıktığı kaynağa (Tanrı'ya) yükselir-
ken çizdiği düşünülen kavs-i uruc
eğrilerinden oluşan daire.

***Varoluş çevrimi**: Varoluş çemberi
üzerinde kendini dışa vuran, tektan-
rı dinlerin yaradılış tasarımına kar-
şı bir başkaldırı niteliğinde olan, do-
ğanın canının ışıık biçiminde eyleme
geçmesiyle görünen ya da görünme-
yen varlıkların belirmesi hali.

VASIL Ar. s. Tarikat yolunda,
yolda Hakk'a erişen, ulaşan.

***Vasıl olmak**: Tarikat yolunda, yol-
da Hakk'a erişmek, ulaşmak

***Vasıl-ı Hak**: Tarikat yolunda, yol-
da bütün manevi aşamaları geçerek
Hakk'a ulaşan tarikat yolcusu, yol
eri.

VASİYET Ar. a. Pirin, mürşidin
müritlerine yaptığı tavsiye, ver-
diği öğüt.

VECD Ar. a. Kendini Tanrı'ya ve-
rerek derin bir coşkuya kapılma.

VELADET Ar. a. Talibin bir mür-
şide bağlan ması, bir mürşide
bağlanıp tarikata, yola girmesi.

VELAYET Ar. a. Tann'nın kendine
dost kıldığı ve verdiği ilhamla ya-
ratıcı varlığına kattığı velilerin, er-

VELİ

mişlerin aşaması, makamı; velayet aşaması, velayet makamı.

VELÎ Ar. a. Velayet aşamasına, makamına ulaşarak ölümsüzlüğe kavuşmuş yüce insan.

VELİLİK a. Veli olma durumu; veli olmanın gereklerini yerine getirme.

VELİYULLAH Ar. a. Tanrı ermişi anlamında veli.

VİRD Ar. a. Belli zamanlarda okunması kural olan ayet, hadis ya da ermişlerin sözlerinden derlenmiş dualara verilen ad.

VİSAL Ar. a. 1) Tarikat yolunda, yolda tüm manevi aşamaları geçerek Tanrı'ya ulaşma; visal-i Hak. 2) Tanrısal ülkeden ayrı düşerek gövdeye giren ruhun, gövdeden çıkarak yeniden tanrısal ülkeye dönmesi; Hakk'a yürüme.

VUSLAT Ar. a. Visal.

VÜCUT Ar. a. Tanrı'nın mutlak varlığı; vücud-i mutlak.

Y

YA Ar. (ya) ünl. Coşkulu seslenme sözü.

***Ya Ali, ya Şah:** Ali'ye seslenme sözü.

***Ya Allah, ya Rab, ya Rabbi:** Tanrı'ya seslenme sözü.

YAKÎN Ar. a. Gönül bilgisi bakımından olgunluğun en yüksek

aşamasına çıkmış tarikat yolcusunda, yol erinde bulunan ve dolaysız olarak sağlanan kesin bilgi.

***Yakın nuru:** İnsan-ı kâmilin gönlüne doğrudan doğruya gelen ve tanrısal gerçekliğin kavranmasını sağlayan Tanrı ışığı.

YAS a. Matem.

***Yas ayı:** Matem ayı

***Yas orucu:** Matem orucu

YEDİ a. İmam Ali'de bulunduğu na inanılan yedi üstün sıfatı; Yediler'i; tarikatta, yolda bulunan yedi erkânı; Fatma Ana kuşağının yedi rengini; insanın başında yer alan yedi deliği; yedi gök ve yedi tamuyu simgeleyen sayı.

***Yedi abdal:** Yediler.

***Yedi aşama:** Tarikat kapısınınördüncü makamında tanımlanan, yol erinin ruhsal arınmaya ulaşmak için geçmek zorunda olduğu yedi makam.

***Yedi ata, yedi baba:** Yedi gök.

***Yedi delik:** İnsanın başında içeriden dışarıya açılan yedi boşluk (iki göz, iki kulak, iki burun ve bir ağız)

***Yedi erkân:** Pir, rehber, mürşit, iki musahip ve eşlerinden oluşan erkân.

***Yedi farz:** Buyruk'ta yedi farz adı altında sıralanan ilkeler.

***Yedi gök (gezegen):** Tanrısal gizemleri olduğuna inanılan ve her biri bir gök katı olarak algılanan yedi gök cismi.

***Yedi iklim:** Yedi ülke anlamında yeryüzünü oluşturan yedi bölge.

***Yedi kanal:** Yedi delik.

***Yedi renk:** Siyah, beyaz, kırmızı, mavi, yeşil, sarı ve mor.

***Yedi sıfat:** Hz. Muhammet'in Hz. Ali'de gördüğüne inanılan kemalet, cemalet, fazilet, adalet, merhamet, marifet ve hakikat sıfatları.[5]

***Yedi taş:** Buyruk'a göre gökten indiğine inanılan ve sayısının yedi olduğu kabul edilen taşlar.[6]

***Yedi tamu:** Yedi cehennem olarak algılanan ve yedi yer katından oluştuğu kabul edilen, yedi ceza ülkesi.

***Yedi ulu ozan:** Nesimi, Fuzuli, Pir Sultan, Hatai, Yemini, Virani ve Kul Himmet.

***Yedi yıldız:** Yedi gök.

YEDİLE a. Gayb erenleri hiyerarşisinde Üçler'den sonra gelen ve Tanrı tarafından kendilerine olağanüstü nitelikler bağışlandığına inanılan, Hak ereni yedi ulu ermiş.

YEDULLAH Ar. a. Tanrı'nın gücü, kudreti.

YOL a. Tarikat.

***Yol abdesti:** Taharet-i sugra

***Yol arkadaşı:** Musahip.

***Yol çocuğu:** Yol evladı,

***Yol ehli, yol erbabı, yol eri:** Tari-kata, yola girmiş, Ali yolunu, pir yolunu tutan can.

***Yol evladı:** Nasip almış can.

***Yol hakkı:** Hakullah.

***Yol kardeşi:** Musahip

***Yol kardeşliği:** Musahiplik.

***Yol rehberi:** Yetenekli kimseleri tarikata, yola kazandırmaya çalışan kimse.

***Yoldan düşme:** İkrardan dönen, evlenilmesi yasaklanmış biriyle evlenen ya da zinada bulunan kimseye uygulanan, cemaattan sürekli kovulma cezası.

***Yoldan düşmek:** Yoldan düşme cezasına çarptırılıp cemaattan sürekli kovulmak.

YOLAK a. Tarikat.

YUNMAK f. Mürşidin gönlünü alıp, suçuna göre bir para cezası ödeyerek günahlarından temizlenmiş olmak ve törenlere katılma hakkını elde etmek.

YÜZ a. Tanrısal varlaşmanın eksiksiz olarak yansıdığı yer olarak algılanan insanın suratı.

***Yüz sürmek:** Bir teslimiyet belirtisi olarak yüzünü bir yere ya da kut-sal bir şeye sürercesine eğilmek.

Z

ZÂHİR Ar. a. 1) Gerçek olan görünmeyen alanın (bâtının) bir yansıması olarak algılanan, görünen nesnel varlık alanı. 2) Şeriat olarak algılanan ve tanrısal teceliler biçiminde görünüş alanına çıkan varlıkların dış yüzü.

ZÂHİRİ

3) Batından habersiz olan ve zahirle yetinen, tarikat, yol dışından kimse.

*Zâhir âlemi: Duyularla algılanabilir görünür âlem.

ZÂHİRİ Ar. s. Görünürde olan, görünen, dışsal.

*Zâhiri hükümler: Bu dünyaya ilişkin hükümler.

ZAHİT Ar. a. 1) Toplumdan uzaklaşarak, içe kapanma yoluyla kendini tarikat, yol inancına veren ve tarikat kapısıyla özdeşleştirilen kimse. 2) Tevella ve teberradan habersiz, ham ruhlu, olgunlaşmamış kimse.

*Zahitler: Tarikat kavmi

ZÂKİR Ar. a. Cemde, on iki hizmet sıralamasında yer alan, deyiş, düvaz, miraçlama söyleme ve saz çalma görevlerini yerine getiren kimse.

ZÂKİRLİK a. Zâkir olmanın gereklerini yerine getirme; zâkirin işi, görevi.

ZARF Ar. a. 1) Tanrısal âlemde ayrı düşen ruhun, zâhir alemde geçici konaklama yeri olarak algılanan görünür varlık. 2) Bu anlamda insan bedeni, vücut.

ZAT Ar. a. 1) Varlığın özü. 2) Tanrı.

*Zat-ı Ahadîyet: Tanrı.

*Zat-ı İlâhî: Tanrı.

*Zat-ı Mutlak: Tanrı.

ZAVİYE Ar. a. Büyük tekkelere bağlı küçük tekke.

ZAVİYENİŞİN Ar.+Fars. a. Bir zaviyede postta oturan en üst yetkili.

ZEKÂT Ar. a. 1) Şeriat kapısının üçüncü makamında tanımlanan; tarikat yolunda, yolda Tanrı katına ulaşabilmek için kendi varlığından vazgeçme; kendi varlığından vazgeçerek kendini temizleme. 2) Şeriat kapısının üçüncü makamında tanımlanan; "Ben"ini yadsıyarak "Birlik"i yani herkesin herkes için ortak "ben"lerinin katılımıyla oluşan ve bağımsızlaşıp yabancılaşarak "kutsal köken" durumuna yükselen "toplumsal bilinci" ya da "topluluk bilinci"ni aklama; bu yolla toplumsallaşma; toplumsallaşarak topluluğu ya da toplumu günahlarından/eksikliklerinden temizleme. 3) Şeriat kapısının üçüncü makamında tanımlanan; kendi bilgisinden diğer insanları yararlandırma; bu yolla kendini temizleme; kendindeki bir başkasına aktararak toplumsallaşmaya/topluluk ya da toplum bilincinin oluşmasına katkıda bulunmak.

ZEMBİL *Zembil alma: Tarikat kapısının sekizinci makamında tanımlanan; evrenin sırlarını bilme, kavrama durumu ya da uyarıcıdan alınan bilgi; gönül yoluyla elde edilen sezgisel akıl.

ZEMİME Ar. s. Beğenilmeyen, kötü.

ZEVK Ar. a. 1) Tanrı sevgisinin tadına varılmasıyla ulaşılan manevi haz. 2) Tanrı'nın bir yansıması olarak algılanan varlıkları gözlemlemeyle ulaşılan manevi hoşnutluk. 3) Eğitilme sürecine girip kendini bilmeye başlamayla beliren haz durumu.

***Zevk etmek:** Eğitilme sürecinde anlama ve özümsemeyle belirgin derin bir hazzı, mutluluğa ulaşmak.

ZİKİR Ar. a. 1) Tarikat, yol törenlerinde Tanrı'nın adını anma ve yineleme. 2) Tarikat, yol törenlerinde Hak-Muhammet-Ali ya da On İki İmam adlarını anma, söyleme.

ZİLHİCCE Ar. a. Kamer takviminin on ikinci ve son ayı.

ZİNA Ar. a. 1) En ağır suçlardan biri durumunda bulunan, cemaattan kovulmayı, canlar arasından bir daha dönmek üzere uzaklaştırılmayı gerektiren, evlilik bağlantısı dışında cinsel ilişki. 2) Tarikat, yol bilgisini, kendisinden söz alınmayan birine verme.

ZİNDAN Fars. a. 1) Masiva 2) Nefs.

ZİNDE Fars. s. 1) Kendini dünya bağlarından sıyrarak, ölmeden evvel ölme sırtına ermiş olan. 2) Nefsi ölü, gönlü, kalbi diri olan, gönül yolu açık olan.

ZİNDELİK a. Zinde olma durumu, zinde kimsenin niteliği.

ZUHUR Ar. a. Tecelli

***Zuhur etmek:** Tecelli etmek

ZULMET Ar. a. Varlıkların görünür duruma gelmeden önce bulundukları yer olduğuna inanılan ve karanlıklar ülkesi biçiminde bilince çıkan, duyularla algılanamayan, görünmeyen, bilinmeyen âlem.

ZÜHRE Ar. a. Dokuz gök sıralamasında yer alan gök katı.

ZÜHT Ar. a. Dünyasal isteklerden sıyrılarak kendini Tanrı yoluna, tarikat yoluna adanma.

***Zühd-ü takva:** Tarikat yoluna kendini adanma ve Tanrı'dan korkma.

ZÜLFİKÂR Ar. a. Hz. Ali'nin çatal kılıcı.

ZÜNUB Ar. a. Günahlar.

* Terimler için bkz. Esat Korkmaz, *Ansiklopedik Alevilik-Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*, Anahtar Kitaplar, Genişletilmiş Dördüncü Basım, İstanbul 2005.

Alevilik-Bektaşilikte Kırklar Cemi, "hiç" ya da "hiçlik" durumunun "nesnelleştirme" çabasından başka bir şey değildir. Felsefi bilgelik dilinde "hiçlik", varlığa geliş tasarımlarında, gizil nesnelliğin algılanması olarak betimlenen ve her şeyin ondan çıktığına inanılan "görünmezlik" halini, "doğa olmayan doğa" durumunu anlatır. Doğal olarak "görünmezlik" durumunu oluşturan her şey de "hiç"tir. Bâtini felsefede "evrensel bağımlılık", "sonuç-hiçlik bağımlılığı" ya da "zâhir-bâtın bağımlılığı" biçiminde açıklanır. "Sonuç" ya da "zâhir" her zaman bir somutluktur. "Hiçlik" ya da "neden" ise "gizlenmeyi seven" bir gizil nesnelliktir. "Madde" ne yaratılabilir ne de yok edilebilir; sürekli olarak değişerek bir durumdan (hiçlikten/bâtından) bir başka duruma (zâhire/sonuca) dönüşür ve önsüzden-sonsuz akar gider. Diğer taraftan canlı-cansız her şey karşısında insanın kendisi bir "hiç"tir, "hiçliğin parçası"dır. Parça bütüne bağlıdır; bütünün yasaları parçada geçerlidir. Tam da bu nedenle Alevilik-Bektaşilikte insan doğa karşısında bir hiçtir. Ancak doğa dilsizdir; yol diliyle söylersek "Sessiz Tanrı"dır. İnsan ise "hiçtir" ama "Konuşan Tanrı"dır. Konuşan Tanrı'daki "hiçlik", doğayı aşma, doğanın verdikleriyle yetinmeyip onun ötesine geçme, yalnızca kendisinin değil ağacın, suyun, toprağın ne düşündüğünü anlama, bunu "sesle dönüştürme" gücüdür. Demek ki "hiç/hiclik", Sessiz Tanrı'ya göre öne çıkarılan Konuşan Tanrı'nın üretme/doğurma gücüdür. Eğer insanın hiçlik yanı olmasaydı başta Tanrı olmak üzere ağaçlar, kuşlar, sular "cahil" kalacaktı. Anlatılan nedenlerle Alevilik-Bektaşilikte insan önce kendini kendi hiçliğinden doğurtması gerekir; düşünebilmek, doğuran doğanın doğuran parçası olabilmek için buna zorunludur. Tersi durumda cahil kalır ve "dolaşan ölü" olarak varlığını sürdürür. Yol doğumunda "baba" pir-mürşit-rehber, yani öğretmendir: "Ana" ise taliptir-derviş, yani öğrencidir. Gebe kalan organ, hiçliğin evi anlamında "gönüldür". Gönülde büyüyen çocuğun adı "hiç" anlamında "söz"den "ya da harf"tir. Söz ya da harf "ağızdan doğar"; demek ki ağız, bir "doğum organı"dır. Doğum gerçekleşir gerçekleşmez, hiç "eyleme" geçer: "Ses" olur. İşte bunu gerçekleştirebilirsek hiçimizden doğmuş oluruz.

"Yol"da, beka deneyiminin "siyah nur"undan söz edilir. Bu deneyimde herkes hiçlikten dirilir, her şey hiçlikten görünür duruma gelir; ne var ki beka deneyiminin ışığı "siyah" olduğu için her şeyi "gizler". Daha doğrusu artık "düşüncede görme" söz konusudur. Bu deneyimde siyah nur (siyah ışık), soru sormanın ve yanıtını aramanın nedeni anlamında "hayret ışığı"na dönüşür. Demek ki siyah ışık ya da hayret ışığı bir "ilahi ışık"tır. Bu bağlamda "ilahi ışık" süfinin bilincinde tam olarak belirlediğinde, her şey görünür duruma gelecek yerde görünmez olur (karanır). Ortaya çıkan durum, "aydınlık ötesi gece" olarak algılanır. Süfi beliren karanlığın Tanrı'nın kendi ışığı olduğunu kavrayınca ya değin her yer karanlıktır, her şey karanlıktadır; çünkü, varlık saf durumunda iken, yani kendi beden ya da nesne kimliğinden sıyrılmış iken görünmez; daha doğrusu "hiçlik" olarak görünür. Bu siyah ışığın berraklığını "keşfetmek", karanlığın derinliklerinde saklı olan "yeşil abihayatı" bulmak anlamına gelir.

